

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
Hittudományi Kar
Hittudományi Doktori Iskola

Ordo in Purificatione Sanctæ Mariæ

**Mária tisztulásának ünnepe a középkori Esztergom liturgiájában
A gyertyaszentelés és a processzió szertartása**

Írta

Józsa Attila

PhD értekezés

Témavezető:
Dr. Török József professzor,
tanszékvezető egyetemi tanár

BUDAPEST 2009

Alulírott Józsa Attila, felelősségem tudatában kinyilvánítom, hogy **Ordo in Purificatione Sanctæ Mariæ. Mária tisztulásának ünnepe a középkori Esztergom liturgiájában. A gyertyaszentelés és a processzió szertartása.** című doktori disszertációmot önálló kutatásaim alapján, önállóan írtam a feltüntetett források és irodalom alapján, amelyeket az érvényben levő szabályok szerint idézek.

Budapest, 2009. IV.23.

.....

Ezen nyilatkozat valótlan volta az összes felsőoktatási intézményből való kizárást vonja maga után.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat témája a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán, az egyik egyháztörténeti szemináriumon elhangzott utalás által vetődött föl bennem még évekkkel ezelőtt. Hálás vagyok témavezetőmnek a munka során tapasztalt segítségéért. Köszönet az élő, és az evilágból már elköltözött liturgiátörténészek, teológusok munkásságáért is, akiknek írásait érdeklődéssel olvastam, tanulmányoztam. Köszönetemet fejezem ki a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának, amelynek nappali tagozatát, licencia kurzusát és doktori iskoláját, valamint könyvtárát látogathattam. Kutatásaim során sok időt töltöttem az Országos Széchenyi Könyvtárban, az Egyetemi Könyvtárban, hálával gondolok a kiváló munkakörülményekre és készséges segítségre, amelyet ezeken a helyeken találtam. Ugyanúgy köszönet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Zenetudományi Intézete, a Szegedi Somogyi-Könyvtár, az ELTE BTK Latin Tanszéke egy-egy segítőkész munkatársának. Hasonlóan a külföldi gyűjtemények tudományos munkatársainak is hálával tartozom, akik készségesen segítettek a források összegyűjtésénél, a prágai Strahovská Knihovna, a boroszlói Zaklad Narodowy in Ossolinskich gyűjtemény, a bécsi Österreichische Nationalbibliothek egy-egy munkatársára gondolok. Nem feledkezhetem meg azokról sem, akik budapesti tanulmányaimat segítették, és otthont biztosítottak a munkához papnövendék éveim alatt, köszönet a Központi Papnevelő Intézet fenntartójának a Magyar Katolikus Püspöki Karnak, a szeminárium előjáróinak és munkatársaiknak. Tanulmányaim támogatásához a Pázmány Péter Papnevelési Alapítvány ösztöndíjjal járult hozzá, ezúton is köszönöm a támogatók jószándékát. A Magyar Köztársaság 1999-2002 között doktori ösztöndíjjal, később a Magyar Igazolvány nyújtotta kedvezményekkel segítette tanulmányaim végzését, amelyért hálás köszönetet mondok, s ígéreteimet, amelyet arra tettem, hogy tanulmányaim végeztével a határon túli magyarság javát szolgálom, már eddig is teljesítettem és teljesíteni szeretném a jövőben is. Köszönet nagymamámnak és a híveknek türelmükért, jókívánságaikért és imádságaikért. Pozsonyi papnövendék hallgatóimnak köszönöm, hogy érdeklődésük lehetőséget nyújtott, hogy az értekezés liturgikus jelenségeit a pedagógiai munka során kifejthessem és ezáltal ösztönözték a gondolkodást. S nem utolsó sorban köszönet Ft. Ján Sokol nyugalmazott nagyszombati Érsek úrnak, hogy Pozsonyban lehetőséget biztosított a felsőfokú oktatói munkára, valamint engedélyt adott doktori kurzus végzésére. Végezetül hálásan gondolok az érdi Regina Mundi ciszterci apátság nővéreközösségére, akik kiváló körülményeket biztosítottak a dolgozat megírásához.

Tartalomjegyzék

Rövidítések jegyzéke -----	IV
Irodalomjegyzék-----	VII-XXXI
1. Bevezetés-----	1
1.1. Mária tisztulása ünnepének kutatása a liturgiatudományban -----	3
1.2. A dolgozat célja és határpontjai -----	11
1.3. Módszertani kérdések -----	14
1.4. Terminológiai kérdések Mária tisztulása ünnepével kapcsolatban --	18
2. A Mária tisztulása ünnep történeti fejlődése a római rítusban -----	24
2.1. A Mária tisztulása ünnep szentírási alapjai Lukács evangéliumában -----	25
2.2. <i>Purificatio Sanctæ Mariæ</i> a római rítusban	
2.2.1. A Hypapante ünnep keleten -----	29
2.2.2. A római rítus korai forrásainak tanúsága-----	33
2.2.3. A római ordók és pontifikálék hagyománya-----	52
2.2.4. Az ünnep szertartásainak alakulása a középkori rítusváltozatokban -----	56
2.2.5. Mária tisztulásának ünnepe a római rítus történetének újkori szakaszában -----	73
2.3. Középkori liturgiamagyarázatok Mária tisztulása ünnepéről-----	80
2.4. Középkori homíliák és szermók Mária tisztulása ünnepéről -----	86
3. Gyertyaszentelés és processzió Mária tisztulásának ünnepén a középkori esztergomi liturgiában -----	93
3.1. A Mária tisztulása ünnep a középkori Magyarország liturgiájában--	97
3.2. Az esztergomi rítus forrásainak bemutatása és tipológiája-----	101
3.3. Gyertyaszentelés és processzió az esztergomi szertartásrendben --	109
3.3.1. Az esztergomi liturgia forrásainak tanúsága -----	110
3.3.2. Az esztergomi szertartás szerkezetének és rubrikáinak vizsgálata -----	117
3.3.3. Az esztergomi szertartás helye a középkori magyarországi szertartásváltozatok között -----	131
3.4. Kitekintés a frank-római rítus középkori változatai irányába.-----	166
3.4.1. Az esztergomi szertartás és a kuriális rítus gyertyaszentelője -----	167.
3.4.2. Prága és Olomouc gyertyaszentelője -----	
3.4.3. Krakkó gyertyaszentelője -----	174
3.4.4. Az esztergomi gyertyaszentelő szertartás és a német források -----	178
3.5. Az esztergomi gyertyaszentelő szertartás imádság- és énekanyaga	181
3.5.1 A szertartás papi imádságai -----	184
3.5.2 Az esztergomi gyertyaszentelés énekei -----	194
3.6. A szertartásrendek egybevetésének tanulságai -----	202

4. Mária tisztulása ünnepének misztériuma az esztergomi liturgikus szövegek tükrében	206
-----	-----
4.1. A szentmise liturgikus szövegei	207
4.2. A liturgikus processzió célja és jelentősége	212
4.3. Áldások a szertartásban és a gyertya, mint szentelmény	218
4.4. A világosság jelentősége Mária tisztulása ünnepén	226
4.5. Mária tisztulása ünnepének hatása a művészet emlékein	229
-----	-----
5. Befejezés	232
5.1. A forrásfeltáró és összehasonlító kutatás eredményei	232
5.2. A további kutatás lehetséges irányai és hasznossága	236
5.3. A források közzétételének módszere	237
Utószó	242
Függelék	246
A.) Ordines in Purificatione Sanctæ Mariæ	247
1. Agenda pontificalis (Zagreb MR 126, XI/XII. s.)	247
2. Sacramentarium Codicis Prayani 1192 - 1195	253
3. Missale Notatum Zagrabiense szertartása, XIII. s./1	258
4. Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio	261
5. Isztambul, Missale Notatum c. 1300	266
6. Missale Posoniense (de Csukárd) 1377	269
7. Missale Cassoviense „A” ante 1389	274
8. Missale Preposituræ Scepuensis, (Bp. Oszk clmæ 92, XIV. s.)	278
9. Missale Ladislai de Miskolc 1394	282
10. Missale Archiepiscopi Georgii Pálóczi XV. s./in	286
11. Missale Posoniense 1488	290
12. Missale Dominorum Ultramontanorum 1480	295
13. Missale Strigoniense 1484	300
14. Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremitæ 1490	304
15. Missale Quinqueecclesiense 1499	308
16. Missale Zagrabiense 1511	312
17.a. Agenda Olomucensis 1486	318
17.b. Missale Olomucense (XV. s./20)	324
18.a. Agenda Pragensis 1496	326
18.b. Missale Pragense 1492	333
19. Missale Cracoviense 1516	334
20. Obsequiale Salisburgense 1495	338
21. Obsequiale Ratisponense 1491	342
22. Agenda Misnensis 1512	345

23. Missale Trevirensis 1498-----	348
24. Agenda Aquileiensis 1495 -----	351
 B.) Összehasonlító táblázatok -----	 356
1. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum - Pontificale Romanum XII. s. - Missale Romanum 1474 - Missale Romanum 1570 gyertyaszentelő szertartásának egybevetése -----	356
2. táblázat: A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Missale Strigoniense 1484 egybevetése -----	359
3. táblázat: A Missale Notatum Zagrabiense és a Missale Quinqueecclesiense 1499 egybevetése -----	360
4. táblázat: A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Miskolci-misszale 1397 egybevetése -----	361
5. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum és Budapest, OSzK clmæ 92 egybevetése -----	362
6. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum, az Agenda Pragensis 1496 és az Agenda Olomucensis 1486 egybevetése -----	363
7. táblázat: A Hartvik-agenda, a Pray-szakramentárium és az Egri ordináriuskönyv szertartásának egybevetése-----	365
8. táblázat: A gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió énekei-----	368
9. táblázat: A gyertyás processzió énekei -----	369
 C.) Benedictiones cereorum in Purificatione sanctæ Mariæ.-----	 373
 Resume -----	 394

Rövidítések jegyzéke:

Ag. - agenda

AH - Analecta Hymnica

BH - Bibliotheca Hungarica

BEL - Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ

BELS - Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ Subsidia

CAO-ECE - Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europæ.

CCHCM - Corpus Christianorum Continuatio Medievalis

CCHSL - Corpus Christianorum Series Latina

CCM - Corpus Consuetudinum Monasticarum

clmæ - codex latinus medii ævi

DACL - Dictionnaire d'archéologie chrétiennes et de la liturgie

Gr. - graduale

GS - Germania Sacra

impr. - nyomtatvány

Inc. Ink. - incunabulum

KMTL - Korai Magyar Történeti Lexikon

MAMÜL - Magyar Művelődéstörténeti Lexikon

MD - Musicalia Danubiana

MLCT - Monumenta Liturgica Concilii Tridentini

MLP - Monumenta Liturgica Piana

Obs - Obsequiale

P - Pontificale

PL - Patrologia Latina

PRG - Pontificale Romano-Germanicum

PR - Pontificale Romanum

MR - Missale Romanum

RMK - Régi Magyar Könyvtár

s. - sæculum

Irodalomjegyzék:

A Felhasznált források jegyzéke

Kéziratok:

Könyvtár / jelzet	Rövid meghatározás	Használt rövidítés
Alba Iulia Gyulafehérvár, Batthyaneum R II.134	Missale Posoniense 1377 Csukárdi misszale	Csukárdi misszale
Bratislava Pozsony, Archív Mesta EC. LAD 3, EL 18	Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio	MNStr
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár MNy 1	Sacramentarium maius Codicis Prayani 1192-1195.	SacrPray
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 94	Missale Posoniense „H“(Radó) XIV. s.	MPos „H“
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 219	Missale Posoniense „G“ 1488	MPos „G“
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 317	Pontificale Wespremiense XIV. s.	PWesp.
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 359	Missale Strigoniense archiepiscopi Georgii Pálóczi XV/in, (1423-1439)	Pálóczi-misszale“
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 395	Missale Ecclesie Hungaricæ XIV. s. Kassai misszale „A“	Kassai misszale „A“
Egri Főegyházmegyei Könyvtár U2 VI 5	Missale Ladislai Miskolci 1394	Miskolci-misszale
Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár Mss. I. 1a-b.	Graduale Strigoniense XV/XVI. s. Bakócz-graduale, 2 t.	GrStr.
Göttweig, Stiftsbibliothek Cod. 107	Missale Paulinorum XIV/XV	MPaul GÖ-107
Göttweig, Stiftsbibliothek Cod. 234	Missale Paulinorum XV/2	MPaul GÖ-234

Güssing, Klosterbibliothek der Franziskaner Cod. I/43	Missale Notatum Zagrabiense XIII/1. s.	MNZag
Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Deissmann 42	Anjou-kori antifonále, XIV. s. közepe, Isztambuli antifonále c. 1360	IsztAnt
Istanbul, Topkapi Sarayi Müzesi Deissmann 60	Missale Notatum s XIV/in	IsztMN 1
Köln, Dombibliothek Cod. 88	Sacramentarium X.s / ex	Cod.Col. 88
Kraków, Bibliotheka Kapitulna, Ms. 3	Missale Notatum Cracoviense XIV. s.	MNCrac
Olomouc, Vědecká Knihovna M III 8	Missale Olomucense XV s./20	MOI
Praha, Knihovna Národního Muzea XVIII E 16	Missale Cisterciense 1360-1370	MCist
Sankt Gallen, Stiftsbibliothek Cod. 338	Codex Sangallensis, Computus, Breviarium missæ, Graduale, Sacramentarium 1050-1060	Cod. Sang. 338
Sankt Gallen, Stiftsbibliothek Cod. 339	Codex Sangallensis, Calendarium, Graduale, Sacramentarium XI s./3	Cod. Sang. 339
Sankt Gallen, Stiftsbibliothek Cod. 340	Codex Sangallensis, Calendarium, Graduale, Sacramentarium XI s./3	Cod. Sang. 340
Sankt Gallen Stiftsbibliothek Cod 359	Codex Sangallensis, Cantatorium, 922-925	Cod. Sang 359
Sankt Gallen Stiftsbibliothek Cod 375	Codex Sangallensis, Graduale, XII.s	Cod. Sang 375
Szeged, Somogyi-könyvtár C.I. 1	Missale Pragense ex anno 1492	MPrag 1492
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1888	Mainzi (St. Alban) rituále-processzionáléja X. s. /ex	Cod.Vind 1888
Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 26	Missale Zagrabiense 1453	MZag 1453

Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 89	Epitome pontificalis cum benedictionali Strigoniensis XI. S	BenStr Esztergomi benedikcionále
Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 126	Sacramentarium OSB XII/in	Zagreb MR 126, Szent Margit szakramentárium
Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 133	Missale Zagrabiense XIV/1	MZag 133
Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 165	Agenda pontificalis XI-XII./in	Hartvik-agenda
Zagreb, Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ MR 168	Missale Zagrabiense XIV. s.	MZag 168

Nyomtatványok:

Könyvtár, jelzet, vagy RMK jelzet	Meghatározás	Rövidítés
Wien, Österreichisches Nationalbibliothek Ink. 22.F.5	Agenda Aquileiensis 1495	AgAqui1495
München, Bayerische Staatsbibliothek VD 16 A 661	Agenda Augustensis 1547	AgAug 1547
München, Bayerische Staatsbibliothek VD16 A 727	Agenda Mindensis 1522	AgMin 1522
Olomouc, Vědecká Knihovna Sign. 48. 691	Agenda Olomucensis 1486	AgOl 1486
Praha, Strahovská Knihovna, Sign. DM VI 11	Agenda Pragensis 1496	AgPrag 1496

München, Bayerische Staatsbibliothek VD 16 A 752	Agenda Salisburgensis 1511	AgSalz 1511
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-413	Missale Argentinense	MArg 1486- 90
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-418	Missale Bambergense 1499	MBamb 1499
München, Bayerische Staatsbibliothek VD16M 5565	Missale Brixinense 1511	MBrix 1511
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-422	Missale benedictinum Bursfeldense 1497	MBurs 1497
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-423	Missale Cartusiense 1496	Mcart 1496
Köln, Universitätsbibliothek	Missale Coloniense 1481	MCol 1481
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-427	Missale Cracoviense 1493	MCrac1493
Wroclaw, Zaklad Narodowy im Ossolińskich XVI. F. 40 53	Missale Cracoviense, Krakow 1515-1516,	MCrac 1516
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár Inc. 175b	Missale Dominorum Ultramontanorum 1480	MDUltr 1480
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár Inc. 176	Missale fratrum heremitarum Ordinis divi Pauli primi heremitæ 1490	MPaul 1490
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár	Missale fratrum heremitarum Ordinis divi Pauli primi heremitæ. Sub regula beati augustini doctoris eximii: summo Deo militantium 1514	MPaul 1514

München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-432	Missale Frisingense 1492	MFris 1492
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-434	Missale Halberstadtense 1498	MHalb 1498
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-493	Missale Herbipolense 1495	MHerb 1495
München, Bayerische Staatsbibliothek VD 16 M 5586	Missale Leodiensis ecclesiae 1502	MLeod 1502
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink M-438	Missale Mellicense 1499	MMel 1499
München, Bayerische Staatsbibliothek VD16 ZV 2846	Missale Numburgense 1501	MNumb 1501
Praha, Strahovská knihovna, Sign. DM III 23	Missale Pragense 1479	MPrag 1479
Praha, Strahovská knihovna,	Missale Pragense 1522	MPrag 1522
München, Bayerische Staatsbibliothek	Missale Ratisponense 1515	MRat 1515
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 990	Missale Quinqueecclesiense 1499	MQ 1499
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc	Missale Strigoniense 1484	MStr 1484
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 178	Missale Strigoniense 1486	MStr 1486
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 994	Missale Strigoniense 1490,	MStr 1490
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 179	Missale Strigoniense 1491,	MStr 1491

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár	Missale Strigoniense 1493, Venetiis,	MStr 1493
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 995	Missale Strigoniense 1495	MStr 1495
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár	Missale Strigoniense 1498	MStr 1498
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Inc. 996	Missale Strigoniense 1502	MStr 1502
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár	Missale Strigoniense 1507	MStr 1507
Köln, Universitätsbibliothek Ink. D. 151	Missale Trevirensense 1498	MTrev 1498
RMK III 176	Missale Zagrabiense 1511, Venetiis, Petrus Liechtenstein	MZag 1511
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink. R-200	Obsequiale Augustense 1487	ObsAug 1487
München, Bayerische Staatsbibliothek VD16 ZV 193	Obsequiale Constantiense 1510	ObsConst 1510
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink. R-204	Obsequiale Eystetense 1488	ObsEyst 1488
München Bayerische Staatsbibliothek Ink. R-206	Obsequiale Frisingense 1493	ObsFris 1493
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink. R-207	Obsequiale Ratisponense 1491	ObsRat 1491
München, Bayerische Staatsbibliothek Ink. R-208	Obsequiale Salisburgense 1496	ObsSalz 1496

Bratislava – Pozsony Univerzitná knižnica RMK III. 101	Obsequiale Strigoniense 1501	ObsStr 1501
RMK III. 152	Obsequiale Strigoniense 1508	ObsStr 1508
RMK III. 165	Ordinarius Strigoniensis 1509 Venetiis	OrdStr 1509

Forrás- és szövegkiadások

ADRIAEN, M.-BALLERINI, P.A.: *Ambrosius Mediolanensis. Expositio Evangelii secundum Lucam. Fragmenti in Esaiam.* (Corpus Christianorum Series Latina 14), Brepols, Turnhout 1957.

AGUILO I ALTÉS, Xavier Francesc: *Missale Vicense 1496* (Bibliotheca Litúrgica Catalona 3) Institut D'Estudis Catalans, Barcelona 2001.

ANDRIEAU, Michel: *Les ordines Romani du haut moyen-âge I-V.* (Spicilegium Sacrum Lovaniense 11, 23, 24, 28, 29), Louvain 1931-61.

ANDRIEAU, Michel: *Le Pontifical Romain au moyen-âge I-IV.* (Studi e Testi 86, 87, 88, 98), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1938-41.

I. *Le Pontifical Romain du XIIe siècle.* (Studi e Testi 86), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1938.¹, rist. anast. 1972.

II. *Le Pontifical de la curie romain au XIIIe siècle.* (Studi e Testi 87), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1940.

III. *Le Pontifical de Guillaume Durand.* (Studi e Testi 88), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1940.

IV. *Tables alphabétiques.* (Studi e Testi 99), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1941.

XVI. BENEDEK: Littera apostolica motu proprio data: *Summorum Pontificum. De usu extraordinario antiquæ formæ Ritus Romani.* (7. Julii 2007) AAS 99 (2007) 777-781.

BERNARDUS abbas Claræ-vallensis: „De purificatione B. Mariæ Sermo I-III.” in (Patrologia Latina 183) Paris 1879, 365-372.

BRUYLANTS, Placid: *Les oraisons du missel romain. Texte et Histoire.* I-II. (Études liturgiques 1) Centre de Documentation et d'Information Liturgiques, Abbaye du Mont César, Louvain 1952.

DAVRIL, Anselmus: *Consuetudines Floriacenses sæculi tertii decimi.* (Corpus Consuetudinum Monasticarum IX) Schmitt, Siegburg 1976.

DAVRIL, A. – THIBODEAU, T. M.: *Guillelmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum I-IV.* (Corpus Christianorum Continuatio Mediævalis 140), Brepols, Turnhout 1995.

DAVRIL, A. – THIBODEAU, T. M.: *Guillelmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum V-VI.* (Corpus Christianorum Continuatio Medievalis 140 A), Brepols, Turnhout 1998.

- DAVRIL, A. – THIBODEAU, T. M. – GUYOT, B.G.: *Guillelmi Duranti Rationale Divinorum Officiorum VII-VIII. Præfatio. Indices.* (Corpus Christianorum Continuatio Medievals 140B), Brepols, Turnhout 2000.
- DESHUSSES, Jean: *Le sacramentaire grégorien. Ses principales formes d'après les plus anciens manuscrits. Édition comparative, I-III.* (Spicilegium Friburgense 16, 24, 28) Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988-1992.
- I. *Le sacramentaire. Le supplément d'Aniane.* (Spicilegium Friburgense 16), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992.³
- II. *Text complémentaires pour la Messe.* Spicilegium Friburgense 24), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1988.²
- III. *Text Complémentaires divers.* (Spicilegium Friburgense 28), Éditions Universitaires, Fribourg Suisse 1992.³
- DINTER, Petrus: *Liber tramitis ævi Odilonis abbatis.* (Corpus Consuetudinum Monasticarum X.) Schmitt, Siegburg. 1980
- DIÓS István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai.* (Szent István Kézikönyvek 2.), Szent István Társulat, Budapest 2000.
- DOBSZAY László: *Liber Ordinarius Agriensis (1509).* (Musicalia Danubiana Subsidia)1), Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet, Budapest 2000.
- DOUTEIL, Herbert: *Johannis Beleh Summa de ecclesiastici officii.* I-II. (Corpus Christianorum Continuatio Mediævalis 41A-B), Brepols, Turnhout 1976.
- DREVES, G. M. – BLUME, C. – BANNISTER, H. M.: *Analecta Hymnica mediæ ævi.* 1-55. Leipzig 1886-1922.
- DUMAS, A.: *Liber Sacramentorum Gellonensis. Textus.* (Corpus Christianorum, Series Latina 159), Brepols, Turnhout 1981.
- DUCHESNE, Louis: *Liber Pontificalis* I-III. Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, Paris 1955-1957.²
- FALVY Zoltán-MEZEY LÁSZLÓ: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert.* (Monumenta Hungariæ Musica 1), Akadémiai Kiadó-Akademische Verlag, Budapest-Graz 1963.
- FÖLDEVÁRY Miklós István: *Fragmenta Pontificalis antiqui Strigoniensis collata ex integris rubricis sex principalium fontium sæculorum XI-XVI., earundem synopsi atque nonnullis testibus referentisque.* (kézirat), (Monumenta Ritualia Ecclesiastica III), Budapest 2008.

- FÖLDVÁRY Miklós István: *Ordinarius Strigoniensis. Venetiis, anno Domini MCCCCCIX. RMK III. 165.* (kézirat), (Monumenta Ritualia Ecclesiastica I), Budapest 2008.
- FÖLDVÁRY Miklós István: *Rubrica Strigoniensis ante 1469. Budapest, Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 73. 1^r-38^v, Ordinarius Scepuiciensis.* (kézirat), (Monumenta Ritualia Ecclesiastica II), Budapest 2008.
- GOULLET, Monique – LOBRICHON, Guy – PALAZZO, Éric: *Le Pontifical de la curie romain au XIIIe siècle.* (Sources Liturgiques 4), Cerf, Paris 2004.
- GROSSDIDIER DE MATONS, José: *Romanos Le Mélode. Hymnes. II. Nouveau Testament (IX-XX).*(Sources Chrétiennes 110), Cerf, Paris 1965
- HAACKE, Hrabanus: *Rupertus Tuitiensis: Liber de divinis officiis.* (Corpus Christianorum Continuatio Medievalis 7), Brepols, Turnhout 1967.
- HANSSENS, Joannes Michael: *Amalarii Episcopi Opera Liturgica Omnia. I-III.* (Studi e Testi 138-139-145), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1948-1950.
- HÄNGGI, ANTON: *Der Rheinauer Liber Ordinarius (Zürich Rh80, Anfang 12. Jh.),* (Spicilegium Friburgense 1), Universitätsverlag, Freiburg 1957
- HEIMING, O., *Liber sacramentorum Augustudunensis.* (Corpus Christianorum, Series Latina 159/B), Brepols, Turnhout 1984.
- HESBERT, René Jean: *Antiphonale Missarum Sextuplex d'après le graduel de Monza et les antiphonaires de Rheinau, du Mont-Blandin, de Compiègne, de Corbie et de Senlis,* Wromant, Bruxelles 1935.¹, Herder, Roma 1970.³
- HESYCHIUS, Jerosolymitanus: „Sermo in præsentatione Domini et Salvatoris nostri Iesu Christi” in *Hesychii Presbyteri sermone.* (Patrologia Græca 93), Paris 1860. 1467-1480.
- HURST, D.: *Bedæ venerabilis opera. Opera homiletica. Opera rhytmica.* (Corpus Christianorum Series Latina 122), Turnhout 1955.
- INNOCENTIUS III: „In solemnitate purificationis gloriosissimæ semper virginis Mariæ.” in *Innocentii III. papæ sermone de sanctis.* (Patrologia Latina 217) Paris 1855. 505-514.
- IONES, CH. W.: *Bedæ venerabilis opera, Opera didascalica 1-3.* (Corpus Christianorum Series Latina 123 A-C) Brepols, Turnhout 1975, 1977, 1980.

- A Katolikus Egyház Katekizmusa. A latin mintakiadás fordítása.* (Szent István kézikönyvek 6), Szent István Társulat, Budapest 2002.
- LAWSON, Christopher M.: *Isidorus Hispalensis: De ecclesiasticis officiis.* (Corpus Christianorum Series Latina 113), Brepols, Turnhout 1989.
- Missale Cisterciense reformatum juxta decretum sacrorum rituum congregationis diei 3. Julii 1869 confirmatum a Pio IX. Pont. Max. auctoritate Rev. Amædei de Bie abbatis generalis ordinis cisterciensis editum,* Westmalle 1910.
- Missale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II. instauratum, auctoritate Pauli pp. VI. promulgatum,* Vatican 1970¹, 1975², 2002³.
- MOELLER, Edmond (Eugène): *Corpus præfationum.* (Corpus Christianorum Series Latina 161, 161 A-D), Brepols, Turnhout 1980-81.
- MOELLER, Eugenius – CLÉMENT, Joannes Maria - COPPIETERS 'T WALLANT, Bertrandus: *Corpus orationum I-XIV.* (Corpus Christianorum Series Latina 160, 160 A-M), Brepols, Turnhout 1992-2004.
- MOHLBERG, Kunibert: *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischeer Überlieferung (Codex Sangallensis. No. 348),* (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 1/2), Münster in Westfalen 1918.¹
- MOHLBERG, Cunibert Leo – EINZENHÖFER, Leo – SIFFRIN, Petrus: *Liber sacramentorum romanæ æcclesiæ ordinis anni circuli. (Cod. Vat. Reg. Lat. 316/Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56) (Sacramentarium Gelasianum).* Herder, Roma 1981.³
- NESTLE – ALAND: *Novum Testamentum Græce et Latine.* Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1984.
- OBERTYNSKY: *The Cracow Pontifical. (Pontificale Cracoviense sæculi XI. Cracow, Jagellonian Library Ms. 2057).* Henry Bradshaw Society, London, 1977
- PAULUS diaconus: „De nativitate Domini.” Sermo CCCLXX in *S. Augustini opera* (Patrologia Latina 39) Paris 1657-1658.
- PÉTERFFY Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiæ Romanæ Catholicæ in Regno Hungariæ celebrata.* Viennæ 1742.
- RAPPAI Zsuzsa (szerk): *Mátyás-graduale.* Kossuth-Országos Széchenyi Könyvtár, 2007.
- XII. PIUSZ: *Mediator Dei* enciklika, (20. Novembris 1947) AAS 39 (1947) 521-595.

- SARBAK Gábor-WEINRICH, Lorenz: *Sicardi Cremonensis episcopi Mitralis de officiis*. (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 228) Brepols, Turnhout, 2008
- SAINT - ROCH, Patrik: *Liber sacramentorum Engolismensis, (Ms. B.N. Lat. 816) Le sacramentaire Gélasien d'Angouleme*. (Corpus Christianorum, Series Latina 159/C), Brepols, Turnhout 1987.
- SCHÖNFELDER, Albert: *Liturgische Bibliothek. Sammlung gottestdienstlicher Bücher aus dem deutschen Mittelalter. Bd 1. Ritualbücher*. Padernborn 1904
- SCHÖNFELDER, Albert: *Liturgische Bibliothek. Sammlung gottestdienstlicher Bücher aus dem Mittelalter. Bd2. Ritualbücher. Die Agende der Diözese Schwerin von 1521*. Padernborn 1904
- SEQUÍ I TROBAT, Gabriel: *El Missal Mallorquí de 1506*. Facultat de Teologia de Catalunya, Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, Barcelona 2003.
- SODI, Manlio – TRIACCA, Achille Maria: *Missale Romanum Editio princeps. (1570)*. (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 2), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1998.
- SODI, Manlio TONIOLO, Alessandro: *Missale Romanum, Editio typica (1962)*. (Monumenta Liturgica Piana 1), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2007.
- SODI, Manlio – TRIACCA, Achille Maria: *Cæremoniale Episcoporum. Editio Princeps. (1600)*. (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 4), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2000.
- SOPHRONIUS Patriarcha Hierosolymitanus: „Oratio III. De Hypapante.“ (Patrologia Graeca 87), Paris 1863. 3287-3302.
- SOPKO, Július - VALACH, Július: *Nitriansky kódex*, Matica Slovenská, Bratislava 1987.
- SZENDREI Janka: *Graduale Strigoniense (s. XV/XVI)*. (Musicalia Danubiana 12), Budapest 1990.
- SZENDREI Janka: *The Istanbul Antiphonal about 1360*. (Musicalia Danubiana 18), Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.
- SZENDREI Janka -RYBARIČ Richard: *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. (Musicalia Danubiana 1), Budapest 1982.

TRIACCA, Achille Maria-SODI Manlio: *Cæremoniale Episcoporum. Editio princeps (1600)*. (Monumenta Liturgica Concilii Tridentini 4), Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2000

VOGEL, C. – ELZE, R.: *Le Pontifical Romano-germanique du dixième siècle I-III*. (Studi et Testi 226-227, 269). Città del Vaticano, 1963; 1972.

WARD, Anthony.- JOHNSON, Cutbert: *Missalis Romani Editio princeps. Mediolani anno 1474 prelis mandata*. («Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ» «Subsidia» - Instrumenta Liturgica Quarneriensa, Supplementa 3), C.L.V. - Edizioni Liturgiche, Roma 1996.

WARD, Anthony – JOHNSON, Cuthbert: *Le liber mozarabicus sacramentorum et les manusrits mozarab*, (ed.) FÉROTIN Marius: réimpr., («Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ» «Subsidia» 78), C.L.V. - Edizioni Liturgiche, Roma 1995.

WARREN, F.E.: *The Leofric Missal as used in the Cathedral of Exeter during the episcopate of its first bishop, A.D. 1050-1072*. Clarendon Press, Oxford 1883.

WEBER, Robert: *Ambrosii Autperti opera omnia*. (Corpus Christianorum Continuatio Mediævalis 27), Brepols, Turnhout 1975-1979.

WEBER, Robert: *Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem I-II*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1969.

Lexikonok, katalógusok, segédkönyvek

BARTONIEK EMMA: *Codices Manuscripti Latini. Vol. I. Codices Latini Medii Ævi*. Budapest 1940.

BLAISE, Albert: *Lexicon latinitatis mediævi, præsertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*. (Corpus Christianorum Continuatio Mediævalis) Brepols, Turnhout 1975. réimpr. anast. 1998

Bibliotheca Sanctorum I-XII., Istituto Giovanni XXIII nella Pontificia Università Lateranense, Societa Grafica Romana, Roma 1961-1970.

CSAPODI Csaba - CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA: *Bibliotheca hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I-II: Fönnmaradt kötetek. III: Adatok elveszett kötetekről*. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 23, 31, 33), Akadémiai Kiadó, Budapest 1988, 1993, 1994.

CABROL, Fernand – LECLERCQ, Henri – MARROU, Henri: *Dictonnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, Librairie Letouzey et Ané, Paris 1907-1953.

- DIÓS István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon* I-XIII., Szent István Társulat, Budapest 1993-
- Dizionario Patristico e di antichità cristiane* I-III., Marietti, Genova 1984, rist. 1999.
- DU CANGE, Charles Du Fresne Sieur: *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis* I-VIII. *unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1883-1887*, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz 1954.
- HAAG, Herbert: *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest 1989.
- HUBAY Ilona: *Missalia hungarica. Régi magyar misekönyvek*. (Az Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai 5) Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára, Budapest 1938.
- KLAUSER, Theodor – DASSMANN, Ernst (hrsg.): *Reallexikon für Antike und Christentum. 1-21. + Supplement 1.*, Anton Hierseman, Stuttgart 1950-2001.
- KNIEWALD, Dragutin: *Zagrebački Liturgijski Kodeksi XI-XV. Stoljeća. Codices liturgici manuscripti Zagrebiensis a sæculo XI. usque ad finem s. XV.* (Croatia sacra 19), Zagreb 1940.
- KÖSZEGHY Péter (szerk): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* I-VIII., Balassi, Budapest 2003-
- KRISTÓ Gyula - ENGEL Pál - MAKK Ferenc: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1994.
- KÜHÁR Ferenc - RADÓ Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Komárom 1933.
- Lexikon des Mittelalters* I-IX., Verlag J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar, 1999.
- Lexicon latinitatis mediæ ævi Hungariæ. A magyarországi középkori latinság szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1987-
- LÉON-DUFOUR, Xavier: *Biblikus Teológiai Szótár*. Szent István Társulat, Budapest, é.n.
- MIGNE, Jaques-Paul: *Patrologiæ cursus completus. Series Latina*, I-CCXXI., Paris, 1841-1864.
- MIGNE, Jaques - Paul: *Patrologiæ cursus completus. Series Græca*, I-CLXVII., Paris. 1857-1876.

RADÓ Polycarpus: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum regni Hungariæ.* (Országos Széchenyi Könyvtár Kiadványai 14) Budapest 1941.

RADÓ Polycarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariæ et limitropharum regionum.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1973.

SOPKO, Juraj: *Codices Medii Ævi, qui in Bibliothecis Slovaciæ asservuntur ac olim asservabantur I. Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach,* Matica slovenská, Martin 1981.

SOPKO, Juraj: *Codices Medii Ævi, qui in Bibliothecis Slovaciæ asservuntur ac olim asservabantur II. Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Mad'arsku a v Rumunsku.* Matica Slovenská, Martin 1982.

SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár I-III.,* Budapest 1879-1898.

SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1), Budapest 1981.

VAUCHEZ, André – VINCENT, Catherine: *Dictionnaire encyclopédique du moyen Âge.* I-II., James Clarke Co. LTD - Cerf - Città Nuova, Cambridge - Paris - Roma 1997.

Szakirodalom

ARTNER Edgár: *Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata a művelt közönség számára, különös tekintettel a különleges magyar viszonyokra,* Szent István Társulat, Budapest 1923.

ANGENENDT, Arnold: *A kora középkor. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig.* Szent István Társulat, Budapest 2008.

BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium I-III.* Szent István Társulat, Budapest 1976-1977.¹ Mandala, Budapest 1998.²

BARTSCH, Elmar: *Sachbescwörungen der römischen Liturgie, Eine liturgiegeschichtliche und liturgiethnologische Studie.* (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 46), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1967.

BORSA Gedeon: „Ki volt Antonius de Hungaria az első esztergomi misekönyv megrendelője?” *Magyar Könyvszemle* 117 (2001) 2. 2004-205.

BOVON, François: *Das Evangelium nach Lukas III/1. Teilband Lk 1,-9,50.* (Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament), Benziger, Zürich - Neukirchen Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1989.

- BOYER, Jean-Paul – DORIVAL Gilles: *La nativité et le temps de Noël. Antiquité et Moyen Âge*. (Textes et documents de la méditerranée antique et médiévale), Université de Provence, Aix en Provence 2003.
- BRADSHAW, F. Paul: *Alle origini del culto Cristiano. Fonti e metodi per lo studio della liturgia dei primi secoli*. (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 46), Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2007.
- BROU, Louis: „Marie destructrice de toutes les hérésies et la belle légende du répons Gaude Maria Virgo”, *Ephemerides Liturgicæ*, 62 (1948), 321-353, 65 (1951), 28-33.
- BRUYNE, A. „L’origine des processions de la Chandeleur et des Rogations a propos d’un sermon inédit“ *Revue bénédictins* 39 (1922), 14-22.
- BRAKMANN, Heinzgerd: „He hypapantè tou Kyriou. Christi Lichtmess im frühchristlichen Jerusalem“, in FEULNER, H - J. u.a (Hrsg.): *Crossroad of Cultures. Studies in Liturgy and patristics in Honor of Gabriele Winkler*, (Orientalia Christiana Analecta 260), Pontificio Istituto Orientale, Roma 2000. 151-172.
- BROWN, R. E. – FIZTMEYER J. A. – MURPHY R. E.: *Az Ószövetség könyveinek magyarázata*. (Jeromos Bibliakommentár I), Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2002.
- BROWN, R. E. – FIZTMEYER J. A. – MURPHY R. E.: *Az Újszövetség könyveinek magyarázata*. (Jeromos Bibliakommentár II), Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest 2003.
- BROWN, Raymond Edward: *The Birth of the Messiah*. New York 1977.
- BUGEL, Walerian: *Obřady žehnání v různých liturgických tradicích. Colloquium liturgicum 2006*. Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta. Olomouc 2006.
- BUGNINI: *Die Liturgiereform 1948-1975. Zeugnis und Testament*. Herder, Freiburg-Basel-Wien, 1988
- BURAN, Dušan (a kol): *Gotika*, Slovenská národná Galéria – Slovart, Bratislava 2003.
- BUZÁS Gergely – TOLNAY Gergely (szerk.): *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetek 2), Esztergom 2004.

- CATTANEO, Enrico: *Il culto christiano in occidente. Note storiche.* («Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ» «Subsidia» 13), C. L. V. - Edizioni Liturgiche, Roma 1992.
- CSOMÓ Orsolya: „Húsvéti processziók a zágrábi székesegyházban.”, *Magyar Egyházzene* 8 (2000/2001) 2-3. sz., 287-318.
- CSOMÓ Orsolya: „A Szent kereszt-ünnepek processziói Zágrábban.”, *Magyar Egyházzene* 9 (2001/2002), 1. sz., 11-13.
- CSOMÓ Orsolya: „Tanúság és tanulság purificatio processziójából.”, in „*Inter sollicitudines*”. *Tudományos ülészek X. Pius pápa egyházzenei motu propriójának 100 éves évfordulóján. Budapest 2003 december.* MTA - TKI-Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport és a Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest 2006. 51-61.
- CSOMÓ: „Nagypénteki processziók a zágrábi székesegyházban.” in DOBSZAY László: PAPP Ágnes (szerkk.): *Socia exultatione.* A Rajeczky Benjámín születésének 100. évfordulóján tartott tudományos ülészek előadásai. MTA - LFZE Egyházzenei Intézet, Budapest 2003, 18-39.
- CSOMÓ Orsolya: „Virágvasárnapi processzió a zágrábi székesegyházban.”, *Magyar Egyházzene* 7 (1999/2000) 2. sz., 197-208.
- CHAVASSE, Antoine: *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle. Une liturgie conditionnée par l'organisation de la vie in urbe et extra muros,* (Analecta liturgica 18, Studia Anselmiana 112), Roma 1993.
- CHUPUNGCO J. Anscar (dir.): *Scientia liturgica. Manuale di liturgia I-V.* Pontificio Istituto Liturgico Sant' Anselmo, Piemme, Roma 1998.
- CHUPUNGCO J. Anscar (dir): *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia.* I-VII. Marietti, Genova-Milano 2002.
- COTTIER, François-Jean (compl): *La prière en latin de l'Antiquité au XVIe siècle. Formes, évolutions, significations.* (Collection d' Études médiévales 6), Brepols, Turnhout 2006.
- DANKÓ Josephus: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariæ.* Franklin, Budapest 1893.
- DÁVID Katalin: *Magyar egyházi gyűjtemények kincsei,* Budapest 1981.
- DEUG SU, I., „La festa della Purificazione in Occidente (sæc. IV-VIII)“ *Studi Medievali* 15 (1974) 143-216.

- DOBSZAY László: „Árpád-kori kottás misekönyvünk provenienciája.“ *Zenatudományi dolgozatok* VI (1984) 7-12.
- DOBSZAY László: *Az esztergomi rítus*. Új Ember, é.n.
- DOBSZAY László: *Corpus Antiphonarum. Európai örökség és hazai alakítás*. Balassi, Budapest 2003
- DOBSZAY László: „A középkori magyar liturgia István-kori elemei?” in GLATZ Ferenc – KARDOS József, (szerk.) *Szent István és kora*. Budapest 1988. 151-155.
- DOBSZAY László: „A középkori magyar liturgikus zene kutatása.” *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000) 131-150.
- DÖLGER, Joseph Franz: *Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze, Eine Religionsgeschichtliche Studie zum Taufgelöbnis*, (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 14), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen, 1918¹, 1971³.
- ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Osiris, Budapest 2001.
- FÖLDVÁRY Miklós István: *Rubrica Strigoniensis. A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei*, kézirat, PHD értekezés, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktoriskola, Ókortudományi Program, Budapest 2008.
- FÖLDVÁRY Miklós István: „Ligatis natibus. Egy romlatlan szöveghely tanulságai.”, *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 387- 408.
- FÖLDVÁRY Miklós István: „Szent nyelv vagy szent nyelvek? A római rítus szövegi összetételéről” *Magyar Egyházzene* XII (2004/2005) 293-299.
- FRANZ, Adolf: *Die Kirchliche Benediktionen im Mittelalter* I-II. Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau 1909., repr. Graz, 1960.
- FUCHS, Guido – WEIKMANN, Martin Hans: *Das Exultet, Geschichte, Theologie und Gestaltung der österlichen Lichtdanksagung*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 2005.
- FÜZES Ádám: „Rítusváltás vagy liturgikus reform? Pázmány Péter liturgikus rendteremtése a XVII. században.”, *Præconia* 1 (2006) 1. 22-33.
- GERECZE Péter: „Szent Simon próféta ezüst koporsója Zarában.” *Archeológiai Közlemények* 18. (1895) 5-80.
- GERHARDS, Albert - Odenthal, Andreas hrsg.: *Kölnische Liturgie und ihre Geschichte. Studien zur interdisziplinären Erforschung des Gottesdienstes in Erzbistum*

Köln. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 87),
Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 2000.

GILÁNYI, Gabriella – KOVÁCS Andrea – DOBSZAY László: *Corpus Antiphonalium Officii – Ecclesiarum Centralis Europæ. IV/A Aquileia (Temporale)*, MTA-ZTI, Budapest 2003.

GUERANGER, P.: *L'année liturgique 1-15*, Tours ²⁰1923-29.

HEGEDŰS András – BÁRDOS István (szerk.): *Ezer év szent Adalbert oltalma alatt*, (Strigonium antiquum 4) Prímási Levéltár, Esztergom 2000.

HERMANN Egyed: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig*, (Dissertationes hungaricæ ex historia ecclesiæ I), Aurora, München 1973.

HOFFMAN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1992

IOGNA-PRAT, Dominique: „Le culte de la Vierge sous le règne de Charles de Chauve” in IOGNA-PRAT, Dominique – PALAZZO, Éric – RUSSO, Daniel: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale. Acte de Séminaire du Prof G. Duby*, Beauchesne, Paris 1996. 101-137.

IOGNA-PRAT, Dominique – PALAZZO, Éric – RUSSO, Daniel: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale. Acte de Séminaire du Prof G. Duby*, Beauchesne, Paris 1996.

IOGNA-PRAT, Dominique: *L'Église contenant de l'Église symbolique du rite de consecration du lieu de culte (IXe-XIIe siècle)* in FÜZES Ádám - LEGEZA László (szerkk.) *Memoriæ tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Mikes, Budapest 2006. 477-494.

IVANCSÓ István: *Eteria útinaplója*, Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 1996.

JÁVOR Egon: *Hét kéziratposzsonyi missale a Nemzeti Múzeumban*. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 15), A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, Budapest 1942.

JÓZSA Attila: „Gyertyaszentelés és processzió Mária tisztulásának ünnepén. Megfigyelések a Missale Strigonienese 1484 szertartásának kapcsán”, in FÜZES Ádám - LEGEZA László (szerkk.) *Memoriæ tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Mikes, Budapest 2006. 509-531.

- JÓZSA Attila: „Máriás prefáció a gyertyaszentelés szertartásában a középkori Magyarország liturgikus forrásaiban”, *Præconia* 2 (2007) 13-21.
- JUHÁSZ Péter: *Boldogasszony tisztelete a magyar római liturgiában*, doktori disszertáció, PPKE HTK Könyvtára, Budapest 1948.
- JUNGMANN, Andreas Josef: *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der Römischen Messe I-II*. Herder, Wien – Freiburg - Basel 1962.⁵
- KACZYNSKI, Reiner: „Die Benediktionen”, in MEYER, Bernhard Hans (hsg.) *Gottesdienst der Kirche, Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 8., Regensburg* 1984. 235-274.
- KNAUZ Nándor: *Kortan hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Akadémia Könyvkiadó, Budapest 1876.
- KNIEWALD Károly: „A hahóti kódex (zágrábi MR 126) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából.”, *Magyar Könyvszemle*, LXII (1938), 97-112.
- KNIEWALD Károly: „Hatwick győri püspök Agenda Pontificalis-a.”, *Magyar Könyvszemle*, LXV (1941), 1-22.
- KNIEWALD Károly: „Esztergomi Benedictionale (XI.század).”, *Magyar Könyvszemle*, LXV (1941), 213-231.
- KOCSIS Imre: *Lukács evangéliuma*, Szent István Társulat, Budapest 1995.¹, (Bibliakommentárok 2) Szent István Társulat, Budapest 2007.²
- KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok. 1000 - 1900*, Esztergom 1900.
- KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata 1183-1543*. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici III. Studia 9), Szent István Társulat, 2007.
- KOVÁCS Andrea – DOBSZAY László - CZAGÁNY Zsuzsanna: *Corpus Antiphonarium Officii-Ecclesiarum Centralis Europæ. CAO-ECE- V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest 2006.
- KRANEMANN Benedikt-RICHTER Klemens: *Missale Monasteriense 1300-1900. Katalog, Texte und vergleichende Studien*. (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 76) Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1995.
- KURZEJA, Adalbert: *Der älteste Liber Ordinarius der Trierer Domkirche*, London, *Brit.Mus., Harley 2958, Anfang 14. Jh.* (Liturgiewissenschaftliche Quellen

und Forschungen 52), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1972.

KÜHÁR Flóris: *Máriatiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában.* (A Szent István Akadémia bölcséleti osztályának értekezései), Stephaneum, Budapest 1939.

LEWANSKI, JULIAN: *Liturgiczne łacińskie dramatyizacje Wielkiego Tygodnia XI-XVI.* w. (Staropolski dramat religijny 1), Lublin 1999

LODI, Enzo: *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum.* («Bibliotheca Ephemerides Liturgicæ» «Subsidia» 15) C.L.V. – Edizioni Liturgiche, Roma 1979.

MADAS Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig.* (Csokonai Könyvtár - Bibliotheca Studiorum Litterarium 25), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2002.

MADAS Edit: „A Legenda aurea a középkori Magyarországon.” *Magyar Könyvszemle* 108 (1992), 93-99.

MAÎTRE, Claire: „Du culte marial à la celebrations des Vierges. À propos de la psalmodie de matines” in IOGNA-PRAT, Dominique – PALAZZO, Éric – RUSSO, Daniel: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale. Acte de Séminaire du Prof G. Duby*, Beauchesne, Paris 1996. 45-62.

MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon.* Műszaki Kiadó, Budapest 2007.

MAROSI Ernő: *A középkor művészete I. 1000-1250.* Corvina, Budapest 1997.

MAROSI Ernő: *A középkor művészete II. 1250-1500.* Corvina, Budapest 1997.

MARTÈNE Edmond: *De antiquis Ecclesie ritibus*, éditions de Venise-Bassano, 1763-1788. Reprint: MARTÈNE Edmond: *De antiquis Ecclesie ritibus libri I-IV.* Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1967-1969.

MARTIMORT, Aimé - Georg: *La documentation liturgique de dom Edmond Martène. Études codicologique.* (Studi et Testi 279), Bibliotheca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1978.

MÁTYUS, Norbert: „Antonio di Sankfalva e il primo missale all’ uso della Chiesa ungherese” in *Nuova Corvina. Rivista di italianistica.* 20(2008), 63-68.

MEYER Gotthold Alfréd: *Szent Simon ezüst koporsója Zárában.* MTA Archeológiai Bizottsága, Budapest 1894.

- MEZEY László: *Deákság és Európa, Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata.* Budapest 1979.
- MEZEY László: „A Pray-kódex keletkezése.”, *Magyar Könyvszemle* LXXXVII (1971), 109-123.
- MIHÁLYFI, Ákos: *A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből.* Szent István Társulat, Budapest, 1933.⁴
- MOHRMANN, Christine: *Latin vulgaire, latin des chrétiens, latin médiéval.* Paris 1955.
- MOHRMANN, Christine: *A liturgikus latin nyelv.* *Communio* XV (2007) 1-2. 41-60.
- MOLIN, Jean-Baptiste – MUTEMBE, Protais: *Le rituel du mariage en France du XIIe au XVIe siècle.* (Théologie Historique 26), Beauchesne, Paris 1974.
- NEMEŠ, JAROSLAV: *Nitriansky kódex a jeho posolstvo. Aachen-Óbuda-Nitra.* Ružomberok 2006.
- PALAZZO, Éric-JOHANSSON, Ann-Katrin: „Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge dans l’Occident latin (V^e-XIe siècles)” in IOGNA-PRAT, Dominique – PALAZZO, Éric – RUSSO, Daniel: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale. Acte de Séminaire du Prof G. Duby,* Beauchesne, Paris 1996. 15-45.
- PALAZZO, Éric: *Le Moyen Âge. Des origines au XIIIe siècle. Histoire des livres liturgiques.* Beauchesne, Paris 1993.
- PARSCH, PIUS: *Das Jahr des Heiles I-III.* Volksliturgisches Apostolat, Klosterneuburg 1933-34¹¹
- PETRICIOLI, Ivo: *Der Schrein des hl. Simeon in Zadar.* (ford.) GALIĆ, Marijana (Monumenta artis Croatiae I. 3), Zagreb 1983.
- PÉTRÉ, Hélène: *Éthérie, Journal de voyage. Texte latin, introduction et traduction,* (Sources Chrétiennes 21), Paris 1948.
- POMARÈS, G: *Gelasius Ier: Lettre contra les Lupercales et dixuit messes du sacrementaire Léonien.* (Sources Chrétiennes 65) Cerf, Paris 1959
- PROBST, Ferdinand: *Kirchliche Benediktionen und ihre Verwaltung.* Tübingen 1857.
- RÁCZ István: „Az Isztambuli Antifonálé titka.”, *Remény* 18 (2007) 34. 12-13.
- RADÓ Polikárp: *Az egyházi év.* Budapest 1957.¹, Bencés Kiadó, Pannonhalma 1998.²

- RADÓ Polikárp: *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges iuxta novum codicem rubricarum I-II*. Herder, Roma – Freiburg am Breisgau - Barcelona 1966.²
- RADÓ Polikárp: „A magyar liturgia eredete a XI. században.”, *Vigilia*, 22(1957), 391-399.
- RAJECZKY Benjámín: *Melodiarium Hungariae medii aevi I. Hymni et Sequentiae*. Editio Musica, Budapest 1982.
- RAJECZKY Benjámín: *Melodiarium Hungariae medii aevi I. Hymni et Sequentiae. Supplementband*. Editio Musica, Budapest 1982.
- RASMUSSEN, Krogh Niels - HAVERALS Marcel: *Les pontificaux du haut moyen âge. Genèse du livre de l'évêque*. (Spicilegium Sacrum Lovaniense 112) Leuven 1998.
- REIFENBERG, Hermann: *Sakramente, Sakramentalien und Ritualien im Bistum Mainz Seit dem Spätmittelalter. Unter besonderer Berücksichtigung der Diözesen Würzburg und Bamberg, I. Bis 1671 (Mainz-römischer ritus)*, (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 53), Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen 1971.
- REINDL Román: *A kat. Anyaszentegyház szentelményei*. Budapest 1896.
- RIGHETTI, Mario: *L'anno liturgico nella storia nella messa-nell'ufficio*. Manuale Storia liturgica II, Ancora, Milano 1969.
- RÓZSA Huba - LIPTAY György: *Krisztus Jézus született*, Szent István Társulat, Budapest 1978.
- RUSSO, Daniel: „Les représentations mariales dans l'Art d'Occident dum Moyen Âge. Essai sur la formation d'une traditions iconographique” in IOGNA-PRAT, Dominique – PALAZZO, Éric – RUSSO, Daniel: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale. Acte de Séminaire du Prof G. Duby*, Beauchesne, Paris 1996. 173-295.
- ŠEDIVÝ, Juraj: *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. ChronosVerlag, Bratislava 2007.
- SCHEFFCZYK, Leo – ZIEGENAUS, Anton: *Mária az üdvtörténetben. Mariológia*. (Szent István Kézikönyvek 8), Szent István Társulat, Budapest 2004.
- SCHMITT, Jean-Claude: *Svět středověkých gest*. Vyšehrad, Praha 2004.

SILVESTRE, H.: „Antiennes de matines d'un ancien office de l'Assomption ou de la Purification” *Ephemerides Liturgicæ* 67(1953) 138-146.

SPINETOLI, O.: *Lukács. A szegények evangéliuma*. Agapé, Szeged 1996.

ŠTEFANOVIČOVÁ Tatiana (a kol.): *Dóm sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002-2003*, Elán, Bratislava 2004.

SZENDREI Janka: *A „mos patriæ” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében*, Balassi, Budapest 2005.

SZENDREI Janka: „Magyarországi ágostonos kanonokok misszáléja”. in Magyar Egyházzene XI (2003/2004)

SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi, Budapest 2003.

TÖRÖK József: „Az esztergomi Benedictionale.” in BEKE Margit: *Kezds és újrakezds. A Szent Adalbert-székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. (Strigonium antiquum 2), Budapest 1993. 69-72.

TÖRÖK József: „A hazai és lotharingiai liturgia kapcsolata a XI. században” in ERDÉLYI Zsuzsanna (szerk): *Boldogasszony ága, tanulmányok a népi vallásoság köréből* Szent István Társulat, Budapest 1991.

TÖRÖK József: „A középkori magyarországi liturgia története.”, in *Kódexek a középkori Magyarországon, Kiállítás az Országos Széchenyi Könyvtárban. Budapest, Budavári Palota, 1985. november 12. – 1986. február 28.* Budapest 1985, 49-67.

TÖRÖK József: *Les origines de la liturgie en Hongrie et le MS Budapest B.N Hung. Quart. 387*. I-II. doktori disszertáció, Institut Catholique de Paris U.E.R. de Théologie et de Sciences Religieuse, Paris, 1980.

TÖRÖK József: *A magyar pálos rend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225-1600)*. Római Katolikus Hittudományi Akadémia, Budapest 1977.

TÖRÖK József: „A mise-oratiók összehasonlító vizsgálatának tanulságai.”, *Ars Hungarica*, (1989) 1, 11-14.

TÖRÖK József: „A Missale Quinqueecclesiense és Guilhelmus Durandus”, *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 197-200.

TÖRÖK József: „Remete szent Pál remeterendjének liturgiája” in *Magyar Egyházzene* VII (1999/2000) 151-158.

- TRIMELONI, Ludovico: *Compendio di liturgia pratica*, Marietti, Milano, 2007.
- VANYÓ László: *Az egyházatyák beszédei Szűz Mária-ünnepekre III.* (Ókeresztény Örökségünk 3), Jel, Budapest 2002.
- VANYÓ László: *Jeruzsálemi szent Kürillosz összes művei*, (Ókeresztény írók 19), Szent István Társulat, Budapest 2006.
- VANYÓ László: *Katekézis, költészet és ikonográfia a IV. században*, Jel, Budapest 1995.
- VESZPRÉMY László: „Legkorábbi hazai sacramentariumaink.” in SZELESTEY László: *Tanulmányok a középkori magyar könyvkultúráról*. Budapest 1989. 121-135.
- VINCENT, Catherine: *Fiat lux. Lumière et luminaires dans la vie religieuse du XIIIe au XVIe siècle*, (Histoire religieuse de la France 24), Cerf, Paris 2004.
- WENTZ, Gottfried-SCHWINEKÖRPER, Berent: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg I,1 das Domstift St. Moritz in Magdeburg*. (Germania Sacra), Gruyter, Berlin-New York 1972
- WIESSNER, Heinz: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Bistum Naumburg Die. Diözese I.* (Germania Sacra, Neue Folge 35,1) De Gruyter, Berlin-New York 1997
- WÜNSCHE Peter: *Kathedralliturgie zwischen Tradition und Wandel. Zur mittelalterlichen Geschichte der Bamberger Domliturgie im Bereich des Triduum Sacrum*. (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 80), Ascendorffsche Verlag, Münster Westfalen 1998
- ZALÁN Menyhért: „A Pray-kódex benedictiói.” *Magyar Könyvszemle*, (1927), 44-66.

1. Bevezetés

A középkori magyarországi liturgia történetének, forrásainak, szertartásainak kutatásával sokan foglalkoztak az elmúlt másfél évszázad során.¹ Bár a középkori magyarországi liturgikus anyag feltárása során az eddigiekben már sok szép munka született, még rengeteg a teendő ezen a szakterületen. Újra és újra szükséges az időközben előkerült és feltárt források elemzése, a gyarapodó hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozása. A kutatók előtt egyre inkább látszik, hogy az alapos, átfogó, rendszerező munka nyújthat alapot a megfigyelések olyan mennyiségének, amelynek alapján tovább lehet lépni a középkor számára oly jelentős liturgikus élet megismerésének útján.²

E doktori értekezés a középkori magyarországi liturgia tartalmából csak egy kis részletet vizsgál. Egy jeles ünnepet a szanktoráléból, Mária tisztulásának ünnepét (*Purificatio Sanctæ Mariæ*), ahogyan a római rítus középkori és újkori szakaszában leggyakrabban nevezték ezt az ünnepet, ennek is gyertyaszentelési és processziós szertartását vizsgáljuk a fennmaradt magyarországi eredetű források fényében, különös tekintettel a középkori Esztergom liturgikus úzusára, de európai kitekintéssel is. A II. Vatikáni Zsinat befejezése után megújított római rítus a karácsony utáni negyvenedik napon, február 2-án ünnepli Urunk bemutatásának (*Præsentatio Domini*) ünnepét. A római rítus korábbi úzusa (*usus antiquior*), amely a Trienti Zsinatot követően került bevezetésre ugyanezt az ünnepet Mária tisztulása ünnepének (*Purificatio B.M.V.*) nevezi. Ez a szentírási eredetű és a megtestesülés ünnepköréhez kapcsolódó ünnep a római rítus liturgikus évében a VII. századtól kezdve egész bizonyosan megtalálható.

¹ A magyar liturgiátörténet bibliográfiája 1942-ig bezárólag: RADÓ: *Adalékok a magyar liturgiátörténet bibliográfiájához*. (A bibliográfiai tételeket a dolgozatban a szerzők vezetéknevével és munkájuk rövidített, de tartalmilag értelmes címével jelölöm. Ezek teljes adatai a bibliográfiában megtalálhatók). Újabb és témára leszűkített, de gazdag és nemzetközi kitekintésű, bár nem kimerítő összefoglalások találhatók a következő írásokban: TÖRÖK: *A középkori magyarországi liturgia története*. SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása*. 19-38., DOBSZAY: *Corpus Antiphonarum*. 19-30.

² A magyar liturgikus zenetörténeti kutatások jövőbeni feladatairól ír 2000-ben: DOBSZAY: *A középkori magyar liturgikus zene kutatása*. A liturgiátörténeti kutatásokat egyházi és világi szakemberek sok fáradozásának gyümölcse, de ezeket a munkálatokat nem mindig jellemezte a nemzedékeken túlmutató tervezés és folytonosság.

Liturgikus ünneplésének gyökerei azonban a IV. század végének jeruzsálemi liturgiájához nyúlnak, az ünnep misztériuma pedig a Lukács szerinti gyermekség-evangéliumban és a mögötte álló üdvtörténeti tényben és titokban rejtőzik. Ez a dolgozat a liturgiatudomány ünnepekkel, szent időkkel s a liturgikus évvel foglalkozó ágába, a heortológiának is nevezett szakterületbe illeszkedik.³ A fennmaradt források fényében és az általuk nyújtott lehetőségek között Mária tisztulása – Urunk bemutatása ünnep liturgiátörténetének részletesebb megismeréséhez kíván hozzájárulni. Elsősorban a római rítusban szereplő gyertyaszentelési szertartás és processzió vizsgálatát tűzi ki célul. A keretet a Szent István király által létrehozott *Regnum Hungariae* középkori liturgiája, a X. század végétől az 1630-ig tartó időszak adja. A jelzett korszak liturgiátörténeti forrásainak kutatásától a középkori Magyarország liturgikus repertoárjának részletesebb feltárása, ennek következtében annak pontosabb ismerete várható el. A liturgikus szövegeken keresztül pedig bepillantás nyerhető a középkori liturgia egyik jeles ünnepének gondolatvilágába, tartalmába, amelyet az évenként visszatérő megjelenítő megemlékezés által szüntelen megjelenített az Anyaszentegyház.

A feltárandó anyag szervesen kapcsolódik a római ordók műfajához, a pontifikálék, szakramentáriumok, misszálék, obszekviálék anyagához, így a liturgikus könyvek tartalmának megértéséhez és pontosításához is adalékot nyújthat a kutatás. A liturgikus processziók és benedikciók jelenségének története számára, de az euchológia, vagyis a római rítus imaköltészetének kutatása számára is hozadékot jelenthet a téma feldolgozása. A középkori római rítus egy részletének pontosabb megismerése lehet a kutatás gyümölcse, ez egy olyan témakör, amely még nincs elegendő mélységben és szélességben feldolgozva, s amelyet némely esetben hajlamosak voltak akár a kutatók is sablonos, vagy csupán summázzó, elfogult, újkorból visszavetített ítélettel megközelíteni, mint a liturgikus hanyatlás korszakát, míg más korszakokat, akár egy korábbi állapotot vagy éppen a jelenlegit eszményíteni. A középkor szeretete, megértése és reális megítélése területén előrelépés észlelhető a

³Vö. RADÓ: *Enchiridion liturgicum II.* 1077-1398. *De ecclesia sanctificante tempora seu Heortologia.* Az újabb kézikönyvek vagy a liturgikus év megnevezés alatt tárgyalják, vagy a szent idők és szent terek összefüggésében: Vö. CHUPUNGCO: *Scientia liturgica V.* 5-337. *Tempo e spazio liturgico.*

tudományban. Ez a dolgozat is segíthet megérteni a liturgia történeti fejlődésének állomásait, törvényszerűségeit és esetlegességeit is.

A téma megnevezése, terminológiai kérdéseinek rövid áttekintése, kutatástörténetének felvázolása, s a dolgozat céljainak és munkamódszerének meghatározása után (1. fejezet) az ünnep római liturgiátörténetének vázlatos, de konkrétumokon alapuló bemutatása következik, amelyben liturgikus források, középkori liturgiama­gyarázatok és homíliák tanúságára figyelünk. (2. fejezet). A dolgozat központi fejezetében az ünnepre vonatkozó magyarországi forrásanyag feltárására, csoportosítására, értékelésére kerül sor. (3. fejezet). A magyarországi forrásanyag és az esztergomi rítus gyertyaszentelő szertartásának jellegzetességei még jobban megmutatkoznak a római kúria és közép-európai egyházak liturgiaváltozataival való egybevetés fényében. Az egybevetés eredményét a függelékben közölt táblázatok érzékeltetik. Ez a nem teljes, kitekintő egybevetés egyúttal jelzi a téma nemzetközi összefüggését is. A forrásfeltárás után Mária tisztulása ünnepének tartalmi vonatkozásait és liturgikus jelenségeit vizsgáljuk meg, figyelve a processzióra, s a gyertyára, mint szentelményre (4. fejezet). Az utolsó fejezet összefoglalja a kutatás eredményeit és bemutatja a forrásközlés módszerét. A dolgozatot szervesen kiegészíti a második részben elhelyezett forrásközlés is, amely lehetővé teszi, hogy az olvasó fáradságos kutató munka nélkül találkozhasson az eredeti forrásanyaggal. A Függelék utolsó eleme a gyertyaszentelő imádságok gyűjteménye.

1.1. Mária tisztulása ünnepének kutatása a liturgiatudományban

A Mária tisztulása ünnep liturgiájához a római rítusban és annak változataiban a zsoltosma és a szentmise liturgiája mellett az ünnep szentmiséjét megelőző gyertyaszentelés és processzió is hozzátartozik. Ezek a szertartások elsősorban szöveggészletet jelentenek, amelyek megfelelő időben, helyen, módon, meghatározott szereplőkkel és környezetben hangoznak el.

A dolgozat szűkebb témájának kidolgozása előtt tudatosítani szükséges a kutatók eddig megtett munkáját, felvázolni a téma kutatástörténetét. Itt az újkori liturgiátörténeti kutatásokra utalunk. Mária tisztulásának ünnepe elsősorban a liturgikának az ünnepekkel és szent időkkel foglalkozó részébe tartozik, amelyet heortológiának is neveznek. A lexikonok és liturgiatudományi kézikönyvek heortológiai részei általában csak tömör összefoglalást adnak az ünnep eredetéről, elterjedéséről, történetéről.⁴ A régiebb kézikönyvek rövid, összefoglaló és áttekintő jellegű anyagából korukhoz mért alaposágukkal és önálló véleményükkel kiemelkedik Martène Edmond összefoglalása, aki a XVIII. század első felében jelentette meg művét az Anyaszentegyház szertartásairól, ahol források közölése mellett az ünnepek történetét is felvázolta.⁵ A szerzők heortológián belül különböző helyeken szólnak a Purifikáció ünnepéről. Előfordul a Mária-ünnepek témakörében, de az Úr ünnepei, a megtestesülés ünnepkörének keretében is. A legújabb tárgyilagos összefoglaló a *Scientia liturgica* sorozat V. kötetében található Calabuig I.M. munkája, aki a „Szűz Mária tisztelete keleten és nyugaton” című fejezetben szól Mária tisztulása ünnepéről.⁶ A kézikönyvek viszonylag kevés szakirodalomról tanúskodnak, amelyek egyenesen s kizárólag ezzel az ünneppel foglalkoznának, komoly kivételű monográfiát gyakorlatilag nem tudnak felmutatni a témáról. A különböző lexikonok csak a hivatkozott kézikönyvek valamelyikének adatait ismertetik, esetleg az ünnep egy-egy sajátos vonását kiemelik.⁷

A kézikönyvek áttekintése alapján több érdeklődési irány figyelhető meg a kutatók részéről. Az első az ünnep eredetének, keletkezésének, elterjedésének történeti kérdésköre, amelyhez vallástörténeti érdeklődés járul, állandóan felmerül, hogy az

⁴RIGHETTI: *L'anno liturgico*. Manuale Storia liturgica. II. 115-120. CHUPUNCO: *Anàmnesis*.VI. *L'anno liturgico*. 229-236. Magyar nyelven: RÁTZ: *Liturgika* II. 102§, 106-116. ARTNER: *Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása*. 90-96. MIHÁLYFI: *A nyilvános istentisztelet* 127-128. 637-640. RADÓ: *Az egyházi év*. 71-76. RADÓ: *Enchiridion liturgicum*.II. 1138-11145.

⁵Az eredeti kiadás reprintje: MARTÈNE, Edmond *De antiquis Ecclesie ritibus libri I-IV*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1967-1969. Az egyes eredeti kiadások ismertetése: MARTIMORT: *La documentation liturgique de dom Martène*. 31-33. A Martène által kivonatossan ismertetett ordók lelőhelyeiről: MARTIMORT i.m. 454-456. Mária tisztulásának ünnepéről: MARTÈNE: *De antiquis Ecclesie ritibus* II. 45-48.

⁶CHUPUNCO: *Scientia liturgica*. V. 255-336.

⁷LECLERQ H.: „Présentation de Jésus au temple” in *DACL*, 1722-1729. MARINON M: 'Presentazione al tempio I. Liturgia II. Iconografia', in *Dizionario patristico e di antichità cristiane* II. 2899-2901, KÜHÁR-RADÓ: *Liturgikus lexikon* 141-143.

ünnap milyen összefüggésben van a pogány rómaiak vallási gyakorlatával, akár a Luperkáliával, az Amburbáléval, miként kötődik Jeruzsálemhez, és hogyan terjedt el keleten és nyugaton.⁸ A patrisztikus és középkori szerzők és homíliák szövegkiadásai valamint a hozzájuk kötődő vizsgálatok alkotják a kutatások másik célját. A gyertyaszentelőre vonatkozó nyugati homíliákról Deug Su készített terjedelmes és alapos tanulmányt, de már több mint három évtizede.⁹ Több szerzőnek és homíliának megjelent frissített kiadása is, így azok esetében már nem mindig a *Patrologia latina* és a *Patrologia greca* sorozatai a mérvadóak, vagy keletkezésének időpontját és a szerzőségeket tekintve is elmozdultak a kutatói álláspontok.¹⁰ A liturgiátörténeti kutatások áttekintése során fellelhetők azok a kutatók is, akiket kimondottan az ünnep liturgikus szövegei, rubrikái, érdekelték, de általában egyéb szövegekkel együtt.¹¹ Ezek a kutatók elsősorban a liturgikus források közvetlen megismerése által gyűjtötték össze és esetenként adták ki terjedelmes mennyiségű anyagot. Őket kevésbé, a mai kutatókat már egyre inkább segítik a liturgikus források újkori kutatási és tudományos célú kiadásai.¹² Természetesen az újkori kiadások különböző forrásközlési módszerek szerint készültek. Vannak közöttük kivonatos szövegközlések, pontatlan átírások, de a diplomatikus forrásközléssel kiadott források, vagy éppen faksimile kiadványok. A XX. században egyre több forrás tanulmányozható mikrofilm segítségével újabban pedig interneten is elérhető ingyenes vagy fizetős digitalizált forrásgyűjteményeken

⁸ Beda Venerabilisnál jelentkezik a történeti és vallástörténeti célú érdeklődés, s a középkori és újkori liturgisták is állandóan érintik ezt a kérdést. Az egyes szerzők véleményének, írásaiknak hatástörténete a vizsgált ünnepel kapcsolatban egészen érdekes lehet. A fő kérdések a Luperkália és a gyertyaszentelő, Februus etruszk istenség tisztelete és a köréje kapcsolódó mondavilág, a római lusztrációs gyakorlatok és az Amburbálé esetleges kapcsolata a gyertyaszentelővel.

⁹ DEUG SU: *La festa della Purificazione in Occidente*. 143-216.

¹⁰ Monumentális szövegkiadás a PL a PG mellett a *Corpus Christianorum Series Latina*, *Series Greca*, *Corpus Christianorum Continuatio Medievalis*. A Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepére vonatkozó adatok mindig egy nagyobb korpusz részei.

¹¹ Vö. Bibliográfia, Forrás- és szövegkiadások: Martène Edmond, Franz Adolf munkái. BRUYLANTS: *Les oraisons du missels romain*. *Corpus Consuetudinum Monasticarum* sorozat. Újabban a *CCSL* sorozatának keretében: MOELLER-CLÉMENT-COPPIETERS: *Corpus orationum.*, MOELLER: *Corpus præfationum*. ANDRIEAU: *Les ordines romani*.

¹² A *Monumenta Concilii Tridentini*, *Monumenta Liturgica Piana* újkori forrásokat tesznek közzé. A *Spicilegium Fribourgense*, *Spicilegium Sacrum Lovaniense* sorozatok keretében is sok középkori forrás megjelent. Az egyes országok kutatói is törekednek a helyi források közlésére: pl. Henry Bradsaw Society sorozata, *Musicalia Danubiana* Magyarországon

keresztül.¹³ Valamennyi kutató, aki liturgikus forrást adott ki, találkozott a Purifikáció ünnepével, ez azonban a legtöbb esetben nem jelent reflexiót a közölt anyagra. A források fellelését a kéziratokhoz és nyomtatványokhoz kapcsolódó katalógusok és másodlagos szakirodalom segíti.¹⁴ Bár a kutatásoknál ezeket nagyon is szükséges használni a liturgiátörténész kutatónak mindig szükséges felülvizsgálni is ezek tartalmát. A katalógusok nem mindig határozzák meg tökéletesen a kódex típusát, esetleg csak közvetett irodalmon keresztül közlik tartalmát, számolni kell az emberi esendőséggel is.¹⁵ Örvedetesen szaporodott a liturgikus könyvek tipológiájával foglalkozó irodalom is, amelyet főleg a forráskiadások és katalógusok ösztönöztek.¹⁶

A liturgikus szövegek forrásközlői közül ki a maurinus szerzetes Dom Edmond Martène (+1739), a XVIII. században a francia terület sok helyi egyházának rítusát gyűjtötte egybe és közölte *De antiquis Ecclesiae ritibus* című művében, ahol ismertette Mária tisztulása ünnepének történetét és hét gyertyaszentelési ordót is közzé tett.¹⁷ Martène bevezetőt és utószót is írt az ünnep történetéről, s jelzi, hogy a közölt hét ordónál jóval több forrásban megtalálta a gyertyaszentelést. Monumentális vállalkozásának gyenge oldala a kivonatos és néha pontatlan forrásközlés, a források általa jelzett provenienciája és keletkezési ideje az újabb kutatások fényében nem

¹³ Pl. Sankt. Gallen: CESG – Codices Electronici Sangallenses, Csehországi digitális gyűjtemény: www.manuscriptorium.com, Kölnben őrzött kéziratok és ősnymtatványok: CEC-Codices Electronici Colonienses: www.ceec.uni-koeln.de, www.inkunabeln.ub.uni-koeln.de, München Bayerische Staatsbibliothek nyomtatott forrásai viszonylag nagy mennyiségben elérhetők: www.daten.digitale-sammlungen.de.

¹⁴ Vö. Bibliográfia. Lexikonok, katalógusok segédkönyvek. Nem mindegyik katalógus segíti egyenlő mértékben a liturgiátörténeti kutató munkát. A katalógusok egy része konkrét könyvtárra, vagy területre vonatkozik, mint pl. Bartoniek, Sopko, Leroquais katalógusai. Ez utóbbi liturgikus könyvtípus szerint is osztályoz. Radó Polikárp könyvkatalógusai a Magyarországon őrzött liturgikus könyvekre összpontosítanak függetlenül a provenienciától. Vö. Radó: *Index codicum*. Ennek továbbfejlesztett változata, amelyet Mezey László fejezett be: RADÓ: *Libri liturgici.*, SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai.*

¹⁵ Pl. Radó katalógusai általában kivonatos tartalomközlésre is vállalkoznak, jelzik *Ordo in purificatione* jelenlétét a kódexekben, s a szertartás kivonatos tartalmát is. Radó adatait ez utóbbi szertartás tekintetében áttekintettük. Az egyes szerzők nem egyforma pontossággal dolgoznak, adataikat az eredeti forrás alapján hasznos leellenőrizni.

¹⁶ Összefoglaló jelleggel: PALAZZO: *Le Moyen Âge. Histoire des livres liturgiques.* TÖRÖK: *Liturgikus forrásaink tipológiája.* Az egyes forrástípusok kiadásainak tanulmányai is hasznos szempontokat kínálnak a témához: pl. RASMUSSEN–HAVERALS: *Les pontificaux du haut moyen âge.* ANDRIEAU: *Les ordines romani* ANDRIEAU: *Le Pontifical Romain au moyen-âge I-IV.* DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien.*

¹⁷ MARTÈNE *De antiquis Ecclesie ritibus.* Antwerpen 1736-1738. A következő kiadás Velencében 1763-88 között látott napvilágot. Martène által kivonatosan ismertetett ordók lelőhelyeiről: MARTIMORT: *La documentation liturgique.* 454-456.

mindig helytálló. Ez utóbbit igyekezett pótolni Martimort kiegészítő műve, amely nagy segítség a Martène által közölt források beazonosításához. Martène munkássága azonban csupán csepp volt a tengerben, hat gyertyaszentelő ordó ugyanis nem képes reprezentálni a középkori gyakorlatot. A szerző nagyszabású műve azonban ösztönző hatással volt a középkori liturgia kutatása

Adolf Franz a XX. század elején jelentette meg kétkötetes művét az egyház áldásairól, s benne a gyertyaszentelésről is.¹⁸ Franz könyvének forrásjegyzéke mutatja, hogy ez a kutató milyen nagy forrásanyagot vetett össze. főleg a német területekről. Középkori kéziratok mellett, nyomtatott liturgikus forrásokat is bőségesen használ. Elvértve akad a könyvben néhány más területről való forrás is. Középkori magyarországi forrásokat nem ismertet. A gyertyaszentelés témájának külön fejezetet szentelt, öt szertartást közölt kivonatossan, az orációkra összpontosítva, további gyertyaszentelést tartalmazó forrásokra hivatkozott, s kísérletet tett a gyertyaszentelést érintő hagyománycsoportok megkülönböztetésére is. Martène és Franz munkamódszerének, forrásközlésének tapasztalatai, korlátai, a belőlük származó forrásértékelések hasznos tanulsággal szolgálnak a nyomdokukban járó kutatóknak a gyertyaszentelő ordót illetően.

A liturgikus szövegek kutatói között vannak a zenetörténészek is, akik jobbára a gyertyaszentelő processzió, az ünnep szentmiséjének és zsolozsmájának énektételeit katalogizálták, közölték, s főként azok neumas vagy kottás lejegyzéseivel, és dallamaival foglalkoztak, mások a forrásismertetésekben közöltek liturgikus tételeket, imádságokat, szövegeket. Ide tartozik a himnuszok kiadásának nagy vállalkozása, de az antifónák korpuszának kiadása, a szekvenciák korpuszának egybegyűjtése.¹⁹ A liturgikus szövegvizsgálatok legnagyobb nehézsége a temérdek, területileg és időbelileg szétszóródott forrás együttes vizsgálata, egybevetése, ami azonban a számítógépes adatbázisok segítségével egyre szisztematikusabb és átfogóbb lehet. A

¹⁸ FRANZ: *Die Kirchliche Benediktionen* I. 443-457.

¹⁹ DREVES–BLUME–BANNISTER: *Analecta Hymnica.*, HESBERT: *Antiphonale Missarum Sextuplex*, *Corpus Antiponarum Officii*, *Corpus Antiphonarum Officii Ecclesiarum Centralis Europæ*, *Monumenta Monodica Medii Ævi* sorozatok, s ez utóbbiban a magyarországi officium antifónáinak korpusza. RAJECZKY: *Melodiarium Hungariæ medii ævi I. + Supplementband*, A magyarországi liturgikus zene kutatása szempontjából fontos, Dobszay László és Szendrei Janka munkássága, valamint az MTA Zenetudományi Intézetében, és a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszékén folyó műhelymunka is.

gyertyaszentelői énekrendet a graduálékra, antifonálékra, himnuszokra és processziós anyagokra vonatkozó zenei kutatások érintik.

A gyertyaszentelő processzió a római rítus szerves részeként mindig szerepel a liturgiama­gyarázatok középkori, de újkori műfajában is. Az újkori liturgiama­gyarázók az aktuális szertartásokat magyarázzák, kommentálják, de nem mindig tudományos igény­nel. Az újkorban nagy hatása volt Prosper Guéranger és Pius Parsch szertartásokról és ünnepekről szóló magyarázatainak. Míg Guéranger apát egyházi évről szóló nagyszabású műve 1875-ben jelent meg, s 1923-ban már huszadik kiadását érte meg, Parsch könyvei nemcsak többszörös kiadásban, hanem több nyelvre lefordítva gyakoroltak hatást az újkori liturgikus mozgalmon belül, amely a római liturgiában a hívek liturgiába való bekapcsolódást, értő részvételét célozta meg.²⁰

A középkori regionális rítusok kutatása területén már jelentkeztek néhány szintézisre törekvő munkával. A kölni, mainzi, trieri rítusok részleteiről szóló monográfiákról van szó.²¹ A németországi egyházmegyék­re vonatkozó történeti irodalom, minden esetben teret szentel a középkori egyházmegyés rítusoknak, de részletekbe nem mindig bocsátkozik.²² A gyertyaszentelés kutatását tekintve értékes írás Kurzeja fejezete a trieri dóm legrégibb fennmaradt ordináriuskönyvéről írt művében. A trier-i egyházmegye forrásaira fókuszálva figyelmét végigkíséri a gyertyaszentelő szertartásrendeket e római korba nyúló, de karoling korszakban is jelentős egyházi központ rítusában. Értékes megfigyelései és módszere használhatók a további kutatások során. Purifikáció ünnepéről legutóbb Palazzo-Johansson szerzőpáros és Brakmann publikáltak tanulmányt.²³ Palazzo és Johansson tanulmánya a Purifikáció és Assumptio ünnepének szentel összefoglalást. A szerzők a VIII. és X. századra fókuszálva bemutatják az ünnep fejlődésének állomásait, a *Purificatio* és *Assumptio* ünnepének trópusait elemzik, és a gyertyaszentelés imádságainak tematikájához is

²⁰ GUERANGER: *L'anné liturgique* II. 551-605. PARSCH: *Das Jahr des Heiles* I. 444-452.

²¹ KURZEJA: *Der älteste Liber Ordinarius der Trierer Domkirche*. GERHARDS: *Kölnische Liturgie und ihre Geschichte*. WÜNSCHE Peter: *Kathedralliturgie zwischen Tradition und Wandel. Zur mittelalterlichen Geschichte der Bamberger Domliturgie im Bereich des Triduum Sacrum*. KRANEMANN: *Missale Monasteriense 1300-1900. Katalog, Texte und vergleichende Studien*.

²² Vö. *Germania Sacra* sorozat egyházmegyékről szóló kötetei: pl. WIESSNER: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg*.

²³ BRAKMANN: „He hypapantè tou Kyriou. Christi Lichtmess im frühchristlichen Jerusalem“, in FEULNER: *Crossroad of Cultures* 151-172. PALAZZO-JOHANSSON: „Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge“ in IOGNA-PRAT–PALAZZO–RUSSO: *Marie. Le culte de La Vierge*.

hozzászólnak. A gyertyaszentelésről írt soraik jelzik e dolgozat témájának fontosságát, de egyúttal jelzik feldolgozatlanágát is. A George Duby előszavával fémjelzett tanulmánykötet további tanulmányai is fontosak témánkat illetően, tanulmányt szentelnek a Mária ünnepek officiumszövegeinek, *Purificatio* és *Assumptio* homíliáinak, Kopasz Károly korszaka Mária-tiszteletének, és a Mária-tisztelet ikonográfiai lenyomatainak.²⁴ Brakmann tanulmánya elsősorban az ünnep keleti eredetére, jeruzsálemi kultuszára tekintve jelentős, annál is inkább, mert a kézikönyvek e témát illetően beérik néhány sorral és utalással. A szerző eredeti forrásokhoz nyúl, s azok alapos elemzése alapján fogalmazza meg megfigyeléseit az ünnep jeruzsálemi kifejlődéséről, alakulásáról, topográfiájáról és hatásáról.

A magyar liturgiátörténészek közül Zalán Menyhért a Pray-kódex benedikcióit vizsgálva foglalkozott a benedikciók jelenségével és Purifikáció ünnepével a gyertyaszenteléssel és processzióval.²⁵ Jávor Egon a Nemzeti Múzeum hét pozsonyi misekönyvéről írt művében az általa G -vel jelölt, 1488-ból eredő kódex szertartására figyelt fel.²⁶ Juhász Péter doktori disszertációja a középkori magyarországi Mária-ünnepeket dolgozza fel, de csak a szakrificiális részt.²⁷ A magyarországi liturgia forrásainak eddig megjelent kiadásai, magát a konkrét szövegeket hozzák közel, de különösebb reflexió nélkül.²⁸ Radó katalógusában azon pontok köré sorolja a gyertyaszentelést és processziót, amelyet minden esetben fontos megnézni és elemezni, bár katalógusában nem mindig viszi végig következetesen ezt a szempontot.²⁹ Török József az esztergomi és pálos nyomtatott misekönyvek gyertyaszentelő szertartását is összevetette,³⁰ valamint a Pray-kódex

²⁴ MAÎTRE: „Du culte marial à la celebrations des Vierges. IOGNA-PRAT, Dominique: „Le culte de la Vierge sous le règne de Charles de Chauve” RUSSO, Daniel: „Les representations mariales dans l’Art d’Occident dum Moyen Âge. in IOGNA-PRAT,–PALAZZO–RUSSO: *Marie. Le culte de La Vierge dans la société médiévale* 45-62. 101-137. 173-295.

²⁵ ZALÁN: „A Pray-kódex benedikciói” Magyar Könyvszemle (1927) 55-57.

²⁶ JÁVOR: *Hét kéziratos pozsonyi misszále*. 36-41.

²⁷ JUHÁSZ Péter: *Boldogasszony tisztelete a magyar római liturgiában*.

²⁸ MEZEY-FALVY: *A Codex Albensis. A Musicalia Danubiana* sorozatba megjelent források: SZENDREI: *Missale notatum Strigoniense ante 1341*(fakszimile), SZENDREI: *Az isztambuli antifonále*. (fakszimile), SZENDREI: *Graduale Strigoniense*.

²⁹ RADÓ: *Libri liturgici* 30-31. Elfelejteti megemlíteni a Pálóczi-misszálénál: i.m. 206. Nr. 41., a *Missale Pragense ex anno 1492* kéziratanál: i.m. 226. Nr. 48., Más forrásoknál bonyolultan jelzi: i.m. 154. Nr. 25. Máskor nem egészen helytálló megjegyzsét közöl: i.m. Nr. 9. 94. Kihagy egy tételt a felsorolásból: i.m. 100. Nr 10.

³⁰ TÖRÖK: *A magyar pálosrend*. 111-114.

szakramentáriumának szövegét disszertációjában kritikai kiadásban közölte, a gyertyaszentelő imádságok eredetét és forrásait is kereste.³¹ Ugyanő foglalta össze tömör szintézisben a magyarországi liturgia történetét 1985-ben.³² A gyertyaszentelőt illetően felhívta a figyelmet a *Quia per serenissimam* prefáció fontosságára. Szendrei Janka a hazai liturgikus szokásrend alakulásáról írt művében értékes adatokkal gazdagítja a témakört, amikor a XI-XIII. századi hangjegyes emlékeket tartalmazó szerkönyvek anyagának ismertetésénél kitér a gyertyaszentelés processziójára.³³ A hazai antifónakorpusz vizsgálatának projektjén (*Corpus Antifonalium Officii-Ecclesiarum Centralis Europæ*) dolgozó kutatók Salzburg, Prága, Bamberg Aquileia, Esztergom officiumainak feldolgozásával nagy lépést tettek az antifónaanyag elemzése útján, metodikailag is jól átgondolt munkájuk ösztönzést jelenthet a processziós és benedikciós szertartások vizsgálatához.³⁴ Egyúttal felhívták a figyelmet az eddig eléggé elfelejtett közép-európai egyházakra. Csomó Orsolya a szent László által alapított zágrábi egyházmegye processziós rítusait vizsgálta és hasonlította össze középkori és újkori retrospektív források alapján. Munkájából figyelemreméltó a mód: a processziós szertartások közös vizsgálata egy adott egyházmegye teljes forráskészletére fókuszálva.³⁵ Purifikáció processziójáról közölte észrevételeit.³⁶ Értekezésünk témája szempontjából fontos megemlíteni Dobszay László esztergomi rítusról megjelent publikációját.³⁷ Bár a publikáció külalakja, megjelenésének formája nem tudományos publikációt mutat, mégis információi, megfigyelései, érvelései figyelembe veendőek a kutatás során, mert a szerző az esztergomi rítus egyik legjobb

³¹ TÖRÖK: *Les origines de la liturgie en Hongrie*. I. XXV-XXVIII.

³² TÖRÖK: „A középkori magyarországi liturgia története.”, in *Kódexek a középkori Magyarországon*, 49-67.

³³ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása.*; Szendrei Janka kivonatossan leírja a Hartvik-agenda, a Pray-kódex, a Zágrábi Missale Notatum, az 1341 előtt írt esztergomi Missale Notatum gyertyaszentelő szertartásait, főleg az énekrendre összpontosítva, új adalékokkal és meglátásokkal gazdagítva a témát.

³⁴ PL. KOVÁCS– DOBSZAY-CZAGÁNY: *CAO-ECE- V/B Esztergom/Strigonium (Sanctorale)*.

³⁵ CSOMÓ: *A zágrábi székesegyház XVII-XVIII. századi processzionáléi*. CSOMÓ: „Húsvéti processziók a zágrábi székesegyházban.”, *Magyar Egyházzene* 8 (2000/2001) 2-3. sz., 287-318. CSOMÓ: „A Szent kereszt-ünnepek processziói Zágráiban.”, *Magyar Egyházzene* 9 (2001/2002), 1. sz., 11-13. CSOMÓ: „Virágvasárnap processzió a zágrábi székesegyházban.”, *Magyar Egyházzene* 7 (1999/2000) 2. sz., 197-208. CSOMÓ: „Nagy-pénteki processziók a zágrábi székesegyházban.” in DOBSZAY - PAPP (szerkk) *Socia exultatione*. 18-39.

³⁶ CSOMÓ: „Tanúság és tanulság purificatio processziójából” in „*Inter sollicitudines*” tanulmánykötet, 52-53.

³⁷ DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*.

ismerője, s az esztergomi rítusról eddig nem jelent meg monografikus szakmunka. Földváry Miklós István a középkori magyarországi liturgia ordináriusainak, rubrikáinak és korai forrásainak vizsgálata során érinti a gyertyaszentelés és processzió rubrikáit.³⁸

1.2. A dolgozat célja és határpontjai

Dolgozatunk fő célja, hogy a középkori esztergomi rítus anyagából feltárja *Purificatio sanctae Mariae* ünnepének gyertyaszentelési és processziós szertartását. A munka során a fennmaradt és elérhető esztergomi források gyertyaszentelő ordójának megismerésére és egybevetésére törekedtünk. A fő kérdésfeltevések a következők: Melyek az esztergomi gyertyaszentelő szertartásrend jellemző pontjai, meghatározó tételei, szerkezete, amelyek egyúttal megjelölik, felismerhetővé teszik azt? Miként alakult a jellegzetes esztergomi szertartásrend a középkori Magyarország történetének első félezrede során? Milyen viszonyban vannak a középkorvégi nyomtatott és a kéziratos esztergomi források ordói? Inkább konzervatívak vagy újítóak a gyertyaszentelő tekintetében? Milyen mértékben léteztek más gyertyaszentelő szertartásrendek Magyarországon, és árnyalja-e a gyertyaszentelő ordók feltárása a magyarországi liturgiáról szóló eddig kialakult tudományos képet? Mit árulnak el az esztergomi gyertyaszentelő szertartás jellegzetességei a magyarországi liturgia gyökereiről, forrásvidékeiről?

A kutatás során az elsődleges célok megfogalmazása mellett sor kerül a liturgikus forráskatalógusok gyertyaszentelésre vonatkozó adatainak az ellenőrzésére is, amelyekből előbukkanhatnak azok hiányosságai, esetleges tévedései vagy éppen meggyőződhetünk pontosságukról. Az eddig liturgikus szempontból kevésbé vizsgált források „vallatására” is alkalom nyílik a munka során.³⁹ A dolgozat célja továbbá, hogy az esztergomi gyertyaszentelő szertartások és a további használt források adataival hozzájáruljon a nemzetközi szakirodalom számára a prefációk és benedikciós

³⁸ FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis. A középkori Esztergom liturgiájának normaszövegei.*

³⁹ Pl. az esztergomi obszekviálék forráscsoportja, vagy a *Missale Dominorum Ultramontanorum 1480*

imádságok korpuszához, s az *Ordo in purificatione sanctæ Mariæ* szertartás korpuszának minél teljesebb létrejöttéhez.

A munka során először nagy vonalakban, de konkrét tényekre támaszkodva felvázoljuk Mária tisztulása ünnepének római rítusú liturgiátörténetét az ókortól napjainkig. E fejlődéstörténeti vázlatban különös figyelmet érdemelnek a IX.–XI. század európai forrásai, hiszen ez a korszak a római rítus történetében a rítus újragondolását, szerkesztését, anyagának bővülését is jelentette. Ekkor születik meg a frank-római liturgia középkori formája, azaz a középkori római rítus. E vázlatos képben elhelyezzük a magyarországi liturgia, és az esztergomi rítus 1000-tól 1630-ig terjedő korszakát, amelyből az eredeti magyarországi liturgikus források alapján bemutatjuk a gyertyaszentelés és processzió esztergomi szertartását. Az esztergomi rítusú forrásokat szembesítjük más magyarországi ordókkal, a római kúria ordójával és további európai egyházak (cseh-morva, lengyel, német, francia, katalán, angolszász, itáliai) forrásaival. A külföldi forrásokat illetően elsősorban középkorvégi nyomtatványokat használtunk, a felhasznált külföldi források javarészt tudatos szándékkal választottuk történelmi indokok alapján, a források más részének felhasználását a rendelkezésre álló szakirodalom tette lehetővé, így használatuk dolgozatunkban bár esetleges, de nem felesleges. A szertartások összehasonlításának tapasztalatait rögzítjük, a megfigyeléseket megfogalmazzuk. Mindezek után a középkori magyarországi gyertyaszentelő szertartás tartalmi vonásait emeljük ki.

A dolgozat határpontjait több valóság jelöli ki: a szentmise és az officium anyaga csak annyiban kerül figyelembevételre, amennyiben érinti a gyertyaszentelés szertartását és az ünnep történeti fejlődésének folyamatát. A források nagymértékű pusztulása is eleve óvatosságra és saját korlátainak felismerésére ösztönzi a kutatót, valamint arra, hogy következtetéseinek, ítéleteinek megfogalmazásakor ezt a hiányt figyelembe vegye. A következtetések határait jelzi az a tény is, hogy a kodifikált liturgia ideális esetben egyezik a celebrált liturgiával, a különböző intézmények és közösségek, a helyi adottságok, a kultikus helyrajz, a liturgikus kultúra színvonala a gyakorlatban változó volt és befolyásolta a celebrációt, bár a középkori liturgia rítusa kevésbé volt kitéve a celebrálók önkényének, mint amit jelenkorunk tapasztalatai mutatnak. A határvonalat az esztergomi rítus gyakorlatának földrajzi helyei és

történelmi időszaka is jelöli. Az esztergomi rítus a környezetéhez képest mutatkozik sajátosnak, éppen ezért nem nélkülözhető tehát más úzusok gyertyaszentelőjének az elemzése, de a cél az esztergomi rítus alaposabb megismerése.

A középkori magyarországi liturgia forrásainak tetemes része az általánosan ismert történelmi körülmények miatt, megsemmisült, egy kis része még lappanghat. Időről időre felszínre kerülnek eddig részletesen nem ismert források, amint ez az utóbbi évtizedekből az isztambuli forrásanyag feltűnése jelzi. A fennmaradt forrásokból kirajzolódó kép a XIII. századig, inkább töredékes, de mégis egy folyamat tanúi, egy történelmi folyamat részei.

Dolgozatunk nem vállalkozik a külföldi forrásanyaggal való egybevetés teljességre törekvő feladatára, bár a felhasznált külföldi források mennyisége nem kevés, és nem csupán véletlenszerű. A teljességre törekvő feldolgozás a forrásállomány digitalizáltságának, elérhetőségének jelenlegi helyzetében helyszíni kutatást vagy egy sajátos intézményi háttérrel követel meg. Nem várható a dolgozattól annak a kérdésnek a végleges megválaszolása, hogy a magyarországi gyertyaszentelő szertartások eredete merre nyúlik. Az eddig közölt tudományos eredményekkel azonban egybevetethetők e dolgozat tapasztalatai.

A téma feldolgozásának hasznossága abban rejlik, hogy a gyakran nehezen elérhető és sokak számára nehezen olvasható középkori liturgikus forrásokból felszínre kerülnek a rubrikák, imádságok és énekek szövegei. Feltárulnak egy ünnep megünneplésének módjai. A magyarországi gyertyaszentelő anyag feltárása lehetővé teszi az anyag összehasonlítását és csoportosítását. Hozzájárulhat a magyarországi liturgia hagyományainak pontosabb ismeretéhez, s akár indíciumpként szolgálhat a források provenienciájának pontosabb megállapításához is.⁴⁰ A külföldi forrásokkal való összehasonlítás is lehetővé válik, s ez tovább vezethet a magyarországi források eredete kérdésének megválaszolásához vezető fáradságos úton.

⁴⁰ „A különféle elrendezések a kódexek provenienciájának legjobb indíciukai közé tartoznak, mintegy felismerhetővé teszik a kódex rendeltetési helyét.” DOBSZAY: *Corpus Antiphonarum*. 78.

1.3. Módszertani kérdések

A kutatás során a szertartást fejlődéstörténeti szempontból vizsgáljuk. Ennek felvázolása azonban nem általánosságokon, hanem konkrét forrásokon, a történet „pillanatfelvételein” kell hogy alapuljon. A magyarországi források adatait el kell helyezni a római rítus általános fejlődéstörténetében. A feltárt források szertartásához leíró megközelítéssel fordulunk. Megvizsgáljuk a szertartás szerkezetét, rubrikáinak tartalmát, imádságainak, énekeinek sorrendjét, szövegét. Anakrón és szinkrón módon is viszonyítjuk a forrásokat, vagyis egyidejű és időben egymást megelőző források is összehasonlításra kerülnek. Az elmúlt évek szakirodalma alapján feltérképezett magyarországi források csoportjából ki kell választani a gyertyaszentelést és processziót tartalmazó szerkönyveket, vagy rubrikális forrásokat. Az egyes forrásokról szükséges összegyűjteni a szakirodalom adatait. A konkrét források kiválasztásánál mindig oda kell figyelni, hogy biztosan megállapított-e a forrás keletkezési helye és ideje, rendeltetési és használati helye, helyei.⁴¹ A szakirodalmi utalások jelzik, az eddig létrejött elméleteket, az elért biztos eredményeket. A kéziratos forrásanyag mellett nem mellőzhető a nyomtatott liturgikus forrásanyag sem. Figyelembe kell venni, hogy a gyertyaszentelés és processzió ordójának elemei többféle liturgikus forrásban is helyet kaphattak pl. főpapi szerkönyvekben, szakramentáriumokban, misekönyvekben, énekanyaga a graduáléban, processzionáléban, valamint részben a zsolozsma antifonáléjában. Az ordináriuskönyvek is tartalmazhatnak több-kevesebb adatot az ünnep liturgiájára vonatkozóan. Fontos, hogy minél inkább a teljesség igényével legyenek feltárva a szükséges kéziratos és nyomtatott középkori liturgikus források a magyarországi származású csoportból. A megtalált liturgikus anyagot a dolgozat függelékében közöljük is. A szövegközlés során az ordó minden elemével találkozni lehet. A betűhú vagy szöveghú forrásközlés dilemmájában a szöveghú forrásközlés mellett döntöttünk, mivel dolgozatunkban elsősorban a liturgikus anyag azonossága vagy különbözősége, az elhangzó anyag foglalkoztat bennünket, s nem a kódexek betűtípusára, írására és kezeire vonatkozó könyvészeti érdeklődés, bár ennek

⁴¹ A provenienciái kérdésköréről hasznos metodikai útmutató: DOBSZAY: *Corpus Antiphonarum*: 35-46.

megállapításai hasznosak lehetnek a kutatók számára. A szöveghű forrásközlés a szövegvariánsok érzékelése szempontjából is elfogadható megoldásnak látszik. A variánsok jelentősége nem lebecsülendő, szintén támpontot nyújthatnak a források egybevetése során.⁴² A szöveghű forrásközlés során is megmutatkoznak a variánsok, amelyek lehetnek felcserélt szavak és szókapcsolatok, szövegelírások és hiányok és bővítések, de sorrendek következetes áthagyományozása is. A szövegek közlés munkája lehetővé teszi, hogy minden egyes forrás eredeti lapjával és szövegének minden részletével találkozzunk.

A forrásokból feltárt és gondosan közölt szövegeket egymással is össze kell vetni, s ha lehet csoportosítani a tartalom és proveniencia szempontjából. Az egybevetés érinti a rubrikákat, szövegeket, szertartásszerkezetet. Az esetleges dallamváltozatokat illetően a liturgikus énekkultúra szakavatott ismerőinek munkáira van szükség. Az egybevetések során megmutatkoznak a szertartás nagyobb állandósággal rendelkező részei és a változékonyabb szakaszok is, vagyis a szilárdabb és járulékos szertartáselemek. A források egybevetésének munkája során sok összehasonlító táblázat keletkezik, amelyekből hasznosnak látszik némely táblázat közlése a függelékben, hogy ily módon szemléletesebben látszódjék a szertartások közötti tételes vagy szerkezeti összefüggés, de a különbség is. A megfigyelések egybemutató forráscsoportok elkülönítéséhez vezetnek, de bizonyára némely forrás egyedül is maradhat szertartásával, legtöbbször forráshiány miatt. Hasznos meglátásokkal gyarapította munkánkat a házasságra vonatkozó szertartásrendek középkori anyagáról (XII-XVI. sz.) készült francia szakpublikáció is.⁴³ E szakpublikáció először általános intézménytörténetet vázol fel, majd a középkori házasságkötési szertartás egyes elemeit vizsgálja meg több mint kétszázötven franciaországi forrás, kézirat, nyomtatvány alapján. A tartalmi egybevetés forráscsoportok elkülönítéséhez vezet. Egyetlen szertartásra és annak elemeire fókuszálva igyekszik, képet kialakítani a lehető legtöbb forrásból. A gyertyaszentelő vonatkozásában példamutató volt Kurzeja műve a legrégebb trieri ordináriuskönyvről, ahol az egyes szertartások ordináriuskönyvben fellelt leírásait egybeveti hat évszázad

⁴² TÖRÖK: „A mise-oratiók összehasonlító vizsgálatának tanulságai.”, *Ars Hungarica*, (1989) 1, 11-14.

⁴³ MOLIN-MUTAMBE: *Le rituel du Mariage en France*.

kézíratos és nyomtatott forrásainak tanúságával. Az így kialakult kép megbízhatóan érzékelteti az egyházmegye középkori liturgikus tradícióját.⁴⁴

Az azonos ordók közül kiválasztandók az esztergomi rítus gyertyaszentelőjét tartalmazó források, ezek állnak majd értekezésünk középpontjában. Így kialakul az esztergomi gyertyaszentelő szertartások forráscsoportja. A forráscsoport viszonyítási alapjául az 1484-ben első kiadásban nyomtatott esztergomi misekönyv választható. Feltételezhető ugyanis, hogy a nyomtatvány egy kézíratos korszak összefoglalója, s egyúttal kiindulópontja a további nyomtatott kiadásoknak. A soron következő nyomtatott esztergomi könyvek szertartását is meg kell vizsgálni, hogy mekkora eltéréseket tartalmaznak az első kiadáshoz képest, egyfajta kritikai kiadást kell belőlük készíteni, lehetőleg minél több kiadás felhasználásával. A rítust történelmi keresztmetszetben is meg kell vizsgálni, a középkor végétől visszatekintve régebbi esztergomi források segítségével. Az esztergomi rítus sajátosságait a bizonytalan provenienciájú magyarországi forrásokkal is szükséges egybevetni, s ennek tanulságait megfigyelni. A szomszédos egyházmegyék rítusához viszonyítva is meg kell vizsgálni az esztergomi rítust, s itt főleg az északnyugati Cseh Királyság és Lengyel Királyság egyházmegyéi jöhetnek számításba, de a Német-római Birodalom egyháztartományainak egyházmegyéi is. Csak az eredeti szöveggel való találkozás, annak szövegközlése és összehasonlító vizsgálata után fogalmazhatók meg liturgiátörténeti tanulságok.

A dolgozat során hasznosítani akarjuk a hasonló témát kutatók tapasztalatait. Szendrei Janka a haza szokásrendjének alakulásáról írt művében nyilván hosszú és alapos kutatómunkája nyomán jegyzi meg: „*a processziós szertartások felépítése viszont volt olyan variabilis Európában, hogy a források közötti nagyfokú egyezést komoly érvnek tekintsük a köztük lévő összefüggés mellett.*”⁴⁵ Dobszay László jegyzi meg: „*a gregorián tudomány a népzene kutatáshoz hasonlóan csak akkor mozog biztos talajon, ha sok forrásból nagy énekanyagot kezel egy időben*”⁴⁶ Ez a frank-római rítus középkori úzusainak szempontjából sem elhanyagolható megjegyzés. Kurzeja trieri vizsgálata megerősíti, hogy még egy adott rítusterületen belül sem szabad

⁴⁴ KURZEJA: *Der älteste Liber ordinarius der Trierer Domkirche*. 253-263. Szövegközlés: 460-461.

⁴⁵ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 103.

⁴⁶ DOBSZAY: *A középkori magyar liturgikus zene kutatása* 147.

visszavetíteni, vizsgálat nélkül, mintegy automatikusan feltételezni a nyomtatott források anyagát a korábbi kéziratokban, ha csak ezt a kéziratok maguk meg nem erősítik. A liturgikus könyvek tipológiájával foglalkozók tapasztalata, hogy egy bizonyos tétel hiánya a konkrét könyvben, nem mindig jelenti annak hiányát a valóságban, csak éppen egy másik típusú könyvben kapott helyet, pl. a processzionálé jegyzi le. A dolgozatban csak egy ünnep processziójára összpontosul a figyelem, érdemes a vele rokon, párhuzamos szertartásokra is, analógiákra is odafigyelni. A gyertyaszentelés esetében ez a virágvasárnapi barkaszentelés és körmenet (*ordo in ramis palmarum*). Nemcsak az énekanyag, az imádságok anyaga, hanem azok sorrendje és a szertartás szerkezete is lehet identitásjelző.

A munkamódszer tekintetében az Andrieau által kiadott *ordines romani* öt kötete valamint a domonkos kutató *Rasmussen* is példát mutatott, ahol mindketten először összefoglalják a konkrét forrásra vonatkozó alapvető adatokat, megvizsgálják az egész tartalmat, majd az egyes ordókat kritikai kiadásban esetleg kivonatossan közlik, az egyes források közötti eltérés jelölésével egyfajta kritikai közlést adnak. Hasznos a pontifikále- és ordináriuskiadások munkamódszerének is a megismerése. Mindezen munkák gyümölcse az elemző fejezetek megírása, amely a feltárt anyag feldolgozását a közöttük lévő összefüggések és tanulságok lejegyzését jelentik, az analízisre épülő szintézist. Dolgozatunkban nem feledkezhetünk el a közölt szertartás tartalmi vonatkozásairól és a szertartás háttérében álló liturgikus jelenségekről és összefüggésekről, valamint a liturgiátörténeti tanulságok levonásáról sem. A történettudomány mellett a kodikológia, a medievisztika, egyházi intézménytörténet, liturgikus könyvek tipológiája, monaszteriológia, művészettörténet, zenetörténet, filológia eredményeinek felhasználása is szükséges kisebb-nagyobb mértékben. A liturgiátörténeti tényeket a történelem keresztény katolikus felfogása szerint értelmezzük. Ezek szerint az Egyház élete, s benne a liturgia is az üdvösség történetének a része. A liturgikus teológia a szentségek és szentelmények szabatos megkülönböztetésével, a szent jelek teológiájával, az eukhológia keresztény alapelveivel, valamint a liturgia teológiai alapjainak, üdvtörténeti helyének kijelölésével járul hozzá a középkori liturgikus gyakorlat megértéséhez.

1.4. Terminológiai kérdések a Mária tisztulása ünnepével kapcsolatban

A dolgozat kezdetén célszerűnek tűnik néhány terminológiai kérdés tisztázása, mivel ezekre a kifejezésekre állandóan szükség van a munka során. Ezek a kérdések a következők: az ünnep megnevezése, az ordó, processzió, benedikció fogalmai.

a) Az ünnep elnevezése

A II. Vatikáni Zsinat után megújított római rítus *Præsentatio Domini* - Urunk bemutatása névvel nevezi az ünnepet. Ez a megnevezés a római rítus története során nem volt jellemző a liturgikus könyvekre, de előfordult más forrásokban, főleg középkori liturgiamaғыarázatokban.⁴⁷ A zsinatot követő liturgikus reform szándéka szerint azt kívánja ez a megnevezés hangsúlyozni, hogy az ünnepnap nem pusztán a Boldogságos Szűz Mária ünnepe, hanem az Úr ünnepe. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a liturgikus szövegek kiemelik Máriának az Istenszülőnek üdvtörténeti szerepét. A liturgikus reform az ünnep új megnevezését a korábbi megnevezéshez képest lényegbelátóbbnak látja. Dolgozatunkban azonban leggyakrabban az ünnep legelterjedtebb latin neve a *Purificatio sanctæ / beatæ Mariæ*, (Szűz Mária tisztulása, Mária tisztulása, Purifikáció ünnepe) megnevezés a használatos, mert a középkori Magyarország időszakában ez volt az ünnep neve. Bár a római rítusban nem az egyetlen megnevezése az ünnepnek, de a legelterjedtebb. A liturgikus könyvek közül a *Gelasianum vetus* kézírata használja ünnepfeliratként, a VIII. századtól használatban van. A középkor folyamán a legelterjedtebb megnevezéssé válik, s az 1570-ben kiadott *Missale Romanum* nyomán is fennmaradt egészen a II. Vatikáni Zsinat után lebonyolított liturgiarendezésig. A római rítus korai forrásai, jelesül a VIII. századi frank gelaziániumok más megnevezést is használnak, pl. *Dies Sancti Symeonis* (Szent Simenon napja) megnevezést, de a görög eredetű és görögös formában fennmaradt a *Hypapante* elnevezés is előfordul, de ez egy másik forráscsoport példányaira, a gregorián szakramentáriumok nagyobb hányadára jellemző. A *Purificatio Mariæ* - Mária tisztulása megnevezés a latin biblikus szöveghagyománynak egy szűkebb rétegéből ered. Az ünnep magyar megnevezéseként a „Mária tisztulása” kifejezés használatos, és természetesen a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnep megnevezést is,

⁴⁷ Vö.2.2 és 2.3. fejezetek adataival

amelynek legalább félévezredes tradíciója és még ma is erős gyökerei vannak a magyar nyelvben.

b) Római rítus – esztergomi rítus

A liturgiatudományban teljesen megszokott a római rítus (*ritus romanus*) kifejezés, amely a nagy keresztény rítuscsaládok egyik jeles tagjára vonatkozik, a Róma városából kiinduló latin nyelvű rítus, amelynek történetében több szakasz különböztethető meg: A IV. és a VIII. század között elsősorban Róma városának rítusa, ezt a korszak liturgiáját nevezik órómai liturgiának, de előfordul a szakkönyvekben a római liturgia aranykora, vagy a „tisztá római liturgia” kifejezés is. Ez utóbbiak azonban leegyszerűsítő, nem szabatos elnevezések.⁴⁸ Különösen az V-VIII. században alakul és rögzül a rítus szövegeinek, perikópa-rendszerének, énekeinek a repertoárja, miközben a VII. és a VIII. században keleti hatások is érik. A VII-VIII. századtól megfigyelhető a római rítus terjedése és befogadása Európában. A VIII. és a IX. században a római liturgikus könyvek frankföldi befogadásának majd átszerkesztésének bonyolult folyamatai során kialakul az ún. frank-római rítus, amely a Német–Római Birodalom egyházmegyéiben, monostoraiban a X. századtól tovább alakul, hatással lesz a római kúria gyakorlatára és Közép-Európa megtérő nemzetei is ennek formáit veszik át, a XI. századtól kiszorítja a hispániai rítust is. Ez a frank-római rítus relatív egységben, önálló egyházmegyei úzusok és kuriális liturgia formájában él és fejlődik tovább a középkorban. A zsolozsma területén egyházmegyes és monasztikus zsolozsmagyakorlat két fő folyamata különböztethető meg, mindkettőn belül önálló megoldásokkal. A római rítus az egész középkor folyamán gyarapodik imádságokkal, officiumokkal, énekekkel, rubrikáit és ceremóniálóját egyre jobban kidolgozzák. A XV. század végétől pedig nyomtatásban is kiadják az egyházmegyes változatait. A protestantizmus terjedésének századában, a Trienti Zsinat után nyomtatásban, központosított formában jelennek meg a kuriális liturgiát tükröző római liturgikus könyvek, megnyitva a római liturgia egységes ünneplésének négy évszázadát, bár ez a liturgikus egység nem valósul meg teljesen, hiszen részleges lehetőség maradt a helyi és rendi úzusok továbbélésére is, főleg a breviárium és a rituále, részben a misszale tekintetében. A II. Vatikáni Zsinatot követően elég nagy

⁴⁸ A nyugati rítusok és a római rítus áttekintő története: CATTANEO: *Il culto cristiano in Occidente*.

reformon, átalakításon, újításon ment keresztül a római rítus, amelyek az azóta kiadott liturgikus könyvekben és azok népnyelvű kiadásában testesülnek meg. A reformok legnagyobb újítása a népnyelvű celebrálás elterjedése, a rítus közösségi szempontjainak hangsúlyozása, a liturgikus tételrendezésben, liturgikus szövegekben beállt változások, valamint az ókori, középkori, és új alkotóelemek közötti összhang megteremtésére irányuló igyekezet. A reformok értékelésében azonban különböznek a vélemények. XVI. Benedek pápa *Summorum Pontificum* apostoli levele kiszélesítette a korábbi úzus celebrálásának lehetőségét, a szentmise vonatkozásában a *Missale Romanum* 1962. évi kiadása alapján, egyúttal a római rítus rendes formájának nevezte a II. Vatikáni Zsinat után kiadott liturgikus könyvek rítusát.

A római rítus története fényében a terminológiát érintő kérdés a következő: milyen néven nevezhető a középkori Esztergomi Érsekség liturgikus gyakorlata, amely saját liturgikus és rubrikális könyvekben is testet öltött. Mondható-e, s ha igen milyen jelentéssel, hogy „esztergomi rítus”? A középkorvégi magyarországi nyomtatványok többféle kifejezést használnak: *Missale secundum rubricam almæ ecclesiæ Strigoniensis*. *Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis*. *Missale secundum morem alme Ecclesiæ Quinqueecclesiensis*. *Missale secundum ritum dominorum ultramontanorum*.⁴⁹ Ezekben az esetekben a *secundum morem*, *secundum ritum*, *secundum rubricam*, *secundum chorum* kifejezések ugyanazt a valóságot tükrözik, egyenértékű kifejezések. Amikor esztergomi rítus említünk, nyilván nem a római rítussal párhuzamos rítusról, hanem a római rítuson belül egy helyi érsekséghez és kisugárzási köréhez kötött gyakorlatról, úzusról, szokásrendről, van szó, amelyet legjobban a székesegyház káptalanjának gyakorlata reprezentál, s ez a rítus nevezhető *romano-strigoniensis*-nek. E értelmezési háttérrel bátran használható az esztergomi rítus kifejezés, mint a magyar-római liturgia egyik jeles úzusa.⁵⁰ Az „esztergomi liturgia” kifejezés inkább az újkorban elterjedt és a XX. században rendkívül gyakran használt „liturgia” szó visszavetített használata, ez esetben a liturgiát általános értelemben, az egyház nyilvános istentiszteleteként kell értelmezni, így értelmezik a II. Vatikáni Zsinatot megelőző és követő nyugati források is,

⁴⁹ HUBAY: *Missalia hungarica*. 37-66.

⁵⁰ Az esztergomi rítus problematikáját kifejti DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*. 9-23.

ellentétben az ortodox kereszténységgel, ahol a Szent és Isteni Liturgia konkrétan az eucharisztikus áldozatra vonatkozik.

c) Ordó, gyertyaszentelés és processzió

A liturgikus könyvek leggyakrabban az utolsó évezredben *Ordo in purificatione sanctae Mariæ* felirattal nevezik a szentmisét megelőző szertartást Gyertyaszentelő Boldogasszony napján. Gyakori kiegészítés hozzá a *benedictio candelarum/cereorum* kifejezés. Ezzel azonos jelentésben, de ritkábban előfordul a *consecratio cereorum* és *candelarum* kifejezés is. A dolgozatban vagy a konkrét források latin nyelvű megnevezését, feliratát használjuk, vagy egyszerűen gyertyaszentelő szertartást, gyertyaszentelő ordót említünk az egészre tekintve, vagy gyertyaszentelést / gyertyák megáldását és gyertyás processziót, esetleg gyertyaszentelői körmenetet említünk, ezzel a szertartás valamely konkrét részét megjelölve.

Az *ordo* szó liturgikus összefüggésben valamely liturgikus cselekmény rendjét, rendtartását jelenti. A római rítus fennmaradt korai forrásaiban elsősorban normaszöveg, tartalmilag a ceremonális mozzanatokra szorítkozik, és általában egyetlen szertartás ölel fel (pl. *ordo missæ, ordo in capite jejunii*). Az ezredforduló körül egyre inkább magába foglalja a cselekmény ceremonális részletei mellett az elhangzó szövegeket és énekeket is, a rubrikák viszont rövidülnek.⁵¹

A jelenlegi liturgikus és jogi nyelvhasználat *consecratio* (szentelni, felszentelni) szót sajátos értelemben használja (*consecratio altaris, consecratio episcopi, consecratio presbyteris, consecratio virginum*) A konszekráció cselekménye során fontos mozzanat, a krizmával való megkenés (a *consecratio virginum* szertartását kivéve).⁵² A konszekráció ténye a Krisztussal való nagyon szoros kapcsolatra utal, mind a személyek, mind a tárgyak és helyek esetében. Sajátos megnevezés a *confectio chrismatis* (krizmaszentelés) és a *dedicatio ecclesiae* (templomszentelés) és az *ordinatio* (*ordinatio ad diaconatum, presbyteratum, episcopatum*) kifejezések. Mindhárom kifejezést magyaros írásmóddal is használjuk: benedikció, konszekráció,

⁵¹ Vö. FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis*. 29-33.

⁵² CIC 1983 Can. 1166-1172. A latin kifejezésekhez: Vö. IOGNA-PRAT: *L'Église contenant de l'Église*. in FÜZES-LEGEZA (szerkk.): *Memoria tradere*.

dedikáció. A *benedictio* szó megáldásnak fordítható.⁵³ A *benedictio cereorum, candelarum* esetében a „gyertyák megáldása” kifejezés a pontos, a konsekrációnak a megszentelni, szentelni, felszentelni szavak felelnek meg. Az elterjedt nyelvhasználatban mégis mindennapos, mégha nem is pontos a szentelés szó összetett kifejezésekben való használata: pl. házsszentelés, gyertyaszentelés, szoborszentelés. A dolgozat során ezért használjuk a „gyertyaszentelés” szót a hagyományra és a kifejezés elterjedtségére lévő tekintettel, viszont tudatosítjuk, hogy a konkrétan a gyertya megáldásáról van szó, vagyis benedikcióról.

d) Processzió

A gyertyaszentelő ordókban szereplő *processio* szót, magyarosan processzióval fordítjuk, de a mindennapokban használatos gyertyaszentelő körmenet kifejezéstől sem szükséges elzárkózni, mert amint azt később a szertartásrendek megmutatják valóban léteztek nemcsak egyik állomástól a másik állomásig tartó, hanem körmenetszerű megoldások is, ahol a templomot kerülték meg processzióval. A gyertyás processzió tűnik a legalkalmasabb kifejezésnek, mert Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén az esetek jelentős részében a gyertyaszentelés helyéről a szentélybe tartanak.

A római rítus processzióinak a tipologizálása is szükséges, akár egyes szertartástípusok szerint, vagy tartalmi vonása szerint. Vannak szentmise rendjéhez tartozó liturgikus vonulások, amelyek elsősorban az ünnepi misék szertartásaihoz tartoznak (bevonulás az oltárhoz, vonulás az evangéliumos könyvvel, kivonulás). A szentmiséhez vagy zsolozsmához processziós szertartások kapcsolódhatnak, amelyek általában az egyházi év jeles ünnepeire esnek (gyertyaszentelő, virágvasárnap, vonulás a keresztlőkúthoz).⁵⁴ Sajátos processziók a translációs processziók, amelyek ereklyék átvitelét jelentik, de a könyörgő és engesztelő, bűnbánati jellegű processziók is képviselve vannak a liturgikus gyakorlatban (*litanie maiores*-búzaszentelő, *litanie minores*-keresztjáró processzió), valamint a theoforikus úrnapi körmenet és a különböző fogadalmi körmenetek, amelyek egyúttal gyakran theoforikus körmenetek,

⁵³ BUGEL: *Obřady žehnání*. KACZYNSKI, Reiner: „Die Benediktionen”, in MEYER(hsg.) *Gottesdienst der Kirche, Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 8*. 235-274. PROBST: *Kirchliche Benediktionen*. REINDL: *A kat. Anyaszentegyház szentelményei*. FRANZ: *Die Kirchliche Benediktionen*. 1-42.

⁵⁴A korábbi úzus processziós gyakorlatáról: MIHÁLYFY: *Nyilvános istentisztelet*. 630-654. RADÓ: *Enchiridion liturgicum*. I. 492-497.

ezek fontos szerepet kaphatnak egy-egy közösség életében. Nem liturgikus processzió, de a hagyományos népi vallásosságban közösségi zarándoklatoknak, bűcsújárásoknak is vannak processziói, s külön típust jelentenek a népi vallásosság fogadalmi processziói. A források tanúsága alapján elmondható, hogy egy működő középkori székesegyház processziós gyakorlata sokkal szélesebb körű volt a jelenlegi gyakorlatnál, de még a korábbi úzus gyakorlatánál is.

A processziók fogalmával függ össze a *statio* kifejezés. A korai római rítus ismerte a stációs processziót, stációs miséket. A korai római források *statio* szóval azt a templomot jelölik, amely felé a processzió tart és ahol a szentmisét tartják, ez esetben a processzió céltemploma a stációs templom, akár nevezhető főtemplomnak is, a processzió kiindulási templomához képest, amelyet kollektá-templomnak, vagyis gyülekezési templomnak lehetne nevezni.

A középkori források *ecclesia processionalis*-t azaz processziós templomot említenek. Ez a főtemplomtól/céltemplomtól különböző templom, kápolna, vagy egyszerűen csak hely, ahol a processzió megáll valamely cselekmény (gyertyaszentelés) vagy szuffrágium elvégzésére. Egy főtemplomhoz akár több *ecclesia processionalis* is tartozhat a gyakorlatban, s a processzió érinthet több processziós templomot. A középkori liturgikus processziók esetében a céltemplom, gyakran gyülekezési templom és a processzió kiindulópontja is egyben. A középkori processziós templomokat azonban nevezik stációs templomnak is, utalva ezzel az ott megtartott megállásra és megemlékezésre.

2. A Mária tisztulása ünnep liturgiájának történeti fejlődése

Mária tisztulása ünnepének történeti kifejlődését a Lukács gyermekség-evangéliumában Jézus templomi bemutatásának eseménye alapozta meg. A liturgikus év nagyfokú kiépülése azonban csak a IV. századtól következett be. Ekkor alakul ki a megtestesülés ünnepköre is. Az egyház az első három évszázadban kibontakozó liturgikus hagyományához nemcsak a szent tereket rendezte be a konstantini fordulat után, hanem az időt is. A IV. század jeruzsálemi szent helyei és a jeruzsálemi liturgia, amelyről a IV. századból értékes tanúságok maradtak fenn, éreztette hatását a keleti és római rítuson is. A liturgikus év az üdvtörténet megjelenítő átímadkozásának irányában fejlődött. Ugyanígy megmutatkozott a liturgiában a nagy hittani kontraverziók nyomán kikristályosodott ortodox tanítás hatása is. A kötött, megfogalmazott, rögzített liturgia veszi át a katekézis szerepét a nagy tömegek számára és biztosítja a hit csorbítatlan átadását. A IV. század utolsó évtizedének jeruzsálemi liturgiájából terjed el Hypapanté ünnepe keleten, Konstantinápoly rítusának területein pedig a VI. század negyvenes éveitől. Róma liturgiájában, a VII. században keleti hatásra vezetik be, a pápai liturgiában pedig stációs istentiszteletet kap. A karoling korszakot az ünnep római szövegeinek recepciója és redakciója jellemzi, és főleg a karoling birodalom felbomlása utáni időszakban (IX-X.sz.) születnek a gyertyákat megszentelő benedikciós imádságok és a változatos gyertyaszentelői processziós szertartások, amelyek a gazdagon kidolgozott virágvasárnapi pálmaszentelés és processzió rítusával állíthatók párhuzamba. A változatos szertartások intézményi háttérét a székesegyházak és testületeik, valamint a monostorok biztosítják. A változatos processziós imádság- és énekrendek végig jellemzik a középkori frank-római rítus egyházmegyes változatait, külön említve a német-római pontifikálé, és a római kúria ordóját. Az ünnep celebrálásának történetében, X. századtól futó előzményekkel, új fejezetet nyitnak a Trienti Zsinat után megjelent szerkönyvek azáltal, hogy egységesebbé válik az ünneplés, sok egyházmegye átveszi a *Missale romanumot*, a rendi szerkönyveket pedig a Trienti-Zsinatot követő könyvek alapján megreformálják, több helyütt azonban megmaradnak

a helyi változatok is még egy ideig. A II. Vatikáni Zsinat után bekövetkezett liturgikus reform és annak szerkönyvei már az ünnep történetének újabb állomását jelentik.

2.1. Mária tisztulása ünnep szentírási alapjai Lukács evangéliumában

A Lukács szerinti evangélium első két fejezetét az előszó és a gyermekség-evangélium alkotja.⁵⁵ A gyermekségevangéliumban található az a leírás, amelyben gyökerezik a későbbi keresztény liturgiák *Hypapanté tou Kyriou* (Az Úr találkozása), *Purificatio Mariæ* (Mária tisztulása), *Præsentatio Domini* (Az Úr bemutatása) címekkel ellátott ünnepe. A Lk 2, 21-40. szakaszcól van szó, amely a Gyermek körülmetélését, névadását és templomi bemutatását írja le. A keresztény liturgiák által használt ünnepmegnevezések többfélesége is jelzi már, hogy ez az evangéliumi szakasz is tartalmilag összetett. Az ünnep szentírási szövegeit Lukács evangéliuma egészének fényében és a gyermekségevangélium sajátosságainak szellemében kell érteni.⁵⁶ A gyermekség-evangéliumban az evangélium szerzője „valóságos eseményekre reflektál, de nem a történelemtudomány, vagy biográfia módszerével”.⁵⁷ Hitvalló elbeszélések ezek, amelyek teológiai értelmezést hordoznak, az igehirdetés szempontjait szem előtt tartó és hitvalló történetírásként foghatók fel. Lukács gyermekség-evangéliuma az egész evangélium jelentős témáit röviden magában hordozza, erősen érezhető rajta az Ószövetség hatása, és tudatos párhuzamos szerkesztésmód jellemzi. Érezhető benne Lukács üdvtörténeti látásmódja, amellyel Krisztus korszakát az idők közepének tartja, krisztológiája, az üdvösség egyetemességének gondolata, a Szentlélek szerepének hangsúlyozása, Mária és az Egyház küldetése. A formatörténeti kutatások a

⁵⁵ A gyermekségevangéliumhoz: BROWN: *The Birth of the Messiah*. LIPTAY-RÓZSA: *Krisztus Jézus született*.

⁵⁶ A gyermekségevangélium itt műfajt is jelöl, amely jelzi, hogy ez a két fejezet nem történelmi alap nélküli mítosz, de nem pusztán történetírás. A történeti és a hit Krisztusának problematikájához, az evangéliumok történetiségéhez: LIPTAY-RÓZSA: *Krisztus Jézus született*. 17-27.42-48. RATZINGER-XVI.BENEDEK: *A Názáreti Jézus*: 9-18. Vö. DV 12 *A Szentírás magyarázata*.

⁵⁷ KOCSIS: *Lukács evangéliuma* 7-14.

gyermekség-evangéliumon belül a Lk 2, 22-40 szakaszt úgy határozzák meg mint Istentől vezérelt találkozástörténetet.⁵⁸

A Lk 2, 22-40 a legtermészetesebb módon a vizsgált ünnep evangéliumi szakasza, a korai liturgikus forrásoktól kezdve a legújabb kori szerkönyvekig.⁵⁹ Az evangéliumi szakaszban leírtak alapját, két ószövetségi törvény teljesítése alkotja: Az egyik a szülő asszony szülését követő tisztulási idő és áldozat, a másik az elsősülött kiváltásának törvénye.⁶⁰ Lukács evangéliuma ezeket megemlíti, azonban ezek részletezése és Jézus kiváltása helyett Jézus bemutatását írja le részletesen, s ez az epizód alkotja a szakasz középpontját. Jézus bemutatásának eseményét egészítik ki Simeon hálaéneke és próféciája, valamint Anna prófétaasszonyra vonatkozó sorok.

A latin szöveghagyomány egy részében az említett szakasz így kezdődik: „*Postquam impleti sunt dies purgationis eorum/eius.*” A római liturgikus hagyományban azonban „*Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ*” mondat szerepel.⁶¹ Ennek hatása mutatkozik meg abban, hogy az ünnep megnevezéseként a római rítusban a *Purificatio sanctæ Mariæ* terjed el a VII. századtól kezdve a gelazián szakramentárium közvetítésével.

Jézus templomi bemutatásának Lukács szerint leírásában néhány hangsúlyra hívják fel a figyelmet a kommentárok. Jézust nem kiváltják szülei, hanem bemutatják. A bemutatást kifejező szó az áldozatok ószövetségi terminológiájához kapcsolódik. Mária és József cselekményének előképe az Ószövetségben Sámuel szüleinek cselekvése, Hanna átadja a kiimádkozott gyermeket Isten szolgálatára. A Gyermek, akit a szülei bemutatnak a templomban, Lukács gyermekség-evangéliumában meg van jelölve azokkal a címekkel, amelyek az egész evangéliumban hangsúlyosak: ez a Gyermek több mint Keresztelő János, ő az Isten felkentje, azaz Messiása, Krisztusa, valamint ő a Fiú. A bemutatás a jeruzsálemi Templomban, az Isten által kiválasztott és

⁵⁸ „Gott geführte Begegnungen” BOVON: *Das Evangelium nach Lukas* III.134-151. További kommentárok: BROWN: *The Birth of the Messiah*. 435-470. LIPTAY-RÓZSA: *Krisztus Jézus született*. 194-208. KOCSIS: *Lukács evangéliuma*. 54-60.

⁵⁹ Már a IV. század jeruzsálemi liturgiájában, az V. század eleji örmény lecionáriumban, s a római rítus összes forrásában. Vö. 2. fejezet.

⁶⁰ Vö. Lev 12 fej. Ex 13. fej.

⁶¹ NESTLE- ALAND: *Novum Testamentum Græce et Latine*. 156-157. WEBER: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. A *purgationis Mariæ* szövegváltozat a Vulgata szöveghagyományához tartozik: Ez a kifejezés jellemző a középkori szerkönyvekre, megvan a MR 1570 anyagában és a MR 1970 lecionáriumban is megmaradt.

az isteni jelenléttel megjelölt helyen történik. Jézus első templomi megjelenésekor beteljesedik Malakiás jövendölése, aki Isten uralmának biztos eljövételét, Isten szavának megbízhatóságát hirdette az embereknek, akik csalódott várakozásukban a közömbösség vagy kételkedés, foglává váltak. Ennek következményei az erkölcstelen életvitelben a kultusz elhanyagolásában, és a papság és leviták hanyagságában is megmutatkoztak. Isten elküldi majd követét, angeloszat, a végidőbeli nagy nap előkészítésére, ez a küldött megtisztítja a kultuszt és a kultusz szolgálait.

A gyermekség-evangélium bemutatja Mária és József valamint Jézus Törvény iránti engedelmisségét, annak ellenére, hogy Máriának nem volt szüksége megtisztulásra, Jézusnak nem volt szüksége a kiváltásra. Lukács az „ő megtisztulásuk ideje” kifejezéssel Jeruzsálem megtisztulására gondol. Mária és József, Simeon és Anna azoknak a szentírási értelemben vett szegényeknek a megjelenítői akik az üdvösséget Istentől remélik. Simeon és Anna egyúttal megjelenítik az Ószövetség igazainak várakozását, s Krisztusra irányulását. Lukács hangsúlyozza a Szentlélek működését Simeon cselekvésében és szavaiban. Simeon éneke és prófécijája megvilágítja Jézus személyét. Ő Izrael dicsősége (*gloria Israel*), aki által az Isten jelen van népe között. Krisztust Üdvözítőnek, Szabadítóknak (*Salutare, Salvator*) nevezi, s ez a kifejezés a pogányok számára bírt jelentőséggel, akik isteneiket és később császáraikat ezzel a címmel tüntették ki, s tőlük várták a szabadulást, jólétet, békét. Simeon hirdeti, hogy az üdvösség mindenkinek szól, s a Gyermek a népek világossága (*lumen gentium*) lesz, utalva Izaiás könyvére Simeon prófécijája előrevetíti, hogy Jézusnak szenvednie kell és meg kell halni, ezzel összefüggésben hangsúlyozza Mária fájdalmát, szenvedését is, amit Fiával együtt kell elviselnie. Lukács megfogalmazásában érezni azt a hatást is, amit ez a bemutatott Gyermek művel a benne hívőkben. Sokan feltámadnak (*resurrectio*) általa, a Jézusban beteljesedett üdvösség örömeiben élő Egyház hangja is Simeon éneke. Simeon és Anna, már az Egyházban élő híveket is jelentik, akik üdvösségüket Istentől várják. Mária szerepét átvette az Egyház, amely Krisztussal szenved, de őbenne átéli az Istenhez tartozást, áldozattá válást is. Az Egyház megéli, amint Krisztus fénye felragyog a pogányok lelkében is, hiszen a Krisztus által beköszöntött új kezdet korszakában él.

A gyermekség-evangélium és Jézus bemutatása eseményének kériugmatikus és homologikus leírásának nagy témái visszhangoznak az ókori atyák és középkori szerzők beszédeiben, homíliáiban is. A leírás egyes elemeinek értelme az allegórikus értelmezés által tovább bővül a későbbiekben.

2.2. Purificatio sanctæ Mariæ a római rítusban.

Jeruzsálemi szent Kürillosz püspök idején, 384 körül, Jeruzsálemből mutatható ki először egy olyan liturgikus ünnepnap megléte, amely Jézus templomi bemutatását ünnepli. Összefüggött ez azzal a fordulóponttal, amelyet a IV. század jelent a keresztény istentisztelet történetében, valamint a jeruzsálemi szent helyek, zarándoklatok és a jeruzsálemi egyház fejlődésével.⁶² Az ünnep keleti gyökereinek rövid számbavétele után legalább három szemszögből szükséges vizsgálni az ünnepet a római rítus történetében. Az egyik szempontot az ünnepnap befogadása jelenti keletről a VII. század közepétől, a második szempontot a római egyház stációs processziós gyakorlata a VIII. század elejétől, és a gyertyaszentelés jelenségének megjelenése a IX. század második felében, amely már a posztkaroling korszakhoz tartozik.⁶³

2.2.1 A Hypapante ünnepe keleten

A vizsgált ünnepnapra vonatkozó legelső adatot jelenleg a IV. század utolsó évtizedeinek jeruzsálemi liturgiájából dokumentálják. Eteria zarándoknő híres útinaplója tartalmazza a legkorábbi ismereteket az ünnepről, ezt a helyet szinte mindenütt kötelező idézni, interpretációjára azonban nem minden szerző vállalkozik.⁶⁴ Eteria 381-384 között végezte zarándoklatát, abban az időben, amikor

⁶² VANYÓ: *Katekézis és költészet*. 15-31. 56-98 MEYENDORFF: *A bizánci teológia*. 175-191.

⁶³ Vö. PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge*. 23-24. 26.

⁶⁴ „*Sane quadragesimæ de epiphania valde cum summo honore hic celebrantur. Nam eadem die processio est in Anastase et omnes procedunt et ordine suo aguntur omnia cum summa lætitia ac si per pascha. Prædicant etiam omnes presbyteri et sic episcopus semper de eo loco tractantes euangelii, ubi quadragesima die tulerunt Dominum in templo Ioseph et Maria et uiderunt eum Symeon uel Anna prophetissa filia Fanuhel et de uerbis eorum, quæ dixerunt uiso Domino, uel de oblatione ipsa, quam optulerunt parentes. Et postmodum celebratis omnibus per ordinem, que*

Jeruzsálem püspöke szent Kürillosz volt, akinek keresztelendők számára tartott katekézisei a jeruzsálemi liturgikus gyakorlat jeles forrását jelentik. Eteria leírásából kiderül, hogy az ünnepet Epifánia utáni negyvenedik napon (*quadragesima de Epiphania*) ülték meg, rendkívül nagy ünnepélyességgel, miként a húsvétot. Brakmann tanulmánya ezt az ünnepet a jeruzsálemi liturgia napirendjének fényében részletesen mutatja be.⁶⁵ A hajnali és reggeli imaórát az ünnep eucharisztikus áldozata követte. A püspök és a papok az ünnep evangéliumáról prédikálnak, az Úr bemutatásáról, Simeon és Anna prófétaasszony szavairól, valamint az áldozataikról. A jeruzsálemi ünnep a Lk 2, 21-41 perikópájából nőtt ki. A jeruzsálemi liturgia sajátossága, hogy minden üdvtörténeti tényt a maga idején és helyén igyekezett megünnepleni, ez a liturgikus gyakorlat tehát történeti vonatkozású, de ez nem teatális ismétlést és megjelenítést jelent, hanem szentírási szakaszok felolvasását, zsoltárok, himnuszok éneklését. Eteria beszámolója mutatja, hogy az ünnep nagyon népszerű volt, nagyfokú részvétellel történt ugyanakkor a IV. század végén nem mutatható ki Jeruzsálemben ezen a napon gyertyás processzió gyakorlata. A jeruzsálemi ünnep perikópái az V. század elején készült örmény lekcionárium alapján azonosíthatók be, hiszen ez jeruzsálemi görög nyelvű előzményre vezet vissza.⁶⁶ Az apostoli levelekből vett olvasmány (Gal 3, 24-29) a mózesi törvény és a hit kapcsolatáról, s az üdvösség ajándékának a megkeresztelt zsidókra és pogányokra való kiáradásáról, s a Krisztusban megtapasztalt egységről szól. Az ünnep kezdőéneke a 96. zsoltárból volt, amely szerint az Istentől jövő üdvösséget, meglátják a föld határai.

consuetudinis sunt, aguntur sacramenta et sic fit missa” PÉTRÉ: *Éthérie, Journal de voyage*. 206-207. IVANCSÓ: *Eteria útinaplója*. 93-94. Szlovák fordítás a legfrisebb latin szövegkiadással: PANCZOVÁ: *Egeria. Pút do svätej Zeme*. 139 - 140.

⁶⁵ Alapos, forrásokra alapozott, részletes tanulmány az ünnep keleti keletkezéséről és jeruzsálemi ünnepléséről: BRAKMANN: „He hypapantè tou Kyriou.

⁶⁶ Az örmény rítus gyökerei szorosan kötődnek Jeruzsálem liturgiájához, s mutatja ezt augusztus 15, szeptember 8, november 21. ünneplése, ugyanígy februárban az Úr bemutatása misztériumának ünneplése is.

Az V. századból fennmaradtak jeruzsálemi Hészüchiosz szerzetespap (+ 451) homíliái, amelyek bizonyítják az ünnep jelentőségét és terjedését.⁶⁷ Ő a tisztulás ünnepének (*héorté ton katharsión*) nevezi a továbbra is Epifánia után negyvenedik napon ünnepelt ünnepnapot. Szkítopoliszi Cirill (+558 körül) hagiográfus leírásából ismeretes, hogy Marzianus (450-457) uralkodásának idejében vezették be gyertyás processziót Jeruzsálem közelében. Cirill főleg nemrégén élt szerzetesatyák életét írta meg, leírásai a korabeli egyházi élet sok mozzanat megvilágítják. Az adatai közül való az is, hogy Hikelia asszony 455 körül Jeruzsálem és Betlehem között félúton templomot és monostort építtetett azon a helyen, ahol a hagyomány szerint az isteni terhet méhében hordozó Mária Józseffel Betlehembe tartva megpihentek. Ezen a helyen volt a jeruzsálemi keresztények számára a Mária elszenderülésére való emlékezés helyszíne is, e megemlékezés vált augusztus 15. ünnepének gyökerévé. Itt kezdték ünnepelni gyertyás processzióval az ünnepnapot, először nyilván az itt élő szerzetesek, a hozzájuk csatlakozó hívekkel együtt. Az ünnep neve a V. század második felétől *ypapantézis*, vagyis találkozás, amelynek használata keleten és nyugaton is elterjedt. A megnevezés Krisztus első templomi látogatásának titkára emlékeztetett. Az ünnep gyertyás processziójának párhuzamaként az ókorban az uralkodók fogadásának antik szokásai említhetők meg. Ezek lényege az elébemenetel, vagyis az *occursus*, valamint az égő fényekkel való fogadás. Ez az antik szokás szerencsésen egybecsengett a keresztények Krisztusra vonatkozó hitével, s az ünnepnek, valamint az evangéliumoknak a fényre, világosságra vonatkozó utalásaival. Az ünnep jeruzsálemi topográfiájáról Brakmann értekezik részletesen. A jeruzsálemen kívül, a Betlehem felé eső, s már említett Katisma-monostor volt a processzió kiindulása, a processziót egy eucharisztikus igeistentiszteletre emlékeztető szertartást nyitotta meg. Égő gyertyákkal vonultak a jeruzsálemi kultusz központjába az *Anastasis* rotundájához és a *Martyrium*

⁶⁷ PG 46, 1151-1182, PG77, 1039-1050, PG 93,1468-
Kiadás: AUBINEAU: *Les homélies festales d'Hésychius de Jérusalem*. 1-76.

bazilikájához, az útvonal a város déli vagy nyugati kapuján vezethetett, a nyugati kapu használata a rákapcsolódó *decumanus* és *cardo maximus* útvonalak miatt valószínűbb, ezek lehetővé tették a *Martyrium* bazilika és *Anastasis* könnyű megközelítését. Az V. század második feléből maradt fenn egy névtelen homília, amelyet korábban jeruzsálemi Kürillosznak tulajdonítottak. Ez a szöveg már tükrözi a gyertyás processzió gyakorlatát.⁶⁸ Egy VI. századi örmény püspök levele a jeruzsálemi falakon kívül található Betlehem felé eső Prokopius-templomhoz köti a szertartáskezdetet. A kezdet helyszíne tehát változhatott, de a város Betlehem felé eső szakaszán volt, és a városon kívül esett. A VII. század elejéről Szophroniusz jeruzsálemi pátriarka (+638) beszéde maradt fenn Hypapante ünnepére, amely különösen nagy hangsúlyt fektet a világosság motívumára.⁶⁹ Jeruzsálemből terjedt el az ünnep, s nemcsak az örmény rítus fogadta be, hanem Konstantinápolyban is elrendelték ünneplését. Theophanusz hitvalló kronográfiája szerint az ünnep kötelező megünneplését a birodalomban Jusztinianusz császár (+565) rendelte el, miután 534 októberében nagy pestisjárvány pusztította a birodalmat.⁷⁰ Az ünnep neve *Hypapanté tou Kyriou* – Az Úr találkozása. Az ünnepnap megünneplése Konstantinápoly gyakorlatában 542-ben átkerült február másodikára, a Karácsony utáni negyvenedik napra, s az Úrnak népével való találkozása állt az ünneplés középpontjában. Bizonyosnak tűnik, hogy az ünnepnap időpontjának áthelyezése február másodikára nem ment minden ellenállás nélkül, Jeruzsálemben továbbra is megmaradt az ünnep az Epifánia utáni negyvenedik napon. A VII. század elejéről (602) biztos adat van arról, hogy Konstantinápolyban Hypapanté ünnepének

⁶⁸ PG 33, 1188-204. Magyar fordítása: VANYÓ: *Jeruzsálemi szent Kürillosz összes művei*: 371-378.

⁶⁹SOPHRONIUS: *Oratio III. De Hypapante*. PG 87. 3287-3302.

⁷⁰Vö. TEOFANOSZ, *Cronografia, A.C. 534* in PG 108,488. Konstantinápoly liturgikus éve a IV. század végén, Nagy Teodóziusz idején bővült ki a nyugati eredetű Karácsony ünnepével. Ehhez kapcsolódóan az előtte lévő vasárnapot Máriának szentelték, az angyali üdvözet evangéliumával, amint ez az V. század első feléből dokumentálható. A bizánci egyházi évben a hatodik század folyamán jelentek meg a többi ünnepek és lettek általánosan kötelezővé a birodalomban A Hypapante 527-535 körül, Mária bemutatása 543-tól, Az angyali üdvözet (*Evangelimos*) 561-től, Mária elszenderülése 580-tól Mária születése a század közepétől.

előestéjén bűnbánati processzió volt, amely a híres Blachernis Mária-szentélybe vezetett. A fejlődő bizánci himnuszköltészet Hypapante ünnepét is gazdagította. Romanosz Melodosz kontakiont írt az Úr bemutatásának és a találkozásnak a titkáról.⁷¹ A Bizánci birodalmat 622 után egyre inkább fenyegette a muzulmánok előretörése, 638 után szíriai szerzetesek, papok, keresztények húzódtak nyugat felé, Konstantinápolyban, Alexandriában, de Szicílián és dél-Itáliában sőt Rómában is megtelepedve. Mindezt a folyamatot az ariánus longobárdok, a három fejezet vitája, és a 725-843 közötti ikonoklaszta korszak is erősítette. Rómában a VII.VIII. században keleti származású pápák is kerültek szent Péter katedrájára. Ez a tény kihatással volt a római rítus történetére is, annál is inkább, mert ez az időszak a rítus kodifikációinak mozgalmas szakasza⁷²

2.2.2. *A római rítus korai forrásainak tanúsága*

A kutatás jelenlegi állása szerint Róma városának liturgiájában a VII. század második felében került be a kalendáriumba és a liturgikus gyakorlatba külön ünnepnapként a *Hypapante*, karácsony ünnepe utáni negyvenedik napon, február másodikán, mégpedig keleti közvetítéssel valószínűleg a jeruzsálemi származású, de görög földön született I. Teodor pápa pontifikátusa (642-649) idején.⁷³ A római rítus máriatisztelete természetesen korábbi időkre nyúlik vissza. Ennek a máriatiszteletnek fontos emléke az Efezusi Zsinat után, III. Sixtus pápa (432-440) idején, az Esquilinus halmon, a korábbi liberiuszi bazilika helyén felépített Mária

⁷¹ GROSIDIER DE MATONS: *Romanos M Le Mélode. Hymnes II.* 163-171. Görög-francia szövegközlés: 172-197.

⁷² CATTANEO: *Il culto christiano in Occidente* 133- 138.

⁷³ Vö. LP, I. 331. Az ünnep megjelenésére kódextörténeti érvek alapján is következtetni lehet, mégpedig a *Gelasianum vetus* anyaga alapján. SL V. 304.

bazilika (*S. Maria maior*) és mozaikjai, amelyek az Úr bemutatásának titkát is ábrázolják.

A római rítusnak az V-VII. század között egyetlen Mária ünnepe volt, amely szorosan kapcsolódott karácsony ünnepéhez, a karácsonyt követő nyolcadik napon ünnepelték, 560-590 közötti időből dokumentált saját imádságyánya, amely a megtestesülés titkát és Mária szüzi Istenanyaságát hirdeti, ezt az imádságos anyagot kb. 650-ig használták ezen az ünnepezen. Az ünnepnap evangéliuma az Úr körülmetélésének és templomi bemutatásának lukácsi szövegéből volt (Lk 2, 21-32).⁷⁴ A VII. század második felében a római liturgia egyházi évének szerves részévé válik négy ünnepnap, amelyeket keleten már korábban megünnepeltek. A kelet és nyugat közötti liturgikus kölcsönhatások nem szokatlanok az első évezredben. *Hypapante* ünnepe 640-650 között, Mária elszenderülése (*Dormitio Mariæ*) 650 körül. Az angyali üdvözlés (*Annunciatio Domini*) ünnepe 660 körül, 680-695 között pedig Mária születése (*Nativitas Mariæ*). Más vélemény szerint *Dormitio* és *Annuntiatio* 650 körül, a *Hypapante* és *Natalis Mariæ* 670 körül.⁷⁵ A négy ünnep terjedését és megerősödését jelzi a *Liber pontificalis* adata, amely a Szíriában született Szergiusz (678-701) pápa rendelkezésének tartja, hogy *Annuntiatio*, *Dormitio* és *Nativitas Mariæ* valamint *Hypapante* ünnepén stációs istentisztelet tartsanak Rómában:⁷⁶ A stációs napok elsősorban a böjti szentidőt jellemezték, de kiterjedtek további ünnepnapokra is. Ez a stációs istentisztelet *Hypapante* ünnepén a *Fórum Romanum*-on lévő Szent Adorján templomból (egykoron a római szenátus kúriája) az *Esquilinus*-on található Mária-bazilikába

⁷⁴ Az ünnepnapot és szövegeit részletesen elemzi: PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge 16-19*. Ezt az evangéliumi szakaszt tanúsítja a MR1570 is.

⁷⁵ A keleti kereszténység rítuscsaládjainak Mária-ünnepeiről és azok bevezetéséről Rómába CHUPUNGO: *Scientia Liturgica* V. 300-303. Az egyes dátumok meghatározása összefügg a szakramentáriumok keletkezéstörténetének, redakcióinak kérdéseivel: Maitre: *Du culte marial a la celebration de vierges*. 46-48.

⁷⁶ „*Constituit autem ut diebus adnuntiationis Domini, Dormitionis et Nativitatis sanctæ Dei genetricis semperque virginis mariæ ac sancti symeonis, quod hypapanti Greci appellant, letania exeat a sancto hadriano et ad sanctam Mariam populus occurrat.*” LP I. 376.

tartott. A gyülekezés helye vagyis a *collecta* a Szent Adorján templom volt. Innen vonult az asszisztencia, papság és a nép a Mária bazilikába, amely e napnak stációs temploma. A stációs templomban ünnepelték a szentmisét. Róma városának szertartásairól a korai liturgikus forrásokból nyerünk nyomot. Ezek egy összetett szerkönyvhasználat tanúi, a *sacramentarium* papi imádságokat, a *cantatorium* vagy *antifonarium missæ* énektételeket, az *ordo* műfaj a szertartás lefolyására vonatkozó ismereteket tartalmazott, s ezt olvasmány-tételjegyzékek egészítették ki, majd az olvasmányok szerkönyvei.⁷⁷ A stációs istentisztelet helyszíneinek megnevezése és papi imádságai a gregorián szakramentáriumokban található meg.⁷⁸ A gregorián szakramentáriumok következetesen görögös névvel *Hypapante*-nak nevezik az ünnepet, ezzel el is árulják, hogy a VII. század második felében tisztában voltak az ünnep eredetével, görög nevével, s azt alkalmasnak találták, hogy a latin nyelvbe is beilleszék. A gregorián szakramentáriumok miseorációi azonos szövegrészletet mutatnak.⁷⁹ Ezek azonban nem önálló alkotások, amelyek az ünnep bevezetésekor keletkeztek, hanem korábbi orációk felvétele, kölcsönzése az új ünnep részére, ez a tény is bizonyítja az ünnep késői befogadását a római rítusba.⁸⁰ A gregorián szakramentárium trienti kéziratban található további két könyörgés (*Inlumina*

⁷⁷ Az egyes könyvtípusokról és legkorábbi kézírataikról Vö. PALAZZO: *Histoire les livres liturgiques*.

⁷⁸ Vö. DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien. I-III*. Deshusses három kötetben jelentette meg a gregoriánus szakramentáriumok főbb típusait. A gregoriánus szakramentáriumnak négy fő típusát tudta beazonosítani. A 663 körüli állapotot tükröző gregorián szakramentárium, amelyet a padovai kézirat képvisel. (Padova, Biblioteca capitolare Cod. D 47, A kézirat IX. század első feléből) I. 616. A gregorián szakramentárium másik típusa a 680 körüli állapotot tükröző pápai liturgia a Trienti szakramentárium-kéziratban, (Trento, Buon Consiglio) I. 709 A harmadik a 780 körüli állapotot tükröző pápai liturgia a Hadrianum kéziratban (Hadrianum Cambrai, BM 164, kézirat 811-812 körül) I. , A negyedik az Anióni szent Benedek supplementumával (810-820) bővített Hadrianum kéziratok.

⁷⁹ *Ypapanti ad Sanctam Mariam. Ad collectam: Erudi quæsumus Domine plebem tuam.*

Ad missam: Omnipotens Sempiternus Deus maiestatem tuam

Super oblata: Exaudi Domine preces.

Ad completa: Quæsumus Domine [...] ut sacrosancta.

alia Perfice in nobis Domine. Vö. DESHUSSES: *Le sacramentaires grégoriennes*

⁸⁰ Forrásaikat felsorolja: PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge*. 24-26.

Domine. Da quæsumus Domine inviolabilem), amelyek a stációs templom kollektája és mise kollektája között helyezkednek el. Ez a kézirat sajátos szövegű prefációt is jelöl az ünnepre míg a többi kézirat a karácsonyi prefációt (*in nativitate*) írja elő.⁸¹ A *Sacramentarium Gregorianum Hadrianum* szupplementuma, amelyet a kutatás újabban Aniani szent Benedeknek tulajdonít és 810-820 között jött létre főpapi áldást is tartalmaz Purifikáció ünnepére⁸²

Róma városának liturgiáját vizsgálva figyelembe kell venni a *Sacramentarium Gelasianum vetus*-nak nevezett forrást.⁸³ A Vatikáni Könyvtárban őrzött kéziratot ugyan Frankföldön másolták, anyaga azonban nagyrészt római liturgiát tükröz. A kézirat elrendezése más, mint a gregoriánus szakramentáriumoké, a szanktorále a temporále után következik, és nem tartalmaz stációs istentiszteleti rendet. A kézirat 750 körül készült, a szakramentárium anyaga a VII. században, Nagy Szent Gergely pontifikátusa után, de még I. Szergiusz pontifikátusa előtt állt össze. A gelazián hagyomány Mária tisztulásának (*Purificatio sanctæ Mariæ*) nevezi az ünnepet. Más papi könyörgéseket tartalmaz, mint a gregorián szakramentáriumok hagyománya.⁸⁴ A *Gelasianum vetus* orációi a későbbiekben feledésbe merültek a

⁸¹ Prefáció: DESHUSSES: *Le sacramentaires grégoriennes II.* 346. Nr. 3752 *Vere dignum [...] in qua coæternus tibi Filius tuus unigenitus...*

⁸² DESHUSSES: *Le sacramentaire grégorien I.* 504. Nr. 1745 *Benedictio in purificatione sanctæ Mariæ*

Omnipotens Deus, qui unigenitum suum hodierna die adsumpta in templo uoluit præsentari, benedictionis suæ nos munere fultos, bonis operibus facit exornari. Amen.

Et qui eum ut legem adimpleret ministrum voluit effici legis mentes vestras instruat legis suæ spiritalibus documentis. Amen.

Quo ei et pro turturibus castitatis seu caritatis munera offerere valeatis, et pro pullis columbarum spiritus sancti donis exuberetis. Amen.

Quod ipse præstare dignetur. Amen.

⁸³ MOHLBERG – EINZENHÖFER – SIFFRIN: *Liber sacramentorum romanæ æcclesiæ ordinis anni circuli.*

⁸⁴ Vö. előző lj. i.m. 133. Nr. 829-831. *Orationes in purificatione sancte Marie III nonas februarias. Deus qui in hodierna die Unigenitus tuus in nostra carne quam adsumpsit pro nobis in templo est presentatus, præsta, ut quem Redemptorem nostrum leti suscipimus, venientem quoque iudicem securi uideamus: per eundem Dominum nostrum.*

Secreta: Accepta tibi sit Domine.

Post Communionem. Concede nobis, Domine, quæsumus, ut sacramenta quæ sumpsimus.

gregorián szakramentárium könyörgései miatt, annál nagyobb hatásúnak mutatkozott az ünnep megnevezése, amely túlsúlyba jutott a XI. századtól az egész középkor folyamán. Ennek megnevezésnek éppen a *Gelasianum vetus* kézírata a korai, VII. századi tanúja.

A VIII. századtól fokozatosan sor került a római rítus frankföldi recepciójára.⁸⁵ E recepció gyümölcsei az ún. frank gelaziánumok vagy más néven VIII. századi gelazián kéziratok.⁸⁶ A kutatás megállapította, hogy az általában frank gelaziánumoknak nevezett források összeállításánál mindenesetre a gregorián szakramentáriumok anyaga is rendelkezésre állt. A frank gelaziánum kéziratok főként a VIII. század derekán 760 körül időszakban keletkeztek a Frank Királyságban. Az összeállítás során mind gelaziánus, mind gregoriánus szakramentárium anyagát is használták a szerkesztők. A frank gelazián kéziratok a gyertyaszentelő vonatkozásában a gregorián szakramentárium szöveghagyományát közvetítik a középkor felé.⁸⁷ A négy jelentősebb frank gelaziánum kézirat

⁸⁵ ANGEDENT: *A kora középkor.* 366-388.

⁸⁶ PALAZZO: *Histoire des livres liturgiques.* 69-72. E szakramentárium-típust képviselik az alábbi kéziratok, amelyek ma már kritikai kiadásban is hozzáférhetők: egy sankt-galleni szakramentárium Cod.Sangal. 348. 800 körül, Remedius püspök szakramentárium Churból. Kiadása: MOHLBERG: *Das frankische Sacramentarium gelasianum*, 27-28. A gellone-i szakramentárium (Paris B.N. ms lat. 12 048, VIII. sz. 790-800,) Kiadása DUMAS: *Sacramentarium di Gellone* 24-25. , az angoulem-i szakramentárium (Paris, B.N. ms lat. 816., VIII-IX. sz.) az angoulem-i azonba feltünteteti a GelVet. orációit is. Kiadása: SAINT-ROCH: *Liber sacramentorum engolesmenis* és az autuni szakramentárium Kiadása: HEIMING: *Liber sacramentorum Augustudunensis*.

⁸⁷Vö. MOHLBERG: *Das frankische sacramentarium gelasianum.* 27-28.

III. nonas februarias. Sancti Simeonis collecta ad sanctum Hadrianum

Erudi quæumus Domine plebem tuam, et que extrinsecus annua tribuis devotione venerari, interius assequi gratiæ tue luce, per Dominum nostrum Iesum Christum.

Ad missam statio ad sanctam Mariam:

Omnipotens sempiterne Deus maiestatem tuam supplices exoramus, ut sicut unigenitus filius tuus hodierna die cum nostræ carnis substantia in templo est presentatus, ita nos facias purificatis tibi mentibus præsentari, Per eundem Dominum.

Super oblata. *Exaudi Domine preces nostras, et ut digna sint munera, que oculis tue maiestatis offerimus, subsidium nobis tue pietatis impende. Per.*

VD. *Quia per incarnati Verbi mysterium, nova mentis nostræ oculis lux tue claritatis infulsit, ut dum visibiliter Deum cognoscimus, per hunc ad invisibilium amorem rapiamur. Per Christum Dominum.*

egységesen Szent Simeon ünnepének nevezi a február másodikai ünnepet. Ez az ünnep megnevezés azonban nem terjedt és kiveszett a gyakorlatból a későbbiek során. A kollekta és a stáció templomának a megjelölése gregoriánus szakramentárium-hagyomány jellegzetessége. A kollekta helyét egyértelműen a fórumon található Szent Hadrianum templomhoz köti (*collecta ad sanctum Hadrianum*) az ünnep stációs miséjét pedig Szűz Mária bazilikájához (*ad sanctam Mariam*) jelzi. A négy vizsgált frank gelazián szakramentárium mindegyikében a gregorián szakramentárium hagyományának szövegei szerepelnek.⁸⁸ Szakramentáriumokból nem lehet következtetni, hogy vajon a kéziratok használati helyein a VIII. század második felében tartottak-e a rómaihoz hasonló stációs liturgiát.

A korai szakramentáriumok gregorián és a frank gelazián tradíciója a kollekta-templom és a stációs-templom megjelölésével utalnak az ünnep processziójának a pápai liturgiában, de csak a celebráns részére szolgáló miseorációk közlésére szorítkoznak. A római stációs mise és processzió részleteihez az *ordo romanus*-nak nevezett szertartásrendek nyújtanak támpontot. Michel Andrieu az általa közreadott római szertartásrendek között három, Purifikáció ünnepére vonatkozó leírást tett közzé, a XV. a XX. és L. számú forrásközlésben. Ez utóbbi a Német-római pontifikále szöveghagyományához tartozik, amelyet azonban más fejezetben vizsgálunk, mivel nem eredeti római ordót jelent.⁸⁹

Post communionem. *Quæsumus Domine Deus noster, ut sacrosancta mysteria, que pro reparationis nostræ munimine contulisti, intercedente beata semper virgine Maria et presens nobis remedium esse facias et futurum. Per Dominum nostrum... esse facias et futurum.*

⁸⁸ Az angoulem-i szakramentárium azonban ezzel párhuzamosan közli a miseliturgia esetében a *Gelasianum vetus*-sal egyező könyörgésket is. Az autun-i szakramentárium a mindenütt szereplő karácsonyi prefáció szövegéhez képest hosszab szövegváltozatot ad, és *super populum* könyörgésként közli a *Gelasianum vetus*-ből ismert postcommunio könyörgést.

⁸⁹ Vö. ANDRIEAU: *Les ordines romani I-V*.

Az Andrieau által a XV. szám alatt közölt ordó, *Capitulare ecclesiasticis ordinis* (775-780), tartalmazza a Purifikációra vonatkozó részt is.⁹⁰ A leírás összhangban áll azzal, amit a *Liber pontificalis* Szergiusz pápához köt, megemlítve az ünnep kollektá templomát (*S. Hadrianus* és a közvetlenül mellette lévő *S. Martina* templomot), s a processziót, amelyet litánia kísér, a stációs templomban pedig az ünnep szentmiséjére kerül sor.

A római stációs processzió ceremóniális oldalát részletesebben megvilágítja ugyanennek az ordónak a wolfenbütteli monostor könyvtárából fennmaradt változata, amely a IX. században Nyugat-Germánia vagy Felső-Rajnavidék táján keletkezett.⁹¹ E forrás szerint a kollektá-templomnál az ünnepnap reggelén, a korai órában gyülekeznek össze a hívek. A római egyház klerikusai, a monostorok szerzetesei, a szuburbánus nép, a különböző provinciákból érkezett zarándokok sokasága. Jelen van a főpap is, aki ebben az esetben Róma püspöke. Mindenki gyertyát kap tőle, kihangsúlyozva, hogy férfiak és nők is, gyerekek és idősek. Együtt dicsérik az Urat, a gyertyákat meggyújtják és a kezükben hordozzák, a processzió

⁹⁰ ANDRIEAU: *Les ordines romani*. III 45-125. Forrásai: Cod. Sang. 349 (VIII. század vége) valamint a Montpellier Cod 412. (IX. század eleje) A XV. ordot tartalmazó további források sajnos hiányosak. A *Capitulare ecclesiastici ordinis* feliratú forrás nem más, mint a liturgikus év megünnepléséhez szolgáló római ceremóniáé, amelyet 775-780 között egy burgundiai vagy austrásiai szerzetes készíthetett. Az ismeretlen szerző római forrásokat használt és alkalmazott. Mária tisztulásának ünnepe: Vö. i.m.113-114. „*Inde vero quarto nonas febroarias collecuntur omnes ad ecclesiam sancti Adriani et Martine prima et inde vadunt cum letania ad sanctam mariam maiorem et ibidem celebrantur missas, qualiter post Purificationem beate marie dominus noster iesus Christus secundum lege Moyse representatus est in templo et accipiens eum Simeon profeta in ulnis suis benedicens deum.*”

⁹¹ „*Postea quidem die secundo mense februaryi Ypapanti quod est quarto nonas februaryi colleguntur omnes tam clerus Romanæ ecclesiæ quam et omnes monachi monasteriorum cum omni populo suburbano seu et copiosa multitudine peregrinorum de quacumquæ prouintia congregati venientes ad ecclesiam beati Adriani mane prima. Et accipiunt de manu pontificis unusquisque cereo uno tam viri quam feminae simulque cum infantibus et senibus, omnes conlaudent nomen domini et accendentibus cereis portantes in manibus unusquisque in ordine suo quo militat antephonas cantando in processione sicut continet antephonarius. Præcedentibus ante domno apostolico septem candelabra cum cereis seu et turabula cum thymiama et accensis lampadibus ante unusquisque domum ante pontificem procedunt omnes cum magna reverentia ad sanctam mariam maiorem. Et ibidem devotissime missas celebrantur, qualiter post Purificationem beatæ mariæ dominus noster Iesus Christus secundum lege Moyse representatus est in templo et accipiens eum symeon profeta in ulnis suis benedicens Deum.*” Vö. ANDRIEAU: *Les ordines romani*. 113-114.

során pedig antifónákat énekelnek, amint azt az *antephonarius* nevezetű könyv tartalmazza. Az apostoli atya előtt hét gyertyatartót visznek égő gyertyákkal, és tömjénezőket is. A gyertyák kiosztása, meggyújtása és hordozása azok a lényeges liturgikus mozzanatok, amelyek ebből az *ordo romanus*-ból ismerhetők meg először, de a sajátos processziós énekekre és az antifonáléra való utalás is fontos. Gyertyaszentelő imádságoknak azonban még utalásszerűen sincs nyoma a 800 körül lejegyzett ordókban.

Andrieau a XX. számú *ordo romanus* alatt egy gyertyaszentelési processzió szertartásrendjét közli (*Ordo qualiter in Purificatione sanctæ Mariæ agendum est*).⁹² A szertartás leírása IX. századi kéziratból maradt fenn. Ez a kollekció 770-790 között készült, frank földön római forrás alapján lejegyzett ordó. A szertartás leírása lényegében megegyezik az Andrieau által a XV. szám alatt közölt kicsit korábbi *ordo romanus* menetével, de más a megfogalmazás. A XX. szám alatt közölt ordó gazdagabb információkban, konkrét liturgikus szövegekre vonatkozó incipiteket is tartalmaz, rubrikái néhány ceremoniális és direktoriális jellegű adatot is közölnek. A legfontosabbak, amit megismerhetünk belőle, hogy a kollekta-templomához a hívek a város hét diakónusi körzetéből vagy a titulusokból is rendezetten érkeznek litániát és antifónákat énekelve, kora reggel. A kollekta-templom sekrestyéjében a pápa fekete liturgikus öltözetet ölt magára, a diakónusok ugyanolyan színű planétát, majd a pápa eléle járulnak, és egyenként gyertyát kapnak tőle. A fekete paramentumok használata a processzió bűnbánati, purifikációs, engesztelő jellegét mutatja. A schola által énekelt *Exurge Domine adiuva nos* antifóna alatt lép az asszisztencia a kollekta-templom oltárához, a főpap jobb kezével jelet ad a *Gloria Patri* versek éneklésére, s ezzel egyúttal az ének befejezésére. Az oltárhoz lépve meghajoltan csendben imádkozik, míg várja az ének befejezését, az oltárt csókkal köszönti, majd

⁹² ANDRIEAU: *Les ordines romani. III.* 233-235. Az itt közölt ordó-a Paris BN lat. 974 kézirata. További előfordulása egy XI. századi kézzel lejegyzett kódexben található (Roma Vat. Ottob. 312.) Vö. ANDRIEAU: *Les ordines romani. I.* 255-256.

elvégzi a kollektá könyörgést. Az ünnep bűnbánati jellege miatt a *Dominus vobiscum* után diakónus a *Flectamus genua* akklamációval letérdelteti a jelenlevőket, s csak a *Levate* felszólítására kelnek fel a könyörgésre. A processzióban hét kereszt megy, a keresztordozók és a nép vegyesen és majd a papok és a diakónusok következnek. Őket a pápa követi diakónusokkal. A pápa előtt két keresztet és két gyertyát visznek, valamint a szubdiakónus halad előtte a tömjénezővel. Az antifónákat a szkóla énekeli a processzióban, a papok megismétlik az éneket szkóla után. A stációs templomhoz közeledve a főpap jelt ad a szkólának a litánia elkezdésére, amelyet háromszor megismételnek. A főpap a stációs templomhoz érve először a sekrestyébe megy a diakónusokkal, a klérus többi tagja pedig az oltárhoz vonul, s befejezik a litániát. Majd a szentmise introitusa következik. Ezen a napon nem énekelnek *Gloria in excelsis*.

Az *ordo romanus*-ok gyertyás processzióira vonatkozó adatait két VIII. századi jeles szerző tanúsága is megerősíti. Beda Venerabilis (+735) Európa Rómától távoli táján tudott a római gyakorlatról,⁹³ Ambrosius Autpertus (+784) homíliájának adata szerint szinte a szemtanú eleven tudásával jelenti a gyertyás processzióról: „*az egész város sokasága összegyülekezik, a mérhetetlen gyertyafénytől csillog, amikor a közös szertartásokat végzik. A közös állomások szentélyébe senki sem léphet be, aki nem tart gyertyát a kezében...*”⁹⁴

A XX. *ordo romanus* szerint már nemcsak litániát énekeltek a processzió során, hanem antifónákat az *antephonarius* könyvből. A frank-római rítus misénekeit és processziós antifónáit IX. századi szöveges forrásokból ismerjük,

⁹³ „*in mense eodem die sanctæ Mariæ plebs universa cum sacerdotibus et ministris, hymnis modulata vocis, per æcclesias per qua congrua urbis loca procedit, datosque a pontifice cuncti cereos, in manibus gestant ardentis.*” Beda Venerabilis: *De temporum ratione* 322-323.

⁹⁴ Ambrosius Autpertus beszéde: CCCM 27B. 985-1002 Magyar fordítás: VANYÓ: *Egyházatyák beszédei Mária-ünnepekre*. 89-98. Beda és Ambrosius Autpertus írásait részletesen elemzi és főként nekik szenteli írását: I DEUG-SU: *La festa della purificazione in occidente*. 146-147., 168-182. 195-213.

majd a X. századtól neumas források is tartalmazzák őket.⁹⁵ Gyertyaszentelő Boldogasszony miséjének énekei a következők:

Introitus: *Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui.*

Graduale. *Suscepimus Deus misericordiam tuam.*

Offertorium: *Diffusa est gratia in labiis tuis.*

Communio: *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto.*

A négy tétel mind szentírási eredetű, egyedül a kommúnió szövege kötődik az ünnep evangéliumához, a többi ének forrása zsoltár, az introitus és az offertórium máskor is használatos a római rítusban, így hasonlóan az ünnep orációihoz, akár utólagosan is kapcsolódhattak az ünnep anyagához.⁹⁶ A szentmise énekei közül az alleluja-vers választása, valamint a traktus kijelölése és természetesen a későbbi eredetű szekvencia képviselik azokat a pontokat, ahol szövegingadozás és különféle megoldások fordulnak majd elő források szerint.⁹⁷ A szentmise énekeinek neumákkal ellátott legrégebbi forrása a szankt-galleni cantatorium (Cod. Sang 359), amely 922-925 között keletkezett.⁹⁸ Az 53. fólióján található *Purificatio sancte Mariæ* énekei. Az Alleluja esetében az *Adorabo ad templum sanctum tuum.* verset közli, a traktusnak az *Audi filia*-t, amely a szüzek miséjében is használatos. Míg a szentmise énekei a római rítusra jellemzően biblikus tartalmúak, rendkívül finoman és áttételesen közelítik meg az ünnep tartalmát, addig a processziós énekek más stílust tükröznek.

A processziós énekek a szentmise anyaga elé sorakoztak fel, a gregorián repertoárban sem népénekek, hanem elsősorban szkóla által énekelendő tételek. A IX. századi énekszöveg-gyűjteményekben már részlegesen előfordulnak, ami a római processziós szokás fokozatos átvételét, terjedését jelzi. Némely forrás, jelesül

⁹⁵ Hesper hat szöveges forrást közöl összehasonlító táblázatban: Vö. HESBERT: *Antiphonale missarum sextuplex*. 38-39. N.29.

⁹⁶ Az introitus a pünkösd utáni VIII. vasárnaphoz tartozik, az offertórium Szent Ágnes és Szent Praxedis miséjéhez kötődik a római rítusban.

⁹⁷ Vö. 4.1. fejezet lábjegyzetében felsorol példákat.

⁹⁸ Cod. Sang 359, f.53 Codices Electronici Sangallenses

pl. mont-blandini graduale (VIII/IX.). a görög eredetű processziós tételeket eredeti nyelvükön, de latin betűkkel közli is, a három processziós ének incipitjei: *Ave gracia plena Dei Genitrix Virgo, Adorna thalamum tuum Syon. Responsum accepit Symeon.*⁹⁹ Az *Ave gratia* és az *Adorna thalamum* görög eredetéhez nem fér kétség. A római rítus szövegekészletében azonban nem ezek az egyedüli görög háttérrel rendelkező darabok. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepével kapcsolatban további görög eredetű tételek is fellelhetők a zsolozsmában: a *Gaude Maria Virgo, Videte miraculum* kezdetű responzóriumok vagy a *Senex puerum portabat* antifóna, ezek a processzióban is helyet kaphattak.

Purifikáció ünnepének korai zsolozsmás forrásait vizsgálva megállapították, hogy az ünnep officiumának háttérében jelen van mind a karácsony ünnepének, de a szent szüzek római zsolozsmájának a hatása is, amit a zsoltárválasztás, antifónák, és responzóriumok elrendezése tükröz.¹⁰⁰

A VIII. század végétől, a karoling korszakban nemcsak az ünnep recepciójára, római imádság- és énekanyag befogadására és redakciójára került sor, mindez azonban lassan történt, a karoling szerzetesi, káptalani megújulás és templomépítészet, a liturgikus szerkesztőmunka valamint liturgikus énekkultúra gyümölcseinek összefüggésében. A karoling korszak saját alkotásaival is hozzájárult a születő frank-római liturgiához. A karoling birodalom felbomlása a IX. század derekán, s részbirodalmakra osztódása (Lotharingia, Nyugati Frank és Keleti Frank Birodalom) az egyenetlen liturgikus fejlődésnek nyújtottak teret, s ez meglátszódik a gyertyás processzió kialakuló szertartásrendjein. A X. század Német-római Birodalma az ókori és karoling alapokon építkezhetett, egyúttal maga is hozzátehetett birodalmi apátságain, régebbi és új egyháztartományainak püspökségein keresztül saját részét a frank-római rítus alakításához és továbbadásához.

⁹⁹ HESBERT: AMS. 38-39, N 29.

¹⁰⁰ MAÎTRE: *Du culte marial a la célébrations des vierges.* 50-64.

A karoling időszakban új alkotások is születtek *Hypapante* ünnepére: Rabanus Maurusnak (+856) tulajdonítják a *Quod chorus vatum* kezdetű zsoltósmahimnuszt.¹⁰¹ Az ünnephez több szekvencia is született, a sankt galleni szekvenciaköltészeti tanúja a X. század elejéről a *Concentu parili hic te Maria*.¹⁰² További szekvenciák is keletkeztek és használatban voltak Purifikáció ünnepére, de ezek szűkebb körben voltak elterjedve: *Exultet omnis aetas, Claris vocibus inclita, Virgo Israel Deus*.¹⁰³ Az ünnep szövegei trópusokkal is gyarapodtak, különösen az introitus.¹⁰⁴ Több szerző véleménye, hogy ebben a korszakban vált hangsúlyossá az ünneplésben a máriás jelleg, a máriatisztelet jelei megszorodnak.¹⁰⁵ Ennek első jeleit Autperti Ambrosius homíliájában látják, de jelzik ezt a máriás lelkületet az *Ave gratia plena, Gaude Maria Virgo* antifónák, a *Concentu parili hic te Maria* szekvencia is, valamint az ünnep officiumának az anyaga is, amelyben az antifónáknál valóban ez a gondolat van előtérben. Az ünnep máriás jellege azonban nem idegen elem, adott az ünnepelet misztériumból, hiszen Mária nem felejthető ki az Úr bemutatásának eseményéből, Krisztus titka, pedig megvilágosítja Mária méltóságát, s a neki juttatott isteni ajándékokat. Ugyanakkor nem vádolható meg a középkor azzal, hogy elfeledkezett volna, hogy ez az Úr bemutatásának ünnepe. Erre éppen elég bizonyosságot szolgáltatnak a liturgikus szövegek és liturgiamagyarázatok is. Tény, hogy van néhány tétel, amelynek középpontjában a boldogságos Szűz hivatása, méltósága áll.

Isidorus Hispalensis (+636) *De ecclesiasticis officiis* című művében nem szerepel gyertyaszentelő ünnepe, Epifánia ünnepe és a Virágvasárnap azonban

¹⁰¹ AH 50, 206.

¹⁰² AH 53, 171.

¹⁰³ AH 53, 173-175

¹⁰⁴ Sankt galleni kódexek trópusait ismerteti: PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire de la culte de la Vierge*. 28-32.

¹⁰⁵ Deug–Su Autperti Ambrosius homíliájában észleli a máriás fordulatot. Autperti Ambrosiust egyébként is a középkor első mariológusának szokták nevezni. Palazzo a trópusok szövegében: PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire de la culte de la Vierge*. 28-32.

fellelhetők.¹⁰⁶ Szent Izidor írása a hispániai liturgiára vonatkozó forrás, ez a rítus nem tartalmazta Purifikáció ünnepét, ezt a fennmaradt hispán rítusú, vagy mozarabnak is nevezett liturgikus források tanúsítják.¹⁰⁷ Csak a római rítus XI. századi bevezetése hozza be a hispániai liturgia gyakorlatának területeire gyertyaszentelő ünnepét és szertartását. Ezzel szemben virágvasárnap processzióját a hispániai liturgia keletről befogadta és közvetítette a Frank királyság felé s innét a frank-római rítus anyagába.¹⁰⁸

Beda Venerabilis (+735) angolszász szerzetes írásai azért jelentősek, mert ő mindenki másnál közelebb áll az ünnep római bevezetésének, és a stációs processziók elrendelésének időpontjához. Béda martirológiuma a következőt írja február másodikán: „*III nonas februarii candelaria, Purificatio Mariæ.*”¹⁰⁹ A *candelaria* név említése fontos, ez az elnevezés utal a gyertyák használatára. Egyúttal az európai nyelvek népies elnevezésének alapjául szolgált: Chandeleur, Candlemass, Candelora, Lichtmess, Gyertyaszentelő. Béda a *De temporum ratione* című könyvében, amelyet 725 körül készített, adatokat szolgáltat a gyertyaszentelőhöz: Ebben a művében a kalendárium, az év és az ünnepek eredetével foglalkozott. Művéhez Sevillai Izidor munkásságából, az *Etymologiae*-ből is merített. A február hónap kapcsán tárgyal *Purificatio* ünnepének eredetéről.¹¹⁰

¹⁰⁶ LAWSON: *Isidorus Hispalensis: De ecclesiasticis officiis* CCHSL 113 Vö. *De palmarum die*

¹⁰⁷ FÉROTIN: *Liber mozarabicus*. 79-83. *Missa in circumcissione Domini*. A hispániai liturgia, avagy mozarab rítus a *Circumcisio* ünnepének szövegeihez kapcsolódva emlékezett meg az Úr bemutatásáról, ahogy ez a korai római rítusban is volt Karácsony nyolcadán.

¹⁰⁸ Vö. RIGHETTI: *L'anno liturgico II*.185-190.

¹⁰⁹ JONES: *Kalendarium sive martyrologium quasi Bedæ*. 568.

¹¹⁰ „*Secundum dicavit Februo, id est Plutoni, qui lustrationum potens credebatur, lustrarique eo mense civitatem necesse erat, quo statuit ut iusta diis manibus solverentur. Sed hanc lustrandi consuetudinem bene mutavit christiana religio, cum in mense eodem die sanctæ mariæ plebs universa, cum sacerdotibus et ministris, hymnis modula devotis per ecclesias perque congrua urbis loca procedit, datasque a pontifice cuncti cereos in manibus gestant ardentes et augescente bona consuetudine, id ipsum in cæteris quoque eiusdem, beatæ matris et perpetuæ virginis festivitibus agere dicit, non utique in lustrationem terrestris imperii quinquennem, sed in prerennem regni coelestis memoriam, quando iuxta parabolam virginum prudentium, omnes electi lucentibus bonorum actuum lampadibus, obviam sponso ac regi suo venientes, mox cum eo ad supernæ*

Írására oda kell figyelni, mert a liturgiama­gyar­á­zó­knál és a heortológusok műveiben egészen a XX. századig visszhangzik Béda véleménye.

Béda az általa ismert római gyertyás processzió eredetéről értekezik. *Purificatio Mariæ* ünnepének gyertyás processzióját a Sevillai Szent Izidor által is említett, február hónap­hoz kötődő római szokásokkal veti egybe, amelyek még a régi pogányság nyomai. Béda szerint az etruszk eredetű *Februus* istenségről van elnevezve a második hónap. *Februust* később Plútóval azonosították, akit az alvilág isteneként és a népek uraként tisztelték. A tiszteletére rendezett lusztrációs azaz engesztelő, megtisztító rítust és ünne­pet, ötévente gyakorolták. Ez alkalommal égő fáklyákkal járták körbe a várost. Ezt az engesztelő pogány szertartást változtatta át a keresztény vallást Béda szerint, amelyben évente a papság a szent szolgál­ta­tevők és a nép, égő gyertyákkal és énekekkel járja be a város helyeit Purifikáció ünnepén s a Szűz további ünnepein is. Ez a processzió az örök hazára emlékeztető jel is. A hívek processzióját az okos szüzek példabeszédével világítja meg.

A karoling kor több szerzője is írt liturgikus kérdésekről. Walafried Strabo Reichenau apátja (+849) az *Ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis* című művében nem említi a gyertyaszentelést. Egyedül a szenteltvízről szól és a húsvéti gyertya megáldását tesz említést.¹¹¹

Amalarius, Metz püspöke (+850) a karoling kor liturgistája *Liber officialis* című művében ír „Hypopanti” ünnepének kapcsán.¹¹² Valójában csak a *Liber pontificalis-t* idézi, annak Szer­giusz pápára vonatkozó adatát „*scriptum est in gestis pontificalibus...*” valamint Béda Venerabilis információira hivatkozik. Az egyetlen figyelemre méltó mozzanat, hogy az ünne­pet az Úr bemutatásának misztériumával határozza meg: „*in die præsentationis Domini in templo*”. A *Liber officialis*

civitatis intrarunt.” BEDA: *De temporum ratione.* in. JONES. *Bedæ Venerabilis opera. Opera didascalica* B. 322-323.

¹¹¹ WALAFRIED STRABO: *Ecclesiasticarum rerum exordiis et incrementis.* PL 114, 919-964.

¹¹² HANSENS: *Amalarii episcopi opera liturgica omnia, II.* Liber officialis XLIII . 380-381.

művében, ahol az Epifánia és a *Septuagesima* közötti időszak szertartásait ismerteti, kétszer is használja a *Præsentatio Domini* kifejezést és egyszer a *Ypopanti* megnevezést¹¹³ Amalarius könyve tanúsítja Ypopanti ünnepének meglétét, egyúttal már tanúsítja a virágvasárnapi processzió gyakorlatát, úgy tűnik ez hamarabb megfogódzott, mint a Purifikáció processziója, mert ez utóbbiról semmit sem említ¹¹⁴

Rabanus Maurus (+ 856) a *De institutione clericorum* című művében csupán egy kis fejezetet szentel Purifikáció ünnepének.¹¹⁵

E karoling klerikusok hallgatnak a gyertyaszentelésről, de a processzióról is. A gyertyaszentelő imádságok egyébként csak a IX. század második felében kezdenek feltűnni legalább is jelenlegi tudásunk szerint. A 800 körüli reichenau-i graduáléban a processziós tételek hiánya feltűnő, a kortárs mont-blandin-i graduále tartalmazza, s ez a helyzet a római gyertyás processzió átvételét illetően óvatosságra int, erre fokozatosan került sor a frank egyházakban. A IX. század elejétől kezdve fokozatosan terjedt el.

A IX. század közepén író karoling liturgisták egyáltalán nem említik a gyertyák imádsággal való megszentelését. A gyertyaszentelő imádságok (*prex benedictionis/consecrationis cereorum* kialakulása, fejlődése, terjedése nincs kellő mélységben tisztázva a szakirodalomban.¹¹⁶ Csak a IX. és X. századból ránk maradt korai európai liturgikus anyag teljes feltérképezése, áttekintése, elemzése és a források provenienciájának és datálásának mind alaposabb megállapítása hozhat pontosabb ismereteket e tekintetben, s erre nyilván dolgozatunkban nem

¹¹³ Vö. HANSSENS: *Amalarii episcopi opera liturgica omnia, II. Liber officialis XLIII. „similique modo quod agitur in ypopanti”, „Ab octavis theophanie usque in præsentationem Domini...., Iam circa ebdomadam in qua celebratur præsentatio Domini, cantatur:...”*

¹¹⁴ Vö. HANSSENS: *Amalarii episcopi opera liturgica omnia, II. 58.*

¹¹⁵ HRABANUS MAURUS: *De institutione clericorum. Caput XXXIII De purificatione. PL 107, 345-346.*

¹¹⁶ Franz Adolf prelátus ezirányú publikációját 1909-ből nem követte hasonló a XX. században

vállalkozhatunk, ugyanakkor nem kerülhetjük meg a magyarországi liturgia szempontjából is fontos korszakot. A gyertyaszentelő imádságok az ünnep szövegkészletének legújabb és jellegzetesen középkori rétegét jelentik. Eddig bizonyítottnak látszik, hogy a római stációs processzióban, amelynek bűnbánati, engesztelő jellege volt, az égő gyertyákat papi imádsággal végzett megáldás nélkül vitték a processzióban. A korai szakramentáriumokban alig vannak ilyen imádságok, csak a nagy konszekrációs imák és a keresztény beavatással kapcsolatos szertartások szerepelnek bennük.¹¹⁷ A meroving és korai karoling időkben sem lelhető ilyen imádságok nyoma. Franz a legkorábbi gyertyaszentelő formulákat a X. századig látta visszavezethetőnek, a virágvasárnap esetében azonban a IX. századba visszamenőleg lelt imádságokat. Palazzo a IX. és X. század fordulójához és a XI. századba helyezi e imádságok fokozatos keletkezését.¹¹⁸ A gyertyaszentelő imádságok megjelenése mögött egy olyan igény megnyilvánulása mutatkozik meg általa, hogy a liturgiában használt tárgyak különösen is, de a mindennapokban használt tárgyak is megáldva legyenek. A karoling részbirodalmak forrásaiban fokozatosan megjelenik egy igény, amit benedikációs imádságok használatának nevezhetünk. Ezek először kisebb-nagyobb egységet alkotva kerültek be a kódexekbe a szakramentáriumok anyaga után, vagy az ún. korai pontifikále-típusú szerkönyvek anyagába. A benedikciók mintegy a rítus korai rétegéhez tartozó konszekrációs *prex imádságainak* utánpótlásai, kiterjesztései az Egyház gyakorlatában megjelenő új jelekre. A celebráns szolgálatához, feladatához tartozott ezeknek a szövegeknek az elmondása. A benedikációs imádságok között kiemelhetők az egyházi évhez kötődő ordókba, s a különleges főpapi szertartások ordóiba beszüremkedő benedikciók, valamint a mindennapi életben használatos benedikciók.

¹¹⁷ Pl. *Gelasianum vetus* kézírata a következő szentelő imádságokat tartalmazza: Húsvéti gyertya megáldása-benedictio cerei, benedictio incensi, dedicatio fontis, benedictio ostiarii, exorcistæ, subdiaconi, consecratio diacon, presbyteris, episopis.

¹¹⁸ FRANZ: *Die Kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*. 442-507. PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge*. 26-28.

Az egyes világi vagy szerzetesi központok nem egyforma intenzitással fogadták be ezeket az új imádságokat.

Franz adataihoz képest korábbtól, már a IX. század második felétől észlelhető a gyertyaszentelő formulák megjelenését. Több IX. századi forrás megelepszik egyetlen benedikciós imádsággal, de elindul a folyamat, hogy ugyanazon cél érdekében több benedikció is előforduljon egymás mellett. Egyetlen gyertyaszentelő formulát tartalmazó szertartások azonban még a középkor csúcán is találhatóak majd, főleg a cisztercita és karthauzi rend használatában. A benedikciós imádságok az oráció stílusában jelentkeztek, de prefáció jellegű benedikciós *prex*-ek is napvilágot láttak. Némely tétel esetében ingadozás figyelhető meg: oráció módján, de prefáció stílusban egyaránt előfordulhatnak. Ez utóbbit természetesen a bevezető dialógus, valamint a *Vere dignum et iustum* szavakkal kezdődő jellegzetes bevezetés, de sajátos dallam is megkülönbözteti az orációtól. A források egy csekély részében a *Sanctus* éneke zárja le őket, a többségében azonban orációzáradékkal fejeződnek be. A benedikciók szövegük karakterében erősen eltérnek a klasszikus római imaköltészet stílusától. Ezek a korai nagy konszekrációs imádságok késői és szerényebb utáinzatai akartak lenni, de nyilván nem lehettek, mert a liturgikus tartalom nem olyan jelentős, mint a papszentelés, templomszentelés, keresztvízszentelés vagy a húsvéti gyertya megáldása esetében.

Az alábbiakban a gyertyaszentelő imádságok sokféleségére jelzünk példákat, bemutatásukat szervesen kiegészíti a dolgozat második részében a gyertyaszentelő imádságok korpusza.¹¹⁹

Egyetlen oráció maradt fenn egy 869 körül Saint-Amand scriptóriumában készült kódexben.¹²⁰ A kódex szakramentáriumot tartalmaz, amelyben

¹¹⁹ Vö. Függelék C. *Benedictiones cereorum in Purificatione sanctæ Mariæ*.

¹²⁰ Reims, Bibl. Municipal, ms. 213, 184^f, valamint: Reims ms. 214 77^v is tartalmazza ezt az egyetlen imádságot. PALAZZO, *Histoire les livres liturgiques* 92., 125. Vö. Függelék C. 7.

megtalálhatók a graduále incipitjei és Saint Thierry monostora részére írták: *Oratio ad benedicendos cereos. Deus qui in Israelitarum sortem.*¹²¹

Egyetlen imádságot tartalmaz egy Tours-ban őrzött szakramentárium (a IX. sz. utolsó negyedéből): *Ad luminaria benedicenda. Deus verum lumen, eterne lucis propagator et auctor.*¹²²

Egy Limoge számára készült X. századi martirológium és rituále tartalmazza a *Deus ineffabilis potentiae* kezdetű imádságot, amely ciszterci és karthauzi forrásokban is felbukkan később¹²³ Egy következő imádság ugyanerről a vidékről egy apátság XI. századi szakramentáriumában *Deus auctor luminis conditor claritatis* kezdetű.¹²⁴

Egyetlen orációt szerepel a gyertyaszentelés céljára, a bizonyosan sanktgalleni eredetű kódexben, amelyet kalendárium (c.1000), graduale (980-1000) és szakramentárium alkot (980).¹²⁵ A graduáléjában megtaláljuk a körmenet és a szentmise énekeit, a szakramentáriumi részben az ünnep miséjének papi imádságait. A szakramentárium vége felé exorcizmusok és áldások találhatók, amelyek az eredeti kéziratához tartoznak. A szenteltvíz-készítés, kolostori helyek megáldásának formulái után következik: *Oratio super candelas in Purificatione Sanctæ. Mariæ.* Egyetlen benedikció van itt, mégpedig a *Dominus Deus omnipotens creator celi et terre rex regum.* Ezt a *benedictio super ramos palmarum* követi három orációval, majd további benedikciók sorakoznak. Ugyanezt a benedikciót egyetlen imádságként, de prefáció módján hozza egy X. század végi kölni szakramentárium-

¹²¹ MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* 127. MARTIMORT: *La documentation liturgiques* 454. Nr 950.

¹²² Tours, Bibl. Municipale, ms. 184. 28^r MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* 128. MARTIMORT: *La documentation liturgiques* 217. Nr. 949. Vö. Függlék C.8.

¹²³ Paris B.N. lat. 5251 fol 45^r. PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge* 27. Vö. Függlék C.6.

¹²⁴ Paris B.N. lat. 821. 21^v PALAZZO: *Jalons liturgiques pour une histoire du culte de la Vierge* 28. Vö. Függlék C. 4.

¹²⁵ Cod. Sang. 339. f 521. Stiftsbibliothek Sankt Gallen/Codices Electronici Sangallenses. Vö. Függlék C.9.

kódex, igaz, hogy csak egy XII. századi kéz utólagos bejegyzéseként a kézirat utolsó oldalán.¹²⁶

A fuldai monostor X. századi szakramentáriuma (Universitätsbibliothek Göttingen, Cod. Theol. 231.), amely az ún fuldai szakramentáriumok kódexcsoportjának képviselője, és az ottókori ikonográfiai művészet tanúja is, a kódex vége felé található benedikciók között tartalmaz egy újabb szöveget, egyetlen benedikciót: *Benedictio cerei in purificatione Sanctæ Mariæ. Omnipotens sempiternus Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.*¹²⁷ Ez a rövid kitekintés érzékelteti az imádságok sokféleségét a X. századig.

Az egy benedikciót tartalmazó források mellett a X. században, de inkább a második felétől kezdve egyre több olyan forrással lehet találkozni, ahol több benedikció is helyet kap egymás mellett. Többféle imádságyanyag-elrendezés alakul ki, s ez a változatosság a X. és XI. századi Európában azt is tanúsítja, hogy a gyertyaszentelő imádságok fejlődése nagyjából ugyan egy időszakban, de nem egyetlen központból történt, nem egységesen sugárzódott szét, a különböző területeken nem egységesen, de párhuzamosan ment végbe. A keletkezési helyek Lotharingia, a Nyugati Frank és a Keleti Frank Birodalom területére esnek a Karoling Birodalom felbomlása utáni időszak és az ottókori Német-római Birodalom korszakába. Az egyes intézmények nem azonos közvetítéssel kapták szerkönyveiket, s kedvező történelmi, személyi kulturális körülmények között sor került a liturgikus könyvek egyfajta újraszervezésére. A püspökségek, apátságok életében fokozatosan hagyományossá, megszokottá vált a tartalom, amelyet áthagyományoztak és rögzítettek az újabb szerkönyvek és rendtartások. Sokszor tovább is közvetítették más intézmények felé. Az egyes intézmények nem egyforma intenzitással őriztek hagyományokat, valahol hamarabb sor került újításra, bővítésre,

¹²⁶ Köln. Dombibliothek Cod. 88. 179^v Codices Electronici Colonienses. Vö. Függelek C.22.

¹²⁷ Szövegkiadás, faximile oldalakkal gazdagítva: RICHTER-SCÖNFELDER: *Sacramentarium fuldense sæculi X.* 358. A szentmise *Ypapanti* felirattal a gregorián szakramentárium szöveghagyományt képviseli: i.m. 24-25. Vö. Függelek C.16.

cserére, másutt erős konzervatív hagyománnyal lehet találkozni. A zsolozsma szekuláris úzusában is ebben a korszakban fejlődnek ki az egyházmegyes úzusok, saját válogatással, úgy a gyerták megáldásának a fejlődése is különbözik, a hasonló változatok lehetnek, egy-egy területek közötti kapcsolat jelei. Ezt a folyamatot, változatosságot feltérképezni nem egyszerű. Bár az első lépéseket a liturgiátörténészek megtették, a feladat nem befejezett. Ez a dolgozat nem vállalkozhat az összeurópai kép megrajzolására, mert ahhoz a forrásanyag lehető legteljesebb feldolgozására lenne szükség. Tény tehát, hogy a legkorábbi gyertyaszentelő formulák, úgy tűnik a Karoling Birodalom szétszakadása utáni időre a IX. század végére, s a X. századra kezdetéhez nyúlnak vissza, s ebből a századból egyszerű és összetettebb szertartásrendek is fennmaradtak az utókor számára. Az alábbiakban csak jelzésszerűen utalunk az összetettebb gyertyaszentelő szertartásokra, amelyek inkább pillanatfelvételek, a középkori európai liturgia történetéből.

2.2.3. A római pontifikálék hagyománya

A római rítus fejlődésének fontos állomása a mainzi ún. Német-római Pontifikále elkészítése 962-ben, ahol már rendkívül gazdag és fejlett szertartásrendek, s köztük gyertyaszentelési szertartás található.¹²⁸ Ennek a szertartáskönyvnek a hatása nem elhanyagolható tényező a liturgikus szertartáskönyvek fejlődése során. A mainzi pontifikále gyertyaszentelése azonban nem a gyertyaszentelő szertartásrendek kialakulásának kiindulópontja, hanem egyik kitüntetett pillanata és tanúja. A kézirat létrejötté összefüggésben van a mainzi érsek szerepével a Német-római Birodalomban és az Ottók korában tapasztalható

¹²⁸ Bevezető és szövegkiadás: VOGEL – ELZE: *Le Pontifical Romano-germanique du dixième siècle* I-III.

kulturális, művészeti, missziós fellendüléssel is.¹²⁹ E pontifikále gyors és aránylag széles körű elterjedése, nem szüntette meg további szertartásrendek és köztük gyertyaszentelő ordók létezését, kialakulását. Abban az időben ugyanis a liturgia nem központi irányítás alatt állt, hanem érsekségek, püspökségek kezében, és legfeljebb káptalani, egyházmegyei vagy a tartományi zsinatok döntései befolyásolhatták. A Német-római Pontifikále ugyanakkor megnyitja az összetett típusú liturgikus könyvek korszakát, ezekben a könyvekben immár együtt szerepel a rubrika, a celebráns szövege, és az énekelt tételek is. A pontifikálét majd a teljes misekönyvek (*plenarius*) létrejötte követi majd a XI. századtól.

Jellegzetes öntudatos alakításnak nevezhető a mainzi Német-római Pontifikále gyertyaszentelő ordója.¹³⁰ Ez a típusú gyertyaszentelő szertartásrend a pontifikále sok példányán keresztül jelen volt a gyakorlatban is. Több kéziratban keretét egy római ordó alkotja, ebbe a keretbe helyezik bele a gyertyaszentelést és processziót. Ez a római ordó könnyen elválasztható a gyertyaszentelés szövegeitől.¹³¹ A szenteltvíz elkészítését a gyertyák megszentelése követi. Ezt verzikulus és máriás tematikájú oráció (*Sancta Maria*) vezeti be, amely még nem benedikció, inkább közbenjárás kérése, ez az oráció az officiumban is előfordul. Ezt követik a gyertyaszentelő benedikciók és közöttük a gyertyaszentelő imádság, amelyet prefációnak nevez és ezzel a dallamára, előadásmódjára utal. A Német-római Pontifikále jellegzetes gyertyaszentelő szövegválogatása:

Or. *Benedic Domine Iesu Christe.*

Or. *Supplices quesumus te Domine ut emittas angelum.*

Or. *Benedico te cera.*

Or. *Domine sancte Pater o. æterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti.*

¹²⁹PALAZZO: *Histoire les livres liturgiques*. 210-215.

¹³⁰VOGEL – ELZE: *Le Pontifical Romano-germanique du dixième siècle* II.5-10.

¹³¹Talán éppen e kettős jelleg miatt sorolta Andrieau a római ordók közé a német-római pontifikálét, és L. sorszám alatt külön kötetben közölte. Vö. ANDRIEAU: *Les ordines Romani du haut moyen-âge*. V. 89-99.

Or. *O. s. Deus, qui hodierna die Unigenitum ulnis sancti Symeonis in templo.*

Or. *Dne Iesu Christe lux vera qui illuminas omnem hominem.*

Prephatio: *VD. Nos tibi [...] laudes assiduas personare et munificentiae tuae indefessas.*

Or. *Omnipotens sempiterna Deus, qui per Moysen famulum tuum.*

Ezen imádságok együttes és ugyanilyen sorrendű előfordulása, s főként a prefáció szövege jelzi, hogy a Német-római Pontifikále gyertyaszentelő rendje közelében jár a kutató. A gyertyák megáldását követően szenteltvízzel hintik meg, megtömjénezik, és meggyújtják azokat. Ezt a cselekményt a *Hodie beata Virgo Maria* antifóna éneklése fedi le. A processzió a templomot járja körül, körmeneti zászlók és ereklyék hordozásával. A processzió énekei: *Ave gratia plena. Adorna thalamum.* Valamint továbbiak, amelyeket azonban nem részletez (*aliae processionales*). A templom kapuja előtt lépve (*foribus ecclesiae*) éneklük: *Responsum accepit Symeon.* A templomba belépve a *Cum inducerent* és *Benedictus* következik doxológia nélkül, ez utóbbi éneket az ünnep laudeséből kölcsönzi a szertartás. A gyertyák kiosztását *Omnipotens sempiterna Deus, qui Unigenitum ante tempora* kezdetű könyörgés zárta le, a processziót pedig a *Domine Iesu Christe, qui hodierna die in nostrae carnis substantia.* A Német-római Pontifikále forráscsoportjának kéziratai nem teljesen egységesek a gyertyaszentelőt illetően. Egy XII. századi kézirat, egy kölni pontifikále pl. csak abban különbözik, hogy a gyertyák meggyújtásának cselekménye alatt nem a *Hodie beata Virgo Maria* tételt hanem a *Lumen ad revelationem. Nunc dimittis*-t énekelik.¹³² Más források egymás mellett hozzák a két tételt.¹³³ A Német-római Pontifikále gyertyaszentelő hagyománya hűségesen tükröződik az 1599-ben nyomtatott mainzi Agenda gyertyaszentelőjén, de a Passau agendán is.¹³⁴ Hatása érezhető egyértelműen, egy 1050 körül született cambrai-i

¹³² Köln, Dombibliothek Codex 140. Pontificale Coloniense 1^v-9^f / Codices Electronici Colonienses

¹³³ Köln, Dombibliothek Codex 140. Pontificale Coloniense 1^v-9^f / Codices Electronici Colonienses

¹³⁴ AgMog 1599 32^v-40^r, AgPat 1514 29^r-37^r

pontifikále kéziratában is, de a szertartás rövidebb, nem tartalmaz két benedikciót és a prefációt sem.¹³⁵ A Német-római Pontifikále gyertyaszentelői imádságai s köztük a prefációja vannak jelen például a salzburgi érsekséghez tartozó Eichstätt és Freising nyomtatott obszekviáléjában, de a kölni érsekséghez tartozó Minden agendája, a schwerini agenda 1521-ből is a PRG imarendjét követi csekély hiányokkal.¹³⁶ Az Ottó-kori missziók során a mainzi metropólia alá kerülő cseh püspökség, Prága rítusát is befolyásolta a gyertyaszentelő szertartásban, de a mainzi pontifikále, minden jelentősége mellett nem volt a korszak egyetlen lehetséges megoldása.

A Német-római Pontifikále mellett megfigyelhető egy másik rokon hagyományvonal is, amelyet a római kúria gyertyaszentelő ordójának nevezhetünk ez a hagyomány a Trienti Zsinat után, Szent V. Piusz pápa által 1570-ben kiadott misszálé gyertyaszentelő szertartásához vezet.¹³⁷ Ennek a kuriálisnak nevezett hagyománának vannak a XII. századból származó tanúi is, ekkor a gyertyaszentelő még a pontifikálé anyagának részét alkotja.¹³⁸ A XIII. századtól a kuriális pontifikálékból kimarad, a XIV. század végén a Durandus-féle pontifikále sem tartalmazza, a misszálék anyagában kap helyet.¹³⁹ Az 1474-ben Milánóban kinyomtatott *Missale Romanum* és a többi nyomtatásban megjelent kiadás is láncszemek, közvetítő kapcsok az 1570-es kiadás felé¹⁴⁰ A három említett változatnál megfigyelhető az ordó alakulása is, mégpedig a rövidülés irányában. A kuriális szertartás a következő fejezet elején kerül bemutatásra. A koldulórendek közül a ferencesek a római kúria szokásrendjéhez ragaszkodtak, s e hatás érződik a *Missale Romanum* 1474 gyertyaszentelő rubrikáin is. A kuriális rítus hatásával

¹³⁵ Köln, Dombibliothek Codex 141. Pontificale Cameracense 24^v-27^r /Codices Electronici Colonienses

¹³⁶ ObsFris 1493, 21^v- 23^v, Obs Eys 1488 33^r - 40. AgMind. 1522: 39^v - 45^r

¹³⁷ Faximile kiadás: SODI-TRIACCA: *Missale Romanum 1570*. 465-467.

¹³⁸ ANDRIEAU: *Le Pontifical Romain du XIIe siècle*. 206-209.

¹³⁹ Vö. ANDRIEAU: *Le Pontifical de la curie romain au XIIIe siècle*. Vö. ANDRIEAU: *Le Pontifical de Guillaume Durand*.

¹⁴⁰ Faximile kiadás: WARD-JOHNSON: *Missalis Romani Editio princeps Mediolani anno 1474*. 255-257.

feltételezhetően más rendeknél is lehet számolni, amint már ezt kutatások is jelezték.¹⁴¹ Említést nyert, hogy a kuriális rítus gyertyaszentelője a PRG-vel rokon szertartás. Ez az állítás megállja a helyét, de a kuriális források a szertartás rövidülését jelzik.¹⁴² A PRG anyagához viszonyítva a kuriális forrásokban nincs prefáció, és az apotropeikus jellegű benedikció sem fordul elő (*Benedic Domine, Supplices quæsumus te, Benedico te cera*). Az *Exurge* antifóna és oráció a processzió előtt foglal helyet, mint a korai *ordo romanus*-ok mutatják. A gyertyák meggyújtásának az éneke következetesen a *Lumen ad revelationem, Nunc dimittis*. A gyertyaszentelés helyszíne a főoltár előtt van, a processzió végéről az 1570. évi misekönyvben lemarad a *Cum inducerent* és *Benedictus* is. A kuriális gyertyaszentelő szertartás imádságai azonban nem az ún. órómai rítushoz tartozó imádságréteget jelentik, hanem már az alpokon-túli hatások és imádságok megérkezését Rómába.

2.2.4. Az ünnep szertartásainak alakulása a középkori rítusváltozatokban

A Trienti Zsinat korszakáig a kuriális hagyomány erősödik és terjed, a helyi egyházmegyes úzusok és szerzetesrendi úzusok azonban vele párhuzamosan élnek, gyarapodnak, alakulnak is, egészen a XVI. századig, amikor is a protestantizmus terjedése valamint a Trienti Zsinat reformtörekvéseinek következtében az egyházmegyes úzusok egy része kiveszik a gyakorlatból, vagy a központi római források által is befolyásolva átalakul.¹⁴³ Az egyházmegyei rítusok sajátosságai

¹⁴¹ Közismert a ferences rend és a kuriális liturgia kapcsolata, a melki apátság nyomtatott misszáléjának rendje közel áll a kuriális ordóhoz: MMel 1499 131^r-132^v

¹⁴² A PRG és a kuriális rítus egybevetése: Vö. Függelék B.1. táblázat.

¹⁴³ Főleg Franciaország őrzött meg egyházmegyes úzusokat a XIX. századig (pl. Missale Parisiense, Missale Lugdunense), de a zágrábi káptalan is 1788-ig. Az egyházmegyei rituále tekintetében továbbra is általános volt a sokféleség. Az egyes szerzetesrendek saját hagyományait ötvöztették a MR 1570 megoldásaival. A Missale Romanum a Trienti zsinat után az egyház egységének és a

között elsősorban a szanktorálé és a kalendáriumok vizsgálatára összpontosult az eddigi kutatói figyelem. Valóban, a szanktorále helyet biztosított régió szentjeinek ünnepei számára. Egyre nyilvánvalóbb azonban a kutatások során, hogy a szanktorále tételei mellett elsősorban az officium antifónái, rezponzóriumai, a himnuszok és a *vita* műfaja nyújtottak módot a saját anyagokra, a szentmisében főleg a szekvencia, az alleluja-verzus és a traktus voltak nyitottabb tételek. A processziós szertartások, a szentmiséhez kötődő ordók az egyik legnagyobb teret biztosították a saját változatokra, a saját egyházmegyes liturgikus hagyományok tudatos kialakulására. Mindenesetre megfigyelhető, hogy liturgikus identitásjelölő sajátságok nemcsak a szanktoráléban, de a temporáléban is helyet kaphattak. A középkori rítusváltozatok legfőbb bizonyítékai a középkor végén nyomtatásban megjelent egyházmegyes szerkönyvek, amelyek tudatosan megjelölik az intézményt, amely büszkén felvállalja rubrikáját, úzusát. A gyertyaszentelő szertartás és processzió is ilyen identitásra utaló szertartás a többi között. A középkori gyertyaszentelő hagyománycsoportokat monasztikus rendtartásokra és rendi liturgiákra, valamint egyházmegyes változatokra, úzusokra oszthatjuk. A több benedikciót tartalmazó összetettebb gyertyaszentelő rendek néhány jelentős forrását, európai pillanatfelvételeit jelentik az alábbi források.

a) Monasztikus források:

A monostori gyertyaszentelők közül elsőnek a Mainz közelében fekvő Szent Albán monostor szertartását vizsgáljuk, amely a X. század egyik jelentős birodalmi monostora volt, s kiváló szkriptóriummal rendelkezett. A monostor részére 932-962 között készítették azt a kéziratot, amelynek másolata a X. végén született meg, s ma Bécsben őrzik az ÖNB Cod. 1888 alatt.¹⁴⁴ Műfajilag összetett kódex, a tartalom javarészt tekintve rituále, de processziós szertartások is helyet kaptak benne,

Róma iránti hűségnek a kifejezése lett, míg a helyi miskeönyvek az egyház nemzeti egyházakra osztódásának veszélyét jelenthette, ahogy az a protestánsoknál is megtörtént.

¹⁴⁴ A kódex tartalmát részletesen bemutatja: ANDRIEAU: *Les ordines romani I.* 404-419.

valamint szakramentáriumi része is van, néhány mise erejéig. A 71^r-74^r. lapokon található meg a gyertyaszentelőre vonatkozó rész *IV. nonas februarii Ypapanti. Ad sanctam Mariam* felirattal. Három benedikciót tartalmaz:

Or. *Domine Deus omnipotens creator celi et terræ rex regum.*

Prefatio. VD. Quia per serenissimam ac placidissimam.

Or. *Omnipotens sempiternus Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.*

A kézirat jelentősége, hogy a *Quia per serenissimam* prefáció, azaz gyertyaszentelő prex legrégebbi ismert forrása, s az összetettebb gyertyaszentelő ordók korai tanúja is. Processziójára vonatkozó rubrikák jellegzetesen monostori környezetre utalnak, s ezt a benedikrendi monasztikus konszuetúdokkal való párhuzamok is megerősítik.¹⁴⁵ A gyertyák megszentelése után a körmenetet az *Ave gratia plena* eléneklése vezeti be. A körmenet első szakaszának (*procedant usque ad Crucem*) éneke a *Responsum accepit Symeon*, valamint a *Quod chorus vatum* kezdetű himnusz a *Qui sine peccato* verzussal keretezve. A processzió további szakasza a Boldogságos Szűz Mária oltára elé vezet az *Adorna thalamum* kíséretében. A processzió zárószakasza a templom főoltárához tart a *Cum inducerent. Benedictus tételekkel*. A processzió négy állomását (gyertyaszentelés lezárása, stáció a Keresztnél vagy szent Kereszt-oltárnál, stáció a Mária-oltárnál, befejezés a főoltárnál) négy kollektá-jellegű oráció zárja le. A *Qui sine peccato*-val keretezett *Quod chorus vatum* himnusz körmeneti alkalmazásának is korai bizonyítéka ez a kézirat.

Sankt Gallen a karoling időktől jelentős apátság, az alemannok közötti missziók egyik fő háttéré. Fontosságát a X. században, az Ottók korában is megőrizte. Jeles szkriptóriummal, komoly könyvtárral rendelkezett. A sankt-galleni kódexek közül kettő tartalmaz összetett gyertyaszentelő rendet.¹⁴⁶ Az Cod.Sangal. 338. összetett kódex, *computus, breviarium missæ, graduale és sacramentarium*

¹⁴⁵ Vö. pl. DINTER: *Liber tramitis*. 41-42.

¹⁴⁶ Cod. Sangal. 338. Cod. Sangal 395.

alkotja. Keletkezése biztosan 1050-1060 közé tehető. A gyertyaszentelő imádságok a szakramentáriumi rész vége felé találhatóak, a monostor saját miséi, a votív és halotti misék után, exorcizmusok és áldások korpuszában: *Oratio super candelas in purificatione sancte Marie* felirattal. Négy imádságot közöl:

Domine Deus. omnipotens Creator celi et terræ, rex regum.

Omnipotens sempiternus Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.

Benedic Domine Iesu Christe.

Prefatio. VD. Quia per serenissimam.

Benedictio Dei Patris et Filii et Spiritus Sancti descendat super has candelas.

Az imákat a hamvazószerdai és virágvasárnap-i imádságok követik. A processzióval ez a kódex nem foglalkozik. A kódex jelentősége a *Quia per serenissimam* prefáció előfordulása.

Mivel az előbbi három forrás monasztikus környezetbe helyezhető, itt említjük meg a *Liber tramitis* című konszuetúdót, amely Odilo apát (994 – 1049) korszakára tehető, és a Cluny szokásrend bevezetésének a tanúja a farfa-i monostorba, nagyon gazdag ceremoniális adatokban.¹⁴⁷ A gyertyaszentelés helyszíne a monostor egyik Mária-kápolnája (*oratorium sanctæ et gloriosæ Virginis*). Ide processzióval érkeznek a résztvevők: négy szenior kicsi relikviákkal, két iskolás fiú evangéliumi szövegekkel, két konverzus keresztekkel, egy harmadik a processziós kereszttel, továbbá visznek szenteltvizet, két tömjénezőt, négy gyertyatartót. A processzióban részt vesznek az iskolás fiúk a magisztereikkel együtt, valamint a szeniorok kettes sorban, és a konverzusok is, akik nem tudnak énekelni. A processziót ének kíséri (*O beata infantia*), verzikulus és oráció zárja a kápolnában. A résztvevők csendes imádságát a gyertyák megáldásának imádságai, s a gyertyák meghintése követi, majd előbb a kápolna oltárát aztán pedig a gyertyákat tömjénezik meg. A konszuetudináriumok általában nem közlik az imádságok

¹⁴⁷ DINTER: *Liber tramitis* 41-42.

szövegét, s az incipitjeit is ritkán. A gyertyákat a négy szekretárius osztja ki, a két karban álló részvevők (*fratribus et infantibus*) között. A gyertyákat egymástól meggyújtják, külön a szerzetesek, külön a gyerekek csoportjában. A gyertyák meggyújtását kíséri a *Lumen ad revelationem* ének. A processzió során elhangzik az *Ave gratia plena. Adorna thalamum* és a *Responsum accepit* tétel csoport. A templomba lépve pedig a *Cum inducerent. Benedictus* tétel. Ez a forrás részletesen ismerteti a processzió asszisztenciarendjét is, s ez nagy kincs a szűkszavú középkori források között. Elöl a szenteltvizet és a Máriaképet viszik párban. Mögöttük a három kereszt, a középső a processziós. Mögöttük két gyertyatartó között az egyik evangéliumi szöveget viszik. Mögöttük két füstölő között a négy ereklyvivő halad. Mögöttük két gyertyavivő között ismét evangéliumi szöveg, majd a főcelebráns négy fős kísérettel.

Fleury neves monostorának konszuetúdója a XIII. századból megerősíti a monasztikus gyertyaszentelő hagyományt, részletesen szól a processzió állomásairól (*ante capitulum, ante refectorium, ante cellarium*), a processzió résztvevőiről és rendjéről. Kiemeljük, a gyertyák offerálására vonatkozó adatot, az ünnep szentmiséjén a kenyér és bor oltárra vitelekor a gyertyák offerálására is sor kerül. A gyertyák közül az infirmárius egyet félretesz a haldoklók részére, a többi gyertyát a sekrestyés teszi el, és vihar idején mondott mise alatt (*pro tempestate*) gyújtják meg a templom oltára előtt.¹⁴⁸

A XI. század derekán a cluny reformmozgalom hatása alatt újjászületett Hirschau monostorának ordójára már Szendrei Janka is felfigyelt, a Pray-kódex mögött álló bencés tradíciót keresve, több apró megfigyelés alapján felkeltette a hirschau reformmozgalom liturgiája iránti figyelmet.¹⁴⁹ A XI. század derekán újjáélesztett bencés monostor liturgiájáról egy XII.-i rubrikális forrás tudósít.¹⁵⁰ A

¹⁴⁸ DAVRIL: *Consuetudines Floriacenses sæculi tertii decimi*. 148-149.

¹⁴⁹ Vö. SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása*. 162.

¹⁵⁰ HÄNGGI: *Der Rheinauer Liber Ordinarius. Purificatio s. Marie*. i.m. 82.-85-

gyertyaszentelést egy Mária-templomban tartják, ahova az *Ave gratia plena* antifónával énekes processzióban mennek. Az ordinárius Purifikáció ünnepének gyertyaszentelő imádságait incipitekkel nem említi. Külön sorokban taglalja a beteg szerzetesek részvételének módját az ünneplésben. A gyertyás processzió három szakaszra osztódik (*usque ad vestibulum, ad stationem, in chorum*). A két első szakaszhoz az *Adorna thalamum, Responsum accepit* énekeket jelöli ki, a kórusba belépve a *Cum inducerent. Benedictus* énekét egyúttal hozzá csatolja a *Hodie beata Virgo Maria* énekét is. Éppen ez az utolsó megoldás tűnik fel majd a Pray-kódex szakramentáriumának gyertyaszentelő ordójában is. A hirschau-i ordinárius a monostori környezetben végzett, több megálló szerzetesrend újabb tanúja a XII. századból.

Tovább árnyalja a középkori liturgia képét és benne a gyertyaszentelő szerzetesrendekét az új szerzetesrendek megjelenése. A benedeki hagyományokra épülő monostorok is többféle gyertyaszentelő imádságrendet használtak, processziós rendjüket pedig a helyi adottságok szerint alakították, ezeket rubrikás forrásaikba belefoglalták. Sankt Gallen, Mainz apátságainak korai gyertyaszentelő ordója említésre került. A bajorországi Wessobrunn bencés apátságát a VIII. században alapították, rituáléja a Német-római Pontifikále ordóját tartalmazza az 1120 körül készült kézirat tanúsága szerint. A középkor végén Melk misekönyve a kuriális imádságrendet tartalmazza, a távoli Bursfeld apátságának középkorvégi nyomtatott misekönyve egyetlen imádságot, a karthauzi és a ciszercita rend által használt *Deus ineffabilis potentiae* kezdetűt, amelynek használatán az apátság XV. századi reformja érhető tetten.¹⁵¹ Az új középkori kanonok-, lovag-, remete- és koldulórendek liturgikus gyakorlata is tovább növelte a változatosságot. A rendek liturgiái összefüggenek az alapítástörténettel is, liturgiájuk hátterében gyakran húzódik meg

¹⁵¹ Wessobrunn kézírata: München clmæ 22 039: *Collectarium-rituale c 1120*. 145-151. Bursfeld nyomtatott misekönyve: *Missale Benedictinum Bursfeldense 1497*: 205^r, Melk nyomtatott misekönyve *MMel. 1499*:131^r-132^r.

egy-egy szekuláris egyházmegyei úzus is, úgy ahogy pl. a magyar alapítású pálosoknál Esztergom hatása érződik erőteljesen.¹⁵² Az egyes szerzetesrendek liturgiáját befolyásolhatta annak az országnak a liturgiája is, ahol tartózkodtak, de ez főleg a szanktoráléban mutatkozik meg. Példának egy csehországi kéziratot említhetünk, egy ciszterci misszálét.¹⁵³ A kézirat tartalmazza a cseh szentek ünnepeit, de a rendi szentek ünnepeit is, amelyekből egyértelmű, hogy ciszterci apácák monostora számára készült. Ez a csehországi ciszterci misszálé egyetlen imádsággal, mégpedig a *Deus ineffabilis potentiae* orációval szenteli meg a gyertyákat. Énekrendje ugyanakkor, még a XIX. században kinyomtatott *Missale cisterciensis* anyagában is megvan, bár ez utóbbi a benedikciók tekintetében már a MR 1570 rendjét követi.¹⁵⁴ A karthauziak a mai napig megőrizték a középkorban is használt gyertyaszentelő imádságukat, ami a *Missale Cartusiense 1496* szerint a *Deus inestimabili potentie*¹⁵⁵

b) Egyházmegyék úzusai

A egyházmegyék változatos gyertyaszentelő rendjei alkotják a középkori gyertyaszentelő ordók második jelentős csoportját. Az ezredforduló körül születtek a következő több benedikciót tartalmazó szertartásrendek, amelyek egy része prefáció nélküli hagyománycsoport, másik része prefációval is rendelkezik.

A prefáció nélküli csoport egyik képviselőjét az ún. „korai pontifikálék” között találjuk, amelyek Rasmussen jelentős munkája foglalkozik, aki a liturgikus kutatás által eddig mellőzött IX. és X. századi pontifikálékat, mégpedig huszonnégyet vizsgált meg kodikológiai és liturgiai szempontból, s egyúttal ezek tipológiájával is foglalkozott. Munkájának eredményeként részletesen ismertette ezen pontifikálék tartalmát. A pontifikálék egy része nemcsak főpap személyéhez köthető szertartásokat tartalmaz, de az egyházi évhez kötődő jeles ordók is helyet

¹⁵² Vö. TÖRÖK: *Remete szent Pál rendjének liturgiája*.

¹⁵³ *M Cist* (1360-1370) 202^v- 204.^r www.manuscriptorium.cz

¹⁵⁴ *Missale Cisterciense reformatum diei 3. Julii 1869 confirmatum*. Westmalle 1910.

¹⁵⁵ *M Cart* 1499 158.^r-158^v, *M Cart* 1981. 515-517.

kaphatnak benne, mert ezeket nem ritkán főpapi celebrálással tartották. Az általa bemutatott korai forrásokból, csak kettő tartalmazza a gyertyaszentelés ordóját.¹⁵⁶ Mindkettő angolszász területhez tartozik, és 1000 körülre datálható. Ugyanezekkel harmonizál az Oxfordban őrzött kódex, az ezredfordulóhoz köthető ún. Leofric-misszale gyertyaszentelő szertartása.¹⁵⁷ A lotharingiai eredetű kódex Canterbury érseke számára készülhetett, és Leofric exeter-i püspök részére látták el kottákkal. Ugyanazt a gyertyaszentelő rítust mutatják. Egyedül a tűzszentelő ima (*Omnipotens sempiterna Deus. benedicere digneris ignem istud*) jelenlétében különbözik Leofric-misszale az említett angolszász eredetű kéziratoktól, s egyúttal ennek az imádságnak jelentős korai forrása. A három forrás azonos gyertyaszentelő tradíció jelenlétét sejteti az angolszász területen Canterbury kisugárzásában

*Oratio super cereos in purificatione sancte Marie.*¹⁵⁸

Domine Iesu Christe qui inluminas omnem hominem.

Omnipotens sempiterna Deus, qui Moysen famulum tuum.

Domine Deus creator celi et terre, rex regum.

A korai ordók közül egy XI. század első feléből származó besanconi pontifikále, amelyet Hugue de Salins érsek (1031-1066) részére készítettek annak a tanúja, hogy több prefáció jellegű imádság is létezett ebben a korszakban a gyertyaszentelés során¹⁵⁹ A besanconi forrás szerint a gyertyaszentelést egy Mária-

¹⁵⁶ RASMUSSEN: *Les pontificaux du haut moyen âge* 230-231. 284-285.

¹⁵⁷ WARREN: *Missale vetus Leofrici*.

¹⁵⁸ RASMUSSEN: *Les pontificaux du haut moyen âge*. 230. A processzió rendje a gyertyaszentelés után: *His peractis canetur antiphona ad stationem sancte Marie. Have gratia plena. Or. Quesumus o. D. tua nos protectione custodi. Adorna thalamum. Or. Dne Iesu Christe qui hodierna die in nostre carnis substantia. Responsum accepit. Or. Perfice in nobis.* Az énekeket és hozzájuk tartozó processziós szakaszt kollektá imádság zárja le.

¹⁵⁹ Besancon, Bibl. Mun. ms. Z 174. 4^r-7^r. A kézirat keletkezésének ideje: 1048 után másolták a pontifikálét valószínűleg Tours-ban I. Hugues de Salins besanconi érsek(1036-1066) részére másolták. Andriæu szerint 1032, mások szerint 1048 után, s lokális ordóanyagot bőven tartalmaz, míg az anyag egy részén más a német-római pontifikále hatása mutatkozik. (TÖRÖK: *Les origines du culte chrétiens en Hongrie XXVII.*) A kézirat tartalma: Először a nagy a processziók ordóját tartalmazza, csak aztán pontifikális ordókat. Vö. MARTENE: *De antiquis ecclesie ritibus*. MARTIMORT: *La documentation liturgiques* 155. Nr .9

oltárnál tartják, ahol a gyertyákat a leterített szőnyegre helyezik. A gyertyák megáldása a következő formulákkal történik:

In Purificatione beate Marie benedictio candelarum.

Or. *Adesto, Domine supplicationibus nostris.*

Præfatio: *VD. Deus fons et origo.*

Præceptis salutaribus. *Pater noster. Libera.*

Ezeket az imákat a gyertyák kiosztásának és meggyújtásának mozzanatai követik a *Lumen ad revelationem* éneklésével és orációval. *Domine Deus Pater, lumen indeficiens.* A processzió a kerengőben történik (*per claustum cum omni honestate*): Ant. *Ave gratia plena. Adorna thalamum.* Ezekkel az énekekkel érnek a kórusba. Miután a résztvevők a kórusban rendeződtek, a Boldogságos Szűz tiszteletére elénekli a *Responsum accepit* antifónát. A processziót lezáró oráció után (*Erudi quesumus*) a főpapi miséhez készülődnek, amelyéhez öt gyertyatartót, két tömjénezőt, két keresztet kell előkészíteni, s amelynél öt szubdiakónus és öt diakónus szolgál.

A besanconi szertartásból figyelemreméltó, hogy a káptalani környezetben végzett gyertyaszentelő is a *claustum* terét használja a processzióra. Európa nyugati felén mind a mai napig megőrződtek olyan román kori eredetű székesegyházak, amelyek rendelkeznek klaustrummal, akár Spanyolország, Franciaország, vagy Szászország román kori eredetű katedrálisaira gondolunk. A besanconi gyertyaszentelőből figyelemre érdemes egy újabb imádság az *Adesto quæsumus* valamint a *Fons et origo* szavakkal kiemelt gyertyaszentelő prex, amelyek gyakran együtt fordulnak elő a forrásokban.¹⁶⁰ Ezt az együttes előfordulást mutatja Salzburg nyomtatott agendája és obszekviáléja és a konstanzi obszekviále is.

¹⁶⁰ Vö. Függlék C.1, C. 18.

Egy ma ismeretlen, de XII. századból származó narbonni pontifikále szertartását közölte a XVIII. században Martène.¹⁶¹ Nem lenne szükséges külön helyet szentelni neki, hiszen az itt található *Fons et origo* prefációval már korábbról is ismert. De a szertartásoknak lehetnek további sajátos elemei is, amelyek visszaköszönnek, más területek forrásaiból is, ez esetben az első benedikcióról van szó, valamint a híveket a gyertyák meggyújtására és hordozására felhívó háromszor énekelt akklamációról. A gyertyák megáldását három imádsággal végzi el: *Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die Unigenitum israeliticæ legi carnaliter, Adesto Domine supplicationibus, Prefatio: Fons et origo*. Majd a diakónus a celebráns elé helyezve tart egy új tűzről meggyújtott gyertyát, a celebráns pedig megáldja a tűzszentelés imádságával (*Domine sancte Pater omnipotens sempiterne Deus benedicere et sanctificare digneris ignem*) egy másik *benedictio luminis* könyörgéssel (*Domine sancte Pater lumen indeficiens*). Miután a gyertyákat szenteltvízzel meghintették, a diakónus a nép felé énekli háromszor egyre magasabban a következő akklamációt: *Venite accendite lampada vestras*. A háromszoros akklamációt a gyertyák meggyújtása a *Lumen ad revelationem* és *Exsurge Domine* énekek követik, kollektával befejezve a cselekményeket. A processzió a három megszokott tétel elhangzásával történik.

A narbonni szertartás a tűzszentelő imádság tanúja a XII. századból, egy sajátos gyertyaszentelő imádság tanúja is, amelyet Franz egyházi áldásokról írt könyve nem említ, valamint az *Adesto supplicationibus és Fons et origo* tétel együttes előfordulásának újabb tanúja. Azért volt érdemes időt szentelni neki, mert Katalónia középkori liturgiájában visszhangoznak a szertartás egyes elemei, a katalán területek egyébként sem esnek túl távol Narbonne területétől.

Katalónia liturgikus forrásainak kiadása az utóbbi időben szép lendületet vett, ennek köszönhetően bepillantás nyerhető Európa egyik sajátos régiójának helyi

¹⁶¹ MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus*. 130-130. Ordo II. MARTIMORT: *La documentation liturgiques* 155. Nr .9

liturgiaváltozatába, amelyhez pl. Barcelona, Mallorca, Vic, katedrálisai tartoznak.¹⁶² A katalán gyertyaszentelők nem teljesen egységesek, mégis karakterisztikusnak látszik bizonyos imádságok és énektételek alkalmazása és a szertartásszerkezet. A *Missale Vicense 1496* a fény és a gyertyák megáldásának nevezi a szertartást (*Benedictio luminis et candelarum in festo purificationis beate Marie*). A rubrikák fehér színű kappát írnak elő a celebráns számára, külön megemlítik a gyertyák megáldását, amelynek az első két benedikció szövege felel meg, majd külön történik a fény megáldása egy rendkívül szép prefációval. Az új fényt kristály segítségével, vagy kőből nyerik (*lumen novum de crystallo vel de silice*), és a szertartás helyszínének közelében elrejtve őrzik mindaddig, amíg el nem érkezik a szentelés ideje, amikor is mindenki megláthatja. A jellemző gyertyaszentelő imádságok az alábbiak, rendszeresen előfordulnak Mallorca, Barcelona és Vic forrásaiban. A fény megáldása a prefációval történik, amely nagyon hangsúlyosan a világosság gondolatára épül. A szövegek kottával ellátva szerepelnek a nyomtatványban.

Or. *Deus ineffabilis potentiae.*

Or. *O. s. Deus qui hodierna die unigenitum israelitice legi carnaliter.*¹⁶³

Prephatio: *Lumen indeficiens unici luminis fons luminis et auctor*¹⁶⁴

A szenteltvízzel való meghintés után kiosztják a megszentelt fényt, ezt a *Venite accendite lampadas vestras* akklamáció éneklése követi, háromszor és egyre magasabban hangzik el.¹⁶⁵ A források legfeljebb abban különböznek, hogy ki énekli ezt az akklamációt (*duo pueri*: Mallorca 1506, *sacerdos*: *Missale Vicense 1496*). Majd még két antifóna fedi le a gyertyák meggyújtásának cselekményét (*Ecce nomen Domini Emanue.l Lumen ad revelationem*).

¹⁶² Vö. a következő szövegkiadásokat: SEGUÍ I TROBAT: *El Missal Mallorqui de 1506*, AGUILO I ALTÉS: *Missale Vicense 1496*

¹⁶³ Vö. Függelék C.15.

¹⁶⁴ Vö. Függelék C.24.

¹⁶⁵ „*Venite et accendite aptate lampadas vestras, ecce sponsus venit exite obviam ei.*” Az akklamáció egyértelműen utal az okos szűzek példabszédére, a középkori liturgiagyarázatok sem mulasztják el ezt.

A processzió lefolyását a katalán szerkönyvek nem részletezik, de a *Missale Vicense 1496* hat tételt jelez a processzióra. A mallorca-i misszale nem írja ki őket, csak az utolsó tételről jelzi, hogy a templom kapuja előtt kell énekelni. A katalán gyertyaszentelő egy adott régióra jellemező szokásrendet mutat. Két jellegzetes oráció jelenlétét is tanúsítja: *Deus ineffabilis potentie*, és a Or. *O.s.d qui hodierna die unigenitum israelitice legi carnaliter*. A prefáció szövege is sajátos (*Lumen indeficiens*). Ezek a megoldások Franz áldásokról írt művében nem szerepelnek, mivel ő elsősorban csak a német forrásokra összpontosít. A *Venite accendite lampades vestra* akklamáció, narbonni forrásunkhoz hasonlóan itt is előbukkan, ami jelzi, hogy egy-egy ilyen sajátos szertartáselem több liturgikus úzusban is előbukkan, s akár árulkodó jel lehet a kódexek és vidékek közötti kapcsolatban.

A németországi egyházmegyéek gyertyaszentelési szertartásait Franz vizsgálta, a munkája óta eltelt évszázad kutatásai azonban azt is mutatják, hogy sok forrás elkerülte figyelmét, egyszerűen fizikai lehetetlenség okán, hiszen ma sem könnyű a forrásokhoz hozzáférni, ezenkívül nagyon sok egyházmegyével kell számolni, ráadásul Franz nem egyetlen szertartáshoz, hanem szinte az összes benedikcióhoz gyűjtött anyagokat. Franz a szertartásokból a benedikciókra összpontosított csupán. A gyertyaszentelő imádságok keletkezésének korszakában a Német-római Birodalom egyházmegyéi is különböző gyertyaszentelő szertartásokat használtak. A Német-római Pontifikále befolyásolta a szertartásokat és liturgikus könyveket, de ez nem akadályozta meg változatok kialakulását az egyházmegyéek liturgiáiban. Az egyes források azonban különböznek a gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió és a gyertyás processzió rendjének kidolgozásában. A processziók rendje azonban nem kapott szükségszerűen helyet a nyomtatott könyvekben, ezekről gyakran az ordináriusokból szerezhetők konkrétabb adatok.¹⁶⁶ A német egyházmegyéek egy másik része a Német-római Pontifikále gyertyaszentelőjétől

¹⁶⁶ Schönfelder így egészíti ki a schwerini agenda gyertyaszentelőjét az schwerini ordinárius adataival: SCHÖNFELDER: *Ritualbücher I. Agenda von Schwerin*

különböző tartalmú és elrendezésű gyertyaszentelést tartalmaz, többek között magában Salzburgban, Regensburgban, Augsburgban, a magdeburgi egyháztartományban fekvő Meissenben, Naumburgban, de magában Kölnben és a hozzá tartozó Liègben is, valamint Trierben.¹⁶⁷ Ez utóbbit a gyertyaszentelés vonatkozásában Kurzeja vizsgálta meg, öt évszázad forrásait feldolgozó munkája e dolgozat során is ösztönzést nyújtott.¹⁶⁸ E helyen néhány jellegzetességet emelünk ki.

A trieri egyházmegyének fennmaradt egy XIV. század eleji ordináriuskönyve. Az ebben található gyertyaszentelő szertartást lelte fel Kurzeja egy XI. századi forrásban is, amelyet Amalariusnak tulajdonítottak. Ez a forrás nem a jeles karoling liturgista műve, hanem ismeretlen szerzőjé (pszeudoamalarius), és voltaképpen a XIV. századból ismert trieri gyertyaszentelő ordó XI. század közepi lejegyzése. A jellegzetes trieri gyertyaszentelőt fellelte további más forrásokban is: mint pl. a trieri Szent Simon templom benedikcionáléjában, egy XIV. századi székesegyházi benedikcionáléban, valamint a nyomtatott *Missale Trevirensis 1498* kiadásában és a 1576-ban kinyomtatott trieri ritualéban.¹⁶⁹ A trieri gyertyaszentelés jellegzetességének tartja, hogy a Malakiás könyvéből vett olvasmány nem a szentmisében, hanem a gyertyaszentelés szertartásában foglal helyet. Míg a virágvasárnapi szertartás általánosan tartalmaz szentleckét és evangéliumot is. A gyertyaszentelői szertartásrend esetében ez ritkaság. A trieri ordó éppen ebben sajátos, hogy a gyertyaszentelés során szentleckét tartalmaz, mégpedig Malakiás próféciáját, a szentmisében pedig más olvasmányt jelez. A további jellegzetesség a *Quia per serenissimam* prefációt tartja, pontosabban a gyertyaszentelő prex következetes előfordulását. A benedikciók kutatója Franz nem figyelt fel arra, hogy trieri források is tartalmazzák ezt az általa máriás prefációnak (*Marienpräfatation*)

¹⁶⁷Vö. Függlék: C. 20. Salzburg, C.21. Regensburg, C.22. Meissen, C.23. Trier, Augsburg gyertyaszentelője: ObsAug 1487 3^r – 7^v, AgAug. 1547 4^r -10^r

¹⁶⁸ KURZEJA: *Der älteste Liber ordinarius der Trierer Domkirche*. 253-263. Szövegközlés: 460-461.

¹⁶⁹ Szövegközlés: MTrev. 1498 Vö. Függlék A.24.

elnevezett imádságot a *Quia per serenissimamot*. A trieri gyertyaszentelő benedikciók egyébként a Német-római Pontifikále benedikcióit tartalmazzák, kivéve a *Quia per serenissimam* prefációt és egy további könyörgést. Kurzeja megfigyelte, hogy Trierben egy másik gyertyaszentelő szertartásrend is megjelenik, de ez viszonylag késői adatoltságú, mégpedig a *Missale Trevirensis 1610* és *Rituale 1688* rendjében. E másik típusban, amely azért különbözik a trienti misszale rendjétől, de a régi trieri hagyománytól is, a régi hagyomány némely eleme mégis tovább él.

A trieri főegyházmegyéhez hasonlóan a kölni források sem mutatnak teljesen egységes vonulatot, itt is a pontifikálék inkább a Német-római Pontifikále gyertyaszentelő nyomát viselik, a *Missale Coloniense 1481* egy sajátos szerkesztésű ordót közöl, amelynek fő jellegzetessége, hogy az egyik benedikciót, a *qui Moysen famulum tuum* imádságot jelzi prefációként, dallamát is közölve.¹⁷⁰ Nyilván ez utóbbi tartalmazza az egyházmegyes hagyományt, mivel egy misekönyvet általánosan használtak. A pontifikále az egy püspök személyi tulajdona is lehetett, s nem biztos, hogy az egyházmegyes úzust tartalmazta.

A német területek egyházmegyéi is a középkor végén sorra jelentették meg a nyomtatott agendákat, rituálékat, obszekviálékat és természetesen misekönyveket az egyházmegye neve alatt.¹⁷¹ Egyazon tartományon belül is gyakorlatilag minden püspökség adott ki saját könyveket, mint pl. Salzburg esetében Passau, Regensburg, Freising, Mainz esetében Augsburg, Speyer, Würzburg, Eichstätt, Bamberg, Praha, Olomouc, a magdeburgi érsekség esetében, Meiszen, Naumburg, Havelberg, Brandenburg. Ezek azt a tényt tanúsítják, hogy a német egyháztartományok esetében az egyháztartomány határa nem esik egybe egy adott rítussal. Ez az ottani egyházmegyék időbeli keletkezésének egyenetlen folyamatával is összefügg. A

¹⁷⁰ MCol 1481. 402-405. www.inkunabeln.ub.uni-koeln.de Vö. Függlék. C. 23.

Benedikciók rendje: *Dne Iesu Christe lux vera*, Vö. C.11., *Dne Iesu Christe qui hodierna die in nostre carnis substantia*, Vö. C.12., Prefatio: *Qui Moysen famulum tuum*, Vö. C.23. *Dne D. o. Creator celi*, Vö. C.). *Benedico te cera* Vö. C.2c.

¹⁷¹ A források csekély része digitálisan is hozzáférhető. Az ősnymtatványok terén élen jár a müncheni Bayerische Staatsbibliothek, valamint a kölni egyetem.

szertartástípusok vizsgálata egyházmegyénként és összehasonlító módon, hatalmas feladat elé állítja a kutatót. A *Germania sacra* egyháztörténelmi sorozat kötetei mindig teret szentelnek az egyházmegyés liturgia felvázolásának, a processziós szertartások között megemlítik a gyertyaszentelőt is, de a konkrét szövegekre már nem mindig térnek ki.¹⁷²

A német egyházmegyék nyomtatott forrásai közül tizennégy forrást tekintettünk át, négy érseki szék körzetéből. Elmondható, hogy források egy része, a Német-római Pontifikále imádságrendjét követi, ezzel az állítással azonban nem zárjuk ki sajátos megoldások létezését a szertartáson belül, amely főleg a processziós énekrendben, a megállások sorrendjében mutatkozhat meg. A sajátos típusú gyertyaszentelő szertartásokat elsősorban a prefáció választása különbözteti meg, valamint a további papi imádságok kiválasztása és sorrendje, s az énekelt tételek felhasználása. Ritkábban fordul elő a német forrásokban a *Fons et origo* prefáció (Salzburg, Konstanz), *Quia per serenissimam* prefációt pedig az eddig ismert Trier, Meissen és Naumburg forrásai mellett Regensburgban is felleltük.¹⁷³ A németországi forrásokra nem jellemző a tűzszentelés szertartása, legalábbis az általunk vizsgált tizenkilenc, de tizennégy egyházmegyéhez tartozó középkorvégi nyomtatott forrásban nem leltük. A németországi forrásaink nagy értéke a magyar forrásokhoz képest bőségesebb rubrikaszöveg, amelyből bepillantás nyerhető a középkor végi székesegyházi gyakorlatba. Ezek a rubrikák egyházmegyénként változnak a helyi szokások szerint. Közös bennük, hogy a gyertyaszentelést valamely kollektá- templomhoz teszik, vagy valamely oltárhoz jelölik a szentélyen és kóruson kívül. Ide ének kíséretével érkezik a liturgikus processzió. A németországi gyertyás processziókra jellemző a stáció, vagyis a körmenet tagolása rövid megállókkal. A gyertyás processzió dramatizálására az augsburgi ordó utal, a

¹⁷² WIESNER: *Die Bistümer der Kirchenprovinz Magdeburg. Das Bistum Naumburg. 1,1. Die Diocese*: A liturgia 272-371. processziók 359-371.

¹⁷³ *Fons et origo*: AgSalz 1511 9^v-10^f, ObsConst. 1510: 40^f
Quia per serenissimam: ObsRat.1491. 42^v-43^v

körmenet egyik pontján, Máriaképet hoznak szembe és a processzió elvonul előtte.¹⁷⁴ A regensburgi obszekviále érdekes tájékoztatást ad, amikor azokról a templomokról szól, ahol nincs elegendő számú szolgálattevő, ebben az esetben az énekekről kell lemondani, és nem helyettesíthetők babonás énekekkel.¹⁷⁵ A naumburgi gyertyaszentelőimádságok során, az imádságokat mondó pap, háromszor is megérinti a gyertyát. A német területek nyomtatott misekönyvei inkább kivételszerűen tartalmazzák a gyertyaszentelő ordót (Köln, Trier, Liège) az agendák és az obszekviálék viszont szinte kötelezően.¹⁷⁶ Az agendákban főpapi szertartások mellé társul, az obszekviálékban a keresztelessel, házasságkötéssel, betegek kenetével és a temetéssel kapcsolatos rítusok társaságában foglal helyet.¹⁷⁷ A németországi források megfelelő alapot szolgáltatnak a magyarországi forrásokkal való egybevetésekhez.

A nyugati frank, lotharingiai, majd később francia területek forrásai közül már említésre került Besancon, Narbonne szertartása. Már néhány további forrás egybevetése is érzékelteti, hogy a német területek forrásaitól különböző imádságyanyagot használnak.¹⁷⁸ A magyarországi liturgia szempontjából szükség lesz Lotharingia forrásainak a teljes feltérképezésére, valamint a tűzszentelő imádság előfordulásának minél teljesebb felderítésére, amely inkább Lotharingia és a nyugati

¹⁷⁴ *Finita hac antiphona ingreditur in templum, ubi obviam se prebet dignior quidam sacerdos indutus pluviali, tenens in ulnis suis ante se imaginem pueri, super pulvinar, circumstantibus eum duobus ceroféariis. Et locans se ad locum aptum ut tota processio pretereat eum...*” Ag.Saltz 1547 8^r-8^v

¹⁷⁵ „*In locis autem sive parochialibus ecclesiis aliis quibuscunquibus ubi propter defectum personarum cantus fieri non potest sicut in ecclesia ratisponeni fit. Consuetudo ecclesiarum et locorum illit observet ita tamenquam orationes et deprecationes iuxta ritum ecclesiae ratispanensis observent et nulla peregrina antiphona superstitiosa admisceantur. Et hoc dictum sive regula in singulis benedictionibus accendenda et observanda est.*”

¹⁷⁶ Nincs jelen a gyertyaszentelő ordo pl. MRat 1515, MFris 1492, MBamb 1499, MHerb 1495, MArg 1486-1490, MNumb 1501, MHalb 1498, MLeod 1502, MBrix 1511, anyagában. Ezen egyházmegyék esetében tehát vagy az agenda vagy az obszekviále tartalmazza, vagy ha mindkét műfajban adtak ki, akkor mindkettő. Pl Obs. Saltz. 1496 és AgSalzb 1511

¹⁷⁷ Némely esetben az agenda szó inkább az obszekviálével vagy rituálével egyenértékű és nem tartalmaz püspöki szertartásokat mint pl. az aquileai agenda 1495-ből.

¹⁷⁸ Vö. Függelék C. adatait

frank területek forrásaiban, s az ezekhez köthető missziós területeken bukann elő. A tűzszentelés imádsága mellett a *Fons et origo* prefáció s a vele gyakran együtt *Adesto quesumus omnipotens Deus* oráció is erről a területről bukkan elő gyakran, valamint további benedikciók is, mint pl. a *Deus ineffabilis potentiae. Deus qui in Israelitarum sortem.*

A középkori rítusváltozatok regionális jellegére jellemző Csehország és Lengyelország, Magyarország példája is. A három terület népessége nagyjából egy időszakban a X. XI. században lett kereszténnyé, liturgiájuk között különbség van. Csehországnak a XIV. századig nem sikerült biztosítania az önálló egyháztartományt, mivel Mainz szuffragáneusa volt. Lengyelországban Magdeburg égisze alatt folyt a misszió, itt azonban az ezredfordulótól önálló egyháztartomány keretében folyt az egyházi élet. Gniezno metropóliája érvényesült, az alárendelt poznańi, krakkói és borszlói püspökségekkel. Ezeknek a területeknek a vizsgálata hasznos megfigyeléseket szolgáltathat a liturgia és földrajz kapcsolatában, ezt dolgozatunk harmadik részében tesszük meg, amikor a magyarországi forrásokkal összehasonlítjuk őket. Magyarország szintén érdekes példája a középkori regionális rítusnak. Itália forrásai közül az aquileiai agenda szertartását közöljük a függelékben.¹⁷⁹ Az egyházmegye nyomtatott agendájának tartalmát áttekintve, inkább rituále vagy obszekviále néven lehetne nevezni, nem tartalmaz főpapi szertartásokat. Az aquileiai agenda a *Quia per serenissimam* imádság egyik forrása, ám itt nem prefációként, hanem orációként szerepel. A gyertyaszentelés végén a tűzszentelő imádság található, de gyertyaszenteléssé átalakított formában.¹⁸⁰

A középkori szertartásrendekre szóló szűrőpróbaszerű kitekintés gyümölcse, hogy gazdagodhat az egyes imádságok lelohelyeire vonatkozó információ.¹⁸¹ Egyúttal felhívta a figyelmet, hogy az egyes régiók forrásai között lehetséges

¹⁷⁹ AgAquil 1495 gyertyaszentelője. Vö. Függelék A.24.

¹⁸⁰ Vö. Függelék. C.14. C. 25.

¹⁸¹ Vö. Függelék C. *Benedictiones in Purificatione sancte Marie*

hagyománycsoportok valóságos létezésére. Mutatja, hogy a német és francia források mellett a római rítus szempontjából a peremen fekvő, másodlagos területek forrásainak megismerése is fontos feladat és tanulságokkal jár. A külföldi források fényében sokkal biztosabban mutatkoznak meg a magyar - római liturgia és az esztergomi rítus sajátosságai is.

2.2.5. *Mária tisztulásának ünnepe a római rítus történetének újkori szakaszában*

A Trienti Zsinatot követően a római pápák közzétették a revideált szerkönyvek sorozatát, a sort Szent V. Piusz pápa által jóváhagyott *Breviarium Romanum* nyitotta meg 1568-ban, az ugyancsak őáltala jóváhagyott *Missale Romanum* folytatta 1570-ben, s ezt a *Pontificale Romanum* (1596), a püspöki szertartáskönyv *Ceremoniale Episcoporum* (1600) és *Rituale Romanum* (1614) kiadásai követték.¹⁸² A katolikus liturgia fő irányítása pedig az 1588-ban megalapított *Congregatio Rituum* felelősségébe került, mintegy megnyitva a liturgia központi irányításának, felügyeletének korszakát. Csak a római pontifikále lett kötelezővé, a misekönyv tekintetében, s így az ott található processziós anyagot érintve is lehetőség maradt a korábbi rítus megőrzésére. A rituále könyvei továbbra is egyházmegyes változatokban jelentek meg az újkorban.

A *Missale Romanum 1570* tartalmazta a gyertyaszentelést, a püspöki szertartáskönyv pontosan leírta a szertartás végzésének módját, mégpedig kétféle módon: Az egyik a püspök által celebrált gyertyaszentelő szertartás és szentmise, a másik a püspök jelenléte nélkül a székesegyházakban és társaskáptalanokban

¹⁸² *Monumenta Liturgica Concilii Tridentini* sorozat hat kötetében faximile kiadásban jelentek meg a Trienti Zsinatot követő szerkönyvek: *Breviarium romanum 1568*: (Vö. MLCT 3), *Missale Romanum 1570* (Vö. MLCT2), *Martyrologium romanum 1594* (Vö. MLCT 6) *Pontificale Romanum 1595* (Vö. MLCT 1), *Ceremoniale episcoporum 1600* (Vö. MLCT 4), *Rituale Romanum 1614* (MLCT 5.)

végzendő szertartás.¹⁸³ Szent V. Piusz pápa misekönyvének gyertyaszentelője a középkori kuriális liturgia vonalába illeszkedik. Jellegzetessége az egymás után elhangzó öt benedikció, amelyet a gyertyák megáldása, megtömjénezése, kiosztása és meggyújtása követ a *Lumen ad revelationem* és a *Nunc dimittis* kíséretében. A benedikciók között nem található prefáció, ez ennek a hagyományvonalnak a másik ismertetőjele. A kuriális gyertyaszentelő jellegzetes imádságsorrendje a következő:

Domine sancte Pater omnipotens æterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti.

Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.

Domine Iesu Christe lux vera.

Omnipotens sempiterne Deus qui per Moysen.

Domine Iesu Christe qui in nostræ carnis substantia.

A gyertyák szétosztását az *Exurge Domine antifóna* és zsoltára valamint ún. kollektá könyörgés (*Exaudi*) zárja, s egyúttal bevezeti a processziót. A processzió alatt a hagyományos régi processziós tételek (*Adorna thalamum Syon. Responsum accepit Symeon*) szerepelnek, a MR 1570 elhagyta az *Ave gratia plena* antifónát. A templomba belépve a XII. századi forrás még a szélesebb körben elterjedt középkori hagyományt alkalmazza (*Cum inducerent+Benedictus*), a MR 1570 egészen más megoldást az *Obtulerunt pro eo* responzóriumot adja meg helyette. A processzió egyszerűsödésének lehetünk tanúi.

A gyertyaszentelés helye a templom főoltára előtt van. Az előkészített gyertyák egy asztalon vannak előkészítve. Amennyiben püspök végzi a szertartást, akkor az asztal a főoltár előtt középen található (*candelæ medio ante altare positas*), úgy, hogy a katedráról kényelmesen elérhető legyen. Amennyiben azonban nem püspök végzi a szertartást, akkor a főoltárnál a leckeoldalon állítják fel az asztalt. A gyertyák megáldását a püspök a katedráról, a többi celebráló az oltártól, a leckeoldalon végezte. Részletes a gyertyák meghintését, megfüstölését és kiosztását

¹⁸³ Vö. TRIACCA-SODI: *Ceremoniale episcoporum 1600*. 209-217.

leíró rubrika. A gyertyákat három hintéssel hintik meg és három a tömjénező meglendítésének a száma. A gyertyák kiosztását a püspök a katedrán ülve, a többi celebráns az oltár közepétől ülve végzi. Elsőként magának a celebránsnak nyújt át gyertyát a klérus legnagyobb méltóságot viselő tagja, de nem hajt térdet és nem is csókolja meg a celebráns kezét. A celebráns pedig öneki nyújt gyertyát, majd a diakónusnak és a szubdiakónusnak és másoknak rendesen, de ezek térdet hajtanak és megcsókolják a celebráns kezét, a prelátusokat kivéve. A szentélyrácsnál papok karingben és viola színű stólában osztják ki a gyertyákat a hívek részére. A gyertyák kiosztásának végé felé a ceremóniamesternek kellett gondoskodnia arról, hogy a gyertyákat meggyújtsák a processzióra. A püspök által végzett szertartásban módosultak tehát a szertartás egyes részei, hiszen a főpapi liturgia gazdagabb ceremóniákkal rendelkezett, az átlagos ünnepi misékhez képest.

Az egyes helyi egyházak eltérő időpontokban tértek át a *Missale Romanum* használatára. Magyarországon 1632-1633-tól kezdve történt meg az átmenet a római misekönyvre a Nagyszombatban 1630-ban megtartott nemzeti zsinat után.¹⁸⁴ A zágrábi káptalan csak a XVIII. század második felében, 1788-ban adta fel a zágrábi rítust. Franciaország és Németország területén is vegyes képet mutat a helyzet a római misekönyvet illetően. A szerzetesrendek bár megőrizték a saját rítusú szerkönyveiket, de újabb kiadásaikban megfelelő káptalani döntések után tartalmában azt gyakran a római könyvekhez igazították.¹⁸⁵ *Missale Romanum 1570* után a római misekönyv következő kiadásai VIII. Kelemen és VIII. Orbán pápákhoz kötődnek. Az utolsó kiadást a II. Vatikáni Zsinat előtt 1962-ben XIII. János pápa adta ki. Ez a kiadás is még a korábbi misszale-kiadások gyertyaszentelő ordóját

¹⁸⁴ FÜZES: „Rítusváltás vagy liturgikus reform? *Præconia* 1 (2006) 1. 22-33.

¹⁸⁵ *Missale Cisterciense reformatum juxta decretum sacrorum rituum congregationis diei 3. Julii 1869 confirmatum a Pio IX. Pont. Max. auctoritate Rev. Amædei de Bie abbatis generalis ordinis cisterciensis editum*, Westmalle 1910. A gyertyaszentelésnél a tridenti imádságokat közli, de a processziónál hagyományosabb énekrend érvényesül: *Ave gratia plena, Adorna thalamum, Responsum accepit. Hodie beata Maria virgo.*

tartalmazta, összhangban a MR 1570 szövegével.¹⁸⁶ Az MR 1962 azonban direktoriális szempontból már előrevetít néhány változást. Hangsúlyozza, hogy Mária tisztulásának ünnepét az Úr ünnepei között kell számontartani, a gyertyák megáldásának szertartását a processzióval együtt fehér palástban, vagy miseruha nélkül fehér stólában kell végezni.¹⁸⁷ Az ünnep rangja MR 1962-ben: *festum Domini II classis*. A *tabella precedentiae* szerint a böjtelő vasárnapjai *dominicæ secundæ classis*, amelyek lejjeb helyezkednek el a táblázatban. Így Purifikáció ünnepe, amennyiben vasárnapra esik, kiszorítja a böjtelői vasárnapokat.

A II. Vatikáni Zsinat 1963. december 4-én fogadta el a liturgikus konstitúciót. Ez előrevetítette az egyházi év, a misekönyv és a különböző szertartások reformját.¹⁸⁸ A különféle experimentumok 1965-től kerültek sorra, ezek rubrikális, ceremoniális és szövegi egyszerűsítéseket, szövegelhagyásokat és új szövegváltozatokat, s a népnyelv fokozatos bevezetését jelentették a liturgikus ünneplésben.¹⁸⁹ A VI. Pál pápa által jóváhagyott és megjelentetett *Missale Romanum* 1970-ben jelent meg először, mint *editio typica*, majd azóta további két hivatalos kiadása lett. A megújított misekönyv a korábbi római misekönyvhöz képest több változást is tartalmaz a vizsgált ünnepet illetően.¹⁹⁰ Az ünnep új megnevezést kapott a liturgikus könyvekben, mégpedig a *Præsentatio Domini* - Urunk bemutatása címet. A korábbi megnevezés kikerült a megújított szerkönyvekből. A magyarországi misekönyvek az ünnep hagyományos magyar nevét is feltüntetik, mert ennek a névnek a használata megszokott, néprajzilag is

¹⁸⁶ SODI-TONIOLO: *Missale Romanum, Editio typica* (1962) 548-552.

¹⁸⁷ MR 1962 548. „*Festum Purificationis beatæ Marie virginis habetur tamquam festum Domini*” A korábbi misekönyvek violaszínt írtak elő a gyertyaszentelésre és processzióra.

¹⁸⁸ SC

¹⁸⁹ Az összetett folyamatot bemutatja: BUGNINI: *Die Liturgiereform 1948-1975*.

¹⁹⁰ *Missale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II. instauratum, auctoritate Pauli pp. VI. promulgatum*, Vatican 1970¹, 1975², 2002³. Az első és a harmadik kiadást tanulmányoztuk

alátámasztott: Gyertyaszentelő Boldogasszony.¹⁹¹ További változások az ünnep szertartásrendjét érintik. A szertartásnak (*De benedictione et processione candelarum*) két formája lehetséges, az egyik a processzió (*forma prior: processio*), a második az ünnepélyes bevonulás (*introitus sollemnis*). Az első forma esetében a gyertyaszentelés helyszíne és az ünnepi mise helyszíne különbözik. A gyertyaszentelést egy templomnál, kápolnánál vagy előkészített templomon kívüli helyen tartják (*fit collecta in ecclesia minore extra ecclesiam, ad quam processio tendit*). A másik mód az ünnepélyes bevonulás (*introitus sollemnis*), ahol a gyertyák megáldása a misézés templomában történik, alkalmas helyen, de nem az oltártérben (pl. a templom kapujában, előcsarnokában), s erről a helyről csak a celebráns és az asszisztencia vonul be az oltárhoz. A szertartás mindkét változata esetében a készülődés alatt a hívek már a kezükben tartják az gyertyákat, de azok még nem égnek. Az asszisztencia és a celebráns a gyertyaszentelés helyszínére érkeznek liturgikus vonulással. A szertartás első éneke alatt (*Ecce Dominus noster cum virtute veniet*) meggyújtják a gyertyákat. A celebráns keresztvetéssel liturgikus köszöntéssel és bevezető szavakkal nyitja meg a szertartást. Egyetlen imádsággal áldja meg a gyertyákat. A miseköny két választható imádságot közöl. *Deus omnis luminis fons et origo. Deus, lumen verum, æternæ lucis propagator.*¹⁹² Az imádságot a celebráns kitárt kézzel végzi, a korábbi úzus összetett kezekkel parancsolja. A gyertyákat szenteltvízzel hintik meg, majd tömjént helyez a tömjénezőbe a processzióhoz. A főcelebráns a diakónustól vagy a ministránstól a neki elkészített égő gyertyát veszi a kezébe, s a diakónus vagy maga a pap akklamációval indítja a processziót. A processzióban mindnyájan égő gyertyát visznek. A latin misekönyv a processzióra a *Lumen ad revelationem. Nunc dimittis* tételt írja elő, valamint az *Adorna thalamum Syon* tételt. A templomba érve az ünnep introitusát éneklik. A

¹⁹¹A Gyertyaszentelő Boldogasszony megnevezéséről és az ünnepnek a magyar szakrális néphagyományban betöltött szerepéről: BÁLINT: *Ünnepi kalendárium* I-III. 1998.²

¹⁹²Mindkét imádság szövege és gondolatai a középkori hagyományban gyökereznek. Vö. C.16. C.8.

miséző pap megcsókolja az oltárt és megtömjénezi, a szédesznél a pluviále helyett felölti a miseruhát. A bűnbánati cselekmény elmarad, a szentmise pedig a Glóriával folytatódik. A megújult liturgiában saját prefációt is kapott az ünnep, amelynek szövege a gregorián szakramentáriumból származik.¹⁹³ A processziós énekrend hagyományos tételei a korábbi úzus gyakorlatából (*Adorna thalamum, Responsum accepit, Obtulerunt*) megmaradtak a *Graduale Romanum* megújított kiadásában, amely a solesmes-i bencések által megjelentetett nem hivatalos kiadvány.¹⁹⁴ A megújított misekönyv szertartásának erénye, hogy felújítja a VIII. századtól gyakorolt kollektá és stáció megkülönböztetését és a köztük lejátszódó processziót. Még a gyertyaszenteléssel összekötött ünnepi bevonulás is ennek a kicsinyített képe. A különbség a két szertartás között abban rejlik, hogy a processzióban az egész nép részt vesz, az ünnepélyes bevonulásban csak az asszisztencia végzi a processziót. A többiek a helyükön állva tartják az égő gyertyát. Az új misekönyv nem hagyományos megoldása, hogy elmarad a gyertyák kiosztása, és a gyertyákat a szertartás kezdetén gyűjtik meg. A MR 1570 imádságaiból sem őrzött meg egyetlen egyet sem az új misekönyv. A *Lumen ad revelationem. Nunc dimittis* tételt a processzióhoz sorolták, ez a római rítus történetében nem processziós tételnek számított. A korábbi úzusban összetett kezekkel imádkozták a benedikciókat. A processzió a megújított római rítusban a szentmise bevezető szertartásaira is hatással van, miatta elmarad a bűnbánati cselekmény és a Kyrie eleison. A korábbi úzus élesebben elválasztotta a processziót és a szentmisét. Direktoriális szempontból az Úr bemutatásának ünnepe a jelenlegi beosztása szerint *festum*, azaz ünnepnap, Glóriával és két olvasmánnyal, amennyiben vasárnapra esik, akkor a *Credo* is mondandó. A megújult liturgikus gyakorlatban, ha Gyertyaszentelő vasárnapra esik, akkor a *Tabella præcedentiæ* alapján előbbre való, mint az évközi vasárnap, amelyre

¹⁹³ Vö. 81. lj.

¹⁹⁴ *Graduale romanum* 1979

esik.¹⁹⁵ A változások érintették a római zsolozsma és a szentmise anyagát is. A Malakiás-olvasmány és az ünnep evangéliuma közé szentleckét iktattak be. A miseorációk szövege sem egyezik az *usus antiquior imádságaival*, ugyanakkor középkori forrásokra alapozódnak. Az új misekönyv bevezetése nem egy szerzetesrend gyakorlatában a napi használatból kiszorította a rendi misekönyvet, vagy pedig a rendi misekönyv is új alkalmazást kapott, s ez alól még az elzárkózó karthauzi rend sem tudta kivonni magát, mindazonáltal a megújított karthauzi misekönyv több szempontból is más gyertyaszentelőt közöl, mint a római misszálé.¹⁹⁶ Az új misekönyv szertartása a processzió esetében számol a hívek nagyszámú bekapcsolódásával, szeretné őket bevinni a processzióba és processziós énekekbe a gyertyák hordozásába és felújítja a lehetőséget a stációnál végzett gyertyaszentelésre. Kérdés viszont, hogy az eddigi miseorációk és gyertyaszentelő könyörgések, mellőzés helyett legalább választási lehetőségként nem szerepelhettek volna-e a megújított misekönyvben, jelezve a római rítus kontinuitását.

XVI. Benedek pápa *Summorum pontificum* kezdetű *motu proprio* apostoli levele a korábbiaknál szélesebb körben, de természetesen megfelelő jogi szabályozás mellett, lehetővé tette az *usus antiquior* használatát a *Missale Romanum* 1962. évi kiadása alapján, mint a római rítus rendkívüli formáját (*forma extraordinaria ritus romani*), így benne a hagyományos gyertyaszentelő szertartást is, amely a Trienti Zsinatot követő római misekönyvekben szerepelt, de amelynek gyökerei a miseorációkat tekintve a VII., a processzió tényében a VIII. század elejére, s a gyertyaszentelő imádságokban a X. századig nyúlnak vissza.¹⁹⁷ II. János Pál pápa(+ 2005) Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét 1997-ben a megszentelt élet emléknapijává tette, ez azonban nem liturgikus ünnepkategória.

¹⁹⁵ MR 2002, 101-102.

¹⁹⁶ Vö. *Missale Cartusiense* 1981. 515-520. Benedikciója a középkorból ismert *Deus ineffabilis*.

¹⁹⁷ XVI. BENEDEK: Littera apostolica motu proprio data: *Summorum Pontificum. De usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani*. (7. Julii 2007) AAS 99 (2007) 777-781.

2.3 Középkori liturgiama­gyarázatok Mária tisztulása ün­nepéről

A középkori liturgiama­gyarázatok művelőit általában két nagyobb csoportba sorolják, mégpedig a karoling liturgiama­gyarázókra, akik közül a metzi Amalariust lehet különösen kiemelni, valamint a középkor csúcsának liturgiama­gyarázóira, akiknek írásait mintegy Guilelmus Durantus munkássága koronázza meg. A gyertyaszentelőt illetően elsősorban ez utóbbiak írásai hordoznak tanulságot.

Rupertusnak (+1129), Deutz apátjának műve a *Liber de divinis officiis*, amely már 1111-ben kész volt.¹⁹⁸ A gyertyaszentelővel kapcsolatban arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért hordoznak égő gyertyákat ezen az ün­nepen. Több okkal indokolja meg a gyertyák hordozását. Először is a hívek részt vesznek Simeon örö­mében, aki maga is karjaira vette a gyermek Krisztust, s Őt felismerte, és a népek világosságának vallotta. Az égő gyertya hordozása tehát Simeon magatartásának követése és megjelenítése. Másodsorban, a külső fény jel, amely figyelmeztet az igazi világosságra, vagyis Krisztusra, aki megvilágosít minden evilágra jövő embert. Harmadsorban a szentelt gyertyák szépen jelzik azt, ami Krisztusban látható volt, vagyis emberi természetét. Majd a korabeli nézetek szerint kifejti, hogy amiként a szűzi életet élő méhek munkájának gyümölcse a viasz, úgy a boldogságos Szűz Mária is szűzen szülte Krisztust.

Johannes Belet (+1165) párizsi teológus *Summa de ecclesiastici officiis* művében szól Purifikáció ün­nepéről.¹⁹⁹ Belet is megemlíti az ün­nep népszerű nevét

¹⁹⁸Kritikai kiadása: HAACKE: *Rupertus Tuituensis: Liber de divinis officiis*. 102.

¹⁹⁹ „*Quare autem candelaria vocetur aliam auctoritatem non habet, sed potius fluxum est ab antiqua consuetudine ethnicorum sive gentilium. Erat enim antiquibus Romæ consuetudo, ut circa hoc tempus in principio Februarii urbem lustrarent, eam ambiendo cum suis processionibus gestantes singuli candelas ardentes et vocabatur illud Amburbale, atque ita ab hujusmodi consuetudine illud quod fiebat ab ethnicis in usus discretos circiter initium februari a christianis modo fit in festo beate marie ad laudem et venerationem ipsius. Vel ideo candela portamus, ut per hoc imitemur sanctas virgines, quarum beata maria caput est, ut nimirum accensa nobis lampade castitatis, cum ea templum gloriæ ad verum sponsum ingredi mereamur. vel etiam appellata est candelaria propter multitudinem candelarum, et significationem quæ in eis est. In candela est enim*

amely a *candelaria*. Beleth szerint a gyertyaszentelő körmenet pogány őse, Róma városának február elején történő lusztrálása, azaz megtisztítása, égő fáklyákkal, aminek a neve szerinte *amburbale*, s ennek a keresztények új értelmet adtak. A gyertyát hordozó hívek az evangéliumi példabeszéd okos szüzeire hasonlítanak, akik égő lámpással mennek Krisztus elé. Rövid allegorikus magyarázattal mondja el a gyertya jelentését: a viasz Krisztus testét, a tűz a Szentlelket, a kanóc a testben elrejlő istenséget jelenti.

Cremonai Sicardus (+1215) Cremona püspöke, *Mitræ seu de ecclesiasticis officis summa* című művében, amely 1205-re készült el, *De Ypopanti Domini* cím alatt foglalkozik a gyertyaszentelővel.²⁰⁰ Sicardus először az ünnep szentírási alapjait magyarázza. Az ünnepet egyszerre nevezi a szülőanya-Mária és a szülött-Krisztus ünnepének, s ezt tanúsítja az ünnep két megnevezése is, a *Purificatio* és a *Ypopanti*. Nem haladhat el szó nélkül Sicardus - ahogy ezt ő maga írja - a gyertyás processzió magyarázata mellett, amelynek során a hívek Simeonhoz és Annához csatlakoznak, hogy velük együtt találkozzanak az Úrral, s velük együtt megvallják és hirdessék, hogy Krisztus a népek világossága. Sicardus részletesen kifejti a gyertya szimbolikáját. A viasz Krisztus emberségét jelenti, amelyet karjainkra veszünk. Ő is kitér a szüzi méhek és a viasz kapcsolatára, amely a boldogságos Szűz szüzi születését jelzi. A kanóc Krisztus halandóságát, a tűz Krisztus istenségét jelenti. Mások szerint azonban - teszi hozzá Sicardus - a kanóc Krisztus istenségét, a tűz a Szentlélek ajándékait jelenti, amelyek Krisztust betöltötték. A gyertyák hordozásával a hívek az evangéliumi okos szüzekre hasonlítanak, s a boldogságos Szűz által a mennyei menyegzőre eljutni akarnak. A szertartás alatt a szentélyrekesztő (*cancellus*) előtt a *Responsum accepit* éneket éneklők a Krisztus születését és irgalmasságát meghirdető prófétákat jelképezik. Az éneklők öröme az

cera ignis et lignum. Cera connotat carnem christi et virginitatem, ignis spiritum sanctum, lignum deitatem in carne latentem.” DOUTEIL: *Johannis Beleth Summa de ecclesiastici officis*. 148-150.

²⁰⁰ SARBAK - WEINRICH: *Sicardi Cremonensis episcopi Mitræ de officiis* V. 376-379.

isteni irgalmasságot befogadók öröme. Égő gyertyákat tartva éneklük: *Suscepimus Deus misericordiam*. Sicardus megemlíti a gyermekágyas asszonyok megáldását is a szülés utáni negyvenedik napon. Végezetül röviden, de megemlíti, hogy Szergiusz pápa változtatta át a pogány lusztrációt keresztény ünneppé. Az utolsó magyarázat arról szól, miért nincs oktávája az ünnepnek, ezt azzal indokolja, hogy az ünnep az Ószövetséghez tartozik, és a negyven napos böjtöt jelzi előre, amely által a hívek megtisztulva készülnek belépni amennyei szentélybe.

Guilelmus Durantus (+ 1296) a *Rationale divinatorum officiorum* néven ismert művét a liturgiama­gyarázatok középkori summájának is lehet nevezni. A szerző nemcsak a római pontifiká­le redak­ciójával alkotott maradandó hatású művet, de liturgiama­gyarázatával is. A szanktorá­le ünnepeinek ismertetése során a megfelelő helyen terjedelmesen tárgyal Purifikáció ün­nepéről.²⁰¹ A boldogsá­gos Szűz Mária tiszteletére minden évszakban, tavasztól tél­ig ün­nepet ül az Egyház: *Annuntiatio*, *Assumptio*, *Nativitas* és *Purificatio* ün­nepét. Ezek közül két ün­nep egyszerre az Úrnak és Máriának az ün­nepe, mégpedig az *Annuntiatio* és a *Purificatio*. A négy ün­nepet az *Ave Maria* imádságának soraihoz is hozzáköti: *Ave Maria gratia plena = Annuntiatio*, *Dominus tecum=Assumptio*, *Benedicta tu in mulieribus=Nativitas Marie*, *Benedictus fructus ventris tui=Purificatio*. Ezek mellett szól a Szeplőtelen Fogantatás tanítása és ün­nepe körüli középkori vitákról, valamint megemlíti *Sancta Maria ad martyres* május 13-i ün­nepét is. Durantus szóma­gyarázata következik ezután, az ün­nep görög eredetű nevét, a *Ypapanti* szót etimologizálja (y­po=ire + anty=contra), vagyis latinul az *obviatio*=szembe, elébe menni, talál­kozni szavakkal adja vissza jelentését. Az ün­nep kétszeresen is *obviatio*: Symeon és Anna elébe mentek Máriának, aki a templomba jött, hogy Krisztust bemutassa. De az Úr is elébe jött népének, eljött a Templomba, amiként Malakiás meg­jövendölte és eljön az Egyházába is, valamint a hívek lelkébe, akik szintén szelle­mi templomok. A

²⁰¹Kiadása *Guillelmi Duranti Rationale Divinatorum Officiorum VII-VIII*. 35-43.

találkozás ünnepe *Præsentatio* ünnepe is, mert Krisztust a templomban bemutatták. A szülőre tekintettel Purifikáció az ünnep neve, de Máriának - hangsúlyozza Durantus - nem volt szüksége a megtisztulásra, mert férfiúi mag nélkül fogant és szüzessége sérelme nélkül szült. Durantus ismerteti az ószövetségi előírásokat, megmagyarázza a negyvenes szám jelentőségét, ismerteti a mózesi Törvény által előírt szükséges áldozatokat is. Ezek után Durantus az ünnep liturgiájából hivatkozik egy-egy szövegtöredékre, vagy szertartási mozzanatra, mégpedig az invitatorium antifónájára: *Ecce venit ad templum sanctum suum Dominator Dominus, gaude et lætare Syon occurrens Deo tuo.* Az Egyház buzdítja gyermekeit, hogy a mai ünnepen siessenek az Úr elé, aki eljön ma az Ő templomába, amely az Egyház, és a hívek lelkei. A hit és a jócselekedetek által siessenek eléje, ahogy az invitatorium antifónája buzdít: A *Suscepimus Deus* miseintroitus is erről a fogadásról beszél, az Egyház fogadja Urát, Istenét. A mai ünnepen processziót tart az Egyház, amely azt a vonulást, első processziót jeleníti meg, amelyet József és Mária tettek meg a gyermekekkel, amikor a templomba vitték. A kórusrekesztő előtt a *Responsum accepit* processziós éneket éneklő az egyház, s ez a mozzanat az Úr születését és irgalmasságát meghirdető prófétákat jelképezik. Majd égő gyertyákkal a kezükben éneklő a *Suscepimus*, ez a mozzanat már a beteljesedést jeleníti meg. Mert nemcsak a kézben, hanem a szívben is kell hordozniuk az Üdvözítőt. Nemcsak az istenséget vagy emberséget, hanem mindkettőt kell hordozni, ahogy Simeon tette. Ezt jelenti a gyertya, amit hordanak a hívek: a viasz (*cera*) Krisztus emberi természetét jelenti, amelyet a Szűztől vett. A fény (*lumen*) az istenséget, a kanóc a lelket, vagy a testben rejtőző istenséget jelenti, mások szerint a halandóságot. Durantus egy másikfajta magyarázatot is közöl: a fény az Atyát, a viasz a Fiút, a kanóc a Szentlelket jelenti. Ezzel Durandus maga jelzi azt, hogy a korabeli allegorikus értelmezés nem volt egységes. Maga sem foglal állást ez ügyben.

A kézben hordozott égő gyertya a jócselekedetekben bővelkedő hitet jelenti, a kanóc a bennünk rejlő helyes szándékot. A gyertyákat azért áldják meg, hogy

méltó módon hordozzák azokat mindnyájan. A gyertyák hordozásának hat okát jelöli meg Durantus: 1. Hogy megvilágosítsanak minket és tetteinket, 2. Hogy a keresztény vallás ezzel a pogány rítust megváltoztassa és jóra fordítsa, 3. Hogy az okos szüzekre hasonlítsunk, akik égő lámpással és korsójukban olajjal mentek Krisztus elé, 4. Hogy Simeont kövessük, 5. Hogy Krisztus istenségét és emberségét megvalljuk, 6. Hogy a szent Szűz szüzi tisztaságát megvalljuk. A gyertyák használata révén az ünnepet *candelarianak* is nevezik. Durantus megemlíti, hogy az ünnepet Iustinianus császár rendelte el egy halált okozó nagy járvány után. Részletesebben kifejti azt is, amit a pogány rítusok megváltoztatásáról tud. Durantusnál visszaköszönnek Béda, Beleth sorai a Róma városának február elején történő lusztrálásáról, de Durantus ennek mitológiai gyökerét, eredetét is közli, Pluto és Proserpina történetét mítoszá.²⁰²

Beleth, Sicardus, Durantus liturgiama­gyarázatai egybecsengenek. Beda Venerabilistól kiindulva, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének bevezetését a római rítusba általában egy római pogány ünnep kiszorításaként indokolják. Az egyes szerzők Beda információit visszhangozzák kisebb - nagyobb eltérésekkel. Az ünnep keleti eredetéről azonban semmit sem említenek. Beda információja, hogy a

²⁰² „illi namque, mense februaryi Februo, id est Plutoni, dedicauerunt putantes quod ipse in principio illius mensis Proserpinam rapuisset. Quod quia Ceres mater eius fascibus accensis in Ethna monte tota nocte queisse dicebant, idcirco in principio mensis februaryi in memoriam huius rei, seu in honorem Februe matris Martis, de nocte Urbem lustrabant, ambiendo ipsarum cum fascibus ardentis et thura manibus soluendo, que consuetudo ab urbale dicebatur. „Romani namque de quinto in quintum anni in kalendis februaryi ad honorem Februe matris Martis, qui ut putabant erat deus belli, lustrabant Urbem tota nocte cum cereis ac facibus accensis ut filius eius victoriam de hostibus concederet cuius matrem tam sollempniter honorabant, quod festum ab urbale dicebatur. Ipsi etiam in mense februaryo sacrificabant Februo, id est Plutoni, et ceteris diis infernalibus pro animabus antecessorum suorum, ut propitiarentur ipsorum, eis sollempnes hostias offrentes, et tota nocte eorum laudibus cum cereis, facibus accensis, vigilantes. Mulieres quoque romanorum hiis diebus festum luminum exercebant. Quia enim Pluto, deus infernalis, concupiscens Proserpinam speciosissimam eam in principio huius mensi rapuit, deamque fecit, quam Ceres eius mater et parentes facibus accensis per silvas de nocte in Ethna monte Siciliae, multo tempore quesierunt, prout poetarum fabule fingunt, idcirco et ipse in principio mensis februaryi in memoriam huius rei de nocte Urbem lustrabant, ambiendo ipsam cum facibus ardentibus. Ydolatre enim, sicut legitur in libro sapientiae, obscura sacrificia faciebant.”

Gyertyaszentelő háttérében pogány ünnep kiszorítása rejtőzne, csábító. Ami a pogány szokások megváltoztatását illeti bőségesen található rájuk példa, akár ünnepek dátumait tekintve (pl. Karácsony, Epifánia ünnepe, Szent Márk napja) Pogány kultusz helyek keresztény templommá alakítása is előfordult a történelemben (610. május 13.: Pantheon - *Sancta Maria ad martyres*, Romulus és Remus római templomának transzformációja Kozma és Damian titulusára).²⁰³ Arra is van példa, hogy már jóval a konstantini fordulat után, az V. században Gelasius pápa küzdelmet vív egy pogány ünnep hagyományainak, a Luperkáliának kiszorításáért.²⁰⁴ A pogány ünnepek újraéledése és népszerűsége ma is előforduló jelenség. Ugyanúgy az Anyaszentegyház részéről is új szentelmények bevezetése és a szentelmények alkalmazása a megváltozott életkörülményekhez.

Luperkália római ünnepének ünnepének kiszorítása szóba sem jöhet, mert az a hónap 15. napján volt. Béda, mint a kora középkor nagy polihisztora tisztában volt a Február hónap jelentésével, amelyet már Sevillai Isidor is tárgyalt *Etimológiæ* c. művében. Béda tudott Februus etruszk istenségről, akit a rómaiak Plutóval azonosítottak, s a Februæ engesztelő és tisztító ünnepről. Ez is bizonyítja, hogy nem lehet kizárni, hogy akár a VII. századig is nyomott hagyott a rómaiak gondolkodásában a pogány ünnep. Purifikáció. Lelkipásztori szempontból, missziós céllal és az erkölcsi nevelés szempontjából sem volt haszontalan e dolgok kiemelése, ugyanakkor a középkor szerzői megvoltak győződve arról, hogy tényeket állítanak. Ugyanakkor csak a pogány ünnepből levezetni nem lehet Mária tisztulása ünnepét. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének dátuma biblikus alapon nagyon is kiszámítható az Úr születéséhez képest. Ypapante ünnepének negyedik századi jeruzsálemi eredete és VI. századi elterjedése keleten biztos. A világosság jelentősége adva van az ünnep tartalmából. A római stációs processziók egy lelkipásztori eszközként értelmezhetők, amellyel biztosítva volt Róma püspökének

²⁰³ Vö. KÜHÁR-RADÓ: *Liturgikus lexikon*. valamint:

²⁰⁴ POMARÈS: *Gelasius Ier: Lettre contra les Lupercales*. 21-33.

és a városi titulusainak kapcsolata, egysége. A gyertyaszentelő processzió kezdetektől fogva egyértelműen bűnbánati jellege eredhet az ünnep evangéliumának gondolatvilágából is ered. Ha a gyertyaszentelő nem is éppen a pogány ünnep kiszorításának szándékával lett bevezetve a római rítusba, elmondható, hogy a processzió bűnbánati jellege kapcsolatban van azzal, hogy a Krisztusba vetett hit elűzi a sötétség árnyait, a hamis bálványokat, előzi a bűnök sötétségét, ahogy Mária istenanyaságának megvallása az eretnekségek kiküszöbölését is jelentette. Elsődlegesen azonban a VII. századi kedvező személyi feltételeknek, kelet-nyugati kölcsönhatásoknak köszönhető Hypapante, szent Simeon, Purificatio Mariæ ünnepe a római pápai és városi rítusban, s a processzió bűnbánati jellege mellett, amelyet a paramentumok színei és a litánia jeleznek, helyet kaptak az Úr bemutatásán és az Isten Fiának Szülőjén, Máriát ünneplő processziós énektételek, legalábbis a IX. század elejétől sejtethető ez utóbbiak megléte.

2.4 Középkori homíliák és szermók Mária tisztulása ünnepeiről

A római rítus középkori gyakorlata szempontjából megkülönböztethető a *sermonarium* és a *homiliarium*.²⁰⁵ A homília szó általában az evangéliumhoz kötődő magyarázó szövegekre vonatkoztatható, vagyis liturgikus használatra szánt evangélium-magyarázatot kell érteni alatta, amelyre a zsolozsma matutinum imaórája végzésénél volt szükség. A leírt szermók az igehirdetést szolgálták, prédikációvázlatok, s nem annyira élőben elhangzó szövegek, mint mintapéldányok voltak, amelyek a papság felkészülését szolgálták. A római rítushoz köthető korai homiliariumok nem tartalmazzák anyagot Purifikáció ünnepeire, vagy ezt az

²⁰⁵ Vö. PALAZZO: *Histoire des livres liturgiques* 166-169.

eseményt a körülmetéléssel összhangban említik.²⁰⁶ Ez a tény Purifikáció ünnepének viszonylag késői, VII. századi megjelenésével van összefüggésben. A VIII. század második felében Farfa-i Alanus (+ c. 779) és Paulus diakónus (+799) homíliariuma azonban már tartalmaz homíliákat Purifikáció ünnepére, ezek ókori szerzők beszédeiből szentírás-magyarázataikból merítik anyaguk egy részét, de új homíliák is születtek a VIII. században. Farfa-i Alanus homíliariuma, amely valószínűleg 761-770 között keletkezett, négy homíliát tartalmaz Purifikáció ünnepére. Az első homília szent Ambrus Lukács-kommentárjára és Nagy szent Leó leveleire épül, a következő három homília Ágostonnak tulajdonított szermókra alapozódik.²⁰⁷

A VIII. században, 786-792 között keletkezett az a homíliarium, amelyet *Paulus diaconus* (+799) Nagy Károly kérésére állított össze a papság és szerzetesség részére, liturgikus használatra, ellentétben más későbbi keletkezésű homíliariumokkal, amelyek egy része meditatív célokra született. Purifikáció ünnepére három homíliát közöl, amelyek közül kettő a keresztény ókor gyümölcse: *Exultent virgines virgo peperit Christum* kezdetű, amely pszeudoaugusztiniánus homília, *Non solum ab angelis et prophetis* kezdetű, amely Milánói Szent Ambrus Lukács-kommentárjából származik, *Sollemnitatem nobis hodiernæ celebratis* kezdetű, mely *Beda Venerabilis* homíliája. A kora középkori szerzők közül *Beda Venerabilis* (+735), *Autperti Ambrosius* (+734) homíliái maradtak fenn.²⁰⁸

Ambrosius Autpertus (+784) apát a szerzője annak a homíliának, amely Szent Fulgentius művei között található a *Patrologia latina* szövegkiadásában²⁰⁹ *Ambrosius Autpertus* az Úr születésével, körülmetélésével, megjelenésének ünnepével egyenlő rangsorba állítja az ünnepet, egyértelműen az Úr ünnepének

²⁰⁶ DEUG SU: *La festa della purificazione in occidente*. 151-168

²⁰⁷ A négy homíliát részletesen ismerteti: DEUG SU: *La festa della purificazione in occidente*. 182-194.

²⁰⁸ *In purificatione sanctæ Mariæ*. in *Homiliarum evangelii libri I-II*, Bedæ Venerabilis opera. *Opera homiletica et rhythmica*, 128-133..

²⁰⁹ PL 65, 838-842., Kiadása: WEBER: *Ambrosii Autperti Opera omnia*. CCCM 27B. 985-1002. Magyar fordítása: VANYÓ: *Egyháztatyák beszédei Mária-ünnepekre*, 89-98.

nevezi.²¹⁰ Tudomása van arról, hogy Rómában stációs istentisztelettel ünneplik, s a hívek sokasága égő gyertyát tart a kezében. A homília szövegének nagyobb részében hiányoznak a liturgikus utalások. A homília fő gondolatai, hogy Máriának nem volt szüksége megtisztulásra, Isten elrejtí Jézus fogadásának, születésének titkait a Törvény megtartásának cselekménye mögé. Külön sorokat szentel a gyermek - Isten paradoxianak. Az Egyház - Templom gondolatot is kifejti, magyarázza az áldozat jelentőségét. Szól Simeon vágyakozásáról és Jézussal való találkozásáról, valamint a hívek és Jézus Krisztus kapcsolatáról.

Béda szerint az ünnep az Üdvözítő és érintetlen Anyja alázatosságának van szentelve.²¹¹ Mindketten teljesítik a mózesi törvényt, bár nincsenek rászorulva erre, s ezáltal az alázatosság példáját nyújtják. Nagy teret szentel Béda Mária áldozati ajándékai jelentésének kifejtésére. Hangsúlyozza, hogy Mária a szegények áldozatát viszi, az alázatosság mellett, ez a szegénység és kiüresítés az Isten Fiának is a jellemzője, aki szegénnyé lett, hogy istenségének részesévé tegye az embert. A galamb az egyszerűséget, a gerlice a tisztaságot jelképezi, mindkét madár a szentek sírásait, könnyörgéseit, örök haza és a Megváltó utáni sóvárgásukat is jelképezi. A galamb és a gerlice a Megváltó egyszerű és tiszta emberségét is jelenti, amelyet az Atyának felajánlott értünk. Majd Béda Simeon prófeciáját magyarázza. „A jel lesz, amelynek ellentmondanak” sorokban az Úr keresztjének jelét véli felfedezni. Mária szenvedését a Kereszt alatt. „a te szívedet a törnek éle járja át” sorok vetítik előre Béda szerint.

A VIII. században fellelhető homíliák patrisztikus forrásai Órigenész Lukács-kommentárjához, Milánói szent Ambróziusz Lukács-kommentárjához, Szent

²¹⁰ Ambróziusz Autpertus homíliáját részletesen elemzi: DEUG SU: *La festa della purificazione in occidente* 194-213.

²¹¹ Béda homíliáját részletesen elemzi: DEUG SU: *La festa della purificazione in occidente* 168-182.

Ágoston, Nolai Paulinusz és Nagy szent Leónak tulajdonított ünnepi beszédeikhez köthetők.²¹²

A középkor csúcsáról a teljesség igénye nélkül megemlíthetők Clairveuxi-Szent Bernát (+1135) és III. Ince pápa (+1216) szermói²¹³

Szent Bernáttól, három rövidebb szermó maradt fenn az ünnepről. Az első szermó gondolatvilága a *Suscepimus Deus* introitus szövegére épül. Bernát megjegyzi, hogy Jézus életében az első processziót Mária és József, Simeon és Anna tartották. A másik processzióban, virágvasárnap tömegek haladtak az Úr előtt, s nem a Szűz, hanem számárnak csikaja vitte. Az ünnep introitusának szövegét idézve mondja, hogy Dávid előre látta és prófétálta, Simeon és az ünneplők pedig valóságosan befogadták Isten Irgalmasságát. Irgalmassága, amely az égben van, mintegy forrás megnyílt, mégpedig mindenkinek. Bernát tehát Jézus bemutatását, mint a próféciák beteljesülését, az isteni irgalmasság megjelenését értelmezi, amelyet Isten mindenki számára megnyitott, s amelyet vagy pontosabban, akit a hívek a liturgia jelenében is befogadhatnak, megtapasztalhatnak.

Bernát másik szermója a tűzszentelés és processzió mozzanataira épül. Bernát, megbízhatóan utal a tűzszentelés jelenlétére a szertartásban. Kétféle tüzet különböztet meg: amely az Atyától jön és lángra kell hogy lobbanjon, de van az ördögnek is tüze, amely a testi vágyakozás, irigység és kevélység, amelyet Krisztus kioltani akar. A processzióban kettesével vonulnak szerzetesek, ez utal Jézus parancsára, aki kettesével küldte apostolait maga előtt, és ez jel a testvéri szeretetre is.

A harmadik szermót Bernát az Ószövetségi Törvény előírásainak, valamint a Jézus szüzi fogadásának és Mária szüzi szülésének, Mária érintetlenségének szenteli. Máriának nem volt szüksége a megtisztulásra. Bernát bőségesen

²¹² A patrisztikus tanúságokat ismerteti: DEUG SU: *La festa della purificazione in occidente*. 153-165.

²¹³ Sancti Bernardi abbatis Claræ-vallensis PL 183, 365-372. Kritikai kiadásban:

magyarázza az obláció gondolatát is. Krisztus oblációja a templomban, az ő végső önátadására utal. S mi mást adhatna a hívő nép az Úrnak, mint a dicséret áldozatát, a szentmiseáldozatot. Bernát gyertyaszentelői szermóira nem jellemző az allegória használata, hanem inkább az Ószövetség, a krisztusi teljesség, és az Egyház életében megélt kegyelmi jelen összefüggésében, tehát egyfajta üdvtörténeti szemléletben ír.

Az allegorikus vonások, annál inkább fellelhetőek III. Ince pápa (1198-1216) szermójában, aki szinte mindenben jelképet lát. Az ünnep misztériuma csaknem elveszik a köré font szimbolikában. III. Ince pápa terjedelmes szermója az ünnep szentleckéjének, a Malakiás prófécianak a kifejtésére összpontosít (*Ecce ego mitto anegelum meum*).²¹⁴ Krisztus eljövételét az Írásokból, a jelekből és küldöttekből akarja bemutatni (*ex litteris, signis et nuntiis*). Először ószövetségi szentírási sorok idézésével (tizenhat idézet) szól Krisztus eljövételéről. Krisztus eljövetele hármassal: a Szűz méhébe (*templum salutare*), a jeruzsálemi templomba (*templum materiale*) és a hívek lelki templomába (*templum spiritale*). Az első eljövétel meghirdető követ. Gábrriel arkangyal. A második eljövétel hírnöke a betlehemi pásztoroknak megjelenő angyal. E második eljövételt részletezve szól III. Ince pápa Jézus bemutatásának titkától. Kihangsúlyozza a bemutatás mozzanatát, az anya felajánlja azt, aki majd önmagát ajánlja fel a kereszten. A templomban megváltják azt, aki a kereszten megváltja a világot. Gerlicét ajánlanak fel azért, aki önmagát adja a világnak. A szerző, kihangsúlyozza, hogy Krisztust nem kellett volna alárendelni a Törvénynek, mert csodás születésével nem nyitotta meg anyja méhét, de ő mégis saját tetszés szerint alávetette magát a Törvénynek. Külön sorokat szentel az égő gyertyák hordozásának gyakorlatára. III. Ince is a Plútó körüli mondavilág és az *Amburbale* kiszorításával, és annak transzformációjával magyarázza a keresztény ünnep és processzió eredetét. E nézeteit tekintve a középkori liturgiama­gyarázók sorába áll. A gyertyákat vivő hívek, a kegyelem által megtisztulva, okos szüzek módjára mennek

²¹⁴ Innocentius III. *In sollemnitate purificationis gloriosissimæ semper virginis Mariæ*. PL 217. 505-514.

Krisztus elé. A szerző rácsodálkozik Krisztus alázatosságára, szegénységére, annál is inkább, hogy ezt egybeveti az istenség felségével, dicsőségével és hatalmával. Krisztus harmadik eljövételének hírnöke az új Illés, Keresztelő János, aki az Úr küldötte (*angelus*). Nem a természete ez, hangsúlyozza a szerző, hanem a küldetése szerint angyal, vagyis küldött. Krisztusnak hármassal kellett átmennie: a vízzel történő lemosáson, a szenvedés, megalázás keresztségén és a vér keresztségén. Keresztelő János mindezt előre jelezte, megkeresztelve az Urat, prédikálva, és vértanúhalálával. Külsőleg keresztelt, de nem belül végzett hatást. Prédikálta a bűnök bocsánatát, de nem adhatta meg. Meghalt az igazságért, de ő nem tudott igazzá tenni senkit sem. Ezt csak az Úr teheti meg, aki eljön az Ő szent templomába. Ez a harmadik eljövétel a hívek lelkének templomába történik. Az ószövetségi várakozást az Egyház adventi antifónáival jeleníti meg. Krisztus lelki eljövetele hármassal: a múltbeli eljövetele alázatban, a jelen eljövetele szentségben, a jövőbeli fenségben. Először eljött megváltani, most megszentelni, eljön majd ítélni és jutalmazni. Jelenlegi eljövételében eljön a hívek hajlékába, s az Atya és a Lélek is vele van. A ház építésének elemeihez hasonlóan, a hit alapzatával, a Miatyánk hét kérésének alapjával, a Szentlélek ajándékának hét oszlopával. A ház hét oszlopa a hét fő erény, hét oszlopfője a hét boldogság, a nyolcadik boldogság pedig a homlokzat. A négy fala a négy sarkalatos erény jelenti, az öt ablak, az öt lelki érzéket, a két ajtó az önmegtartóztatást (*abstinentia*) és önmérsékletet (*continentia*). A küszöb az alázat, a ház két csarnoka a bölcsesség és a tudomány, így lesz a testünk lelkünk, az Úr szent temploma, amelybe eljön Krisztus.

A homíliák és szermók rövid áttekintés is megmutatja a Purifikáció ünnepe háttérben álló üdvtörténeti tény gazdagságát. Egyaránt észlelhető, hogy ez az ünnep még kötődik a megtestesülés ünnepköréhez, és Jézus Krisztus örök és test szerinti születéséhez, gazdag krisztológiai igazságok taglalásában, ami Krisztus emberi és isteni természetét illeti. Ahogy a krisztológia nem kerülheti ki Mária személyét és Isten benne végbevitt kegyelmi művét, úgy a keresztény ünnepnek is megvan ez a

máriás vonása is. A szerzők nagyon könnyen felfedezik az ünnep ószövetségi előképeit, s ezek beteljesedését. Alkalmas az ünnep evangéliuma erkölcsi jellegű gondolatok megfogalmazására is, amelyek közül kitűnik Isten Fiának engedelmessége, alázata, tisztasága, szegénysége. A nyugati homíliákban érdekes módon nem hangsúlyos a világosság és fény motívuma, ellentétben pl. Szophroniusz homíliájával. A középkori allegorikus értelmezés nagyon könnyen megtalálja kapcsolódó pontjait, s amint Szent III. Ince pápa beszéde mutatja, a hit- és erkölcsstan tételeihez, s azok legnépszerűbb kategóriát fel tudja vonultatni Purifikáció ünnepén, ami bizonyára a latinul olvasók, és népnyelven értők számára sem volt haszontalan. A homíliákat átszövi a Szentírás ismerete és bőséges használata, amin nincs mit csodálkozni, ha a középkori liturgia és Szentírás szoros kapcsolatára, valamint a Szentírás olvasásának monostori gyakorlatára gondolunk.

3. Gyertyaszentelés és processzió Mária tisztulásának ünnepén a középkori esztergomi liturgiában

A magyar kereszténység történetének kezdeteikor, a frank-római liturgia befogadása során az eddigi kutatások meglátásai szerint több forrásterület hatásával kell számolni, ezek a forrásterületek a mainzi, a magdeburgi s a salzburgi érseki tartományhoz köthetők, de ezeken túlmenően a lotaringiai tájegység hatására utaló adatok is vannak, már a XI. századtól kezdve.²¹⁵ A kutatói érdeklődés más területek pl. a karantán, itáliai területek forrásainak és liturgiájának hatásai vizsgálatára is fokozatosan kiterjed.²¹⁶ Sajátos kérdést vet fel a külföldi szerzetesi források és szekuláris úzusok hatásának viszonya is a magyarországi liturgiára. A középkori Magyarországon mindenestre korán megteremtődtek a frank-római liturgia helyi szokásrendjének kialakulásához vezető lehetőségek, amelyek megfelelő egyházi központokhoz, intézményekhez (székesegyházak, keresztelőegyházak, monostorok) kötődnek, s amelyeknek voltak történelmi, kulturális, és gazdasági feltételei is.²¹⁷ A XII. század elejére, egy évszázad alatt mindenestre kialakultak olyan sajátosságok, amelyek jellemzik a magyarországi rítusterületet, és sejthető a magyarországi liturgia történetében egyfajta rendezés, szerkesztés, amely összefüggött az első magyar szentek szenttéavatásával, a Szent László és Könyves Kálmán korszakának zsinataival, amelyek a liturgikus életet is szabályozták. A nagy egyházi központok

²¹⁵ A forrásterületek kérdésköréről: RADÓ: *A magyar liturgia eredete 391-399*. TÖRÖK: *A magyarországi liturgia története*. TÖRÖK: *A hazai és lotharingiai liturgia kapcsolata*. A Török József által 1985-ben megírt liturgiátörténeti összefoglalót szépen árnyalják a következő művek: SZENDREI: *A „mos patriae” kialakulása*. DOBSZAY: *Corpus Antiphonarum*.

²¹⁶ Itt az aquileiai rítushoz tartozó források feltárására gondolunk a CAO-ECE és Musicalia Danubiana sorozatok keretében. Vö. GILÁNYI-KOVÁCS-DOBSZAY: *CAO-ECE IV/A Aquileia (Temporale)*

²¹⁷ DOBSZAY: *A magyar liturgia istvánkori elemei*. MÁLYUSZ: *Egyházi társadalom*. 57-117.

körül kristályosodhattak ki az egyes liturgikus úzusok is, ezen a téren Esztergomnak Magyarországon kiváltságos helye volt. A kutatók szerint, minden jel arra mutat, hogy az esztergomi érseki széki liturgikus úzusa nagy jelentőséggel bírt és önálló hagyománnyá alakult a XII. század elejétől, mindenesetre a XII. század végén egy tudatos liturgikus reform képe körvonalozódik az esztergomi érsekségben, amely összefüggött a székesegyház újjáépítésével II. Géza (1141 - 1162) és főleg III. Béla (1172 - 1196) alatt, valamint ennek az időszaknak kedvező szellemi, gazdasági és kulturális állapotával.²¹⁸ Erről tanúskodik az ún. esztergomi notáció megjelenése, valamint következetes alkalmazása és az esztergomi körhöz tartozó liturgikus könyvek anyaga.²¹⁹ A XIV. századtól reprezentatív források is tartalmazzák az esztergomi rítust.²²⁰ Az úzus jellemző pontjai éppúgy jelen vannak az officiumban, mint a misszale temporáléjában és szanktoráléjában, de a processziós, rituális és pontifikális anyagban is.²²¹ Dobszay szerint az esztergomi rítus a liturgikus repertóár sajátos válogatásában, kiegészítésében, a liturgikus anyag elrendezésében, dallamvariánsokban, és sajátos kottairási módszerben ölt testet, amit az esztergomi repertoár, esztergomi szerkezet, esztergomi gregorián, esztergomi notáció kifejezések foglalnak össze.²²² Az esztergomi liturgikus úzus identitását bizalmasan kijelölő tételeknek és elrendezéseknek a megállapítása csak széleskörű összehasonlító munkák során válik egészen biztosá. A szövegrepertoár közül az officium anyagának feldolgozása, és a liturgikus énekek, az esztergomi gregorián

²¹⁸ Dobszay két alternatívát jelölt meg: vagy még a szentistváni időkben, vagy a lászlókori és kálmánkori korszakhoz annak zsinataihoz képez el egyfajta liturgikus rendezés reális lehetőségét. DOBSZAY: *A magyar liturgia szentistvánkori elemei* 53.

²¹⁹ Az esztergomi notáció Szendrei Janka, a magyarországi gregorián ének tekintetében Szendrei és Dobszay László munkássága a mérvadó. Pl. SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, SZENDREI: *A „mos patriae” kialakulása*.

²²⁰ Az esztergomi liturgiarendezésről: SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. 181,24, DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*. 19-23.

²²¹ TÖRÖK: *„A mise-oratók összehasonlító vizsgálatának tanulságai*. 11-14.

²²² DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*. 21.

vizsgálata van előrehaladott állapotban.²²³ Az esztergomi rítus papi imádságai, rubrikái, szerkezeti sajátosságai, vagyis elrendezése kevésbé szisztematikusan voltak vizsgálva eddig. A középkor végén az esztergomi liturgikus hagyomány és úzus nyomtatott liturgikus könyvek formájában is megjelent, felvállalva az esztergomi rubrikát. Esztergom és a magyarországi egyházak közvetlen befolyást gyakoroltak a XI. század végén alapított Zágráb és a XIII. századtól kifejlődő, s 1308-ban jóváhagyott pálos rend rítusára is.²²⁴ Esztergom liturgiájának kisugárzása a szuffragáneos püspökségekhez is elért, érintette Egert, Győrt, Vácot, Veszprémet, Nyitrát, Pécsét is, ez azonban a források hiánya miatt inkább csak sejthető. Ez a hatás nem jelentette azonban, hogy a szuffragáneos központok ne őrizhettek volna korai hagyományokat konzervatívabb módon, mint akár az érseki egyházmegye, vagy ne alakultak volna ki liturgikus sajátosságok mind a *mater et caput*, mind a szuffragáneos egyházak gyakorlatában. A nyomtatás korszakában Esztergom misekönyve nagy területen volt használatban, példányai kimutathatók Győr, Veszprém, Vác, Eger, és az anyágyházhoz tartozó Felvidék területén.²²⁵ A XVI. század fordulója körül Eger breviáriumot és ordináriuskönyvet, Pécs és Zágráb misekönyvet nyomtattak, s ezzel is jelezték részleges liturgikus különállásukat Magyarországon belül, s ez a misszálé és officium anyagában is tetten érhető. A legújabb kutatások a magyarországi officium területén világosan megrajzolták két további úzus létének körvonalait, az egyik az erdély-váradí, a másik a kalocsazágrábi officium, ezek az esztergomi officiummal együtt közös alappal rendelkeznek, ami a hagyományok közös gyökereire utal, egy korai magyarországi

²²³ A magyarországi antifónakincs kiadása: DOBSZAY - SZENDREI: *Monumenta Monodica Medii Ævi. V Antiphonen.* V/1-2-3. A magyar gregorián legfontosabb tételei megjelentek a *Schola hungarica* lemezein és CD felvételein:

²²⁴ TÖRÖK: a magyar pálos rend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225-1600).

²²⁵ A nyomtatott misszálék katalógusainak könyvtörténeti adatai és a XVII. századi vizitációs jegyzőkönyvek tanúsítják: pl. HUBAY: *Missalia hungarica.* 38-63. BEKE: *Pázmány péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei.* 57.128. 147..

hagyomány tanúi, amelyek azonban sajátosan fejlődtek a különböző régiókban. Sajátos kérdést vet fel a Szepesi Prépostság és a Szeben-Brassó környéki vidék liturgiája, amelyek ugyan az esztergomi érseki tartományhoz tartoztak, de részleges önállóságuk és földrajzi helyzetük miatt sajátos liturgikus forrásokkal rendelkeznek. A középkori Magyarországi liturgia és esztergomi rítus már a XVI. század során a protestantizmus és törökök által érintett területeken sok helyütt gyakorlatilag is megszűnt, s ahol gyakorolták, ott is 1630-tól kezdve fokozatosan és hivatalosan is a római rítus könyvei vették át a gyakorlatban a helyét.²²⁶ E vázlatos kép is jelzi, hogy az esztergomi úzus megismerése és jellegzetes pontjainak feltárása szempontjából a különállást mutató magyarországi rítusterületek forrásaira is szükség van. A *Purificatio sanctæ Mariæ* ünnepének esztergomi ordóját a forrásokból a következő sorrendben vizsgáljuk: Esztergom központi forrásai, a Pozsonyi Társaskáptalan környezetének könyvei, Zágráb rítusához tartozó források, magyarországi pálosok liturgiája, korai eredetű magyarországi liturgikus források, az Egri Püspökség területéhez kötődő források, Pécs nyomtatott misekönyve, bizonytalan eredetű magyarországi források. A magyarországi eredetű források vizsgálatát kiegészíti a kuriális ordó, valamint Prága, Olomouc, Krakkó, valamint német források (Salzburg, Mainz, Köln, Trier, Magdeburg érseki tartományokból) adatainak egybevetése Esztergom gyertyaszentelő ordójával, amelyek esetében elsősorban az Esztergommal közös pontok keresésére szorítkozunk.

²²⁶ FÜZES: „Rítusváltás vagy liturgikus reform? Pázmány Péter liturgikus rendteremtése a XVII. században.” 22-33.

3.1. A Mária tisztulása ünnep a középkori Magyarország liturgiájában

Mária tisztulása ünnepével a magyarországi középkori liturgia mindegyik változatában számolni kell, hiszen ez az ünnep a VII. századtól szerves része lett a szanktorálénak, a magyar kereszténység kezdetéig pedig az ünnep minden szertartási eleme megszületett: az officium, a gyertyaszentelés és processzió szertartása, valamint a szentmise anyaga. Szent László uralkodása alatt, az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat a megtartandó ünnepek között sorolja fel a *Purificatio sanctæ Mariæ* ünnepét.²²⁷

A gyertyaszentelő processzió rendje eredetileg a római *ordo* műfajában került leírásra, amely elsősorban rubrikális forrás. Ezek az ordók, amelyek az egyházi évvel kapcsolatos ordók korpuszába tartoztak, az Alpokon túl egészültek ki a gyertyaszentelő euchologikus anyaggal, s így kaptak helyet a pontifikálékban, szakramentáriumokban majd a misszálékban. A misszale anyagában Mária tisztulása ünnepi miséje előtt, a pontifikálék egy részében pedig a naptári év előrehaladásával az egyházi év nagy ordói között leheltek fel, mint pl. a vízszentelés Epifánia ünnepén, hamvazószerdai szertartás, virágvasárnap szertartás. A gyertyaszentelő ordót tehát többféle forrásban szükséges keresni. A középkorvégi nyomtatott források liturgikus könyvtípusai közül előfordul püspöki agendáskönyvben, plébániai használatra szánt rituálékban, amelyet obszekviáléknak, esetenként agendáknak is hívnak, de több helyütt a misszálékban is.²²⁸ A napjainkra fennmaradt kéziratok magyarországi források áttekintésénél, kiindulópontot jelentett Radó Polikárp katalógusa 1941-ből és 1973-ból, ezek azonban csak a magyarországi könyvtárakban fellelhető liturgikus kéziratokat tárgyalják, amelyek nem mind

²²⁷ PÉTERFFY: *Sacra Concilia. I. 34-36. XVIII.*

²²⁸ Prágában tipikusan az agenda műfajában helyezik el. Német források általában az agendában és obszekviálékban tartalmazzák, ritkábban a misszálékban. Lengyel források a misszálékban és agendákban is tartalmazzák. Magyarországon a nyomtatott misszálékban és obszekviálékban található meg.

magyarországi provenienciájúak.²²⁹ Szendrei Janka 1981-ben megjelent katalógusa a magyarországi provenienciájú hangjegyes liturgikus forrásokra összpontosít, s nemcsak a magyarországi könyvtárakból gyűjti egybe őket. Ez a kiadvány hasznos meglátásokat nyújt a kódexek provenienciáját és notációját illetően is.²³⁰ A magyarországi eredetű további forrásokról a róluk megjelent tanulmányok, esetleg kiadványok nyújtanak egyelőre tájékoztatást.

A katalógusok és jegyzékek áttekintése után világossá vált, hogy a magyarországi liturgikus kéziratosság fennmaradt forrásai közül a gyertyaszentelő processzió szertartása a magyarországi provenienciájú pontifikále könyvtípusok közül csak egyetlen egyben található meg, mégpedig az ún. Hartvik-agendában. Sem a XII. századi Esztergomi Benedikcionále, sem a XIV. századi Veszprémi Pontifikále, sem a XV. századi Filipecz-féle pontifikále nem tartalmazza ugyanis a gyertyaszentelés ordóját.²³¹ A szakramentárium típusú kéziratok között is csak egy szakramentáriumban, mégpedig a Pray-kódex szakramentáriumában lelhető fel. A különféle kéziratosszaléknak csak egy része tartalmazza a szertartást.²³² A nyomtatott esztergomi misszale kiadásai mind tartalmazzák a gyertyaszentelést és a processziót, hasonlóan a nyomtatott esztergomi obszekviále kiadásaihoz. Az esztergomi misszale és obszekviále rítusleírását kiegészíthetik az esztergomi ordináriuskönyvek, mint rubricisztikai források. A tételek pontosításához a graduálék, zsolozsmaantifonálék, a nyomtatott esztergomi breviáriumok, processzionálék járulhatnak hozzá.

²²⁹ Első változata még 1941-ben jelent meg (RADÓ: *Index codicum*), a második változatot Mezey László rendezte nyomda alá, s 1973-ban jelent meg: RADÓ: *Libri liturgici*.

²³⁰ SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*.

²³¹ A XI. századi Esztergomi Benedikcionále második részében főpapi szertartások is találhatóak, a Veszprémi Pontifikále: Vö. RADÓ: *Libri liturgici*. 446-458. Nr.143. A XV. századi Filipecz-féle pontifikále: Esztergom Főszékesegyházi Könyvtár Mss. 26.

²³² Jávor Egon által vizsgált hét pozsonyi misszale közül csak egy esetben volt jelen a gyertyaszentelő a kódex anyagában. Vö. JÁVOR: *Hét kéziratosszalékos pozsonyi misszale*. 24-26.

A magyarországi provenienciájú források közül Mária tisztulása ünnepének legrégebb említései a XI. századból származó szerkönyveinkben fordulnak elő. A nyitrai káptalan könyvtárában őrzött ún. Szelepchényi-kódex, újabban *codex nitriensis latinusnak* is nevezik, műfajilag *evangelistarium*, az ünnepek evangélium-perikópáit tartalmazza húsvétvasárnaptól kezdődően az év körforgásában temporáléra és szanktoráléra tagolva. Ez a szerkönyv Mária tisztulása ünnepét a szanktoráléba illeszti, és az ünnep evangéliumát közli (*Postquam impleti sunt dies purgationis Mariæ*).²³³ A kódexről azonban legutóbb egy hipotézist állítottak fel, mely szerint az Aachen mellett Burschfeld monostora számára íródott, s csak később a XIV. században került Magyarországra a pilisi apátságba, majd Óbudára, s az újkorban Pozsonyba és Nyitrára.²³⁴ Amennyiben ez a feltevés helyesnek bizonyul, akkor a Szelepchényi-kódex, hasonlóan az Oláh-féle *evangelistarium* esetéhez, nem a magyarországi liturgikus gyakorlat korai tanúja.

A Zágrábban őrzött szent Margit-szakramentárium 1073 és 1092 között készült és a zágrábi egyházmegye alapításakor került Magyarországról, valamely szent Margit vértanú szűz tiszteletére szentelt monostorból Zágrábba.²³⁵ Az ünnep megnevezése: *Ypapanti ad. S. Mariam*. Az ünnep gregorián szakramentáriumokból ismert három orációja szerepel benne, igaz néhány szövegvariánssal, a *postcommunio* szövege tűnik a később megszokottaktól eltérőnek, gyertyaszentelést és processziót nem tartalmaz.²³⁶ A kódex végén a 111. fólióra későbbi kéz jegyezte be a gyertyaszentelő miséjének evangéliumát.

Az 1075 - 1083 között készült, az Esztergomi Benedikcionálénak nevezett kézirat, amely konkrét bizonyítékot szolgáltat az Esztergom és Zágráb közötti korai liturgikus kapcsolatokhoz, vagyis, hogy a zágrábi egyházmegye alapításánál valami

²³³ A kódex színes faksimile kiadása: SOPKO: *Nitriansky kódex*. 33^f

²³⁴ A hipotézist 2006-ban egy szlovák kutató fogalmazta meg Vö. NEMEŠ: *Nitriansky kódex*.

²³⁵ A rá vonatkozó irodalmat és adatokat legutóbb összefoglalta SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 56-65. Purifikáció miséjének orációi: f. 35^v 36^f

²³⁶ *Omnipotens sempiterna Deus maiestatem tuam. Exaudi Domine preces nostras. Quesumus Domine Deus noster que per reparationis.*

módon Esztergom is hozzájárult az új egyházmegye könyvekkel való ellátásához.²³⁷ Az Esztergom részére összeállított és másolt szerköny első része főpapi áldásokat (*benedictionale*) tartalmaz, másik része kivonatolt pontifikále (*epitome pontificalis*) megnevezéssel illethető.²³⁸ Főpapi áldást tartalmaz *Purificatio sanctæ Mariæ* ünnepére.²³⁹ A püspöki áldás szövegei Török József vizsgálata alapján a magdeburg - braunschweigi benedikció-korpuszba tartoznak.²⁴⁰

Amennyiben a Hartvik-agenda magyarországi keletkezése végleges bizonyítást nyer, akkor elmondható, hogy ez a szerkönyv tartalmazza a mai tudásunk szerint a legrégebbi ismert magyarországi gyertyaszentelést és processziót. A Zágrábban őrzött *agenda pontificalis* kéziratát biztosan Magyarországon használták, komoly érvek valószínűsítik magyarországi keletkezését, amely a XI. század végére XII. század elejére tehető.²⁴¹ A XII. századi forrásaink közül megemlítendő a Pray-kódex, amely értékes liturgiátörténeti forrás és egyben magyar nyelvemlék is, amelynek szakramentáriuma is őrzi a gyertyaszentelő processzió ordóját. Még az árpádkorba tartozik, a XIII. század elején keletkezett a zágrábi egyházmegyes *missale notatum*, árpádkori misszale, valószínűleg plébániai használatra íródott, tartalmazza a gyertyaszentelő processziót és misét.²⁴²

Mária tisztulása ünnepének magyarországi zsoltosmájára értékes adatokat szolgáltat a XII. század első harmadában íródott *Codex Albensis*, amely műfaját tekintve zsoltosmához használatos antifonále, és nagy valószínűséggel a délkelet-

²³⁷ KNIEWALD: *Esztergomi benedictionale*. 213-231.

²³⁸ A kódex legújabb leírása, kutatástörténetének összefoglalása, zenei adatainak értékelése: SZENDREI: „*A mos patriæ*” kialakulása. 47-54.

²³⁹ A kódex lapjai számozatlanok, a karácsony utáni időszakban a szentek ünnepei között *Conversio sancti Pauli* ünnepe után található: *In purificatione S. Marie*. A főpapi áldás szövege azonos a Sacramentarium Gregorianum Hadrianum Supplementumában közölt szöveggel.

²⁴⁰ TÖRÖK: *Az esztergomi benedictionale*. 69-70. A szerző a MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium* kiadását használta összehasonlítási alapul.

²⁴¹ A kódexre vonatkozó kutatástörténetet és problematikát Vö. MADAS: *Középkori prédikációirodalmunk* 49-83. különösen 49-54. SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 66-103.

²⁴² Mindkét kódex kutatástörténetét, tartalmi és zenei elemzését részletesen ismerteti: SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 144-249.

magyarországi, erdély - váradinak nevezett zsolozsmarítus tanúja, s amely egybevethető a további századok zsolozsmás forrásaival, mint pl. az esztergomi breviáriumokkal, a különböző antifonálékkal, váradi, kalocsai és zágrábi breviáriumokkal.²⁴³

A X - XIII. századból fennmaradt magyarországi források azonban csak csekély töredékét jelentik a sejthető liturgikus könyvállománynak, nem alkotnak forráscsoportokat, így az *Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ* magyarországi celebrációjának értékes, korai tanúi, de inkább csak egy folyamat és gyakorlat pillanatfelvételeiről van szó, Szendrei Janka kifejezésével élve.²⁴⁴ A középkor második szakaszából (XIV-XVI.) maradtak fenn forráscsoportba sorolható magyarországi eredetű kéziratos liturgikus kódexek és nyomtatványok, de ebből az időszakból is vannak egyedülálló források. A következőkben az esztergomi rítusú forráscsoport gyertyaszentelőjének kiválasztására, elkülönítésére, vizsgálatára kerül sor.

3.2. Az esztergomi rítus forrásainak bemutatása és tipológiája

Az esztergomi rítus a magyarországi források nagymértékű pusztulása ellenére még mindig a legjobban dokumentált rítus a középkori Magyarország területéről, igaz forrásai nem a X - XIII. évszázadokból ismeretesek elsősorban, hanem a középkor második feléből. A rítus fennmaradt liturgikus forrásait alapvetően két csoportra oszthatjuk, a kéziratos, valamint a nyomtatott liturgikus forrásokra. A két csoport időben érintkezik egymással, s az első liturgikus nyomtatványok mögött is nyilván

²⁴³ *Faksimile kiadása tanulmánnyal ellátva*: MEZEY-FALVY: *Codex albensis*. Legújabb összefoglaló, kutatástörténet, zenei elemzés: SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása*. 104-143. Szendrei a Purificatio tételeire is felhívja a figyelmet, amelyeknek eredetét és párhuzamait kutatni kell még.

²⁴⁴ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása*. 41-46.

kézíratos előzmények állnak. A nyomtatványokat nem lehet *creatio ex nihilo*-nak tekinteni. A nyomtatványokban előforduló címek világosan hivatkoznak az adott helyi egyház úzusára, vagyis szokásrendjére, egyfajta folytonosságra, amelyet nem csupán a gyakorlatban és szájhagyományban, hanem írásos lejegyzésekben is hagyományoztak. Így késő középkori keltezésük ellenére a nyomtatott források kellő óvatossággal és kritikai szemlélettel retrospektív forrásokként is kezelhetők, s mindenképpen alkalmasak a korai forrásokkal való egybevetésre. Bizonyára gondos előkészítés előzte meg a nyomtatványok kiadását. A kéziratokban nem mindig szerepel korabeli bejegyzésként az úzus meghatározása, itt elsősorban belső tartalmi érvek, intézménytörténeti és könyvtörténeti adatok bizonyíthatják az esztergomi rítushoz való kötődést. Az esztergomi rítus első komoly kézíratos forrásai a XIV. századból származnak, amelyet az anjou-kor gazdasági és kulturális virágzása jellemez.

Az esztergomi rítus forrásait feloszthatjuk a szoros értelemben és a tág értelemben vett esztergomi forrásokra. A szoros értelemben vett esztergomi források azok, amelyek az esztergomi székesegyház és kisugárzási területe számára és használatára íródtak, amelyek nevükben ezt megjelölik, s anyagukkal bizonyítják. A szoros értelemben vett esztergomi forrásokhoz sorolhatók az alárendelt Pozsonyi Társaskáptalan esztergomi rítust tartalmazó szerkönyvei. Tág értelemben vett esztergomi rítust tartalmazhatnak kisebb egyházak szerkönyvei, vagy a szuffragáneus egyházmegyékből fennmaradt egyénített arcú, de nagyvonalakkal az esztergomi rítus körébe mutató források tanúságát. Végsősoron azonban a tartalmi érveknek kell eldönteniük, hogy egy adott forrás esztergomi rítusú, ahhoz nagyon hűséges, vagy azon belül saját vonásokat hordoz. A kódexek sematikus besorolása az esztergomi rítus forrásai közé inkább hipotézis, amit a teljes tartalmi egybevetés erősíthet vagy cáfolhat meg. A magyarországi pálos és a középkori zágrábi liturgia Esztergommal való kapcsolata a szakirodalomból közismert,

liturgikus könyvek alaprétegét köszönhetik az esztergomi rítusnak. Önálló megközelítést is igényelnek, amelyek sajátos vonásaikat feltárják.

A kéziratos források esetében fontos figyelembe venni a kézirat jellegét: reprezentatív forrásról van-e szó, vagy éppen egy másolópéldányról, vagy egy kisebb templom, vagy társulat, vagy mellékoltár könyvéről, esetleg útimisszáléról. A kéziratos források provenienciájának és keletkezési idejének kérdése nem minden esetben van lezárva megnyugtató módon, dolgozatunkban olyan források is vizsgálatra kerülnek, amelyek provenienciája nincs véglegesen meghatározva. Hipotézisként tekintünk az eddigi szakirodalom megállapításaira, abban bízva, hogy a lehetséges részletek hozzájárulhatnak a források provenienciájának jövőbeli árnyalásához. A XV. század, a zsigmond-kor és a reneszánsz időszaka is kedvező időszakok voltak a kéziratos liturgikus könyvek szempontjából, s a XVI. század utolsó két évtizedétől kezdve a nyomtatás vívmányait Esztergom is felhasználta liturgikus könyvek kiadásához. Természetesen az egyes nyomtatványok kivitele különböző célokról, és különböző gazdasági helyzetű megrendelőkről tanúskodik. Míg német területeken szinte minden egyházmegye nyomtattatott magának szertartáskönyveket, Magyarországon ez Esztergomnak, Egernek, Pécsnek, Zágrábnak sikerült többé-kevésbé, és egy eddig beazonosítatlan egyházmegyének.²⁴⁵ A nyomtatott forrásokból, legyen azok ősnymtatványok vagy régi nyomtatványok bőségesebb példányszám áll rendelkezésre, egy-egy kiadásból több példány is fennmaradt.²⁴⁶ Provenienciájukról általában kellő öntudattal és egészséges büszkeséggel tanúskodnak a címoldalon és a befejezést jelző kolofonnál is. Hasonlóan szólhatnak a megrendelőről, s hogy mely könyvkereskedő költségén készültek, megnevezik a nyomtatás helyét és a nyomdászt is. A proveniencia és a rítus megnevezése mellett a szerkönyv típusát is megnevezik a feliratok. A

²⁴⁵ Németországban a misszálé, breviárium mellett rendszeresen adtak ki agendákat és obszekviálékat is. Nyomtatott magyarországi főpapi agendát nem ismerünk, obszekviáléja Esztergomnak volt. A beazonosítatlan forrás a *Missale Dominorum Ultramontanorum* 1480

²⁴⁶ Az inkunábulumok és nyomtatványok leltárai: Vö. RMK, BH

nyomtatott forrásoknál feltételezhető, hogy nem csupán egyetlen intézmény, templom számára, hanem szélesebb körű használatra szánták.

Az esztergomi rítus forrásaiból dolgozatunk számára különösen azok a fontosak, amelyek a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének gyertyaszentelését és processzióját is tartalmazzák. Ezeket a forrásokat a teljesség igényével törekedtünk egybegyűjteni, ugyanakkor gyakorlatilag lehetetlen volt a nyomtatott misszálék összes kiadását áttekinteni, a használt kiadások alább felsorolásra kerülnek. Az esztergomi provenienciát nyíltan az érsekség nyomtatott szerkönyvei vállalják fel a XV. század vége felé. Ezek sorát *Breviarium Strigoniense* nyitja meg 1480-ban, amelyet Velencében nyomtattak, Mátyás király akarata nyomán.²⁴⁷ Az első esztergomi misszále 1484-ben jelent meg Nürnbergben Antonius Koberbergnél, de ugyanebben az évben a *Breviarium Strigoniense* második kiadása is kinyomtatásra került ugyanitt. A breviárium második kiadásának előszava is elárulja, hogy azt Mátyás király akaratából, Mihály milkói püspök, esztergomi szuffragáneus adta sajtó alá Theobald Fuger budai könyvkereskedőn keresztül, aki azt Georg Stuchs nürnbergi nyomdászra bízta, míg a *Missale Strigoniense*-t Antonius Koberger nürnbergi nyomdász készítette el, aki azt 1484. augusztus 31-én fejezte be.²⁴⁸ Az esztergomi misekönyv második kiadását 1486-ban ismét Velencében nyomtattatják. Az esztergomi misekönyvből 1484 - 1518 között, húsz kiadás jelent meg. A kiadások lebonyolítását főként budai könyvkereskedők végezték (pl. Theobald Fuger, Joannes Pæp, Urbanus Rhem, Stephanus Heckel), az ő költségükön bonyolították, de mindig állt mögötte kezdeményező, mint pl. 1511-ben Bakócz Tamás.²⁴⁹ A breviárium és misszále kiadása mellett Esztergom obszekviálét vagy más néven *baptismale* feliratú könyvet is nyomtattatott, valamint ordináriust is több ízben. Nyomtatott főpapi szerkönyvről azonban nincs

²⁴⁷ RMK, BH, HUBAY: *Missalia hungarica* 11.

²⁴⁸ HUBAY: *Missalia hungarica*. 11-12. 37, 84. BH

²⁴⁹ A középkori kéziratok és nyomtatványok mögött meghúzódó személyiségekről: Vö. HOFMAN: *Régi magyar bibliofílek*.

tudomásunk. Ha az esztergomi megrendelésekhez hozzászámítjuk a pécsi, zágrábi és pálos megrendeléseket, elmondható, hogy 1500 körül valóban volt kereslet a nyomtatott források iránt, ami összefüggött az egyházi igényekkel, a nyomtatott könyvek népszerűségével, és egy vásárlóerővel rendelkező réteget is feltételez. A nyomtatott magyarországi szerkönyvek kiadása 1518 után látványosan csökken. 1525-ben még *Obsequiale Strigoniense*, 1537-ben pedig pálos misekönyv jelent meg, ez utóbbi Martinuzzi fráter György költségén. A mohácsi vést követően majd a török hódoltsággal és a magyarországi reformáció által megjelölt korszakban a kéziratos és nyomtatott források egy része a pusztulás és megsemmisülés állapotába került, de a nyomtatott példányok iránt maradt kereslet is a XVI. és XVII. században. A nyomtatványokba bejegyzett tulajdonos-bejegyzések gyakran jelzik a tulajdonos neve mellett a könyv vásárlásának dátumát is.²⁵⁰ A Pázmány-féle vizitációk feljegyzései részben jelzik, hogy hol volt megtalálható az esztergomi misszálé a XVII. század huszas éveiben.²⁵¹ Fellelhető volt a Felvidék kisebb nagyobb helyein, esperesi központokban, plébániákon. Birtokolták esztergomi, győri, pécsi, kalocsai egri püspökök, kanonokok, plébániák is, amint ez Hubay Ilona által összegyűjtött adatokból szépen kitűnik.

Az esztergomi nyomtatott misekönyvekben jellemző a gyertyaszentelő szertartás és processzió jelenléte, amit például a kortárs prágai és német misekönyvekhez viszonyítva kiemelünk, mert azok legtöbbször nem tartalmazzák. Az esztergomi misekönyvek a szanktoráléban az ünnep szentmiséje előtt közlik a szertartást. A gyertyaszentelő ordót a nyomtatott esztergomi misekönyvek alábbi kilenc kiadásában vizsgáltuk meg.²⁵²

²⁵⁰ PL. HUBAY: *Missalia hungarica*. 43.

²⁵¹ BEKE: Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Vö. pl. a barsi főesperességet: i.m. 35-72: *Missale Strigoniense* volt még 1626-ban Skleonoteplíc, Janolehota, Garamszentkereszt, Wiesca, Apati, Sernov, Kovachi, Kys Apathi községekben *Agendarium Strigoniense antiquum* (valószínűleg *Obsequiale Strigoniense* valamely kiadása): Janolehota, Garamszentkereszt, Apáti.

Breviarium Strigoniense: Jastrab, Garamszentkereszt.

²⁵² Az alább felsorolt kiadások nem kerültek megfigyelésre:

Ordo in purificatione sanctæ Mariæ:

MStr 1484, Nürnberg, Antonius Koberger: 118^v-120^r

MStr 1486, Venezia, Erhard Ratdoltus: 131^r-132^r

MStr 1490, Nürnberg, Georgius Stuchs: 167^r-169^r

MStr 1491, Brünn, Conradus Stahel et Matheus Preinlein: 167^v-169^r

MStr 1493, Venezia, Joannes Hamman de Landoia: 188^r-190^r

MStr 1495, Venezia, Joannes Emericus de Spira: 166^r-168^v,

MStr 1498, Nürnberg, Georgius Stuchs: 183^v-185^v

MStr 1502, Venezia, Joannes Emericu de Spira: 166^r-168^r

MStr 1507,²⁵³ Venezia, Lucc' Antonius de Giunta: 211^v-215^r

Az esztergomi obszekviálénak öt kiadása volt, az első 1496-ban látott napvilágot, de ehhez az öt kiadáshoz hozzászámíthatjuk a 1560-ban Oláh Miklós által megjelentetett kiadást is.²⁵⁴ Az esztergomi obszekviálék a házasság szentségének, a keresztelésnek, a betegek szentségének, a temetésnek a szertartásait tartalmazzák, valamint a szentmiséken kívüli benedikciók szövegeit, valamint az egyházi év ünnepeihez kötődő processziós szertartások rendjét. Valójában a plébánosok által használandó szertartásoknak foglalatáról van szó, a rituále műfaját megjelenítő könyvről, amelyet *obsequiale benedictionum* vagy *baptismale* névvel is jelölnek.²⁵⁵ Az *Obsequiale Strigoniense* példányai is tartalmazzák az *Ordo in purificatione sanctæ Mariæ* szertartást, dolgozatunkban az alábbi két kiadást használtuk.

MStr:1498, Venezia, Joannes Emericus de Spira;MStr 1501, Lyon, Jacques Sacon

MStr 1503, Venezia, Joannes Emericus de Spira; MStr 1508, Wien, Joannes Winterburger

MStr 1511 Venezia, Nicolaus de Francfordia; MStr 1511 Basel, Jacobus de Pfortzheim

MStr 1512 Venezia, Petrus Liechtenstein; MStr, 1513 Venezia, Petrus Liechtenstein

MStr 1514 Wien Joannes Winterburger;MStr 1518, Venezia, Lucc' Antonius de Giunta

²⁵³ Képeket, incialékat tartalmazó példány.

²⁵⁴ Az első nyomtatott esztergomi obszekviáléről: RÁTH: *A legrégebb esztergomi obszekviále.*

Az *Obsequiale Strigoniense* kiadásai: ObStr 1496, ObStr 1500, ObStr 1501, ObStr 1508, ObStr 1525 Oláh Miklós féle: ObsStr1560.

²⁵⁵ A német egyházmegyék nagyon szívesen jelentettek meg obszekviálékat. Dolgozatunkban: regensburgi, eichstätti, freisingi, konstanzi, augsburgi obszekviálékat is tanulmányoztunk.

ObStr 1501, 54^r-55^r (hiányos, az ordó eleje nincs meg)

ObStr 1508, 48^v-52^r

Az esztergomi ordináriuskönyvek tanúságát is figyelembe szükséges venni a kutatások során, mégha előrejelezzük, hogy szűkszavúnak bizonyulnak a vizsgált szertartást illetően. Az ordinárius rubrikális műfajt képvisel, elsősorban direktoriális és ceremoniális kérdések iránt tanúsít érdeklődést, egyes változataiban nem azonos a kétfajta kérdéskör aránya, s gyakran építi be anyagába a liturgikus tételek incipitjeit is, így tételjegyzékként alkalmas lehet egy adott helyi egyház szöveganyagának részleges megismerésére.²⁵⁶ Az ordináriuskönyv a káptalanok tagjainak nyújtott segítséget a napi liturgikus gyakorlatot érintő kérdések eldöntésében, és segítette az intézmény hagyományainak átadását. A magyar liturgiátörténészek figyelmének központjában eddig főként az Egri ordináriuskönyv állt, amely a XX. században két újrakiadást is megért, s valóban gazdag tájékoztatást nyújt Esztergom szuffragáneos egyházmegyéjének székesegyházi úzusáról. Tételkezdetekben gazdag, bőven taglalja a szertartások szerepbeosztását, a használt paramentumok színét, s az ünnepek rangsorolását.²⁵⁷ Sokkal inkább a figyelmen kívül maradtak az esztergomi ordináriuskönyvek, amelyekből hat kiadást ismerünk.²⁵⁸

Az ordináriuskönyvek és rubricisztikai források műfajával magyar területen Földváry Miklós István foglalkozott részletesen cikkeivel és doktori disszertációjában, amelynek mellékletében forrásokat is közölt: az ún. szepesi ordináriust, amelyet *Rubrica strigoniensis ante 1469* névvel illet, az *Ordinarius*

²⁵⁶ Ordináriuskönyvek témájában Földváry Miklós István írt doktori disszertációt, ahol bőséges nemzetközi szakirodalom felsorolása található erről a könyvtípusról és műfajról, hasonlóképpen a rubrikás műfajokról, az esztergomi ordináriuskönyvek filológiai és liturgiátörténeti elemzéséről. Vö. FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis*.

²⁵⁷ Az Egri ordináriusa XVI. század elején két kiadásban jelent meg 1509-ben és 1516-ban. A XX. század elején Kandra Kabos közölte. Legújabb szövegközlés és fordítás: DOBSZAY: *Ordinarius Agriensis*.

²⁵⁸ Vö. FÖLDVÁRY: *Rubrica strigoniensis* 125-136. A következő kiadások léteznek: *Ordinarius Strigoniensis* Nürnberg 1493-1496, *Ordinarius Strigoniensis* Nürnberg 1496 *Ordinarius Strigoniensis* Venezia 1505, *Ordinarius Strigoniensis* Venezia 1509, *Ordinarius Strigoniensis* Lyon 1510, *Ordinarius Strigoniensis* Venezia 1520.

Strigoniensis 1509. évi kiadását.²⁵⁹ Földváry a korai magyarországi forrásokból kivonatolt rubrikagyűjteményt is összeállított, amelyet egy ma ismeretlen esztergomi őspontifikále-töredékeknek tart.²⁶⁰

Az esztergomi rítusnak két kifejezetten esztergomi rendeltetésű kéziratos misszáléja ismeretes, amely tartalmazza a gyertyaszentelőt. Az egyik, faximilie kiadásban is napvilágot látott, Szendrei Janka címadása szerint *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Esztergomi rítushoz tartozása belső tartalmi érvek alapján észlelhető.²⁶¹ Legutóbb is Szendrei mutatta be a kódex kutatástörténetét és tartalmi elemzését, valamint érvelt az esztergomi székesegyházi proveniencia mellett.²⁶² A kódex keletkezését Károly Róbert idejére, 1320 körülre datálja. Szendrei álláspontja szerint a kódexnek mint könyvnek is az eredete Esztergomhoz és az érseki székeskáptalanhoz kötődik. Ugyanakkor az is valószínűleg látszik, hogy már a tervezéskor normatív mintakönyvnek szánhatták ezt a kódexet, bár elkészülte után nemsokára már a Pozsonyi Társaskáptalanban lelhető fel. A legjobban dokumentált hazai miseliturgiának nevezi Szendrei, amelynek anyagára szerinte számos más kézirat épül. A szlovák kodikológus, Šedivý Juraj legújabb munkája írástörténeti érvek alapján szintén korábbra datálja 1341-nél, mégpedig a XIV. század elejére, a huszas évekig bezárólag.²⁶³ A szlovák kutatók szerint, akik egyébként *Missale Posoniense I.* (Šedivý), vagy *Missale Bratislavense I.* (Sopko) megnevezéssel illetik a kéziratot, akár Pozsonyban is készülhetett, bár elismerik, hogy a pozsonyi káptalan írásos kultúráját képviselő kódexektől különálló alkotás. A kódex írásának Itáliára utaló nyomait Gentilis követ magyarországi tartózkodásával hozzák összefüggésbe. A *Missale notatum Strigoniense*

²⁵⁹ FÖLDVÁRY: *Rubrica strigoniensis ante 1469*. FÖLDVÁRY: *Ordinarius Strigoniensis 1509*.

²⁶⁰ Az esztergomi őspontifikále töredékeinek tarja a korai forrásokban fellelhető azonos nyelvezetű, hasonló rubrikatöredékeket. Ezeket a töredékszövegeket közölte is. Vö. FÖLDVÁRY: *Fragmenta Pontificalis*.

²⁶¹ Bevezető tanulmányok, faximilie kiadás: SZENDREI-RYBARIČ: *Missale notatum Strigoniense*.

²⁶² SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 282-324.

²⁶³ ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schrifkultur* 88-94.

töredékekben fennmaradt párja egy breviárium, ami ugyanazon kéz munkája.²⁶⁴ A szlovák kutatók a liturgikus tartalmat nem nagyon vizsgálják. A liturgikus tartalom azonban figyelemreméltó a kódex reprezentatív jellegére, valamint korára való tekintettel. Jó szolgálatot tesz a nyomtatott esztergomi misszáléval való egybevetés során, s ezt természetesen a gyertyaszentelő ordó tekintetében el is végezzük. A gyertyaszentelő a szanktoráléban lelhető fel: *Ordo in purificatione sanctæ Mariæ* a 214^r - 216^r.²⁶⁵

A második esztergomi rítusú kéziratoss misszálé az ún. Pálóczi-misszálé: *Missale Strigoniense archiepiscopi Pálóczi*.²⁶⁶ Pálóczi György 1425 - 1439 között volt esztergomi érsek. Misszálét, breviáriumot és egy pontifikálét is készíttetett. A misszálét egyértelműen püspöki használatra szánták, a későbbi nyomtatott esztergomi forrással való egyezését Radó Polikárp észlelte és jelezte. Mihály milkói püspök (+1501), esztergomi szuffragáneus az esztergomi székesegyház Szent Fábían és Sebestyén oltárának ajándékozta.²⁶⁷ A Pálóczi-pontifikále nem tartalmazza a gyertyaszentelést, a misszálé a szanktoráléban az ünnep miséje előtt jelzi: *Ordo in purificatione beatæ Mariæ virginis*:132^r-133^v.

A fejezetben említett források alkotják azt forráscsoportot, amelyből az esztergomi gyertyaszentelő megvizsgálható, kiegészítve majd az Esztergomhoz közismerten közel álló Pozsonyi Társaskáptalan esztergomi rítusú forrásaival, valamint a pálos és zágrábi források tanúságával.

²⁶⁴ ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schrifkultur* 93.

²⁶⁵ SZENDREI--RYBARIČ: *Missale notatum Strigoniense* 381-388. A kódex gyertyaszenteléső szertartásáról: JÓZSA: *Gyertyaszentelés és processzió*.

²⁶⁶ RADÓ: *Libri liturgici*. 201-206. Nr. 41.

²⁶⁷ RADÓ: *Libri liturgici*. 201.

3.3. Gyertyaszentelés és processzió az esztergomi szertartásrendben

Az esztergomi gyertyaszentelő szertartásrend megállapításához először a közel egykorú nyomtatott esztergomi források, a misszale és obszekviále egybevetése szükséges. Majd ehhez viszonyíthatók a kéziratok, a Pálóczi-misszale és a XIV. század eleji *Missale notatum Strigoniense* szertartása. A szövegközlés után megfigyeljük a vizsgált esztergomi források kapcsolatát. Az így nyert tapasztalatot kiegészítjük az ordináriuskönyvek adataival. Bemutatjuk a szertartás liturgiátörténeti adatait, elhelyezzük az esztergomi székesegyház környezetében, megvizsgáljuk a liturgikus tételeket, imádságokat és énekeket.

3.3.1. Az esztergomi liturgia forrásainak tanúsága

A *Missale Strigoniense 1484* kiadásának szövegét alapul véve közöljük az esztergomi gyertyaszentelő szertartást. A lábjegyzetben feltüntetjük a tételekre vonatkozó eltéréseket, elhagyásokat, hozzáadásokat, vagy választható tételeket.²⁶⁸

Ordo in purificatione sancte Marie²⁶⁹

/118^v/

1. Sacerdos indutus vestibus sollemnibus, cum thuribulis et crucibus exiens de sacrario, veniat ante altare et dicat.²⁷⁰

²⁶⁸ A szövegközlés módjához e dolgozat 5.3 fejezete nyújt eligazítást. Megjegyezzük, hogy az 1486. évi misekönyv, tehát a második kiadás gyertyaszentelője, tételesen, szószerint, teljesen egyezik a 1484. évi kiadással. A misekönyv harmadik kiadástól kezdve észlelhető változás a szövegben, ez csupán két tételt érint, ezeket az eltéréseket a lábjegyzetben jelezzük.

²⁶⁹ Pálóczi-misszale: *Ordo in purificatione beate Marie Virginis*

Asperges me Domine.

Versiculus. *Ostende nobis.*

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua devotione tuis venerari, interius assequi gratie tue luce concede. Per Christum.

2. Ad processionem responsorium Gaude Maria.

Versiculus. *Post partum.*

Oratio. *Famulorum tuorum quesumus Domine.*

3. Qua finita benedicatur novus ignis:

Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocationem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Christi, quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus, et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus et gloriam plebis tue Israël, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud, et omnibus illud manibus gestantibus, verum lumen tue maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem Dominum.

4. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

5. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur

²⁷⁰ Pálóczi-misszále: om. rubricam

*supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem.*²⁷¹

6. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit virgo adducens manibus filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicabat populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

7. Oratio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem tui sancti nominis, et per intercessionem sancte Marie Virginis Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando, teque laudando, a te pio domino exaudiatur de cælo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum vivit.

8. Antiphona.

²⁷¹ Pálóczi-misszálé: ad. *Dominum*

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit, nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

9. Oratio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem, bene+dictionem celestem, ut qui²⁷² eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscunq[ue] locis accensa sive posita fuerint, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphælem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de rectoriis, de cunctis locis, in quibusq[ue] Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos. Bene+dico te creatura ceree, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trinitatis, ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem qui vivit et regnat Deus.

10. Muta voce ad modum prefationis²⁷³

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum.

Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare.²⁷⁴ Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile

²⁷² ObsStr 1501: A nyomtatványból eddig hiányoztak oldalak, ettől a ponttól kezdve követhető a gyertyaszentelő ordó, a nyomtatvány 54^f fóliójától.

²⁷³ Pálóczi-misszale om. rubricam

et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis,²⁷⁵ semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.²⁷⁶

11. Oratio

Omnipotens sempiternae Deus, qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparare iussisti, bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quotinus sic amministretur lumen exterius, ut te donante lumen sancti spiritus tui in nostris non desit cordibus interius. Per eiusdem.

12. Qua finita cantor incipiat *Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue Israel*. Psalmus. *Nunc dimittis servum tuum.*

Et sic cantetur cum singulis versibus et interim accedantur candelae. Tunc sequitur oratio.²⁷⁷

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratiae tuae cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Christum Dominum nostrum.

13. Choratores in reversione incipiant. *Quod chorus vatum.*²⁷⁸ Cum pervenerint ad chorus sacerdos dicit versiculum. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto. Se non visurum.*

²⁷⁴ Pálóczi-misszale ad. *Nos tibi et ubique gratias agere, Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus.*

²⁷⁵ Pálóczi-misszale: *Genitricis digne*

²⁷⁶ Pálóczi-misszale om. *Qui cum Patre....*

²⁷⁷ Pálóczi-misszale ad. *accendantur candelae.*

²⁷⁸ add. vel *Lux mundi*: MStr 1490; MStr 1493; MStr 1495; MStr Nürnberg1498; MStr 1507; ObsStr 1501; ObsStr 1508.

14. Oratio

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de matre Virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per.

15. Tunc sequitur antifona *Cum inducerent*. Psalmus. *Benedictus Dominus*.

16. Versiculus *Suscepimus Deus misericordiam*.²⁷⁹

Oratio.

*Perfice in nobis Domine quesumus gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem.*²⁸⁰

A tizenhárom forráson alapuló szövegközlés tanulsága, hogy a nyomtatott esztergomi források között a tételek szintjén kevés a különbség, vagyis a vizsgált nyomtatott misszálék és obszekviálék lényegében ugyanazt a gyertyaszentelő szertartást közlik, ide értve a Pálóczi-misszálét is. A Pálóczi-misszáléban a nyomtatott változatokhoz képest hiányzik a rubrikák egy része és elhagy a szertartás végéről egy verzikulust.²⁸¹ A nyomtatott forrásokban a misszálé első két kiadása megegyezik, a harmadik kiadástól kezdve két tételt érintő változás mutatkozik, az egyik a körmeneti énekrendet érinti, a másik a processziót lezáró könyörgés verzikuluszát. A gyertyás processzió *Quod chorus vatum* himnusza mellé vagy helyett, besorakozik a *Lux mundi beatissima* kezdetű himnusz.²⁸² Ehhez képest a

Om. *Quod chorus vatum* ad. *Lux mundi beatissima*: MStr 1491:

²⁷⁹ Omm Versiculus *Suscepimus Deus misericordiam* et addidunt Versiculus *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto. Non visurum se mortem nisi videret Christum Domini*: MStr 1490; 1493; 1495; 1498; 1507; ObsStr 1501; ObsStr 1508; Om. versiculum: Pálóczi-misszálé

²⁸⁰ add. *Deinde agitur missa in ordine suo*: ObsStr 1501, 1508:

²⁸¹ A Pálóczi-misszálé gyertyaszentelője: Függelék A.10.

²⁸² Az esztergomi rítus forrásaiban a karácsonyi kompletóriumban himnusz, de Purifikáció ünnepének kompletóriumában is a *Lux mundi beatissima*. Vö. DOBSZAY-KOVÁCS: *CAO-ECE V/A Strigonium (Temporale)*88. DOBSZAY-KOVÁCS: *CAO-ECE V/B Strigonium (Sanctorale)* 50.

körmenet zárókönyörgését megelőző verzikus megváltoztatása csekélységnek tartható. Ezek a változások azonban semmiképpen sem érintik a szertartás szerkezetét és imáságos törzsanyagát. A megfigyelésekből adódóan bizonytalanságoktól mentesen vethetjük össze a középkorvégi esztergomi gyertyaszentelő ordót a XIV. századi reprezentatív esztergomi misszáléval, a *Missale notatum Strigoniense* kéziratával.²⁸³

A két forrást kb. 160 év választja el egymástól. A szertartás szerkezeti felépítése mindkét misszáléban teljesen megegyezik (*Asperges*, processzió a gyertyaszentelés helyszínére, benedikciók, a gyertyák kiosztása és meggyújtása, gyertyás processzió). A rubrikák tartalma azonos, vagy nagyon hasonló, de megfogalmazásuk módja különböző. A tételeket illetően a két jelentős eltérés a gyertyaszentelés helyszínére tartó vonulás alatt énekelendő antifóna (MNStr: *Postquam impleti sunt*. MStr1484: *Gaude Maria*). A gyertyás processzió alatt a korábbi misekönyv két tételt jelöl (*Senex puerum*, *Quod chorus vatum*), míg az MStr 1484 csak egyet a *Quod chorus vatum* himnuszt. Az azonos papi imáságszövegek közül azonban rendkívül szembeütköző, hogy a korábbi forrás a tüzet megáldó könyörgést a gyertyaszentelés végére helyezi, a középkorvégi esztergomi források viszont a gyertyaszentelést megelőzően hozzák. Ez a megoldás eltérést okoz a két forrás között a benedikciók sorrendjében, de nem a szertartások egészének szerkezetében.

A tizennegyedik századi jelentős esztergomi forrás és a nyomtatott középkor végi esztergomi ordó ilyen különbözősége az alábbi kérdéseket veti fel a kutató részére: Milyen előzményekkel, előtörténettel rendelkezik az esztergomi rítus nyomtatott forrásaiból megismerhető gyertyaszentelő ordó? Milyen szerkezeti és tartalmi fejlődésen, változáson ment keresztül az esztergomi gyertyaszentelő szertartás öt évszázad alatt? Hogyan árnyalják a képet további források, amelyeket

²⁸³ Vö. Függelék B.2. táblázat

esztergomközelinek, az esztergomi rítus körébe tágabb értelemben tartozónak nevezünk? Miért más a *Missale Notatum Strigoniense* ordójában a benedikciók rendje? Vannak-e további párhuzamai ennek a sorrendnek? A szertartás eltérése egyszeri szerkesztői beavatkozás eredménye, vagy egy korábbi állapot tükré, esetleg egy másik hagyományvonal tanúja, vagy éppen egy újítási kísérlet? A két szertartás különbsége által felvetett kérdésekre csak az összes forrás összehasonlítása után lehet megkísérelni a válaszadást.

3.3.2. Az esztergomi szertartás szerkezetének és rubrikáinak vizsgálata

A középkorvégi esztergomi gyertyaszentelő szertartás szerkezete a következő:

1. Szenteltvízhintés szertartása: *Asperges*.
2. Liturgikus processzió a gyertyaszentelés színhelyére.
3. Tűzszentelés és gyertyaszentelés imádságokkal és antifónákkal, a gyertyák meghintése a szenteltvízzel, a gyertyák megtömjäenezése, kiosztása és meggyújtása ének kíséretében.
5. Gyertyás processzió, énekekkel kísérve, a kóruson át a templom főoltára elé.

A nagyon általános és szüksézávú rubrikák olvasása nyomán több kérdés is megfogalmazódik a liturgiatörténeti adatokat kereső számára: Hol található a gyertyaszentelés helyszíne az esztergomi székesegyház szakrális topográfijában? Milyen útvonalon halad, és hogyan történik a gyertyás processzió? Mit lehet megállapítani a középkorvégi esztergomi gyertyaszentelő direktoriális és ceremoniális jellegű kérdéseiről?

Az esztergomi szerkönyvek rubrikái a gyertyaszentelés vonatkozásában tömörek, rövidek, szüksézávúak, ritkán részletezőek. A részletesebb szabályozást az ordináriuskönyvektől lehetne elvárni, hiszen ezek a könyvek rubrikális, ceremoniális

és direktoriális kérdésekkel is foglalkozni szoktak. A gyertyaszentelővel rokon, de régibb és jelentősebb virágvasárnapi szertartás analógiája is segíthet a kérdések megválaszolásában.

a) A gyertyaszentelő szertartás a középkori esztergomi székesegyház topográfiájában.

Az esztergomi szertartást elsődlegesen a középkori esztergomi székesegyház és székeskáptalan körülményei között szükséges elhelyezni.²⁸⁴ Az esztergomi várhegyen a tizenegyedik század első évtizedétől állt a szent Adalbert tiszteletére szentelt székesegyház (1006). A tizenhatodik századig már komoly építéstörténettel rendelkezett ez az épület, amely mind a mai napig számtalan kérdést vet fel a kutatóknak.²⁸⁵ Az első székesegyházhat a XII. század elején, ugyanazon a helyen egy másik épület váltotta fel, 1100 körülre datálható az új szentélyfej építése, majd fokozatosan újjáépült a háromhajós, háromszakasos hosszház is, a mellékszentélyeknél szélesebb mellékhajókkal. A hosszház átépítése II. Géza korában (1141-1162) történhetett meg, s az építkezés befejezését jelenti a templom közepén álló Szűz Mária-oltár 1156-os felszentelésére vonatkozó adat. A XII. század utolsó negyedében III. Béla (1172 - 1196) uralma alatt nagy építkezések folytak a várhegyen. A Szent Adalbert székesegyház újra átépítésre került (nyugati toronypár, hosszház, kanonoki kórus, *porta speciosa 1185-1196*). A XIV. század elejének viszályai, harcai, pusztításai után Telegdi Csanád érseksége alatt felújították a székesegyházat 1330-1340 között. A nyugati előcsarnok újjáépítése

²⁸⁴ A székesegyház kultikus helyrajzához: Vö. Marosi Ernő fejezetét DOBSZAY: *Az esztergomi rítus.* 44-48. A székesegyház kultikus helyrajzával részletesen foglalkozott Földváry Miklós István is, az esztergomi ordinárius teljes anyagának figyelembevételével: FÖLDVÁRY: *Rubrica strigoniensis.* 385-409.

²⁸⁵ Az építéstörténettel főleg Marosi Ernő foglalkozott. Értékes összefoglalás: BUZÁS: *Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei.* 7-45. A középkori írott források, a székesegyház romos állapotáról szóló újkori képek, mérnöki rajzok, archeológiai feltárások alapján rekonstruálható a székesegyház.

1350 után folyt. A székesegyházat szinte állandó jelleggel bővítették és gyarapították: Krisztus Teste kápolna - 1385 (Demeter érsek), Mennyebe felvett Mária kápolnája - 1396 (Kanizsai János érsek). A XV. században újra nagy építkezések folytak, Széchi Dénes érsek alatt, 1449 - 1453 között renoválás történt, 1453-ban újra felszentelték, Vitéz János új tetőt, Bakócz Tamás pedig 1516-1517 között reneszánsz kápolnát építtetett.

A székesegyház belső szakrális topográfiájában az alábbi helyek voltak a kiemelkedő jelentőségűek: a keletelt szentély a főoltárral; a szentély előtt kicsit alacsonyabban található előszentély tere; még lejjeb a kanonoki kórus az emeletes kórusrekesztővel, azaz a lettnerrel, s annak Szent Kereszt-oltárával; a keresztelőkút a déli mellékhajóban körülötte lévő térrel; az altemplom lejárata, valószínűleg a Szent Kereszt oltára előtt; a székesegyház előcsarnoka (*porticus*); a templom nyugati főkapuja (*porta speciosa*). A felsorolt belső helyek és terek középkori rítusok helyszínei voltak, a székesegyházi környezetben a középkori liturgia ugyanis gazdag helyhasználattal rendelkezett.²⁸⁶ Az esztergomi székesegyház kórusrekesztője (*pulpitus*) körül bizonytalanság van a kutatásoknál. A vörösmárvánnyal burkolt kórusrekesztőre már a XII. századból vannak jelek, de az emeletes kórusrekesztő valószínűleg a gótikus korban (XIV. sz.) épült meg. Korábban megjelentek elképzelések, hogy a kórusrekesztőn két oltár állt, a Szent Kereszt-oltár és a Mária-oltár, középen a kórusrekesztő kapujával. Meggyőzőbbnek tartom Földváry érvelését egy másik hipotézis mellett, mely szerint a kórusrekesztőn középütt volt a Szent Kereszt-oltár, mellette oldalról a kórusrekesztő két kapuja állt. A Mária-oltár pedig a templom hajójában, a templom tengelyében helyezkedett el, előtte egy zsolozsmázásra és közösségi cselekményekre alkalmas méretű térrel.

²⁸⁶ A székesegyház helyeit részletesen bemutatja őket DOBSZAY: *Az esztergomi rítus* 41-48., valamint FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis* 385-405. Földváry a következő címet adta a fejezetnek: Kultikus helyrajz és az egykori székesegyház berendezése. Földváry Dobszay könyvétől eltérően értékeli a kórusrekesztő Szent Kereszt-oltára, szentélybejáratainak, a Mária-oltárnak és a keresztelőkútnak a helyzetét. Az esztergomi ordináriusra alapozott érvelését átolvasva ésszerűnek látszik leírása a szentélyrekesztőről, a Szent Kereszt-oltárról, és a főhajó Mária-oltáráról.

Az esztergomi székesegyház közelében állt a Szent István elsővértanú tiszteletére szentelt processziós templom, melyet még Géza fejedelem alapított, s kezdetben palotakápolna lehetett, mert az esztergomi vár akkor egyaránt fejedelmi és érseki központ volt. Hasonló megoldások német területeken is fellelhetők. A Szent István templom 1220 körül koragótikus stílusban újjáépült, s valószínűleg a II. András által megszerzett Szent István elsővértanú fejereklye őrzési helyéül is szolgált. A Szent István templomhoz 1391-ben társaskáptalant alapítottak. A szent István templom, az esztergomi székesegyház processziós temploma is volt, a középkorban a templom északi oldalánál helyezkedett el, nem nagy távolságban a székesegyháztól.²⁸⁷

Az esztergomi székesegyház mellett röviden meg kell említeni azt az intézményt, amely a napi szertartások végzéséről gondoskodott, mégpedig a székesegyházi káptalant. Az esztergomi szent Adalbertről elnevezett káptalan a XIV. század végén 39, 1525-ben 40 kanonokkal rendelkezett.²⁸⁸ A kanonok nem minden esetben vettek részt személyesen a kari zsolozsmán, már 1277-től ismereteseek Esztergomban prebendáriusok, akiket a karbeli papok segítettek az officium végzésében. A breviáriumok megjelenése és elterjedése érzékelteti a zsolozsmának magánúton történő imádkozását, a nyomtatott breviáriumok iránt is nagy volt a kereslet. Az esztergomi székesegyházban, hasonlóan a többi székesegyházakban és jelesebb káptalanokban bizonyosan nem maradtak el a napi szentmisék, a nap konventuálisan megünnepeelt főmiséje mellett, hajnali Mária-misék, gyászmisék, alapítványi szentmisék végzéséről is gondoskodtak, s a kari zsolozsma is működött prebendáriusok, karbeli papok, és oltárospapok segítségével is, de a székesegyházi és káptalani iskolákhoz tartozó iskolás fiúk rendszeres

²⁸⁷ Szent István protomártír templomáról: BUZÁS: *Az esztergomi vár románkori és gótikus épületei.* 9. 19.

²⁸⁸ Vö. MÁLYUSZ: *Egyházi társadalom.* 110-112. Az esztergomi káptalan életéhez: KOLLÁNYI: *esztergomi kanonokok.* KOLLÁNYI: *Visitatio E.M. Strigoniensis anno 1397.* KÖRMENDY: *Studentes extra regnum.*

részvételével. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, már csak a liturgikus rangjára való tekintettel sem maradhatott el Esztergom székesegyházában és a társaskáptalani templomokban, de a plébániatemplomokban sem.

b) Az esztergomi ordináriuskönyvek tanúsága

Az esztergomi székesegyház kanonoki testületére vonatkozó rövid és általános kitérés után az ordináriuskönyvek közül elsőként az ún. szepesi ordináriuskönyv tanúságát idézzük Purifikáció ünnepének vonatkozásában, amely Földvály Miklós címadása szerint 1469 előtti esztergomi rubrika, a nyomtatott esztergomi misszale korát megelőző forrás.²⁸⁹ Ennek gyertyaszentelői adatai egybevágnak a nyomtatott szerkönyvek gyertyaszentelő szertartásának szerkezetével, tételeivel. Jelzi az *Asperges* elvégzését, a gyertyaszentelésre kiválasztott helyen asztal van elkészítve a gyertyák részére, ide a *Gaude Virgo Maria* énekkel tart a processzió, amelyet verzikulus és oráció zár le. A gyertyák megáldása orációkkal és antifónákkal történik, valamint feriális tónusban énekelt prefációval, ezek incipitjeit azonban az ordinárius nem írja ki. Az imádságokat a gyertyák szenteltvízzel való meghintése, tömjénezése, és a gyertyák meggyújtása követi. Ezután visszatérnek a kórusba a *Quod chorus vatum* éneklésével és

²⁸⁹ Az ordináriust részletesen ismerteti, elemzi: Vö. FÖLDVÁRY: *Rubrica strigoniensis*. 136-149. Szövegét korábban Dankó József közölte, újabb közlése egyelőre disszertáció kéziratban, a gyertyaszentelőre vonatkozó idézetet ez utóbbiból vettük át: FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis ante 1469*. 16-17. „*Ante missam circa processionem primo debet incipi Asperges, deinde versiculus et oratio. A cantoribus responsorium Gaude Maria Virgo, et cum pervenerint ad locum destinatum, ubi mensa est disposita pro benedictione cerarum, ibi primo a sacerdote celebraturo dicitur versiculus Post partum Virgo cum oratione. His finitis incipiunt benedictiones cerarum cum orationibus et antiphonis ad hoc constitutis, necnon præfatione feriatiter percantanda, et in fine præfationis legitur silenter. Amen. Et sic candelæ thurificentur, necnon aqua benedicta aspergentur, et communiter canitur Lumen ad revelationem et cetera, et psalmus Nunc dimittis. Deinde candelæ consecratæ accenduntur. Redeuntes ad chorum, per cantorem debet incipi hymnus Quod chorus vatum. Et cum appropinquassent usque magnam ecclesiam, incipit psalmus benedictus Dominus Deus cum sua antiphona, sicut in matutinis dicebatur. Et similiter per modum istum intellige in die Ramispalmarum post benedictiones florum, et etiam in benedictionibus florum, sicut hodie in ceris.*”

közelednek a főtemplomhoz (*usque ad magnam ecclesiam*), s a főtemplomba érve kezdi el a processzió záróénekét a *Cum inducerent* antifónát és a *Benedictus*-t. Az ordinárius szövege jelzi, hogy a leírónak a processzióról eszébe jut a virágvasárnapi szertartás is, emlékeztet ugyanis, hogy gyertyaszentelőhöz hasonló módon kell eljárni virágvasárnap is. Ez teljesen természetes, hiszen mindkét ünnep esetében hasonló jellegű szertartásról van szó, mégpedig az ünnep tartalmából kibontakozó, áldással egybekötött processziós szertartásról, az ünnepelt események szimbolikus megjelenítéséről. Ezért a gyertyaszentelő szertartás kérdéseire hasznos megfigyelni a virágvasárnap ordóját is, a szepesi ordinárius ez utóbbit már valóban nem részletezi. Az esztergomi rítus virágvasárnapi szertartásának (*ordo in ramis palmarum*) a szerkezete a nyomtatott esztergomi misekönyv első kiadásában a következő:²⁹⁰

1. Szenteltvízhintés szertartása: *Asperges*.
2. Liturgikus processzió az ágak megszentelésének helyszínére énekekkel
3. Igeliturgia (szentlecke, rezponzórium, evangéliumi szakasz)
4. Az ágak exorcizmusa és megáldása benedictiós imádságokkal, prefációval, az ágak meghintése és tömjénezése
5. Processzió a megáldott ágakkal, négy dramatikus mozzanattal bővítve: az ágak és ruhák leterítésével (*Pueri hebreorum*-antifónák), a kereszt megütése barkaággal (*Percutiam pastorem*), a Kereszt előtti hódolat, majd bevonulás a templomba.

A virágvasárnapi és gyertyaszentelői szertartás összehasonlítása után elmondható, hogy felépítésük azonos, a virágvasárnap szertartása azonban természetesen kidolgozottabb, részletesebb, az igeliturgiával és a dramatikus mozzanatokkal bővebb. Az esztergomi gyertyaszentelőnél nem találunk dramatikus mozzanatot a processzió során, hanem csak egy oráció idejéig tartott megállót a templom kapuja, vagy a kórus bejárata előtt. A nyomtatott misekönyv

²⁹⁰ A virágvasárnap ordója: *MStr 1484* 47^v-48^f

virágvasárnapi ordója sem tartalmaz olyan adatokat, amelyekből a szertartások konkrét helyszíneire vonatkozólag nyerhetnénk pontos ismeretet.

Az 1509-ben nyomtatott esztergomi ordinárius gyertyaszentelőre és virágvasárnapra vonatkozó adatai is csalódást keltenek, még annyit sem közölnek, mint az ún. szepesi ordinárius.²⁹¹ Egyedül a szertartáskezdő *Asperges* cselekményét, a gyertyaszentelés tényét említi meg.

c) Az esztergomi gyertyaszentelés és processzió rendje

Az esztergomi gyertyaszentelés helyszínét keresve a korabeli megoldásokra érdemes odafigyelni.²⁹² Zágráb forrásai egyértelműen processziós templomhoz, kötik a gyertyák szentelését, virágvasárnap az ágak megszentelését is, s a főtemplom felé tartva a kapu előtt tartanak megállást. Az Egri ordinárius a kórusrekesztő Szent Kereszt-oltára előtt írja elő a gyertyaszentelést (*descendunt ad aram sanctæ Crucis*). A pálos misekönyv rubrikája (1495) egy kápolnába helyezi a gyertyaszentelést (*ad capellam*), hasonlóan nyugat-európai monasztikus konszuetúdók is. Német középkorvégi egyházmegyes források ismerik processziós templom használatát is, de a főtemplom valamely kápolnájában, vagy oltáránál végzett gyertyaszentelést is, a szerkönyvek egy része azonban inkább általánosan szól erről (*ad locum benedictionis*).²⁹³

Esztergom középkor végi gyakorlatát illetően, hogy hol is történt ténylegesen a gyertyaszentelés, bizonytalanságban maradunk. Annyi sejthető meg a nyomtatott esztergomi misszáléból, hogy a gyertyaszentelés helye még bizonyosan nem a főoltár előtt található, ahogy azt az újkori római misekönyv tartalmazza (MR

²⁹¹ A nyomtatott esztergomi ordináriusról: FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis*. Szövegkiadás FÖLDVÁRY: *Ordinarius Strigoniensis*. A gyertyaszentelőre vonatkozó rész a szövegkiadás kéziratának 32. oldalán található, a virágvasárnapra vonatkozó rész: i.m. 48. A gyertyaszentelésre vonatkozó szerény adat: „*In missa prius dicitur Asperges me cum versiculo et oratione, et consecrantur candelæ. Introitus: Suscepimus Deus per ordinem.*” i.m. 32.

²⁹² Vö. Függelék A) Gyertyaszentelő szertartásrendek közlése.

²⁹³ Pl. Naumburg katedrálisában a kóruson kívül, a katedrális egyik kápolnájában történik a gyertyaszentelés, a barkaszentelés virágvasárnap azonban processziós templomban, a Georgsklosterban történik. Vö. WIESSNER: *Das Bistum Naumburg*. 366-367.

1570). Ezt megerősíti, hogy a rubrikák processziót jeleznek a gyertyaszentelés helyszínére, és ehhez éneket is kijelölnek. A gyertyaszentelés helyére vonatkozóan viszont csak találgatni lehet a korabeli párhuzamok ismeretében: Történhetett akár a templom hajójának Mária-oltára előtt, vagy akár a kórusrekesztő oltára előtt, vagy akár a templom valamelyik kápolnájában. Könnyen elképzelhető, hogy a Szent István processziós templomban szentelték a gyertyát és innen vonultak processzióban a székesegyházba, s ez esetben a székesegyház kapuja előtt tartott stációt a processzió. A lehetséges módokat e fejezet végén soroljuk fel.

A gyertyaszentelő processzió a székesegyház liturgikus napirendjében a tercia elvégzése után következett, így volt ez virágvasárnap is. A tercia utáni idő általában a nap főmiséjére szánt időszakasz, kivéve azokat a napokat, amikor pl. a szexta után kerül sorra szertartás, mint pl. nagypénteken, vagy nona után nagyszombat napján.

A gyertyaszentelés során használt paramentumok színéről is hallgatnak az esztergomi források, a *sollemniter induti, vestibus sollemnibus* kifejezések csak az ünnep rangját emelik ki. Az bizonyos, hogy a gyertyaszentelésben és processzióban bűnbánati színű ruhákat, a gyertyaszentelő miséjében fehér színű paramentumokat használtak, amennyiben azonban a szentmise böjtelő vasárnapjáról szólt, akkor az annak megfelelő bűnbánati szint használták a szentmisében is. A főcelebráns székesegyházi körülmények között bűnbánati színű kappában vagyis pluvialében végezhetette a gyertyaszentelést, vagy kappa hiányában, miseingben és stólában, miseruha nélkül.²⁹⁴

A szolgálattelvők köréről nem tartalmaznak kimerítő jellegű leírást a források, nyilván a klerikusok közül kerültek ki a székesegyház asszisztenciája. A szertartásban résztvevők közül a nyomtatott esztergomi misekönyv egyedül a

²⁹⁴ Kappákkal a székesegyházaknál kisebb helyek is rendelkeztek. Amennyiben nem állt rendelkezésre kappa, akkor kazula nélkül stólában végezték a szertartást. Vö. Függelék A. 20, A.21. a salzburgi és regensburgi ordók bevezető rubrikája

korátorokról (*choratores*) tesz külön említést, akik a körmeneti himnuszt kezdik.²⁹⁵ A kéziratos MNStr rubrikája a püspököt említi meg, aki elkezd a *Lumen ad revelationem* antifónát a gyertyák meggyújtásakor. Egy másik helyen a rubrika a processzióban ereklyét hordozó áldozópapokra és az általuk megszólaltatott antifónára vonatkozik, egy harmadik rubrika pedig a kántorok számára jelzik a tételt, amelyet akkor énekelnek, amikor a processzió a templomba lép.²⁹⁶

Mindezek után az esztergomi rítusú gyertyaszentelő szertartás cselekményei és ceremoniális részletei a következőképpen foglalhatók össze. A szertartás első cselekménye közé tartozik az *Asperges*, amely azonban nemcsak ehhez a naphoz kötődik, általában a vasárnapok és az ünnepnapokhoz tartozó cselekmény volt, virágvasárnap ordójában is szerepel.²⁹⁷ Az *Asperges* cselekményét lezáró verzikus és oráció a középkorvégi esztergomi liturgiában változó volt, az alapvető változat az *ordo missæ* részét alkotta, az ünnepek szerinti változatok az egyes ünnepeknél foglalnak helyet a MNStr kéziratában.

Purifikáció ünnepén az *Asperges*-t liturgikus processzió követte, amely a gyertyaszentelés helyszínére tartott. A liturgikus vonulások közül meg kell különböztetni azokat a vonulásokat, amelyeknek pusztán gyakorlati célja van és azokat a vonulásokat, amelyek valamely üdvtörténeti eseményt jelenítenek meg, vagyis szimbolikusak, az anamnézis értelmében megjelenítő megemlékezések, vagy valamely konkrét célt szolgálnak. A gyakorlati célú vonulás esetében egyszerűen el

²⁹⁵ Nyilván szubdiakónus, diakónus, akolitusok, ceroferáriusok szolgáltak. A korátorok feladata az énektételek éneklése volt. Az iskolás gyerekek részvételét az Egri ordinárius Purifikáció ünnepén külön jelzi, más nyugati források is, főleg monasztikus körből. Pl. DINTER: *Liber tramitis*.41-42. Az Egri ordinárius megjelöli a miséző, a *succentor*, a *cantor*, feladatait, a Pray-kódex a *custos ecclesie* feladatát.

²⁹⁶ „*Accedentes cereos incipiat episcopus. Lumen ad revelationem.*” *Tunc accedant duo presbyteri tollentes capsam cum reliquiis et incipiant antiphonam Senex puerum portabat. Intrans ecclesiam incipiatur a cantoribus Cum inducerent*” Vö. SZENDREI - RYBARIC: *Missale Notatum Strigoniense*. 384-385.

²⁹⁷ A szenteltvíz elkészítése az *Asperges*hez: MNStr 127^r-127^v, Az Egri ordináriuskönyv kiemeli, hogy Purifikáció napján *Asperges festivale* van. Az *asperges*ről: DOBSZAY: *Az esztergomi rítus*. 72-73.

kell jutni a cselekmény színhelyére. Ilyen vonulás a gyertyaszentelés színhelyére tartó vonulás, amely természetesen liturgikus rendezettségű, szertartásos vonulás. A középkori ordók őrzik a római stációs mise vonásait, ezért a későbbi újkori gyakorlattól különbözően a gyertyaszentelést nem a főoltár előtt végeztetik, hanem egy más alkalmas helyen, szívesen a szentélyen és a kóruson kívül. Az esztergomi rubrikák processziós keresztekre, tömjénezőre, és asszisztenciára utalnak. Virágvasárnap *cum plena processione* mennek az ágak megszentelésének helyére vagyis nem csak az asszisztencia, hanem a kórusban helyet foglalók is.²⁹⁸

A szertartás fontos része a gyertyaszentelés elvégzése. Magát a cselekményt nevezik a források benedikciónak, de konszekrációnak is.²⁹⁹ Esztergomban tűzszentelés (*benedictio ignis*) is található előtte. Sajnos a tűzszentelés részletei a vizsgált ordóból nem ismerhetők meg. Purifikáció ünnepén a tűzszentelés egyetlen orációval történik, ellentétben a nagyszombat napján megtartott tűzszentelés gazdagabb ordójával. Ez utóbbi esetben valóságos tűzhöz mennek ki.³⁰⁰ Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe esetében nem találtunk egyetlen egy adatot sem, hogy valóságos tűz megáldásáról van-e szó, vagy a ceremóniárus által már előzőleg elkészített, új tűz lángjával égő világítóeszközt áldanak meg, amely majd a kiosztott gyertyák meggyújtásánál kap szerepet.

A gyertyaszentelés (*benedictiones cereorum, candelarum*) folyamat, amely Esztergom esetében orációkkal, antifónákkal és prefációval történik, amint azt a szepesi ordinárius ki is fejezi (*benedictiones cerarum cum orationibus et antiphonis*

²⁹⁸ A több kereszt és tömjénező hordozása dokumentált a VIII. századi pápai liturgiából, az *ordo romanus* forráscsoportja alapján és későbbi monasztikus konszuetúdókból is.

²⁹⁹ Néhány kifejezés: Vö. Pálóczi-misszálé: *benedictio cerei*; pálosok: *benedictio candelarum*; Zágráb: *benedicantur cerei, benedictio cerorum*; AgPrag: OSzK clmæ 359 *Consecratio cereorum*;

³⁰⁰ Vö. MStr 1484: *Ordo in sabbato sancto* 64^r „*deinde procedant ad ignem de silice excussum cum plena processione*” Az esztergomi ordinárius szerint a tüzet körüljárják tizenöt zsoltár imádkozása közben tizenötször. Majd több oráció segítségével szentelik meg, szenteltvízzel is meghintik, viaszgyertyákat vetnek belé. Az 1600-ban kiadott *Cæremoniale Episcoporum* hangsúlyozza, hogy új tüzről van szó, amelyet kőből csiholnak ki (*de silice excussum*). A megszentelt tüzről ceremoniárius gyertyát gyújt, hiszen az ő feladata lesz, hogy a szertartásban előírt pontokon meggyújtsák a háromágú gyertyatartót.

ad hoc constitutis, necnon præfatione ferialiter percantanda).³⁰¹ A szentelő imádságokat bőségesen kísérte a celebráns részéről a kereszt jele is. A forrásokban prefációnak nevezett *prex* is található, amely előadásmódja miatt különbözött a benedikciós imáktól, a prefációk ferális tónusán énekelte a celebráns. Bizonyos tehát hogy fennhangon hangzott el.³⁰² Amint a következőkben bemutatjuk, az esztergomi rítus gyertyaszentelését jellegzetes ima- és énekrend jellemezte. A benedikciók és antifónák előadásmódjára vonatkozólag a magyarországi rubrikák hallgatnak. Az antifónák nyilván énekelve hangzottak el, hiszen kottájuk gyakran szerepel a forrásokban. A benedikciók az antifónákkal váltakozva hangzottak el. Az imádságok kiejtésének módjára vonatkozólag is szűkszavúak az esztergomi források. A nyomtatott misekönyv „*Muta voce ad modum prefationis*” rubrikája viszont jelzi, hogy oráció tónusból prefáció tónusra vált a celebráns.³⁰³

A gyertyaszentelő imádságokat a gyertyák szenteltvízzel való meghintése és a gyertyák megtömjénezése követte. A szertartás következő fontos cselekménye a gyertyák kiosztása és meggyújtása. A gyertyák kiosztását illetően a középkori párhuzamok alapján jellemző, hogy a főcelebráns kapta az első gyertyát, mégpedig a jelenlevő klerikusok legmagasabb rangú képviselőjétől, majd a jelenlevők kaptak gyertyát a celebránstól, az asszisztencia és a karbeliek, a viselt tisztségek hierarchiája szerint. Vannak adatok arra is, hogy a népnek gyertyát osztottak. Ez esetben nem volt szükségszerű, hogy a celebráns egymaga ossza a gyertyát. A gyertya kiosztása párhuzamosan több helyen is történhetett. Ebben papok segédkeztek.

³⁰¹ Vö. 289 lj.

³⁰² A magyarországi források közül a pálosok 1514-ben nyomtatott misszáléja közli a *Quia per serenissimam* prefáció kottáját. Külföldi források megfigyelése alapján elmondható, hogy német és cseh területeken is, főleg az agenda és obszekviále típusú nyomtatott szerkönyvek szívesen közlik a prefáció kottáját.

³⁰³Pl. Az 1519.-ből származó schwerini agenda a tertia és a sexta imaóra eléneklése alatt jelzi a gyertyaszentelési imákat *sine sollemnitate*. Vö. SCHÖNFELDER: *Ritualbücher. II.*33-36. A katalóniai *Missale Vicense 1496* nemcsak a prefáció dallamát közli, hanem az orációkat is kottával tartalmazza. Vö. *Missale Vicense 1496*, 14^r-17^r

A gyertyák meggyújtása nyilván a megáldott tűzről történt. Az esztergomi rubrikák ezt konkrétan nem részletezik. A ceremóniárius gyertyája segítségével indult el a cselekmény. A gyertyák meggyújtásának a cselekménye párhuzamosan történt a résztvevők csoportjai és azok elhelyezkedése szerint. A gyertyák meggyújtását lefedő ének a *Lumen ad revelationem* antifóna és a *Nunc dimittis* kanticum, amelyet a középkori források egyszerűen *psalmus* felirattal jelölnek, hasonlóan a *Benedictus* kanticumhoz is. Az égő gyertyák fényére utaló *Illumina quesumus Domine* könyörgés zárja le a gyertyák kiosztásának és meggyújtásának cselekményét, amelynek részletes ceremóniáit az 1600-ban kiadott *Cæremoniale episcoporum* írja le a legrészletezőbben, képekkel illusztrálva.³⁰⁴

Az égő gyertyákkal végzett processzió a szertartás fontos cselekménye. A celebránssal együtt a teljes asszisztencia és a karbeli papság alkotta a liturgikus processziót. A VIII - IX. századra utaló római ordók a nép részvételét is jelzik a római stációs processzió során, s alátámasztják a gyertyák hordozását. A gyertyaszentelő processzió lényeges mozzanata, amint a középkori kommentárok is kiemelik, az égő gyertyák kézben tartása, hordozása. A processziót énekek kísérik, a latin liturgikus tételek előadása nem az egész nép feladata volt, hanem az énekeseké. A processzióban a körmeneti kereszt mellett, sor kerülhetett ereklyék hordozására, ezt a korai magyar források rokon szövegű rubrikái jelzik (Hartvik-agenda, Pray-szakramentárium, MNStr, MPos „H”, Kassai „A” misszálé). Az ereklyék lehettek akár kézben hordozható kisebb ereklyetartók, de középkori ábrázolások gyakran mutatják, hogy négy, vagy két személy személy által rudakon hordozott

³⁰⁴ Ez ugyan már újkori kuriális római rítus: TRIACCA-SODI: *Cæremoniale episcoporum 1600*, 201-209.

ereklyetartók is szerepelhettek.³⁰⁵ A gyertyaszentelő processzióknál már a X. századból adatható a körmeneti lobogók hordozása is.³⁰⁶

Az esztergomi processziós ének a *Quod chorus vatum* kezdetű zsoltásmahimnusz. A nyomtatott esztergomi források egy része azonban a *Quod chorus vatum* mellett választhatóvá teszi a *Lux mundi beatissima* kezdetű karácsonyi himnuszt is, amelyet a karácsonyi időszak kompletóriumában használ az esztergomi úzus, így Purifikáció napjának kompletóriumában is. E tétel alkalmazása inkább újdonságnak tűnik, mint régi hagyománynak. A középkori processziók jellemzője a stáció, azaz a megállás, amelynek során vagy szuffrágiumot végeznek, vagy valamely dramatikus mozzanatra kerülhet sor, vagy legalább egy verzikulussal és orációval hangzik el a szertartás útvonalának valamely kiemelkedő pontján. Stáció lehet egy útbaeső processziós templomnál, vagy kápolnánál, vagy a céltemplom kapuja előtt, a főtemplom hajójának valamely útbaeső oltára előtt, vagy a kórusrekesztő nagy becsben álló oltára előtt. A processzió a középkori székesegyházak kanonoki kórusán keresztül ér a főoltár elé. A vonulások egyes szakaszait énekek fedik le, a megálláskor verzikulust és orációt végeznek. Az esztergomi gyertyaszentelő processzió a középkor végén egyetlen megállót tartott, mégpedig a székesegyház kórusa előtt (MStr 1484), vagy amint a korábbi források mutatják a templom kapujában (MNStr, Pálóczi-misszale, ún. szepesi ordinárius). Egyedül ez a megállás tagolta a processziót Esztergomban. A kórus vagy a templomkapu előtt végzett stáció után, a kórusba vagy a templomba lép a körmenet a *Cum inducerent* nagyantifóna és a *Benedictus* éneke kíséretében, amelyek az ünnep reggeli imaórájából kerültek átvételre. A gyertyás processziót Esztergom rítusa verzikulussal és orációval zárja, hogy azután megkezdődhessen az ünnepnap főmiséje a *Suscepimus* introitussal.

³⁰⁵ Keresztjáró körmenet és úrnapi körmenet ábrázolása a XV. századból, igaz nem magyarországi eredetű forrásból: RAPPAI Máttyás *graduále*. Keresztjáró körmenet: 94-95. Úrnapi körmenet: 108-109.

³⁰⁶ Számol vele a PRG rubrikája, Magyarországon az ún. Kassai „A” misszale, Vö. Függelék A.7.

Az esztergomi nyomtatott források alapján lehetséges processzióváltozatok az alábbiakban foglalhatók össze:

1. *Asperges* a székesegyház főoltáránál kezdve, processzió a Szent István processziós templomba, tűzszentelés és gyertyaszentelés a Szent István templomban, gyertyás processzió a székesegyházba énekkel, stáció a székesegyház kapuja előtt, bevonulás a templomba s a kóruson keresztül a főoltár elé (*Cum inducerent + Benedictus*), szentmise.³⁰⁷

2. *Asperges* a székesegyház főoltáránál kezdve, processzió a kórusból a templom hajójának valamely oltárához, esetleg kápolnájához, tűzszentelés és gyertyaszentelés, gyertyás processzió énekkel, stáció a templom kórusa előtt, bevonulás a templom kórusán keresztül a főoltár elé (*Cum inducerent+Benedictus*), szentmise.

A gyertyás processzió lehetséges változatai ebben a második esetben:

a) gyertyás processzió a gyertyaszentelés helyszínéről, csak a templomon belül, rövidebb-hosszabb útvonalon, a kóruson keresztül a főoltár elé.

b) gyertyás processzió a gyertyaszentelés templomi helyszínéről, hosszabb útvonalon, akár a templom területét is elhagyva, a templomot megkerülve, vagy processziós templomot érintve, majd visszatérés a főtemplomba a kóruson keresztül a főoltár elé.³⁰⁸

Esztergomban a XV. század közepén inkább az 1. pontban említett változat valósulhatott meg, a XV. század végén inkább a 2.a) változatnak van nagyobb valószínűsége. A XIV. századi *Missale notatum Strigoniense* esetében is az 1. pontban említett változatnak van nagyobb valószínűsége, s ha a kódexet keletkezése

³⁰⁷ Zágráb processziós templomból indítja és további processziós templom érintésével vonul a főtemplomba. Szerzetesi konszuetúdók rendszeresen tanúskodnak a monostoron belül egy kápolnában tartott gyertyaszentelésről, s a gyertyás processzió legalább három megállójáról is, majd visszatérnek a főtemplomba és a kórusba.

³⁰⁸ Pl. Egerben a kórusrekesztő Szent Kereszt oltárától indul a gyertyás processzió, s a főtemplomot egyszer megkerüli. A PRG forrásaiban a főtemplom háromszori megkerülése található meg.

után Pozsonyban használták is, akkor az ottani topográfia szerint a Szent Márton templom déli oldalánál fekvő Szent Gotthárd temetőkápolna lehetett a gyertyaszentelés helyszíne, s innen tarthatott a processzió a főoltár elé.

3.3.3 Az esztergomi szertartás helye a középkori rítusváltozatok között

Ebben a fejezetben az esztergomi szertartásrendet elhelyezzük a középkori rítusváltozatok között. Célszerű először az esztergomi rítushoz szorosabban kötődő forrásokat vizsgálni, ezeket a Pozsonyi Társaskáptalan, a magyarországi pálos rend és Zágráb kódexei képviselik. Majd a magyar kereszténység korai liturgikus forrásai, valamint bizonyos szempontból egyedi forrásai kerülnek sorra. A kuriális ordó, valamint a cseh, lengyel és németországi kereszténység liturgikus forrásainak vizsgálata zárja le a fejezetet, ami magában foglalja az esztergomi gyertyaszentelővel történő egybevetést. A következőkben gyakran történik hivatkozás a függelékben közölt szövegekre, táblázatokra és a gyertyaszentelő imádságok lelőhelyeit összegyűjtő részre is.

a) A Pozsonyi Társaskáptalan forrásainak gyertyaszentelője

A Pozsonyi Társaskáptalan az Esztergomi Érsekség területén belül a középkor folyamán is kiemelkedő központnak számított.³⁰⁹A pozsonyi várhegyen a IX. században a szlávok idején is létezett egyházi intézmény, épületének alapjait az ásatások során feltárták. A pozsonyi várban a IX. századtól háromhajós bazilika állt, amelyet a XI. században újjáépítettek, titulusa a szent Megváltó (*S. Salvator*) volt. Ez a templom a vártemplom és plébániatemplom funkcióját is betöltötte egyszerre. A szentistváni királyság idején missziós központ és megyeszékhely Pozsony. A

³⁰⁹ A pozsonyi társaskáptalan és intézményei történetének összefoglalója: ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schriftkultur*. 28-39.

Szent Megváltó templomához társaskáptalan tartozott, ez utóbbi létét már a XI. század végén sejtetik a források. A pozsonyi vár környékén is templomos helyek keletkeztek, amelyek közül megemlítendő a várdomb keleti oldalán fekvő Szent Miklós templom környéke, valamint a vár alatti Szent Márton dóm helye, közel a révhez, valamint a későbbi középkori városkapuknál lévő templomos helyek (Szent Mihály templom, Szent Lőrinc templom). A városban a XII. században benedekrendi, majd ciszterci nővérek is jelen voltak, nyomukba rövidesen a klarissza apácák érkeztek, s a XIII. század végén a ferencesek építettek templomot. A pozsonyi dóm hajójában 2002-ben végzett ásatások nyomán bizonyítható, hogy a XI-XII. század fordulóján kőtemplom állt a mai Szent Márton dóm helyén, s e románkori kőtemplom köré temetkeztek is.³¹⁰ A XIII. század elején a káptalan kérésére a pápa megengedte, hogy a szent Megváltó várbeli temploma és a káptalan a várból leköltözzenek, s ekkor sor került a vár alatti kőtemplom átépítésére. Mellette csontkamrával ellátott temetőkápolna is épült a Csukárdiak nemzetségének jóvoltából. A Szent Megváltó titulust a vár alatti templom tovább vitte szent Márton titulusához csatolva. A XIII. század vége felé korai gótikus stílusú templommá alakították, a Szent Megváltó és Szent Márton templomának említik.³¹¹ A korai gótikus stílusú átépítés összefüggött a 1273. évi háborús pusztítások okozta károk helyrehozatalával. A Pozsonynak adományozott királyi privilégiumok (1291) is segítették a város és a templom fejlődését, valamint a városi erődítmény építése is hozzájárult a templom megerősítéséhez (1311-től), a dóm nyugati oldala ugyanis az erődrendszer részét képezte. A XV. században sor került a torony alatti kápolnák megépítésére, s 1455-től a dóm szentélyének megnagyobbítására is. A korábbi rövidebb szentély alaprajzát Henszlmann XIX. századi ásatásai nyomán ismerjük. A dóm megújított és keleti irányban kibővített szentélyét 1487-ben fejezték be, Bakócz

³¹⁰ A történelmi környezetet ismerteti, s az ásatásokat kiértékeli: ŠTEFANOVIČOVÁ: *Dóm sv. Martina v Bratislave. 2002-2009* 15.

³¹¹ ZÁRY: *Dóm sv. Martina*: In BURAN: *Gotika*. 223-236.

Tamás szentelte fel. A főoltára, amely a szent Megváltó titulushoz kapcsolódva Jessze vesszejét ábrázolta, Mátyás király adományából épült, 1497-ben szentelték fel és 1732-ig fennált. A kanonoki kórus stallumait is a főoltárral egyidejűleg építették. A pozsonyi társaskáptalani templom számos mellékoltárral rendelkezett. A templomot körülvevő temetőben, a dóm déli oldalánál Szent Gotthárd és Szent András apostol kápolnája is állt.

A pozsonyi káptalan írásos kultúrájáról 2007-ben jelent meg átfogó munka német nyelven, Juraj Šedivý pozsonyi kodikológus munkája eredményeként, amely bőséges képanyaggal illusztrált mű.³¹² A szerző a fennmaradt liturgikus és egyéb típusú könyvek, epigráfiai emlékek és diplomatikai források elemzésével vázolja fel a káptalan középkori írásos kultúráját. A szerző összegyűjtött már elveszett liturgikus könyvekről szóló adatokat is. A társaskáptalanhoz valamilyen módon köthető liturgikus kódexek ma szétszóródva találhatók meg: Pozsonyban, Esztergomban, Gyulafehérváron, javarészüket pedig Budapesten.³¹³ A misszálék mellett antifonálék is fennmaradtak, valamint különböző töredékek is. A kéziratok keletkezése a társaskáptalan középkori történetének egy-egy kedvezőbb időszakához kötődik, ilyen az Anjou-kor, de a XV. századi szentélyújraépítés idején is új lendületet vett a dóm liturgikus könyvekkel való felszerelése. Pozsony misekönyvei betekintést nyújtanak egy jeles egyházi központ könyvhasználatába. A kéziratok keletkezési sorrendje Šedivý szerint a következő: a betűtípus alapján közös csoportot alkot a *Missale Posoniense* A, C, H (1340-es évek), és a *Missale itinerantium Posoniense*.³¹⁴ Ugyanebből az időből származik, de különálló a *Missale Posoniense*

³¹² ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schriftkultur*.

³¹³ A pozsonyi kódexeket az alábbi katalógusok ismertetik: SOPKO: *Kódexy I-III*. RADÓ: *Libri liturgici*. SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. JÁVOR: *Hét kéziratposzsonyi misszálé*.

³¹⁴ Az újkorban Jávor, Radó és Sopko megjelölései használatosak. Jávor hét misszálé (A-H), Radó (H-I-J), Sopko további misszálékat jelöl Missale Bratislavense (I-VIII). A szakirodalom a kódexek megrendelőiről, vagy másolójáról, vagy más szempontú emlékeztető megnevezéseket is alkalmaz mint pl. Pottenberger-misszálé, Rosentaler-misszálé, Csukárdi misszálé, Missale notatum

„B” kódex (1320-tól az 1330-as évek). Westfáliai Henrich csukárdi plébános alkotása 1377-ből a működési helyéről elnevezett ún. Csukárdi misszále, amelyet Gyulafehérváron őriznek. A XV. században készült kódexek közül a *Missale Posoniense VIII* 1400 körül készült és Olomouc rítusa szerinti könyv volt, a Krisztus Teste Társulat oltárának ajándékozták. További misszálék a Pozsonyi Társaskáptalan írásos környezetéből: *Missale Posoniense VI* (1403), *Missale Posoniense „D”* 1430-as évek, *Missale Posoniense IV* 1430 körül/után, *Missale Posoniense „E”* 1440-es évek?), *Missale Posoniense II.* 1458, *Missale Posoniense III.* 1478, *Missale Posoniense „F”* 1480-1482, *Missale Posoniense „G”* 1488. A kódexeket azonban úgy is szükséges csoportosítani, hogy mely intézmény, oltár használatára készültek, valamint a liturgiai tartalmuk kimerítő vizsgálatára is szükséges. Rítusukat pedig a tartalmuk alapján kell eldönteni. Az ún. Pottenberger misszále (MPos „F”) jelzi, hogy *secundum rubricam Strigoniensem*. A MPos „G” tartalmilag erősen esztergomi vonásokat őriz. A Krisztus Teste Társulatnak adományozott könyv olomouci rubrikát jelöl. A pozsonyi káptalanban a XIII. század derekától őrizték a Pray-kódexet is, 1431-től a *Missale notatum Strigoniense* (*Missale Posoniense I.*) is Pozsonyban őrződött. Ezek azonban nem a pozsonyi káptalan szkriptoraihoz köthetők. Pozsonyi tartózkodásuk hatástörténetének a kutatása érdekes lehet a jövőben. A szakirodalomban pozsonyinak jelzett misszálék anyagában Purifikáció szentmiséjének szövegei általában mindig megvannak, a szekvenciája is fellelhető. De csak kevés misszále tartalmazza a gyertyaszentelést, ezek közül a *Missale Posoniense „H”*, Csukárdi misszále, a Rosentaler-misszále, anyagát vizsgáltuk. Ebben a részben az esztergomi rítushoz mutató három kódexre térünk ki.

Radó Polikárp katalógusában *Missale Strigoniense cuiusdam posoniensis ecclesiae* (Codex „H”) felirattal szerepel a budapesti OSzK clmæ 94 jelzetű

Strigoniense. A pozsonyi misszále kifejezés sem rítust jelent, mert van közöttük esztergomi és olomouci rítusú könyv is.

kódexe.³¹⁵ A „H” jelet Radó Polikárp, Jávor nyomdokain rendeli a misszáléhoz, ezzel is jelezve feltételezését, hogy valamely pozsonyi templom számára írták, mégpedig 1389 előtt. Bár ennek részben ellent is mond, amikor ismertetésében azt is megemlíti, hogy szent Domonkos és szent Ferenc szekvenciákkal ellátott ünnepei azt is jelezhetik, hogy olyan helyre készült a könyv, ahol mindkét rend temploma jelen volt, jelesül nem Pozsony számára, hanem Nagyszombat számára, Pozsonyban ugyanis csak a ferencesek voltak jelen, Nagyszombatban azonban mind a két rend képviseltette magát. Radó idézi Hoffman Edith véleményét, mely szerint az iniciáléi rendkívül hasonlóak a MPos „A” kódex iniciáléihoz. Radó tartalmi szempontból a Pray-kódex anyagával erősen egyezőnek mondja (*codex noster quam maxime concordat cum Sacramentario Prayano*), s ezt kihangsúlyozza a kalendárium, a hamu exorcizmusa, a virágvasárnap, a nagyszombat, a húsvéti eledelek megáldása, és a gyertyaszentelő szertartás tekintetében, de egy ponton kiemeli az MPos „D” (*ordo in parasceve*) és az MPos „I” (*ordo ad faciendum nuptias*) kódexek szertartásával összefüggő tartalmat is.³¹⁶ Juraj Šedivý 1340 körülre datálja a misszálé keletkezését és a Pozsonyi Társaskáptalan szkriptori környezetéhez sorolja.³¹⁷ Szendrei szerint metzi-cseh notációt tartalmaz.³¹⁸ Radó a vizsgált kódex gyertyaszentelőjéről állítja: „*Ordo in Purificatione sicut in Sacr. Prayano, sed benedictio ignis in codice nostro deest.*” Radónak ezzel az állításával nem lehet egyetérteni. A MPos „H” gyertyaszentelője nem egyezik a Pray-kódex gyertyaszentelőjével, de az esztergomi rítus nyomtatott forrásainak gyertyaszentelőjével sem, hanem egyértelműen a *Missale notatum Strigoniense* gyertyaszentelő ordójával azonos. Ugyanazt a sorrendet és rubrikákat tartalmazza nagyon kicsi variánsokkal csupán. Radónak abban sem helyes az állítása, hogy a

³¹⁵ RADÓ: *Libri liturgici* 114-125. Nr 14.

³¹⁶ RADÓ: *Libri liturgici*. 122. A gyertyaszentelőre vonatkozó adatellenőrzés arra készítet, hogy a jövőben tüzetesen újra át kell olvasni a Radó által megnevezett ordókat és mérlegre tenni Radó megállapításait.

³¹⁷ ŠEDIVÝ: *Mittelalterliche Schriftkultur*. 99-103.

³¹⁸ SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. 581.

tűzszentelő imádság hiányzik a kódexből, mert nem hiányzik.³¹⁹ A vizsgált kódex (OSzK clmæ 94) magyarországi használatra készült, s a Pozsonyi Társaskáptalan szkriptori környezetéhez komoly eséllyel sorolható. Keletkezése hátterében lehet, hogy éppen a *Missale notatum Strigoniense* szolgált mintapéldánnyul? Ennek megválaszolásához szükség lesz a kódex liturgiai tartalmának teljes elemzésére, hogy megállapítást nyerhessen milyen kapcsolatban áll a *Missale notatum Strigoniense* teljes anyagával.

A Gyulafehérváron őrzött Csukárdi misszale 1377-ből származik. Henrich csukárdi (Pozsony megye) plébános műve, a társaskáptalan környezetéhez, írásos kultúrájához kötődik keletkezése. Az *Ordo in purificatione beate Marie virginis* a 175^v-179^f lelhető fel.³²⁰ A Csukárdi misszale gyertyaszentelője szerkezetében, imádságaiban, teljesen összhangban van a nyomtatott esztergomi forrásokból ismert ordóval. Ahhoz képest azonban néhány többletet tartalmaz: A gyertyaszentelés helyszínéeként egyértelműen *ecclesia processionalis* említése történik. Az odafele tartó liturgikus vonulás alatt a *Postquam impleti sunt* tételt is előírja, a *Gaude Maria Virgo* rezponzóriumra már a processziós templomnál kerül sorra.³²¹ Pozsony esetében a processziós templom a dómot körülvevő temető kápolnája, a dóm déli oldalán, miközben az északi oldalon volt a templom főkapuja. A gyertyás processzió során az Esztergomban jellemző *Quod chorus vatum* himnusz éneklését megelőzi a *Senex puerum portabat* antifóna éneklése is.³²² A processzió a főtemplom kapuja

³¹⁹ Ezen a ponton szükséges megemlíteni, hogy e sorok írója figyelmetlenségéből tévedést állított két korábbi cikkében az MPos „H” kódex gyertyaszenteléséről, s a Német-római Pontifikále típusához sorolta annak szertartását. Vö. JÓZSA: *Gyertyaszentelés és processzió* 529. JÓZSA: *Máriás prefáció*. 18. A tévedés oka, hogy az OSzK kéziratárában ugyanazon a mikrofilmtekercesen található a clmæ 92 és utána a clmæ 94 kódex. Miközben az M Pos „H” mikrofilmjelzetét helyesen felleltük, a mikrofilmen tévedésből a clmæ 92. kódex szertartását azonosítottuk vele, amely tényleg nem esztergomi rítusú gyertyaszentelő szertartás.

³²⁰ Szövegközlés: Vö. Függelék A.6.

³²¹ Ez a két tétel szerepel a Hartvik-agendában is és az árpádkori hangjelzett misszáléban (MNZagr), tehát korai források adata, a többi ismert forrásunk vagy az egyiket vagy a másikat jelöli ki.

³²² Ez a megoldás szerepel a Pray-kódexben: *Gaude Maria, Senex puerum, Quod chorus,*

előtt tart megállást orációval. A Czukárdi misszále rubrikáinak nyelvezete nem a nyomtatott források rubrikáival, hanem kéziratok rubrikáival harmonizál, mégpedig a következőkkel: Hartvik-Agenda, SacPray, MNStr, MPos „H”. Ezek a források egy korai rubrikahagyomány őrzői. Összefoglalva elmondható, hogy a Czukárdi misszále az esztergomi rítusú gyertyaszentelő szertartást tartalmazza, az MStr 1484 szertartásához képest csekély változattal: a korai magyar forrásokban is előbukannó rubrikatöredékekkel és processziós tételválasztással.

A Pozsonyi Társaskáptalan templomához köthető, s annak főoltára számára készült az a kéziratok misszále, amelyet Rosentaler Magdolna ajándékozott 1488-ban, már a nyomtatott misszálék megjelenésének korszakában. Jávor Egon pozsonyi misszáléről írt munkájában „G”-vel megjelölt misekönyv rendeltetési helye is jelzi, fontos forrásról van szó.³²³ Gyertyaszentelője *In purificatione beate Marie virginis* címmel a szanktoráléban található (133^v-134^v).³²⁴ A jeles misszále gyertyaszentelője, szerkezetében és anyagában a nyomtatott esztergomi források anyagával egyezik, az alábbi néhány kivétellel. A gyertyaszentelés helyszínére tartva a *Postquam impleti sunt* tétel szerepel, s nem a *Gaude Maria Virgo*.³²⁵ A helyszínt csak általánosan jelöli: *ubi candele benedicentur*. A gyertyás processzió során a *Senex puerum* hangzik fel valamint a *Quod chorus vatum*.³²⁶ A processzió a főtemplom kapuja előtt áll meg, ahhoz kívülről érkezik. E pozsonyi misszále összetartozása az esztergomi rítus gyertyaszentelőjével bizonyos, két processziós tételnél korai forrásokban fellelhető változatot használ a középkor végi esztergomi gyertyaszentelőhöz viszonyítva. Megemlítjük, hogy a kódex virágvasárnapi ordója is rendkívül erős egyezést mutat a MStr 1484 virágvasárnapi ordójával.

A MNStr, MPos „G”, pálosok esetében: *Senex puerum, Quod chorus*.

³²³ Vö. JÁVOR: *Hét kéziratok pozsonyi misszále*. 24-26. Jávor ennek a kódexnek a szertartását ismertette.

³²⁴ Vö. Függelék Nr. 13.

³²⁵ Csak ezt az egy tételt tartalmazza: SacPray, MNStr, Miskolci-misszále, pálos és zágrábi források)

³²⁶ SacPray: *Gaude Maria, Senex puerum, Quod chorus*, MNStr, pálos források

Rövid összegzésként elmondható, hogy a Pozsonyi Társaskáptalan vizsgált három kézirata a gyertyaszentelő benedikciók vonatkozásában nem teljesen egységes. Míg a Csukárdi misszále és a MPos „G” imádságrendje a nyomtatott esztergomi misekönyvvel azonos, addig az MPos „H” benedikciói a Pozsonyban őrzött *Missale notatum Strigoniense* benedikcióit követik. Az összes vizsgált pozsonyi forrás a processziós tételekél hagyományos megoldásokat választ, s ez elmondható a MNStr és MPos „H” rubrikáiról is.

b) A magyarországi pálos liturgia gyertyaszentelője

A magyarországi pálos rend liturgiájának forrásairól, rétegeiről jellegzetes pontjairól Török József írt munkát, s ő foglalta össze legutóbb a témát érintő kérdéseket.³²⁷ Ezek alapján közismert, hogy a pálos rítus alaprétege az esztergomi rítusból származik, bár ez az alapréteg gyarapodott további más forrásokból is. Feltételezhető volt, hogy a gyertyaszentelés is az esztergomi alapréteghez tartozik, s ezt a feltételezést Török József összehasonlítása alátámasztotta. A pálos szerzetesrend a középkor végén breviáriumot és misszálét is nyomtatott. A breviárium 1486 - 1491 között Bázelen látott napvilágot, a misszále három kiadásban jelent meg (1490, 1514, 1537).³²⁸ A pálosok két korábbi, XV. századi kéziratos misszáléja, amelyeket ma a göttweigi Stiftsbibliothek őriz, lehetővé teszi a visszatekintést is.³²⁹ A pálos gyertyaszentelő ordójának (*In Purificatione beate Marie virginis*) lelőhelyei: Göttweig Cod. 107, (missale, c.1400) 206^f-208^f; Göttweig Cod 234, (missale, XV.s./2. fele) 110^v-113^r; *Missale fratrum heremitarum*

³²⁷ Vö. TÖRÖK: *A magyar pálosrend*. A szerző 1970-ben az esztergomi és a pálos liturgikus forrásokat, a mise és az officium anyagát vetette egybe disszertációjában. A téma legutóbbi összefoglalása: TÖRÖK: *Remete szent Pál rendjének liturgiája*.

³²⁸ HUBAY: *Missalia hungarica*, 64-66.,

³²⁹ SZENDREI: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*.

1490, 106^v-108^r; *Missale fratrum heremitarum* 1514, 181^r-183^v.³³⁰ Ezek adatai részlegesen kiegészíthetők egyéb források tanúságával is, mint pl. a pálos konszuetudinárium.³³¹ A két nyomtatott misszale gyertyaszentelő szertartásrendje és szövege teljesen azonos, mindössze hat apró, s szavakra vonatkozó variáns van közöttük. Az MPaul 1514 sajátossága hogy a prefációnak jelzett gyertyaszentelő *prex* kottával szerepel benne. Ezt a legtöbb magyarországi forrásban kotta nélkül találjuk. A kéziratos pálos misszálék szertartásai, rubrikái és imádságai is azonosságot mutatnak, rendkívül kevés variánssal.

A pálosok is, az általános gyakorlattal egyezően a tercia elvégzése után tartották a gyertyaszentelést és processziót. A miséző pap kazula nélkül, szolgálattelévőkkel együtt vonult a kápolnába (*ad capellam*), ahol a gyertyaszentelés történt. A vonulás közben a *Postquam impleti sunt* responzóriumot énekelték egyedül, a megérkezést verzikus és rövid oráció zárta. A tűzszentelő imát, öt gyertyaszentelési ima követte, közöttük a negyedikként a gyertyaszentelő *prex* (*Quia per serenissimam*), amelyet a források prefációnak jeleznek és prefációdallamon énekeltek. Az egyes benedikciós imádságok között foglalnak helyet az *Ave gratia plena*, *Adorna thalamum*, *Responsum accepit Symeon* antifónák. A gyertyákat meghintették szentelt vízzel és megtömjönézték. Majd két szerzetes a helyükön álló testvéreknek gyertyát osztott, a gyertyákat meg is gyújtva, miközben a *Lumen ad revelationem* antifónát és a *Nunc dimittis*-t énekelték. A gyertyák kiosztását rövid oráció, a jellegzetes *Illumina* zárja. A gyertyaszentelő körmenet éneke a pálosoknál *Senex puerum portabat* és a *Quod chorus vatum* himnusz.³³² A templom kapuja előtt stáció és oráció található. A templomba lépve a *Cum inducerent* antifóna és a *Benedictus*. Oráció zárja a körmenetet, majd következik az ünnepi szentmise.

³³⁰ Szövegközlés az MPaul 1490 alapján: Vö. Függelék A.14.

³³¹ Bemutatja: FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis* 178.

³³² A processziós énekek kijelölése a pálosok gyertyaszentelőjét egy szűkebb csoport tagjaként tünteti fel (SacPray, MnStr, Csukárdi misszale, MPos „G”)

A pálosok szerkönyveinek vizsgálata megerősíti, hogy a gyertyaszentelő szertartásuk az esztergomi rítusból származó alaprétegéhez tartozik. Az imádságok rendje a nyomtatott esztergomi források elrendezésével egyezik. A szűkszavú rubrikák azonban nem az esztergomi szerkönyveket követik, a vizsgált pálos forrásokon belül azonban azonosak. A gyertyaszentelés helyeként kápolnát jelölnek. Ez annak a gyakorlatnak a nyoma, mely szerint a gyertyák megszentelése a stációs templomnál történt, a monasztikus konszuetúdokban, de a székesegyházi úzusokban is rendszeresen kötődik a monostor, vagy székesegyház valamelyik kápolnájához, oltárához, processziós templomához. A processzióra jelölt énekek a magyarországi gyertyaszentelő ordó-hagyomány korai forrásaiban előbukkanó rétegeből vannak.³³³

c) A zágrábi rítus gyertyaszentelője

A zágrábi egyházmegyét Szent László alapította 1192-ben, védőszentje Szent István király lett. Az alapítást követően kerültek Zágrábba magyarországi provenienciájú liturgikus források. Esztergom és Zágráb közötti liturgikus kapcsolat bizonyítéka az Esztergomi Benedikcionále.³³⁴ A zágrábi püspökséget megalakulása idején liturgikus könyvekkel a magyarországi egyház látta el, s ez a közvetítés érződik a későbbi zágrábi rítuson, a rítus alaprétegét köszönheti Esztergomnak. A zágrábi rítus forrásait a processziós szertartások tekintetében Csomó Orsolya vizsgálta behatóbban.³³⁵ A gyertyaszentelést tartalmazzák a kéziratos és nyomtatott misszálék, de azok az újkori processzionálék is segítik a vizsgálódást, amelyekről megállapítást nyert, hogy retrospektív forrásoknak tekinthetők a zágrábi rítust illetően. Zágráb 1511-ben nyomtatott misszálét, ez a tény a kellő liturgikus és egyházmegyes öntudat, de megfelelő anyagi helyzet jele is.³³⁶ A zágrábi rítus gyertyaszentelőjének

³³³ Vö: Függelék B.8. B.9. táblázat

³³⁴ TÖRÖK: *Az esztergomi benedictionale*, SZENDREI: *A "mos patriæ"* 47-54.

³³⁵ CSOMÓ: *Virágvasárnapi processziók*. CSOMÓ: *Húsvéti processziók*. CSOMÓ: *A Szent kereszt ünnepeinek processziói*. CSOMÓ: *Nagypénteki processziók*.

³³⁶ HUBAY: *Missalia hungarica*. 53-55.

néhány forrása a teljesség igénye nélkül: *In festo purificationis sancte Mariæ virginis*: MZagr. (MR 133, XIV. s./1.) 140^v-142^r, MZagr. (MR 168 XIV. s.) 183^v-185^v, MZagr (MR 26, 1453) 145^r-146^r, MZagr 1511, 150^r-154^r.³³⁷

Csomó Orsolya processziós szertartásokat egybevető kutatásaiból tudjuk, hogy a zágrábi liturgikus hagyomány, amely legtovább élt a gyakorlatban a középkori Magyarország rítusai közül, mégpedig a zágrábi székesegyházban 1788-ig, konzervatív, egybecsengő hagyomány. A gyertyaszentelés és processziót teljességben dokumentálják a misekönyvek, az ismereteket kiegészítik a zágrábi processzionálék, ezek azonban az imádságos anyagot kihagyják, hiszen ez általában nem jellegzetes alkotóeleme a processzionálénak nevezett liturgikus könyvtípusnak. A zágrábi források egybevetése után megállapíthatjuk, hogy anakronikus módon, a XIV. századtól kezdve koherensek, egybetartozók, azonosak a gyertyaszentelő szintjén.³³⁸ Az azonosság fennáll a rubrikák szövegénél, az euchologikus szövegeknél, és a szertartásszerkezetben. A nyomtatott zágrábi misszálé a gyertyaszentelő tekintetében valóban retrospektív forrás is, és hűségesen közvetíti az előző két évszázad zágrábi rítusú gyertyaszentelőjét is.

A MStr 1484-hez viszonyítva a zágrábi rítus tanúságát, megállapítható: a zágrábi rítus gyertyaszentelője Esztergom rítusának gyertyaszentelőjével alapján véve harmonizál. Mindenképpen ugyanazon típusú és anyagú szertartásról van szó. A *benedictio ignis*, a *benedictio candelarum* imádságainak és a máriás prefációnak (*Quia per serenissimam*) az elhelyezkedése, szövege, mind az elterjedt esztergomi elrendezést (MStr 1484) tanúsítja. Ami Zágrábot megkülönbözteti a nyomtatott esztergomi szerkönyvek gyertyaszentelőjétől azok a következők: A rubrikák megfogalmazása és nyelvezete Esztergomtól különbözik, bár a zágrábi rubrikák, az esztergomi rubrikákkal azonos helyen és hasonló tartalommal vannak jelen a szertartásban. Az *Asperges* nem a szertartás elején foglal helyet, mint Esztergomban,

³³⁷ KNIEWALD: *Zagrebački Liturgijski Kodeksi XI-XV. Stoljeća*.

³³⁸ Vö. Függelék A.16.

hanem a gyertyás processziót megelőzően. A gyertyaszentelés helyszínére tartó vonulás éneke a *Postquam impleti sunt*. A gyertyaszentelés stációs templomnál történik. A gyertyás processzió első énektétele a *Gaude Maria virgo*. A gyertyás processzió egy másik stációs templomnál is tart megemlékezést (*ad ecclesiam ad quem processio tendit*), megemlékeznek a stációs templom védőszentjéről, titulusról (*dicatur antiphona de patrono illius ecclesiae*).³³⁹ A köztes stációs templomból a főtemplom (katedrális) bejárata elé tart a processzió, ezalatt éneklük a *Quod chorus vatum* himnuszt. A főtemplom kapuja előtt elvégzett orációt követően a főtemplomba lépve énekelik a *Cum inducerent. Benedictus tételt*.³⁴⁰ A zágrábi gyertyaszentelő a processziós templomokkal számoló szertartásrend szép tanúja, s elsősorban két processziós temploma, két processziós énektétele és az *Asperges* helye egyéníti a MStr 1484 szertartásához képest.

Zágrábban őrzik a XI. század végéhez, vagy a következő század elejéhez kötődő ún. Hartvik-féle *Agenda pontificalis* kéziratát, ennek gyertyaszentelője a jelenleg ismert legrégebb magyarországi gyertyaszentelő. A lapszélre jegyzett megjegyzések és áthúzások (a XIII. századból) bizonyítják, hogy az agendát Zágrábban használták is, de annak hosszadalmas stílusán később egyszerűsítettek, de a lényeges alkotóelemeket megőrizve.³⁴¹ A Hartvik-agenda lapszéli megjegyzései a későbbi zágrábi kódexek szertartásainak megfelelően rövidítik tehát az eredeti szertartást. Ez azt is bizonyítja, hogy az agenda ordója nem különbözik gyökeresen az egyházmegye szokásától, de a régi szerkönyv némelyik megoldásai archaikusnak, különösképpen a későbbiekben.

d) A Hartvik-agenda gyertyaszentelő ordója

³³⁹ A zágrábi processziós templomokról: CSOMÓ: *Húsvéti processziók* 318.

³⁴⁰ A zágrábi katedrális alaprajza, a processziós templomok elhelyezkedése CSOMÓ: *Húsvéti processziók*. 297.

³⁴¹ Földváry Miklós szóhasználati érveléssel bizonyítja a zágrábi használatot. A margóra írt kiegészítésekhez szövegekötés: Vö. FÖLDVÁRY: *Fragmenta pontificalis* 5.

A Hartvik-agenda gyertyaszentelőjét, mint korai forrását, külön vetjük vizsgálat alá, különleges figyelmet érdemel a kódex, a XI/XII század fordulója körül feltehető eredete miatt is. A Hartvik-agenda megnevezést azért használjuk, mert ez a név egyértelművé teszi, hogy melyik forrásról van szó. A kézirat provenienciája körül tapasztalható szakmai álláspontok elemzését legutóbb Madas Edit és Szendrei Janka végezték el.³⁴² Főpapi ordónak, főpapi agendának nevezik, amely közel áll a *pontificale* típushoz, kivonatolt pontifikálénak nevezhető. A kódex a zágrábi egyházmegye alapítása után került Zágrábba Magyarországról. A kódexben ugyan nem találni konkrét utalást, ami a hazai eredetre vonatkozna, de Szendrei szerint belső tartalmi érvek sokasága erősíti meg hazai eredetét. A gyertyaszentelő szertartás helye a kódexben: *Ordo in purificatione sancte Marie* (30^f-34^v).³⁴³

A Hartvik-agenda gyertyaszentelő ordóját az esztergomi rítus nyomtatott forrásaival egybevetve azonnal feltűnik a hasonló szertartásszerkezet, a gyertyaszentelő imádságok és a közéjük ékelődő antifónák azonos beosztása. A Hartvik-agenda szertartása azonban sajátosabb a jellegzetes középkor végi esztergomi ordónál. A sajátosságok listája a következő: A korai forrásunk nem említi az *Asperges* szertartását, a rubrikák megfogalmazása különbözik a nyomtatott esztergomi misszále szövegétől, a gyertyaszentelés helyszínére tartva nemcsak a *Gaude Maria Virgo* tétel, hanem előtte a *Postquam impleti sunt* tétel is elhangzik, a gyertyás processzió elején szerepel a két pap által hordozandó ereklye említése és az általuk elkezdett *Senex puerum* antifóna.³⁴⁴ A processzió további éneke a *Lætetur omne saeculum* verzus, amelyet két klerikus kezd, a kódex becsülettel ki is írja annak mind a húsz versszakát. Szendrei Janka szerint ez egy szűk itáliai forráskörhöz köti, a

³⁴² MADAS: *Középkori prédikációirodalmunk* 49-54., SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 66-103.

³⁴³ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 77. Teljes szövegekészítés: Vö. Függelék A.1.

Marginális megjegyzések szövegét átírta: FÖLDVÁRY: *Fragmenta pontificalis*. 5.

³⁴⁴ A gyertyaszentelés helyszínére tartó processziós tételek párhuzamai: MNStr, Csukárdi misszále, MPos „H”, MPos „G”

Hartvik-agenda ennek a költeménynek második legrégebb emléke a XI. századból.³⁴⁵ A processzió megáll a főtemplom kapuja előtt egy verzikus és oráció erejéig. A főtemplomba lépve éneklük a *Cum inducerent* antifónát a *Benedictus*-szal, *Gloria Patri* nélkül, ez alatt belépnek a kórusba. Rendkívüli a processzió befejezése is Esztergom nyomtatott forrásaihoz képest: négy iskolás fiú lép elő és éneklük a *Qui sine peccato* kezdetű szöveget, amelyhez a *Quod chorus vatum* himnusz csatlakozik. A felsorolt különbségek azonban nem mind egyediek, a megoldások javarés�ének található párhuzama. A forrás egyedi különlegessége a *Letetur omne seculum* és a *Qui sine peccato. Quod chorus vatum* együttes előfordulása és alkalmazásuk az ordóban. A fennmaradt magyarországi forrásokban nem lelhető meg a két ének együttes szerepeltetése Szendrei Janka külföldről sem tapasztalta ezt, s lehetséges, hogy akár Magyarországon kerülhetett egy szertartásba a két tétel.

A *Qui sine peccato* kezdetű refrénnel keretezett *Quod chorus vatum* himnusz szerepel a bécsi ÖNB (Cod. Vind. 1888) kódexében, amely mainzi St. Alban monostor X. századi rituáléja, processzionáléja³⁴⁶ Ez a forrás egyben a *Quia per serenissimam* máriás gyertyaszentelő prefáció egyik legrégebb tanúja is. A prágai és az olomouci rítus több forrását megvizsgálva is jellemző, hogy a *Qui sine peccato. Quod chorus vatum* a gyertyás processzió éneke, ahol iskolás fiúkkal (*pueri*) énekelteni lehetőség szerint a forrás, a jelenlévők a refrén fél- és egész versét a himnusz versszakai között felváltva énekelik (Olomouc), vagy csak az egész refrént visszatérő jelleggel (Praha).³⁴⁷ Amint az esztergomi rítusú forrásoknál láttuk a *Quod chorus vatum* himnusz a processzió éneke az esztergomi rítus szűk és tág értelemben vett forrásainál, némely forrásoknál más énekekkel együtt,³⁴⁸ másutt egyedül.³⁴⁹ Nem szerepel viszont a MNZagr, az Isztambuli misszále, a Miskolci-misszále, MQ

³⁴⁵ A *Letetur omne seculum* ritka előfordulásáról: SZENDREI: A „*mos patriæ*” kialakulása 78.

³⁴⁶ SZENDREI: A „*mos patriæ*” kialakulása 78. A *Quod chorus vatum* himnuszhoz: AH 50, 206-207.

³⁴⁷ Vö. Függelék A.17a.b. A.18a.b.

³⁴⁸ (*Senex puerum, Quod chorus*: SacPray, MNstr, Csukárdi misszále, MPos, „G”, pálosok)
Gaude Maria Virgo, Quod chorus: Kassai „A”, Zágráb.)

³⁴⁹ (Pálóczi-misszále, MStr 1484,)

1499, MDUltr 1480, s az Egri ordinárius anyagában. A *Qui sine peccato refrén* a jelenleg ismert magyarországi eredetű szerkönyvekben egyedül a Hartvik-agendából ismeretes.

A Hartvik-agenda és Esztergom késői gyertyaszentelőjének viszonya sejtetni engedi, hogy a korai szerkönyvek ordói több esetben kifejtettek és hosszúak lehettek. A hosszabb ordó magában tartalmazza a későbbi esztergomi megoldások legfőbb jellegzetességeit. A gyertyaszentelő szertartás vizsgálata megerősíti, hogy a Hartvik-agenda anyaga a magyarországi egyházmegyei liturgia vonalába illeszkedik, s megerősíti a középkor végi esztergomi úzus gyertyaszentelő anyagához hasonló szertartások korai előfordulásának valószínűségét.

e) A Pray-kódex szakramentáriumának ordója

A Pray-kódex szakramentáriumában található gyertyaszentelést már Zalán Mennyhért is vizsgálta, de elsősorban a benedikciók témájának összefüggésében.³⁵⁰ A Pray-kódexre vonatkozó kutatástörténetet legutóbb Szendrei Janka vizsgálta meg tüzetesen.³⁵¹ A kódex szakramentáriumának keletkezése abba az időszakba esik, amelyben az esztergomi rítus újrendezését, kottaírásának tudatos kifejlesztését is feltételezik, sejtetik a megfigyelések. A szakramentáriumot 1192 - 1195 között írták. A kódex használata 1203 és 1245 között az Egri Egyházmegyében fekvő Boldva monostorához, rövid ideig az esztergomi egyházmegye területébe ékelődő Deáki bencés cellához, majd perjelséghez kötődik, majd Taksony község érintésével Pozsonyba került a könyv. Katedrális úzusból adaptált szerkönyv, amelynek használója szerzetesi közösség volt. Mintapéldányának provenienciája jelenleg bizonytalan, de anyaga minden jel beleilleszkedik a magyarországi liturgia fő vonulatába. A Pray-kódex provenienciája sincs tisztázva véglegesen és meggyőzően.

³⁵⁰ Vö. ZALÁN: *A Pray kódex benedikciói*.

³⁵¹ SZENDREI: *A „mos patriae” kialakulása* 144-209.

A Pray-kódex szakramentáriumának gyertyaszentelő szertartásáról is elmondható, hogy a fennmaradt magyarországi források közül a Hartvik-agendával együtt ez a leggazdagabban rubrikált forrás. Gyertyaszentelője a 68^v-70^v oldalakon lelhető fel.³⁵² Gyertyaszentelő szertartása szerkezetében, szövegeiben Esztergom nyomtatott forrásaival hasonló, de attól több ponton bővebb és sajátos. Ezek a következő pontok: A gyertyaszentelés helyszínére vonulás tétele a *Postquam impleti sunt*. A gyertyaszentelés egy imádsággal bővebb az esztergominál, mégpedig az első gyertyaszentelő imádsággal: *Adesto quæsumus Domine supplicationis*.³⁵³ A rubrikák megfogalmazásában néhány ponton érvényesül a szerzetesi használat szem előtt tartása. A gyertyás processzió énekeként az Esztergomban használatos *Quod chorus* előtt a *Gaude Maria Virgo* responzórium is megtalálható. A processzió a templom előtt áll meg egy verzikulusz és oráció erejéig. A szakramentárium Esztergom kései forrásaitól eltérően ezen a helyen két orációt jelöl, amelyek közül a celebráns választhat, az elsőt azonban csak incipittel írja ki: (*Domine Iesu Christe qui introitum*), a másik az Esztergominál is szokásos *Da quæsumus Domine inviolabilem*. A templom kapujától a processzió a Szent Kereszt-oltárhoz vonul a *Cum inducerent* és *Benedictus* énekével, a Szent Kereszt-oltártól pedig a kórusba. A Pray-kódex szakramentáriumának többlete, hogy az esztergomi rítusban megszokott zárókönyörgéshez még egy szuffrágiumot csatol: Ant. *Hodie beata Maria Virgo* + verzikulusz és könyörgés). A szentmise celebrálásához egy hosszabb rubrikát is fűz, amely a gyertyák offerálásával, és a miséző pap gyertyájával foglalkozik. A Hartvik-agenda ordójához hasonlóan a Pray-kódex gyertyaszentelője is bővebb az esztergomi rítus gyertyaszentelőjénél, ugyanakkor magába foglalja azt. A kutatók meglátása szerint, miközben a Purifikáció ordója a Pray-kódexben székesegyházi környezetet tart szem előtt, monasztikus hagyomány is hatással lehetett a rítusra. Szendrei a hirschau-i ordináriusban leli fel azt a megoldást, hogy a körmenet végéhez

³⁵² Vö. Függelék. A.2. A szertartást elemzi: SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 152. 170.

³⁵³ Az imádság forrásaihoz: Vö. Függelék C.1.

a *Hodie beata Maria virgo* antifóna, verzikulus és könyörgés csatlakozik.³⁵⁴ A hirschau reform Magyarországra kifejtett hatását kutatni kellene, s ez közelebb vihet a kódex körüli megoldatlan kérdések megválaszolásához, véli Szendrei. A *Gaude Maria Virgo* esztergomi forrásoktól különböző helyzete is jelzés lehet, hogy a mintapéldány provenienciája felé. A kódex bizonyos tartózkodott az Egri Egyházmegye területén. Az Egri Egyházmegye területére lokalizálható forrásokban bukkan elő a *Gaude Maria* a gyertyás processzió tételeként (Egri ordinárius, Kassai „A” misszále, Miskolci-misszále, de Zágráb rítusában is). Természetesen ez az egyetlen adat nem dönthet a mintapéldány provenienciájának kérdésében, de mint apró észrevétel nem tűnik haszontalannak.

A Pray-kódex gyertyaszentelőjének rubrikái is figyelmet érdekelnek. Földvály Miklós dolgozatában felfigyelt arra, hogy a „Pray-kódex nem a Hartvik-agendából, hanem egy annál teljesebb szövegű forrásból merít...”, s ez annak ellenére is így van, hogy ezeket a rubrikákat igyekeztek a szerzetesi liturgia igényeihez alakítani. A Pray-kódex is besorolható abba a csoportba, amelynek rubrikái rendkívül hasonlítanak: (Hartvik-agenda, SacPray, MnStr, MPos „H” Csukárdi misszále).³⁵⁵ Földvály szerint ezek egy „közös rubrikás alapszöveg meglétét” igazolják, amit esztergomi őspontifikálának lehet nevezni, s e alapszöveg forrásai a XIV. századig használatban lehettek, mert szövegtörédei fölfölbukkanak az egyes forrásokban.³⁵⁶

A Pray-kódex a Hartvik-agendával együtt, mint korai liturgikus források meggyőzően sejtetik egy változatokban is előforduló, de lényeges elemeiben állandó

³⁵⁴ Hirschau monostora 1059-ben épült újjá, virágkorát ezután élte, a VII. Gergely pápa korszakát jelentő megújulás, Cluny reform része. A hirschau reform alatt a *Constitutiones és Ordo Hirsaugensist* érték. Vö. HÄNGGI: *Rheinauer Liber ordinarius*. SZENDREI: A „*mos patriæ*” kialakulása. 158.

³⁵⁵ Vö. Függelék B.7. táblázat, a Hartvik-agenda, Pray-szakramentárium és Egri ordinárius egybevetése

³⁵⁶ Földvály: *Rubrica Strigoniensis*. 228-237.

magyarországi gyertyaszentelő ordó létezését, amelynek egyik fő áramvonalát képviselik az esztergomi rítus központi forrásai.

f) Az Egri Egyházmegye területéhez köthető források gyertyaszentelője

Az Egri Püspökség középkori területeihez köthetők az alábbi források, amelyek közül a nyomtatott Egri ordináriuskönyv provenienciája egyértelmű, a többi forrás rítusa, rendeltetési helye megítélésében azonban óvatosságra van szükség.

Az Egri ordináriuskönyvet, Esztergom szuffragáneos püspökségének használatára nyomtatták ki, mégpedig kétszer, 1509-ben és 1514-ben. Annak bizonyítéka, hogy az esztergomi rítusterületen belül az egyes egyházmegyéknek volt helyi szokásrendje. Az egyházmegyes öntudat, a gyakorlati igény és bizonyára anyagi források jelenléte is lehetővé tette a szokásrend megjelenítését is könyvek alakjában. Az egri egyházmegye viszonylagos különállást breviárium kiadásával (1515) is jelezte. Ez azonban jelenleg ismeretlen. Az ordináriuskönyv talán éppen az esztergomi misszále helyi alkalmazásához nyújtott segítséget? Az Egri ordináriuskönyvet legújabban Dobszay László adta ki és fordította le.³⁵⁷ Földváry Miklós a forrás filológiájának is szentelt egy fejezetet disszertációjában.³⁵⁸ Az Egri ordinárius gyertyaszentelési leírása gazdagítja ismereteinket a középkori szertartásról.³⁵⁹ Megerősíti, hogy az egri egyházmegye az esztergomihoz nagyon hasonló szertartást használ. Az ordináriusból több, máshol nem részletezett dolog is megvilágításra kerül a szertartás részleteit illetően.

A gyertyaszentelést a tertia után tartják. A katedrális iskola növendékei (*scholares*) antifóna éneklésével vonulnak be a szertartásra, mégpedig processzió módján. Ünnepi dallamú *Asperges (asperges festivale)* vezeti be a gyertyaszentelést verzikulussal és orációval. A liturgikus processzió a gyertyaszentelés helyszínére

³⁵⁷ DOBSZAY: *Ordinarius Agriensis*.

³⁵⁸ Vö. FÖLDVÁRY: *Rubrica Strigoniensis* 149-157.

³⁵⁹ Latin szövegközlés: DOBSZAY: *Ordinarius Agriensis* 94-95.

ereszkedik le, amelyet a forrás meg is nevez, ez az egri székesegyház Szent Keresztoltára, nyilván a kórus bejáratánál. A tűzszentelő imádság után antifónák és gyertyaszentelő imák következnek. A megadott incipitekből az esztergomi rend sejlik fel, bár a prefáció incipitje sajnos hiányzik. A gyertyák meghintése, tömjénezése, kiosztása és meggyújtása a megszokott sorrendet követi. A gyertyás processzió a templom megkerüléséből áll. (*fit processio extra ecclesiam solam circumeundo*). A visszatéréskor a rövid stáció Szűz Mária oltára előtt történik. A rubrikából úgy tűnik ki, hogy a Mária-oltár a templom hajójában áll. A megszokott *Cum inducerent* és *Benedictus* énekével lépnek be a kórusba. A főoltár előtt a *Perfice* könyörgés fejezi be a processziót. Az Egri ordináriuskönyv a szertartás résztvevői közül a már említett katedrális iskola növendékein kívül említést tesz a püspökről (*pontifex*), vagy ha nem a püspök celebrál, akkor egyszerűen misézőnek (*missans*) nevezi a celebránst. Ő kezdi meg az *Asperges* antifónáját, ő végzi a benedikciós imákat, hinti meg a gyertyákat szenteltvízzel és megtömjénezi azokat, s miután a gyertyás processzió belép a templomba, a Boldogságos Szűz oltára előtt elmondja az orációt. Az ordinárius kétszer említi a kanonokok közül a *succentort*, az ő feladata, hogy elkezdje azokat az antifónákat, amelyek a benedikciókkal váltakoznak, valamint a *Cum inducerent* antifónát, amit a kórusba lépéskor énekelnek. Egerben a *cantor* feladata a *Lumen ad revelationem* antifóna elkezdése. A processzió során a kanonokok (*domini*) és a klerikusok (*clerici*) égő szentelt gyertyát visznek a kezükben.

Az Egri ordinárius gyertyaszentelőjéből kirajzolódik a szertartás topográfiaja is, amelyet a következő helyszínmegjelölések határoznak meg: *descendet processio ante aram Sancte Crucis, processio extra ecclesiam solam circumeundo, et intrando ecclesiam processio stet in corpore ecclesie ad duas partes, pontifex autem ante altare beate Virginis cum ministris stante, sic intrant chorum, ante magnum altare.*

Az egri gyertyaszentelő sajátossága Esztergom gyertyaszentelőjéhez képest, a processziós énekek választása: a gyertyaszentelés helyszínére tartva a *Senex puerum*

portabat antifóna, a gyertyás processzióban pedig a *Gaude Maria Virgo* hangzik el.³⁶⁰ Sajátos megoldás, hogy míg középkori forrásaink javarésze a főtemplom kapuja, vagy a kórus előtt előtt, a nyomtatott esztergomi könyvek pedig a kórus előtt jelzik, Egerben a püspök a Mária-oltár előtt végzi el a verzikulust és az imádságot, miközben a processzió résztvevői két sorban a templom hajójában állnak, ami talán arra utal, hogy a Mária-oltár Esztergomhoz hasonlóan Egerben is a templomhajó közepén, annak tengelyében állt.

Nem bizonyított a pontos provenienciájuk, de könyvtörténeti sorsukkal a Pray-kódexhez hasonlóan az Egri Egyházmegye területéhez kötődnek további kódexek is.

A Budapest OSzK clmæ 395 számú kódexet, amely egy misszálé, Radó Polikárp katalógusa *Missale ecclesie hungaricæ*-nak nevezi belső tartalmi érvek alapján.³⁶¹ Sopko katalógusa csak Radó megállapításait ismételi meg, de mégis Kassai misszáléknak nevezi és „A” jelet ad neki, megkülönböztetve további két kassai misszálétól, de a kassai jelző nem provenienciát jelent nála, csak a kódex korábbi őrzési helyére, a kassai domonkosok konventjére utalva használja.³⁶² Radó és Šedivý is 1389 előttre teszik keletkezését.³⁶³ Mindenesre a kódex az Egri Egyházmegye egykori területén őrződött sokáig, s ez felébresztheti a figyelmet az egri liturgia irányába is. A kódex tartalmából világos, hogy nem szerzetesi kódexről van szó. Gyertyaszentelő szertartása *In festo purificationis sancte Marie consecratio cereorum* felirattal a 125^v-127^t oldalakon lelhető fel.³⁶⁴ Ez a gyertyaszentelő ordó a nyomtatott esztergomi szerkönyvekhez képest az alábbi eltéréseket tartalmazza.

³⁶⁰ Párhuzamaikhoz Vö. Függelék B.8.9. táblázat. A *Gaude Maria Virgo* a Pray-kódexben, a zágrábi és a Miskolci-misszáléban és a Kassai „A” misszáléban is felbukkan a gyertyás processzióban, Esztergom központi úzusa a szertartás elején alkalmazza.

³⁶¹ RADÓ: *Libri liturgici* 95-101. Nr. 10.

³⁶² SOPKO: *Kódexy II.* 65-67. Nr. 237. A Kassai „B” kódexet Gyulafehérváron őrzik, anyagát nem vizsgáltuk.

³⁶³ BURAN-ŠEDIVÝ: *Písmo a knižné maliarstvo*. In BURAN: *Gotika*. 178.

³⁶⁴ Vö. Függelék A.7.

Nem utal még általánosságban sem a gyertyaszentelés helyszínére, nem jelez semmiféle antifónát odafelé és nincs benne a helyszínre érkezéskor mondott oráció sem, hanem azonnal a gyertyaszentelés imádságait közli. A gyertyaszentelés imádságainak anyaga azonos lenne a nyomtatott esztergomi szerkönyvekkel, ha a tűzszentelés imádsága és az utolsó esztergomi benedikciót nem hiányozna a forrásból, emiatt a három benedikciók közé ékelődő antifóna helye nem azonos az esztergomi szertartásban elfoglalt hellyel.³⁶⁵ A prefáció a *Quia per serenissimam*. Az utolsó benedikció után három kollektá szövege található egymás után sorjában (*Illumina Domine, Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem, Perfice in nobis*) A gyertyák megszentelése, meggyújtása után következik az *Asperges*. A gyertyás processzióra vonatkozó rubrika említi ereklyék és zászlók hordozását is. A processzió éneke a *Gaude Maria Virgo*. A processzió egy közelebről meg nem határozott hely felé tart (*ad locum ad quem processio tendit*), ahol verzikulust és orációt imádkoznak. A körmenetet lezáró verzikulus és oráció is különbözik Esztergomtól. A *Gaude Maria* ének helye a Pray-kódexhez és az Egri ordináriushoz, Miskolci-misszáléhoz, vagyis sorsukkal az egri területhez kötődő forrásokhoz köti ezt az ordót, de ez csupán egyetlen jel. Az egri ordótól is egyszerűbb, önállóbb arcú szertartásról van szó. Egy kisebb városi közösség misszáléja? A kódex további széleskörű tartalmi elemzésére lesz szükség, s az észak-magyarországi forrásokkal, az Egri ordináriussal, és a Pray-kódexszel való egybevetésére.

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban őrzött ún. Miskolci-misszálét, a másolójáról nevezik a szakirodalomban. Miskolczi László másolta 1394-ben. Radó Polikárp katalógusa Garamszentbenedek misszáléjának tartotta.³⁶⁶ Az újabb kutatások nem a garamszentbenedeki bencés apátság provenienciájában

³⁶⁵ A tűzszentelési ima és az *O.s.D. qui per Moysen* kezdetű benedikció a MNZagr, MQ 1499, gyertyaszentelőjéből is hiányoznak, így a kassai misszálé azokkal azonos sorrendű benedikciókat tartalmaz, de a kassai misszálé anyagában énekekkel vegyül a benedikció.

³⁶⁶ RADÓ: *Libri liturgici* 149-155. Nr. 9.

gondolkodnak. Az esztergomi rítusterülethez, annak valamely felső-magyarországi helyszínéhez kötik.

Gyertyaszentelője *In purificatione beate virginis* felirattal a 124^r-125^f lapokon található.³⁶⁷ A nyomtatott esztergomi források gyertyaszentelőjétől több ponton is eltér: a szentelés színhelyére vonulás éneke a *Postquam impleti sunt*. A benedikciók és a közéjük ékelődő antifónák a *Missale notatum Strigoniense* rendjét követik, és nem a nyomtatott esztergomi forrásokéval egyeznek.³⁶⁸ Ennek a típusú elrendezésnek legjellemzőbb eleme, hogy a tűzszentelő ima az utolsó a benedikciók sorában. A processzióban a *Gaude Maria* szerepel processziós énekként. A forrásból hiányzik a processzió megállójára és befejezésére vonatkozó információ. Rubrikát alig tartalmaz.

Az észlelt eltérések több kérdést is felvetnek. A Miskolci-misszálét a processziós antifóna elhelyezkedése az Egri Egyházmegye területeinek forrásaihoz köti, az Egri ordinárius és Kassai „A” misszálé is így hozzák. A benedikciók sorrendje azonban a *Missale notatum Strigoniense* hatását mutatja, jelenlegi ismeretek szerint és a megmaradt források fényében egyelőre ez a két forrás valamint a *Missale Posoniense* „H” tartalmazza ezt a típusú benedikció-elrendezést. Ez azt sejteti, hogy ez a fajta elrendezés nem merő véletlen, feltételeznünk kell, hogy a XIV. században esetleg szélesebb körben is elterjedt volt ez a fajta benedikció-elrendezés. A három azonos gyertyaszentelő benedikciót tartalmazó kódex egymáshoz való kapcsolatát tartalmilag és könyvtörténeti szempontból is elemezni kellene a későbbiekben.

g) *Missale Quinqueecclesiense* 1499 gyertyaszentelő szertartása

³⁶⁷ Köszönöm az Egri Főegyházmegyei Könyvtár segítségét, hogy a kódex szertartását digitális felvételtől tanulmányozhattam. Szövegközlés: Vö. Függelék Nr. A.10.

³⁶⁸ Vö. Függelék B.4.táblázat

Pécs Esztergom szuffragáneus püspöksége volt a középkorban. A pécsi egyházmegye középkorvégén két kiadásban is megjelentetett misszáléja az egyházmegyes liturgikus öntudat jele, első kiadásban 1486-ban Bázelen jelent meg, majd másodszor Velencében 1499-ben.³⁶⁹ A gyertyaszentelő szertartása *Ordo in purificatione Marie Virginis felirattal* a 172^v-174^v címen található meg az 1499-ben nyomtatott misekönyvben.³⁷⁰

A pécsi misszálé *Ordo in purificatione Marie Virginis* szövegeit áttekintve elmondható, a szertartás ugyanúgy kezdődik, mint a MStr 1484, de akár az egi székesegyház ordója, a főoltár előtt az *Asperges* cselekményével. A gyertyaszentelés helyszínére tartva az ének megválasztása is Esztergom középkorvégi gyakorlatát tükrözi: *Gaude Maria Virgo*. A benedikciók rendjénél feltűnő, hogy nincs közöttük a tűzszentelési ima, ez pedig a központi esztergomi források, de a pálosok, Zágráb és Eger jellegzetes tétele, kisebb egyházak számára készült könyvekben úgy tűnik többször is hiányzik (Kassai „A” misszálé, MNZagr, IsztM.). A gyertyák megáldásának imádságai megegyeznek a nyomtatott esztergomi források sorrendjével (három benedikció, prefáció), csak az utolsó benedikciót hagyja el a benedikciók közé viszont nem ékelődnek a megszokott énekek (*Ave gratia plena, Adorna thalamum, Responsum accepit*), ami viszont jelentős eltérés Esztergomhoz és a legtöbb ismert magyarországi forráshoz képest. A máriás prefáció (*Quia per serenissimam*), azonban hosszabb szövegváltozatot használ.³⁷¹ E hosszabb szövegváltozatot már 2007-ben észleltük és közöltük is.³⁷² A szövegközlés idején azonban még nem figyeltünk fel a hosszabb szövegváltozat forrására. Most azonban elmondható, hogy a *Quia per serenissimam*-hoz csatlakozó sorok egy másik gyertyaszentelő imádság, a *Fons et origo* szövegéből származnak. A két prefáció

³⁶⁹ Az első kiadásról sokáig nem tudtak. Az első kiadás beazonosításáról. Vö. BORSA: *A legrégebben nyomtatott pécsi misekönyv*. A MQ 1499: HUBAY: *Missalia hungarica* 46-47. Nr. 10.

³⁷⁰ Vö. Függelék A.15.

³⁷¹ Vö. Függelék A.15.C.21.

³⁷² Vö. JÓZSA: *Máriás prefáció*. 17.

szövegének egybekapcsolása nem egyedülálló, de ritka megoldás. Magyarországról a *Missale Dominorum Ultramontanorum* gyertyaszentelőjében fordul elő ugyanez, valamint az 1493-ban nyomtatott *Missale Cracoviense* anyagában, ott azonban a *Fons et origo*-hoz csatlakozik a *Quia per serenissimam*.³⁷³ A benedikciók sorát a pécsi misszáléban tehát a prefáció zárja. Ezt a három fő gyertyaszentelési ének követi, közülük két rövid, az esztergomi ordóból ismert, szertartást tagoló oráció ékelődik a következő sorrendben: Ant. *Ave gratia plena*. Or. *Illumina*. Ant *Adorna thalamum*. Or. *Da quesumus Domine inviolabilem*. Ant. *Responsum accepit*. A gyertyák meghintése és meggyújtása követi mindezt, s a *Lumen ad revelationem*. *Nunc dimittis* éneke, valamint a *Perfice in nobis* könyörgés és rövid áldó formula a Szentháromság személyeinek említésével. A visszatérő processzió antifónája az *Obtulerunt*, amely a többi magyarországi forrásban nem bukkan fel, de a MR 1570 alkalmazza. A *Cum inducerent* és a *Benedictus* zárja le a szertartást.

A pécsi misszáléban felismerhetők a középkori esztergomi szertartásrend alkotóelemei és szerkezeti sajátosságának nyomai, de sajátos és egyéni arcú szertartás. A kérdés az, hogy ez egy hosszabb életű magyarországi, vagy éppen pécsi ordó késői rögzítése, vagy a középkorvégi misszale redakciójakor a pécsi liturgiát ért más hatások eredménye-e? Sajnos a pécsi misszale első kiadásához nem volt módunk hozzáférni, s a középkori liturgikus források nagymértékű pusztulása e kérdés megválaszolását is nehezíti. A következő pontban vizsgálandó árpádkori hangjelzett misszale ordóját tekintve azonban azt mondhatjuk, hogy a XIII. századból kimutatható a középkori Magyarországon egy a pécsihez hasonló gyertyaszentelő ordó, legalábbis egy esetben nyomát leljük. Ugyanígy a benedikciók pécsi sorrendje Meissen és Trier nyomtatott forrásaiból mutatkozott meg az anyag feldolgozása során.³⁷⁴

³⁷³ Vö Függlék C 19. C.21.

³⁷⁴ Vö. Függlék. A. 23. A.24.

h) A *Missale Notatum Zagrabiense*

A középkori magyarországi liturgia teljes és leggazdagabb ceremoniális végzését a székes- és társaskáptalanok egyházaiban lehet feltételezni. Az egyházmegyes úzst azonban városi és falusi plébániatemplomokban, vagy más kisebb templomokban is végezték, nyilván egyszerűbben, a liturgikus topográfiához, a szolgálattevők számához, az énekesek lehetőségeihez alkalmazkodva.³⁷⁵ A kódexek egy csoportja ezt a szerényebb kivitelű celebrációt támasztja alá, léteztek tehát a székesegyházi-káptalani rítusokhoz képest egyszerűbb szertartás- és énekrendek is. Ezt tanúsítja a zágrábi egyházmegye területén használt árpádkori hangjelzett misszale, amelyet 1230 körül írtak, s ma a németújvári (Güssing) ferences kolostor könyvtára őrzi.³⁷⁶ A zágrábi egyházmegyes provenienciát Dobszay László bizonyította, korábban felmerült a pécsi eredet kérdése is.³⁷⁷ A kódex szakirodalmát és kutatástörténetét legutóbb Szendrei Janka tekintette át. Gyertyaszentelő szertartását kivonatossan Radó is közölte, mégpedig pontosan.³⁷⁸

Az árpádkori *missale notatum* gyertyaszentelőjének ordója rendkívül szegény rubrikákban. A tűzszentelés imádsága hiányzik a kódexből. A három gyertyaszentelő imádságot a máriás prefáció (*Quia per serenissimam*), gyertyaszentelő prex zárja. A benedikciók közé nem ékelődnek antifónák. A benedikciókat három ünnepi énektétel az *Ave gracia plena*, *Adorna thalamum*, *Responsum accepit* követi az első antifónát oráció. A *Lumen ad revelationem* éneke alatt feltételezhetjük a máshol is megszokott liturgikus cselekmények végzését, a gyertyák meghintését, megtömjénezését, meggyújtását, kiosztását. Külön körmeneti

³⁷⁵ Szépen illusztrálja ezt a regensburgi obszekviále gyertyaszentelési ordójának záró rubrikája. Vö. Függelék A.21

³⁷⁶ A kódexet bemutatja, kutatástörténetét felvázolja: SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 210-248.

³⁷⁷ DOBSZAY: *Árpádkori hangjelzett misszale*.

³⁷⁸ A kódex bemutatása: RADÓ: *Libri liturgici*. 78-86. Nr 6. A kódex gyertyaszentelője i.m. 85. Szövegközlés: Vö. Függelék A.3.

éneket nem jelez a forrás csak a *Cum inducerent antifónát a Benedictus* énekével és a *Perfice in nobis* zárókönyörgést.

Egy XIII. század első feléből való plébániai gyakorlat tanúja lehet ez a szertartás, reprezentálja, hogy a közös imádságos kincsből a katedrálisok szertartásainál rövidebb, egyszerűbb szertartásrendek is merítettek, s ezt a korábban vizsgált észak-magyarországi ún. Kassai „A” misszálé is tanúsítja.

Az árpádkori misszálé ordójára megfigyelésünk szerint a pécsi misszálé hasonlít legjobban, s itt elsősorban a szertartás szerkezeti hasonlóságra gondolunk, de a pécsi misszálé szertartása kidolgozottabb és bővebb.³⁷⁹ Ez a megfigyelés ösztönzést jelenthet a két misszálé teljes anyagának részletes egybevetéséhez. Amint a németországi források gyertyaszentelője során később bemutatjuk, Pécs és a MNZ gyertyaszentelő imádságainak rendje Trier és Meissen gyertyaszentelőjére jellemző, ezzel azonban nem szükségszerű egyenes függést feltételezni a források között.

i) *A Missale Dominorum Ultramontanorum* ordója

A magyarországi rendeltetésű nyomtatott liturgikus könyvek sorát 1480-ban egy misszálé és egy esztergomi breviárium nyitja meg. A két ősnymotatvány azonban nem egy helyen készült. A misszálé elején a felirat nem egyházmegyét jelöl meg, amelyhez a rítus tartozik, hanem egy csoporthoz köti: „*Incipit ordo missalis secundum ritum dominorum ultramontanorum cum quibusdam officiis novis*”. A misszálé végén közli, hogy Veronában nyomtatták 1480. augusztus 27-én. (*impressum Veronæ, vigesima septima augusti MCCCCoctogesimo*).³⁸⁰ A nyomtatott misszálé 18 példánya ismeretes jelenleg, közülük öt példány az Országos Széchényi Könyvtárban lelhető fel, kettő a budapesti Egyetemi Könyvtárban, egy Bártfán (Bardejov), egy a boroszlói Egyetemi Könyvtárban, egy a gyulafehérvári Batthyaneum könyvtárában is.

³⁷⁹ Vö. Összehasonlító táblázat: Függelék B.3. táblázat

³⁸⁰ HUBAY: *Missalia* 37. Nr. 1. BH I. 1019.

A misszálé anyagáról belső tartalmi érvek alapján biztosan állítható, hogy a középkori Magyarországra szánták készítői, de hogy mely egyházmegye úzusát tartalmazza, arra nincs megnyugtató válasz. A magyarországi rendeltetést jelzik a magyar szentek ünnepei, mind a kódex kalendáriumában és szanktoráléjában. A kalendáriumból kiemelhető Szent Adalbert mindkét ünnepe, tehát a novemberi translációs ünnep is, májusban szent Ilona napja, szent László júniusi, júliusi ünnepnapja, valamint szent István jobbjának megtalálása (*Inventio dextræ sancti Stephani*), szent István király és szent Vencel ünnepe. A szanktorále anyagában Szent Gellért februári ünnepe, Szent Adalbert ünnepe áprilisban, Szent Ilona ünnepe májusban, Szent László júniusban, Szent István augusztusban, szeptemberben szent Gellért, szent Vencel, novemberben szent Imre és szent Erzsébet érdemelnek figyelmet és egyúttal bizonyítják a magyarországi rendeltetést. A misszálé szekvencionáléját egybevetve az esztergomi forrásokéval nagyfokú egyezést találunk, egyedül néhány újabb ünnep esetében ingadozó a választás, de ezeken a pontokon az esztergomi források is ingadoznak a tételek között (*Visitatio BMV, S. Elisabeth, Inventio Crucis.*) A MDUltr szekvenciái között megvan szent László, szent István szent Imre szekvenciája, a magyarországi eredetű *Omnes una celebremus*, szent Adalbert szekvenciáját azonban nem tartalmazza. Szent László szekvenciája a *Novæ laudis attolamus* kezdetű. A kalendárium és szanktorále ezen ünnepei tehát bizonyítják a magyarországi rendeltetést. Szent Adalbert kettős ünnepe a kalendáriumban, de a novemberi ünnep hiánya a szanktoraléban, és a Szent Adalbert szekvencia hiánya jelezheti, hogy nem központi esztergomi forrásról van szó. A misszálé bártfai példánya alapján felmerült a szakirodalomban, hogy esztergomi rítusú könyvnek lehetne tartani, de meggyőződésünk, hogy ezt az állítást belső tartalmi érveknek is alá kell támasztani.³⁸¹

³⁸¹ A bártfai példány problematikáját egy szlovák kutató Kotvanra hivatkozva szokták említeni. Pl. TÖRÖK: *A tizenötödik század egyháztörténete*. 179.

A kutatók egy másik kis csoportját nem annyira a misekönyvben található úzus érdekeli, hanem az első ösnyomtatvány misekönyv megrendelői, készítettői. Körmendy Kinga az esztergomi káptalan tagjainak egyetemjárásról írt könyvében rövid utalást tesz az ultramontán misszálé megrendelői és provenienciája rejtélyének megoldására.³⁸² Felveti, hogy nem készült-e a misszálé a XV. század végén Magyarországon tartozkodó olasz származású helynőkök és környezetük részére, nem ők alkotják-e a *domini ultramontanes*-nak nevezett csoportot. Körmendy felvetése új irányban gondolkodtat, de több kérdés is felmerül gondolatai kapcsán. Ha számolnunk kell egy ilyen külföldi eredetű papi csoporttal és annak igényével, hogy előkészítő munka, fáradozás és anyagi áldozat árán vagy támogatást nyerve nyomtatott misszálét rendelnek, akkor nem lehet csak néhány főt számláló csoport. Egy egészen kicsi csoport, vagy néhány pap részére nem szükséges nagyobb számú misszálé kinyomtatása és megrendelése, mégha ez nem is zárható ki, főleg ha módos papi csoportról van szó. Ha mégis egy ilyen csoporttal kell számolni, akkor kérdés, hogy hol működhetett ez a csoport, kik tartoztak hozzá? Ha mindenképpen magyar vonatkozású misszálét rendeltek, ami viszont biztos, akkor bizonyosan annak a területnek, intézménynek a rítusát nyomtatták ki, ahol működtek, vagy ahova a mint megrendelők kapcsolódtak. Itt ismét az a kérdés, hogy melyik ez a magyarországi egyházmegye. Legkevésbé azt tartjuk valószínűnek, hogy az ultramontán misszálé önálló alakítás lenne. Látva a kuriális könyvek, az esztergomi, és német egyházmegyes nyomtatott források erős ragaszkodását a korábbi hagyományokhoz, joggal feltételezhető, hogy az ultramontán misekönyv mögött is áll szilárd tradíció. Körmendy felvetésével szemben, nem kellene okvetlenül Magyarországon tartozkodó idegeneket feltételezni megrendelőként. Ha Egernek, Pécsnek Esztergomnak, Zágrábnak volt igénye nyomtatott misekönyvre, akadhatott más egyházmegye is, vagy főpásztor, amely vagy aki ezt igényelhette. A misekönyvben

³⁸² KÖRMENDY: *Studentes extra regnum*. 107-108.

szerepelő *domini ultramontanes* kifejezés azt sugallja, hogy valaki kívülről, a területen túlról tekint azokra, akik a megrendelők és a misekönyv célcsoportja. Lehet, hogy éppen a nyomdász látáspontját tükrözi ez a kifejezés? Egyszerűbb lehetett az írnia, hogy *missale dominorum ultramontanorum*, mint hogy *missale secundum rubricam varadinensem*, vagy *secundum rubricam vaciensem*, esetleg *secundum chorum alme ecclesie jaurinensis*, *secundum rubricam wespremiensem*? Vajon a nyomdásznak jelentettek-e abban az időben ezek a városnevek valamit?

Mátyus Norbert 2008-ban publikált egy kis előadást, amelyben Borsa Gedeon 2001-ben megjelent közleményére is reflektál.³⁸³ Mátyus szerint a misszale megrendelője Sánkfalvi Antal kanonok (+Nyitrán 1500. május végén?), a reneszánsz kor egyik jeles egyházi személye lehetett. Amennyiben ez valóban helytálló következtetés, Sánkfalvi Antal személye a misekönyv provenienciát illetően is segítséget nyújthat. Amennyiben egy Páduában élő magyarországi kanonok magyarországi misekönyv nyomtatását rendeli meg, akkor vagy saját egyházmegyéje úzusát rendelheti meg, vagy azokét, akik őt erre megkérik. Sánkfalvai Antal az ultramontán misekönyv megjelenése idején váradi kanonok volt (1463 - 1486), valamint pozsonyi prépost (1468 - 98.). A váci kanonokságot 1482-ben nyerte csak el, 1491-től ténylegesen nyitrai püspök. A nyomtatott misekönyv nem esztergomi rítusú. Ha saját úzusát nyomtatta akkor Várad lehet, vagy esetleg már a kilátásban lévő Vác számára született az ősnymtatvány? Esztergom, Eger, Pécs, Zágráb rítusát nagy biztonsággal ki lehet zárni a gyertyaszentelő ordót tekintve. Váradon Pruisz János (1476 - 1495) volt a püspök, Vácott Bátori Miklós. (1474 - 1507), Nyitrán Döbrentei Tamás (1458 – 1484) a misekönyv megrendelése idején.

A kalendárium adatai alapján akár váradi eredetre is lehetne gondolni, hiszen a Szent László kultusz, és Szent István jobbjának tisztelete különös súllyal is

³⁸³ MÁTYUS: „Antonio di Sánkfalva e il Missale Dominorum ultramontanorum” BORSA: „Ki volt Antonius de Hungaria.” Vö. „Sánkfalvai Antal” MKL XI. 860.

kötődik ehhez a területhez. De a kalendárium önmagában nem lehet döntő érv a proveniencia mellett, hiszen a kalendárium gyakran különálló életet él a kódexek korpuszától. Ami a misszale esztergomi úzushoz való viszonyát illeti részletes elemzésre lesz szükség a jövőben. Ennek az elemzésnek megelőlegezése alábbiakban a gyertyaszentelő és virágvasárnapi ordó összehasonlítása az esztergomi forrásokkal. Az ultramontán misszale ugyanis tartalmazza a processziós szertartások és az egyházi évhez kötődő ordókat.

A misszale gyertyaszentelő ordója, amely a 238^r-241^r foliókon található, rubrikákban nagyon szegény.³⁸⁴ Az ordó első áttekintése után is észrevehető, hogy az esztergomi nyomtatott misszálék gyertyaszentelő rendjétől több ponton, szerkezetben és euchologikus anyagban is különböző szertartásról van szó. A szerkezeti eltérésekből több is található: a szertartás kezdetén nem jelez semmiféle liturgikus processziót a gyertyaszentelés helyszínére, hanem rögtön a gyertyák benedikcióját tartalmazza. A benedikciók és antifónák rendje harmonizál az esztergomi gyertyaszentelővel, de három tétellel bővebb is annál: a tűzszentelő imádságot, amely itt is a benedikciók elején található, megelőzi egy gyertyaszentelő benedikció (*Adesto supplicationibus*),³⁸⁵ a máriás prefáció (*Quia per serenissimam*) szövegéhez ugyanakkor megszakítás nélkül csatlakozik a *Fons et origo* kezdetű gyertyaszentelő prefáció szövege is.³⁸⁶ A prefációt a *Domine Deus lumen indeficiens* benedikció követi, amely az esztergomi forrásokban ismeretlen.³⁸⁷ A benedikciók után a *Lumen ad revelationem* ének következik, s a gyertyák meghintése, valamint

³⁸⁴ A gyertyaszentelő ordó szövegének közlése: Vö. Függelék A.12.

³⁸⁵ Magyarországon egyedül a Pray-kódexben található, nyugati-frank forrásokban gyakori, a *Fons et origo* gyertyaszentelő prefációval gyakran együtt fordul elő. Vö. Függelék C.1.

³⁸⁶ A jelenleg ismert magyarországi forrásokban még a pécsi misszale alkalmazza ezt a megoldást, vagyis a *Quia per serenissimam* prefáció szövegéhez kapcsolódik a *Fons et origo* részletet. A MCrac 1493 nyomtatványban a *Fons et origo* prefációval egybeolvadva található a *Quia per serenissimam* prefáció, fordított módon, mint a MDUltr 1480 anyagában.

A *Quia per serenissimam* előfordulásához Vö. Függelék: C.21. A *Fons et origo* előfordulásához: Vö. Függelék C.17. Vö. MOELLER: *Corpus prefationum.A-P 112. 192. Nr. 423.*

³⁸⁷ Magyar forrásokban nem jellemző, külföldön ismert. Forrásaihoz: Vö. Függelék C/9.

az *Illumina quesumus Domine* oráció. A gyertyák meghintéséről, tömjénezéséről, a gyertyák kiosztásáról és meggyújtásáról nem tudósít a forrás, de ezt feltételezni lehet az általános középkori gyakorlat alapján. Mindezt az *Asperges* cselekménye követi. A gyertyás processzióról is hallgat a misszále, bár közvetetten jelzi azáltal, hogy utal egy énekre, amely rendszeresen a processziók zárómozzanataihoz szokott kötődni: „*ante fores ecclesiae: Cum inducerent. Ps. Benedictus.*” Ezt az éneket a templom kapuja előtt kell kezdeni. Ez mindenképpen utalás a gyertyás processzió gyakorlatára. A szertartást áttekintve úgy tűnik, mintha a misszále ordója kivonatos lenne. A processzionále elemei hiányoznak az ordóból, a rubrikák is szükséztűak. A korábbi és későbbi esztergomi forrásokhoz képest az *Asperges* helye a legfeltűnőbb, de azért nem egyedülálló megoldás, hiszen Zágráb gyakorlatában, a Kassai „A” misszále rendjében található hasonló jelenség, hogy az *Asperges* nem a szertartás elején foglal helyet. A két említett gyertyaszentelő *prex* szövegének összekapcsolására egyedül a nyomtatott pécsi misszále példa a fennmaradt magyarországi forrásokból. Kívánatos lenne ebből a szempontból feltérképezni az európai gyertyaszentelő prefációk teljes anyagát is. A dolgozat készítése során használt külföldi forrásokból csak a MCrac 1493 gyertyaszentelőjében fordul elő hasonló megoldás. Az ultramontán misszále a *Quia per serenissimam* és *Fons et origo* egybekapcsolásának ritka tanúja.

Az MDUltr 1480 virágvasárnapi ordója is egybevetésre került a nyomtatott esztergomi misszáléval. Ha nem is idegen Esztergom forrásaitól, de attól jobban különálló. Míg a pozsonyi, zágrábi, pálos, és szűk értelemben vett esztergomi források virágvasárnapi szertartása az egybevetés tapasztalatai alapján nagyon harmonizál Esztergoméval.³⁸⁸

A gyertyaszentelő és virágvasárnapi ordó több kérdést is felvet a kutatónak. Amennyiben a misszále valóban esztergomi misszále akart lenni, akkor a liturgia

³⁸⁸ Az egybevetés dokumentációjától itt eltekintünk, mivel ez nem a dolgozat fő célja. A virágvasárnapi ordó lelőhelye:

ezen és további pontjain miatt különbözik a korábbi és a későbbi esztergomi megoldásoktól, mégha egészében véve ezekkel rokon szertartásról is van szó? A válasz legalább két irányban is kereshető: Az egyik, kevésbé valószínű megoldás, hogy ez a misekönyv valóban esztergomi rítusúnak szánták, de a nyomtatásra való előkészítést egy olyan redakció előzte meg, amelyben a redakciót végző szándékok nagyobb belenyúlást okoztak az anyagba, szem előtt tartva más szerkönyveket. A későbbi esztergomi nyomtatványok pedig a hagyományos változatot tükrözhetik. A másik megoldás, hogy a misekönyv nem egyenesen esztergomi provenienciájú, de Esztergom metropóliájához tartozó és egyéni vonásokat hordozó magyarországi rítusváltozat misszáléját látjuk. Olyan misszálét amelyben a gyertyaszentelést tekintve tetten érhető egy középkori magyarországi ordó nyoma, de ennek egyénített változatát tartalmazza. Antal kanonokot is a dokumentumok esztergomi kanonoknak nevezték Itáliában, mint a misekönyv megrendelőjét. Lehetséges, hogy nem is esztergomi kanonok volt, hanem csak az ismertebb érseki székkal határozta meg magát, az ismeretlenebbül csengő szuffragánus egyházmegye helyett, ahogyan külföldön gyakran bemutatkozunk, hogy nem az ismeretlen kis falu nevét mondjuk be, hanem a fővárosét?

A misszale teljes anyagának áttekintése és a komplex egybevetés, valamint a fennmaradt példányok könyvtörténeti sorsának alapos elemzése talán közelebb vihet a megoldáshoz, melyik egyházmegye rendelte meg a misekönyvet.

j) Az ún. isztambuli misszale gyertyaszentelője

Az őrzési helyéről isztambulnak nevezett misszale, Deissmann katalógusának 60. tétetele is tartalmazza a Purifikáció ünnepének ordóját.³⁸⁹ Ezt a misszálét a XIV. elejére, (1300 körülre) datálja Szendrei Janka, s ő mutatta be eddig a

³⁸⁹ Köszönöm Kovács Andrea (MTA ZTI) segítségét.

legteljesebben.³⁹⁰ Bár a misszále pusztuló állapotban van, a gyertyaszentelő ordó lényeges alkotóelemei olvashatók és beazonosíthatók.

Az isztambuli misszále rövid gyertyaszentelőt közöl, amely tűzszentelést nem tartalmaz. A benedikciók és antifónák rendje a következő: *Domine Deus Creator celi et terre. Ave gratia plena. Omnipotens sempiterna Deus qui hodierna die. Adorna thalamum. Benedic Domine Iesu Christe. Prefatio: Quia per serenissimam. Responsum accepit Symeon. Exaudi Domine.* A benedikciókat a *Lumen ad revelationem.* ének követi, a gyertyák meghintésének és meggyújtásának cselekményével. A processzióról nem ejt szót a forrás. Anyaga valószínűleg egy processzionáléban vagy énekeskönyvben volt fellelhető. A szentmise elé az *Asperges* cselekményét jelzi a misszále.³⁹¹

A benedikciók és antifónák sorrendje ugyan nem azonos az esztergomi központi forrásokkal, sem a korai Hartvik-agenda és Pray-kódex szakramentáriuma sorrendjével, mégis a szöveganyag bizalmasan ismerős a magyar forrásokból, s leginkább a magyar liturgiára jellemző benedikciók és antifónák váltakozása.

Szendrei elemzése meggyőzően bizonyítja, hogy mindenképpen magyarországi eredetű misszáléről van szó. Sőt egy másik isztambuli *missale notatum*, a Deissmann 49 kézírata több ponton egybevág vele. A virágvasárnap ordójánál említi meg Szendrei, hogy „*az ének-repertoár megfelel az esztergomi főtemplom és az egri székesegyház idevágó késő középkori repertoárjának, az elrendezés, a belső sorrendek azonban kissé eltérőek. A sorrend ugyanakkor egy lokális tradíciók belül stabil lehetett, mert ugyanezt a sorrendet megkapjuk későbből is, IsztM 2-ből.*”³⁹²

A misszále ordóira és szekvenciagyűjteményére alapozva Szendrei megállapítja: „*Az isztambuli kis misszále használati hangjelzésével egy napi*

³⁹⁰ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása.* 324-350. Köszönöm Kovács Andreának az MTA ZTI munkatársának a kódex gyertyaszentelőjére vonatkozó adatokat.

³⁹¹ Szövegközlés: Vö. Függelék: A.5.

³⁹² SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 331.

gyakorlatot szolgáló, reprezentációs igényeken kívül álló énekeskönyv. Bár tartalma révén erősen kötődik az esztergomi rítushoz, kottairásának állapota olyan centrumra utal, mely az árpádkori hangjegyírás-fejlődés minden állomását végigjárta ugyan, e kor végén azonban már nem Esztergom kisugárzásában élt, s talán konzervatívvá is vált” Szendrei felteszi a kérdést: „Lehetséges, hogy egy árpádkori plébánia sorsát követjük?”³⁹³

Hasznos lenne az isztambuli magyarországi eredetű könyvek könyvtörténeti sorsának további kutatása elemzése, valamint a másik isztambuli misszáléval való szoros tartalmi kapcsolat elemzése, állapítja meg Szendrei. Addig, míg ez meg nem történik, az isztambuli misszálé gyertyaszentelője a magyarországi forrásokból ismerős repertoár sajátos elrendezésének mutatkozik.

k) A Budapest OSzK clmæ 92 ordója.

Az OSzK clmæ 92 jelzetű misszáléját Radó Polikárp katalógusa *Missale Olomucense s. XIV.* felirattal látta el.³⁹⁴ Bizonyosnak tartja, hogy káptalani templom (*pro aliqua ecclesia collegiali*) részére írták. Észleli a magyar és a cseh szentek együttes tiszteletének is a jeleit a kódex szanktoráléjában. A kalendárium is tartalmazza a Csehországban és a morva területeken tisztelt szentek neveit, Wencelt, Cirillt és Metódot, Vitust, *Procopius*-t, Ludmillát, és a *Quinque fratrum*-ot. Német és szláv nyelvhasználatra utaló jeleket is felsorol Radó, amelyek közül figyelemreméltó, hogy a szermónak *idiomate morauicali*, azaz morva nyelven kell elhangzania. A kódex használatát Radó Felső-Magyarországhoz köti, ahol szlávok és szászok vegyesen éltek, s nyilván ott egyedül a Szepesi Társaskáptalan (*capitulum Scepusiense*) volt az egyetlen káptalan. Sopko katalógusában a 208. szám alatt szerepel ez a misszálé.³⁹⁵ Ő Radó nyomdokain szepesi káptalani templom

³⁹³ SZENDREI: *A „mos patriæ” kialakulása* 348.

³⁹⁴ RADÓ: *Libri liturgici* 90. Nr. 9.

³⁹⁵ SOPKO: *Kódexy II.* 28-30. Nr. 208.

számára írt kódexnek véli. A kanonoki testületre való utalást Sopko is azonosítja a Szepesi Társaskáptalannal. A szepeskáptalani provenienciát szerinte a tartalmi és kódexdíszítési érvek is alátámasztják. Radó jelzi, hogy a kódex gyertyaszentelője egészében különbözik az általa közzétett XVI. számú összehasonlító táblázattól, ez az állítás azonban nem teljesen állja meg helyét. Az esztergomi rítustól azonban valóban különbözik a *clmæ* 92 kézirat szertartása. A gyertyaszentelő ordó a kódex 163^r-16^r. oldalain található.³⁹⁶ Tűzszentelő imádsága nincs, prefációja a *laudes assiduas personare*, nem esztergomi rítusú szertartásról van tehát szó, hanem a Német-római Pontifikále megoldására hasonlít. A két forrást táblázatban vetettük egybe. A Német-római Pontifikále gyertyaszentelőjét tekintve, de Prága valamint Olomouc ordóját is szemmel tartva mindenképpen látszik, hogy a vizsgált magyarországi kódex a Német-római Pontifikále gyertyaszentelő ordójának típusát képviseli, de hogy milyen közvetítő csatornán keresztül érkezett Magyarországra a szertartás, arról egyelőre nem lehet többet mondani. A prefációválasztás a Német-római Pontifikále anyagára jellemző, valamint az ennek hatása alatt álló német egyházmegyék ordójára, Prágában is jellemző a *laudes assiduas* a prefáció, Olomouc ellenben más prefációt használ a XV. században.³⁹⁷

Az OSzK kódexe bizonyíték a középkori Szepesi Prépostságban használt nem esztergomi rítusú gyertyaszentelőre a XIV. század második feléből.

l) Magyarországi ágostonos kanonokok misekönyve

Gniezno székesegyházi könyvtárában őriznek egy misszálét, amely 1394 - 1399 között készült, s amelynek Szendrei Janka szentelt legutóbb tanulmányt, ebben a

³⁹⁶ Vö. Függelék A.8.

³⁹⁷ Vö. Függelék B.5. táblázat, A *laudes assiduas* prefáció előfordulása: Függelék C.20. Olomouc rítusához: Vö: 3.5.2 fejezet, valamint Függelék A.18a.b., Olomouc prefációja: Függelék C.22.

misszále mögött álló intézményre, közösségre és rítusára reflektál.³⁹⁸ Magyarországi ágostonos kanonok misszáléjának tartja, mégpedig a zágrábi egyházmegyéhez tartozó kanonoki testületé lehetett, magyarországi rendeltetése és használata is alátámasztható, amit a tanulmány szerzője tartalmi és történeti érvekkel illusztrál. Szendrei tanulmánya nem tartalmaz teljességre törekvő felmérést a kódex tartalmáról, csak több jellegzetes pontot említ. Meglátása, hogy a misszále erősen romanizált rítust tartalmaz, annak számos tartalmi eleme a kuriális rítusból származik, ugyanakkor mégsem felel meg teljesen egy kuriális rítusú misszálénak, mert számos eleme attól különbözik is. Rendi, kuriális és regionális rítus egyfajta ötvözete lehet a szerkönyv.

A gyertyaszentelő szertartás a kódex belső számozása szerint a 225. fólión kezdődik.³⁹⁹ A gyertyaszentelést a főoltárnál írja elő és a kuriális rítusból ismert öt benedikcióval történik a gyertyaszentelés, prefáció nincs. A processzió a temetőn keresztül történik. A processziós tételek: *Ave gracia plena, Adorna thalamum Responsum, Obtulerunt*. A szövegek és a processziós tételek elrendezése lényeges elemeiben a kuriális rítussal harmonizál. A misszále a kuriális rítusú gyertyaszentelő processzió előfordulását jelzi a középkori magyarországi ágostonos kanonokjainak liturgiájában.

3.4. Kitekintés a frank-római rítus középkori változatai irányába

A magyarországi liturgiáról szerzett ismeretek sokkal pontosabbá válnak, ha azok európai összefüggésben is megméretődnek. Az esztergomi rítus sajátos jegyeinek, tételeinek, rendjének megismerése nemcsak a rítushoz tartozó forrásoktól várható. A

³⁹⁸ A kódex beazonosításához, leírásához: SZENDREI: *Magyarországi ágostonos kanonokok*.

³⁹⁹ A kódexre vonatkozó adatok tekintetében köszönöm Kovács Andrea (MTA ZTI) segítségét.

közép-európai egyházak officium antifónáinak szisztematikus kutatása, már megmutatta jótékony hatását az identitást jelölő tételek azonosításánál.⁴⁰⁰ A pontifikále, rituále rítusainak és a processziós szertartásoknak a nemzetközi egybevetése nemkevésbé fontos és eredményeket ígérő munka.

Az esztergomi gyertyaszentelő rendet illetően szükséges kitekinteni a frank-római rítus középkori változatainak további területeire, de mivel tekintélyes számú egyházmegyéről és hatalmas mennyiségű anyagról van szó, első körben szűkíteni szükséges a források körét. A leszűkítés szempontjait meghatározzák magyarországi liturgia történetéről eddig történt kutatások meglátásai, valamint a kutató számára rendelkezésre álló lehetőségek, amelyeket a könyvtárak, az elérhető szakirodalom, a források digitalizáltsága is meghatároznak. A magyarországi liturgia szempontjából fontosak lehetnek a lehetséges forrásterületek egyházmegyéinek rítusai. A kutatások már jelenleg is sejtetik a magyarországi liturgia forrásvidékeit. Az ezekre irányuló kutatások hordozhatnak új meglátásokat is. A forrásvidékek liturgiája mellett célszerű a szomszédos cseh-morva, lengyel, német egyházmegyék rítusait is egybevetni.

3.4.1. Az esztergomi szertartás és a római kúria gyertyaszentelő rendje

Az esztergomi szertartásrend és a római kúria szertartásának egybevetése megmutatja, hogy Esztergom saját hagyományt követett és nem a kuriális rítus gyertyaszentelőjét használta.⁴⁰¹ A kuriális hagyomány gyertyaszentelője amint azt a dolgozat első fejezetében bemutattuk, viszonylag állandó volt a XII. század óta, a

⁴⁰⁰ CAO-ECE projekt kötetei szisztematikusán kutatják a közép-európai egyházmegyék antifónakincsét, eddig Esztergom temporále/szanktorále, Bamberg, Salzburg, Aquileia, Prága temporále, szanktorále, kötetek jelentek meg.

⁴⁰¹ A kuriális gyertyaszentelő szövegkiadásai: ANDRIA EU: *Le Pontifical Romain I. Missale Romanum 1474*, SODI-TRIACCA: *Missale Romanum 1570*.

nyomatott esztergomi misekönyv korának a *Missale Romanum* 1474. évi kiadása felel meg.⁴⁰²

Az esztergomi és kuriális források közötti eltérés a szertartás felépítésében, az imádság- és énekanyag elrendezésében is megmutatkozik. A kuriális rítusból hiányzik a gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió, a gyertyák megáldása a főoltárnál történik. A római kúria rítusában nincsen tűzszentelés, a szertartás processziós antifónái Esztergomban a benedikciók közé ékelődnek. A kuriális rítus Esztergommal ellentétben nem tartalmaz prefációt sem. Az egyik Esztergomban mindig előforduló benedikció is hiányzik a kuriális rítus gyertyaszentelőjéből, a *Benedic Domine Iesu Christe* kezdetű.

A kuriális rítus többletét az *Exurge Domine* ének jelenti. A MR 1570 anyaga elhagyja az *Ave gratia plena* processziós tételt is, helyette megjelenik az *Obtulerunt* kezdetű processziós ének. Az esztergomi szertartás többlete a gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió énekkel, a gyertyás processzióban pedig ünnepi himnusz *Quod chorus vatum* hangzik el az esztergomi rítus szerint. Kapcsolódási pontok is vannak a két ordó között: ez a *Lumen ad revelationem* éneke és az alatta zajló cselekmények, valamint a *Cum inducerent* és a *Benedictus* éneke, ez utóbbi a kuriális rítus korai XII. századi állapotában még megvan, azonban a középkor végi kuriális gyertyaszentelőben már elmaradt.

Megállapítható, hogy a Trienti Zsinatot követő 1570. évi misszale átvétele Magyarországon 1630 után, a gyertyaszentelő szertartás vonatkozásában is változást hozott a liturgikus év ünneplésében.

3.4.2. Prága és Olomouc gyertyaszentelője

⁴⁰² Vö. 2.2.2. fejezet valamint a 2.2.4. fejezet PRG és a kuriális rítus gyertyaszentelőjére vonatkozó adataival.

A prágai püspökséget 972 - 973-ban alapították, az alapításnál szent Wolfgang regensburgi püspök játszott szerepet. Prága kezdettől fogva a mainzi metropolitához és érseki tartományhoz tartozott. Ez a függősége a XIV. századig megmaradt. 1344-ben VI. Kelemen pápa Avignonból emelte a prágai püspökséget érsekséggé és metropolitai székhellyé, alárendelve a morva olomouci püspökséget. Ezt olyan nagyszabású események követték, mint a prágai székesegyház újjáépítése (1344. XI. 21-a gótikus Szent Vitus székesegyház alapkövéte), s a Károly Egyetem alapítása 1348-ban. Prága három védőszentje: Szent Vitus (a katedrális részéről), szent Vencel (általában a cseh-morva területek országos védőszentje), Szent Adalbert, Prága püspöke.

A Morva folyó jobb partján, a csehek területe és a későbbi Magyarország közötti területek a X. században a Přemyslek cseh államának befolyása alá kerültek. A morva területek számára 1063-ban alakult meg a püspökség Olomoucban, amely Prágával együtt 1344-ig a mainzi metropolitához tartozott. 1344-ben az újonnan megalakult prágai metropólia alá helyezték, így létrejött a cseh-morva egyháztartomány. Olomouc csak később a XVIII. században, 1777-ben vált önálló metropolitai székhellyé, a morva egyháztartomány székhelyévé, amikor az ekkor alapított brünni püspökséget fennhatósága alá helyezték. Liturgikus szempontból közös, de sajátos látószögből is érdemes figyelni a két egyházi központ középkori rítusát.

A középkor végén a Prágai Érsekség is igyekezett nyomtatásban megjelentetni szerkönyveit, a melyek közül kiemeljük a nyomtatott prágai misszálékat és a nyomtatott agendákat. A nyomtatott prágai misekönyvek csak Purifikáció szentmiséjét tartalmazzák, nem jellemző rájuk a gyertyaszentelő ordó jelenléte, ellentétben például Esztergom, vagy Krakkó gyakorlatával, amelyek a

misszálékban mindig feltüntetik a gyertyaszentelést és a processziót is.⁴⁰³ Egy Szegeden őrzött, kéziratos prágai misszále 1492-ből azonban közli a gyertyaszentelés részletes ordóját, de imádságok nélkül.⁴⁰⁴ A prágai gyertyaszentelést tehát más műfajú forrásban kellett keresnünk. Ez a műfaj a nyomtatott *Agenda Pragensis*. Az *Agenda Pragensis* kiadásai közül az 1476-1479 között Pilsenben kinyomtatott első kiadást, s egy későbbi, Nürnbergben nyomtatott 1496-os kiadást vetettünk egybe, kiegészítve az előbb említett kéziratos prágai misekönyv rubrikáival.⁴⁰⁵ Azonnal szembetűnik a három forrás egybetartozása, gyertyaszentelő ordójának azonossága, s az első áttekintés után azonnal megkülönböztethető Esztergom gyertyaszentelőjétől és leírhatók a megkülönböztető jegyek is. Prága középkorvégi gyertyaszentelő ordója alapján véve a mainzi Német-római Pontifikále típus felé mutat, amelyen Prága és Mainz történelmi kapcsolatait ismerve nincs mit csodálkozni, de azon belül egyénített arcú szertartás.

A szertartás rubrikái a XIV. században felépített gótikus prágai székesegyház tartják szem előtt. A gyertyák a székesegyház Mária-oltárán vannak elhelyezve. A gyertyaszentelés oltárához tartó liturgikus vonuláshoz nem jelöl éneket az agenda. Processzionále források adatai alapján a *Videte miraculum* kezdetű responzórium, a zsolozsma tétele hangzik el. A Mária-oltárnál kollektorációt imádkozik a celebráns, majd a só és a víz exorcizmusa és megáldása következik, vagyis a szenteltvíz elkészítése, amelyet a gyertyák meghintéséhez használnak majd. Ezt a *Sancta Maria* kezdetű könyörgés zárja. A gyertyák megszentelésének imádságai következnek ezután, az alábbi sorrendben: *Benedic*

⁴⁰³ A cseh és morva források egy részét a [www. manuscriptorium.com](http://www.manuscriptorium.com), előfizetett digitális gyűjteményen keresztül tanulmányoztuk. Vö. *Missale Pragense 1479*. (oldalszám nélkül) *Missale Pragense 1522*. 213^r-213^v

⁴⁰⁴ Szövegközlés a szegedi kéziratból: Vö. Függelék A.19.b. Szeged, Somogyi-Könyvtár c.l. 1 A misszálét ismerteti: RADÓ: *Libri liturgici* 225. Nr. 48, Köszönöm Szókerfalvy-Nagy Erzsébet segítségét a szegedi Somogyi-könyvtárból, hogy hozzájuthattam, a kódex megfelelő lapjának felvételéhez.

⁴⁰⁵ Szövegközlés: Vö. Függelék: A. 19.a Köszönöm a prágai Strahovi Premontrei Könyvtár munkatársának, Hedviga Kucharovának gyors és nagylelkű segítségét

Domine Iesu Christe, Omnipotens sempiternus Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis, Domine Iesu Christe lux vera, Prefacio: laudes assiduas personare. Omnipotens sempiternus Deus qui per Moysen. A benedikciók után a gyertyákat szenteltvízzel meghintik, megtömjénezik azokat, majd a celebráns meggyújtja, mindezt a *Lumen ad revelationem* és *Nunc dimittis* éneke fedi le. Kollektá-oráció zárja a cselekményt (*Omnipotens sempiternus Deus qui unigenitum tuum ante tempora*). A gyertyás processzió a Szent György templomhoz tart, amely a gótikus székesegyház szentélye mögött található és a korai cseh történelem idejébe visszanyúló román stílusú templom, a benedekrendi apácáké. A prágai rítusban az *Ave gratia plena*, az *Adorna thalamum*, és a *Responsum accepit* énekek a processzióban szerepelnek, ellentétben Esztergommal. A *Responsum accepit* ráadásul trópusokkal bővítve szerepel az agendában. A stációs templomban a *Hodie beata virgo Maria* antifóna és oráció hangzik fel. A székesegyházba történő visszatérés során a *Quod chorus vatum* himnusz a *Qui sine peccato* verzussal keretezve, s ez a verzus a himnusz sorai között is visszatér. A *Quod chorus vatum* himnusz sorait iskolás fiúk (*pueri*) énekelik. A székesegyház kapuja előtt ismét rövid megállás verzikulussal és két könyörgéssel. A második könyörgés utal a prágai patrónusokra: szent Vitusra, szent Vencelre és szent Adalbertre. A körmenet a székesegyházba lép a *Cum inducerent* antifónával és a *Benedictus* énekével. Dramatikus mozzanat egészíti ki ezt a szertartást, a prelátus ölébe veszi a plenáriust, vagyis a misekönyvet és így vonul az oltárhoz. A templom közepén, nyilván a kórus előtt a *Perfice* oráció tagolja még a processziót, a kórusba a *Gaude chorus* énekkel vonulnak be, hogy utána a szentmise a megszokott módon kezdődhessék.

A prágai agenda és a Német-római Pontifikále gyertyaszentelője közötti csekély különbséget az összehasonlító táblázat érzékelteti.⁴⁰⁶ Az esztergomi szertartásrendtől eltérő elemek a következők: a benedikciók és antifónák sorrendje, a

⁴⁰⁶ Vö. Függelék B.6.táblázat

prefáció szövege, néhány benedikciós ima, a processziós tételek szerepeltetése, a plenárius vitele. A prágai ordó, amint azt korábban a Hartvik-agendánál említett nyert, tartalmazza a *Qui sine peccato* refrénnel keretezett *Quod chorus vatium* himnuszt, ez mögött mainzi hatást lehet sejteni, amint ezt a mainzi szent Albán monostor X. századi rituále-processzionáléja mutatja. A *Quod chorus* éneklése a magyarországi liturgikus hagyományban főként az esztergomi rítus központi vonalának (pálos, zágrábi, pozsonyi szerkönyveknek) vált a szerves részévé, de a *Qui sine peccato* verzus nélkül.

Prágához hasonlóan Olomouc forrásaiból is a nyomtatott agendákban lelhető fel a gyertyaszentelő, forrásközlésünkben a 1486-ban kinyomtatott agenda rendjét közöljük.⁴⁰⁷ Értékes tanúságot nyújt hozzá azonban a XV. század huszas éveiből egy kéziratos olomouci misszále, amely tartalmazza az ordót, bőséges rubrikákkal és incipitekkel.⁴⁰⁸ A két forrás tanúsága nagyon szépen kiegészíti egymást, annak ellenére, hogy közöttük fél évszázad különbséggel kell számolni, ez is mutatja a liturgikus hagyományok szilárdságát. Olomouc szertartása fő vonásaiban Prágával harmonizál, de néhány jellegzetesen ponton eltér tőle, s megmutatkozik az önálló rítus öntudata.⁴⁰⁹ A gyertyaszentelés Olomouc esetében nem a főtemplom valamely oltáránál történik, mint Prágában, hanem a Szent Mária Magdolna kápolna oltáránál, vagyis a processziós templomban, ahova a szertartás elején a tercia után processzióval mennek, amely során zászlókat is visznek magukkal. Ezt a processziót a *Videte miraculum* responzórium és a *Hodie beata Virgo Maria* antifóna énekek kísérik és oráció zárja le. A gyertyák megszentelésnek (*consecratio cereorum*) szertartása a Prágában is használatos imádságokkal történik a prefáció azonban más, sem nem a *Laudes assiduas*, sem a *Fons et origo*, sem a *Quia per serenissimam*, a

⁴⁰⁷ Szövegközlés: Vö. Függelék A.18a. Az agendát a www.dig.vkol.cz honlapon elérhető digitális gyűjtemény segítségével tanulmányoztuk

⁴⁰⁸ Szövegközlés: Vö. Függelék A.18b. a misszále anyagát a www.dig.vkol.cz honlapon elérhető digitális gyűjtemény segítségével tanulmányoztuk

⁴⁰⁹ Vö. Függelék B.6. táblázat

három legismertebb prefáció, hanem a sok forrásból ismert *Creator celi, rex regum* könyörgés szerepel prefációként, a megszokott prefáció-dialógushoz és bevezetéshez kapcsolva. Olomouc megoldása bár ritka, de nem egyedülálló, egy kölni szakramentáriumban található hasonló megoldás.⁴¹⁰ Olomouc Prágával összhangban körmeneti énekeként az *Ave gratia plena, Adorna thalamum, Responsum accepit* antifónákat jelzi, az utóbbit trópusok nélkül, valamint a *Qui sine peccato* verzust a *Quod chorus vatum* himnussal együtt, miközben a himnusz versszakai között a félvers és az egész verzus váltakozva térnek vissza. A főtemplom zárt kapuja előtt rövid stáció van két könyörgéssel. A prágai rítusban is szereplő második imádságban azonban Prága patrónusai mellett (egyúttal a Cseh Királyság patrónusai mellett) Olomouc saját patrónusai kaptak helyet: szent Vencel, Vitus, Adalbert társaságában Cristinus és társai, Prokop, Cirill és Metód, Ludmilla, Cordula. A főtemplomba a *Cum inducerent* és *Benedictus* énekével lépnek be a *Perfice in nobis* oráció zárja a processziót. Olomouc agendája és misszáléja nem említi a prágai agendában található dramatikus mozzanatot, a plenárius hordozását.

A prágai és olomouci források vizsgálata megerősíti, hogy a szertartásrend egésze, de annak egy-egy eleme is (pl. a konszekrációs *prex*, azaz a prefáció kiválasztása) egy-egy körmeneti énekmegoldás, az összefüggésbe helyezve identitásjelölő lehet, s árulkodhat, egy-egy szerkönyv rítusáról. A magyarországi liturgia szempontjából a prágai és olomouci gyertyaszentelő azért bír jelentőséggel: mert megmutatja az esztergomi rítus különállását Prágához és Olomouchoz viszonyítva, s azt hogy az esztergomi rítus létrejötténél, szöveganyagának kialakulásánál a Német-római Pontifikále használatán kívül más források is hatást gyakoroltak.

⁴¹⁰ Köln, Dombibliothek Cod. 88. A X. század vége felé írták Köln részére, a gyertyaszentelő prefáció a kódex utolsó lapján (129^v), XII. századi kézzel szerepel. VÖ. Függelék C. 22.

3.5.3. Krakkó gyertyaszentelője

A lengyel kereszténység kezdetei nem sokkal korábbiak a magyar kereszténység kezdeteinél. A gnéznai érsekség és metropólia alapítása 999/1000-re esik, az érseki székhely tekintélyét szent Adalbert szenttéavatása is meghatározta, Gniesno egyúttal a szent Adalbert-kultusz kiemelt helye is. Gniesno metropóliája alá tartozott Poznan (*Posnanium*), amely már 968-tól missziós püspökség volt, valamint az 1000-ben alapított Krakkó (*Cracovia*), és Boroszló (*Wratislavia*).

Az érsekség és szuffragáneos egyházmegyék öntudata a liturgikus könyvekben is testet öltött, kéziratok és meglehetősen sok kiadású nyomtatvány is fennmaradt.⁴¹¹ E dolgozat keretét meghaladja a lengyelországi gyertyaszentelő ordók teljesség igényével történő feldolgozása, de az esztergomi szertartás környezetének vizsgálatához támpontot jelent a szomszédos Krakkó rítusára való kitekintés. A továbbiakban a krakkói gyertyaszentelő szertartást vizsgáljuk meg több időben szétszórt forrás alapján.

A XI. századból ismeretes egy krakkói pontifikále, amelynek kiadása is megjelent.⁴¹² Ehhez további két krakkói provenienciájú, de időben egymástól távolabb álló forrás gyertyaszentelőjét vetettük össze, a krakkói káptalani könyvtár egyik kéziratot kottás misekönyve, a XIV. századi *Missale notatum Cracoviense* és a nyomtatott *Missale Cracoviense 1493, 1516* szertartásait.⁴¹³ A három forrás közül a XI. századi krakkói pontifikále a két misekönyvtől részben eltérő tételanyagot és másfajta elrendezést tartalmaz Purifikáció ünnepén, ezért és a forrás korai eredete miatt ezt önállóan vizsgáljuk. A XIV. századi misekönyv megerősíti, hogy a krakkói

⁴¹¹ A középkori lengyelországi liturgia nagyheti szertartásainak dramatikus elemeit vizsgáló publikáció 175 kéziratot és nyomtatott forrást dolgoz fel. Ez is jelzi a lengyelországi középkori rítus kutatásának előnyeit és hátrányait is. Vö. LEWANSKI: *Liturgiczne lacińskie dramatyzy Wielkiego Tygodnia XI-XVI*. 5-33. Létezik nyomtatott krakkói misszale, agenda, rubricella, boroszlói misszálék és agendák,

⁴¹² Gyertyaszentelés ordója: OBERTYNSKI: *The Cracow Pontifical* 93-95.

⁴¹³ Szövegközlés az MCrac 1516 alapján: Vö. Függelék A.19.

nyomtatott misszálé szertartásai nincsenek előzmények nélkül, a középkor végi ordó gyökerei a történelemben legalább két-három évszázaddal visszanyúlnak. Ugyanakkor az 1493-ban kinyomtatott krakkói misekönyv gyertyaszentelője azt is mutatja, hogy a nyomtatott források esetében, bár nagyon közeli szertartásról van szó, több ponton van variáció a szertartásban, mint az az esztergomi nyomtatott források gyertyaszentelőjénél tapasztalható.

A tizenegyedik századi pontifikále a gyertyaszentelés helyszínére tartó processzióban a *Postquam impleti sunt* rezponzóriumot jelöli ki a zsolozsmából, s ez Magyarországon is korai időkből jól dokumentált, mondhatni klasszikus tételválasztásnak tűnik, még ha nem is az esztergomi rítus nyomtatott forrásaira jellemző ez. A másik fontos észrevétel hogy a pontifikále benedikciós imádságai énektételekkel váltakoznak. Ez fontos jel a XI. századból, olyan típusú szertartások létezését dokumentálja, amelyeknél a gyertyák benedikciói énekekkel váltakoznak. Ugyanílyen váltakozó elrendezés jellemzik Magyarország fennmaradt gyertyaszentelői ordóinak jelentős részét. Bár a krakkói pontifikále tételsora nem egyezik Esztergom tételsorával, de maga az elrendezés váltakozó módja figyelemreméltó, annál is inkább, hogy mert nagyon sok külföldi szertartásrendben a benedikciók nem váltakoznak énekekkel, hanem egymás után következnek. A középkorvégi krakkói források már csak egymás után következő benedikciókat tartalmaznak. A krakkói pontifikále a *Quia per serenissimam* prefáció egyik korai forrása is a mainzi St. Alban monostor X. századi rituále-processzionáléja (Cod. Vin 1888) és a XI. századi CodSang. 338. mellett. A *Quia per serenissimam* előfordulását a krakkói pontifikáléban Franz is észlelte. Obertynski a kiadáshoz írt tanulmányban jelzi, hogy a prefáció további tíz lengyel kézirat és nyomtatott forrásban megvan, gnéznai, krakkói, poznani, boroszlói forrásokban is előfordul, vagyis a lengyel kereszténység központi területein mindenütt megtalálható. Magyarországról két forrásra utal, ahol ez a prefáció jelen van, mégpedig a Németújvárból őrzött zágrábi hangjelzett, valamint a Pray-szakramentárium

anyagára.⁴¹⁴ A prefációk korpuszának kiadása is ismeri a XI. századi krakkói pontifikáléból.⁴¹⁵

Az 1493-ban és az 1516-ban nyomtatott krakkói misekönyvek rubrikája nem pontosítja a gyertyaszentelés helyszínét, de a szertartás egészéből kitűnik, hogy a főtemplomban történt a benedikció. A benedikciók közül az 1516. évi kiadásban következők fordulnak elő, s ugyanezek vannak jelen a XIV. századi hangjelzett krakkói misszále anyagában is: *Domine Deus omnipotens creator celi et terræ, Omnipotens sempiternus Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis, Benedic Domine Iesu Christe, Præfatio Quia per serenissimam, Domine Iesu Christe qui hodierna die in nostræ carnis substantia*. Az MCrac 1493 nyomtatvány benedikciói esetében az előbbi sorrendből az első kettő felcserélődik, a *Quia per serenissimam* prefáció szövegét megelőzi a *Fons et origo* prefáció szövege, de úgy hogy a két szövege egységes imdáságot, prefációt alkot. A benedikciókat a gyertyák meghintése, megtömjénezése, kiosztása követi a *Lumen ad revelationem Nunc dimittis* tétellel és az *Illumina* könyörgéssel egyetemben. A gyertyás processzió a főtemplomot kerüli meg, az MCrac 1516 rubrikája szerint háromszor, majd a kórusba vonul a processzió. A körmeneti antifónák az *Ave gratia plena*, az *Adorna thalamum*. A templom közepén állva (*in medio templi stantes*) két kántor a *Responsum accepit Symeon* responzóriumot énekel be, az iskolás fiúk énekelik a trópust a „kar” pedig együtt folytatja, a prágai forrásokkal ellentétben a krakkói misekönyv nem közli a trópus szövegét. Az éneket oráció zárja. A processzió a kórus irányába a *Videte miraculum* responzórium éneklésével folytatódik, a kórusba lépve már a *Hodie beata Virgo*-t énekelik be a *rectorok*. Verzikulus és a *Perfice in*

⁴¹⁴ OBERTYNSKI: *The Cracow Pontifical* 93-95.

⁴¹⁵ MOELLER: *Corpus præfationum. Textus Q-P* 404. Nr 1324. Forrásaihoz MOELLER: *Corpus præfationum. Apparatus Q-P* 651.

nobis kezdetű oráció zárja a processziót. A *Missale notatum Cracoviense* és az MCrac 1493 gyertyás processziója rövidíti a processziós tételek sorát.⁴¹⁶

A krakkói szertartás érintkezési pontja magyar liturgiával elsősorban az első három gyertyaszentelő imádság és a *Quia per serenissimam* prefáció. A szertartás szövegeinek elrendezése azonban különállást mutat Esztergomtól, a benedikciók egymást követik, az *Ave gracia plena*, *Adorna thalamum*, *Responsum accepit* a processzióban jelennek meg, a processzió befejezésének két énektétele is eltér az esztergomi szertartás zárótételeitől befejezéstől. A legfontosabb eltérés a tehát körmeneti antifónák és a benedikciók rendjében mutatkozik, sem a *Domine Iesu Christe qui hodierna die in nostre carnis substantia* kezdetű benedikció, sem a *Videte miraculum* responsorium, sem a *Hodie beata Virgo Maria* előfordulása nem jellemző a központi esztergomi forrásokra. Meglátásunk szerint a krakkói gyertyaszentelő szertartások mögött többféle forráscsoport állhat. A processzió menete inkább a PRG és a kuriális gyertyaszentelő rendjéhez hasonlít, a *Quia per serenissimam* prefáció jelenléte az imádságok között, más forráscsoport hatását tükrözi. S a körmenet befejezésében a *Cum inducerent. Benedictus* hiánya és helyette a *Videte miraculum. Hodie beata Virgo Maria* megoldás hátterében is bizonyosan kereshetők lennének párhuzamok, források.⁴¹⁷ Külön jelentőséggel bír, hogy az MCrac1493 két prefációs szöveget (*Fons et origo*+*Quia per serenissimam*) kapcsol egybe. Egyelőre két hasonló párhuzamot leltünk, mégpedig a magyarországi *Missale Minorum ultramontanorum 1480* és a *Missale Quinqueecclesiense* esetében, a *Quia per serenissimam* és *Fons et origo* egybekapcsolását.

A krakkói gyertyaszentelő bizonyítja, hogy a szomszédos egyházmegyék liturgiája is külön fejlődött és hagyományozódott a középkorban, hátterükben többféle regionális és egyházi kapcsolat áll, és ezek a szertartások több évszázadon keresztül megőrződtek. Jelzi ez a nyomtatott kiadásokban fellelhető konzervatív

⁴¹⁶ Vö: B8. B.9. táblázatok

⁴¹⁷ Olomouc a két tétel egymás mellett a gyertyaszentelés helyszínére tartva alkalmazza

tendenciákat is, ezzel nem tagadva a korszerűsítési vagy egyszerűsítési szándékot sem. Esztergom gyertyaszentelő szertartása Krakóhoz viszonyítva is különálló.

3.4.4. Az esztergomi gyertyaszentelő szertartás és a német területek forrásai

A magyarországi gyertyaszentelő szertartásokat tizenöt német egyházmegye forrásával vetettük egybe.⁴¹⁸ Ez a szám korántsem jelenti a német területek összes egyházmegyéjét, de alkalmas arra, hogy pontosítani tudja ismereteinket az esztergomi rítus helyéről a XVI. század elejének európai környezetében. A tizenöt egyházmegye a következő:

Salzburgi Érsekség: Salzburg, Freising, Regensburg, Passau,

Mainzi Érsekség: Mainz, Augsburg, Eichstätt. Konstanz,

Magdeburgi Érsekség: Naumburg, Meissen,

Kölni Érsekség: Köln, Trier, Minden,

Hamburgi Érsekség: Schwerin

Az összehasonlító vizsgálat első szempontja a gyertyaszentelő imádságok előfordulása és sorrendjének összehasonlítása volt. Elmondható, hogy a tizenöt német egyházmegyes forrás közül egyik sem tartalmazta az Esztergomban olyan következetesen alkalmazott tűzszentelő imádságot.

Egyetlen vizsgált német forrás sem alkalmazta az Esztergomra oly jellemzőnek mutató szerkezeti megoldást, a benedikciók közé iktatott énektételeket, a német források egymás után sorjában közlik a benedikciókat.

⁴¹⁸ A függelékben Salzburg, Regensburg, Meissen, Trier, Aquileia ordóját közöltük. Tizenkét német egyházmegye forrásait a müncheni Bayerische Staatsbibliothek kiváló digitális gyűjteményének köszönhetően tanulmányozhatók a világhálón: www.daten.digitale-sammlungen.de. Ugyanígy használtuk a kölni Universitätsbibliothek digitális gyűjteményét a www.inkunabeln.ub-koeln.de címűt. Sajnos Magdeburg agendájához nem sikerült a hozzáférés. Kevés kiadása volt, és ritkaságnak számít. Meissen, Naumburg, Schwerin agendája pedig szövegkiadásban érhető el elsősorban.

A gyertyaszentelő prefációt tekintve a német területek forrásai közül a *Quia per serenissimam* prefációt tartalmazó forrásokra szűkítve a sort, mivel Esztergom ezt alkalmazza, csak néhány forrás marad: Trier, Meissen, Naumburg, Regensburg, azonban számolni kell a még általunk feltáratlan egyházmegyes úzusokkal, főleg Magdeburg úzusával. A máriás prefációt alkalmazó négy egyházmegye imádságrendje közül az *Agenda Misnensis* 1512 (Meissen) imádságrendje megegyezik a *Missale Trevirensis* 1498 imádságrendjével, az utóbbiról viszont lehet tudni, hogy XI. századig visszanyúló tradíciót tükröz.⁴¹⁹ Meissen és Trier imádságrendje azonos a *Missale Quinqueecclesiense* 1499 és a *Missale Notatum Zagrabiense* imádságrendjével, ez a megfigyelés azonban csak a nagyvonalakban történő áttekintés, nem bocsátkozik be részletekbe, szövegváltozatokba és nem akar okvetlenül ok-okozati összefüggést feltételezni a két terület között, de alapot nyújthat ezen források további részletes egybevetéséhez. A XI. századi krakkói pontifikále imádságrendje is nagyon közel áll mindezekhez. A meisseni agendából és trieri misszáléból dokumentált imádságrend található Regensburg obszekviáléjában is, annyi különbséggel, hogy Meissenhez és Trierhez képest az első két imádság felcserélődött. Viszont a regensburgi sorrend jellemzi a *Missale Cracoviense* 1516 gyertyaszentelő benedikcióit, valamint az *Agenda Aquileiense* 1495 szertartását is, ez utóbbi két forrás bővíti azonban ezt a rendet további imádsággal.⁴²⁰ Meissen és Trier imádságrendje áll legközelebb Esztergom gyertyaszentelőjéhez, amely azonban hozzájuk képest tűzszentelő imádságot is, és az utolsó helyen egy további benedikciót is tartalmaz, valamint ismételt

⁴¹⁹ Vö: KURZEJA: *Der älteste Liber ordinarius der Trierer Domkirche*. 253-263. Szövegközlés: i. m. 460-461. A meisseni agenda és trieri misszale gyertyaszentelő ordóinak szövegközlése: Vö. Függlék A.22. A.23.

⁴²⁰ Az *Agenda Aquileiense* 1495 anyagát a bécsi ÖNB kéziratárában tanulmányoztuk. Köszönöm Dr. Konstanze Mittendorfer készséges segítségét. Az aquileiai rítusra egyre inkább odafigyelnek a kutatások. Aquileiai agendája oráció módján tartalmazza a *Quia per serenissimam*ot. A tűzszentelő imádság erősen átalakítva gyertyaszentelő imaként szerepel benne. Sajátos elrendezésű szertartás. Az *AgAquil* 1495 gyertyaszentelésének szövegközlése: Függlék A. 24.

hangsúlyozzuk, hogy Esztergomban a benedikciók közé antifónák ékelődnek, míg Trierben és Meissenben folyamatosan sorban közlik őket. Naumburg agendájának három imádsága mind bennfoglaltan megtalálható az előbbi forrásokban. Ezek a megfigyelések felvetik a Trier, Meissen, Naumburg, Regensburg, Aquileia forrásainak további részletes vizsgálatát, s egybevetését az esztergomi forrásokkal, beleértve Pécs saját rítusát is.

A német területek forrásaival történő összehasonlító vizsgálat további szempontja az esztergomi szertartás énekrendje lehet.⁴²¹ A talált párhuzamok azonban nem okvetlenül jelentenek közvetlen kapcsolatot, de szűkítik a lehetséges forráskört.

A gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió esztergomi énekrendjére tekintettel forrásaink közül a passauai és a mainzi agenda, valamint a konstanzi obszekviále nyújtanak párhuzamot.

A gyertyás processzió énekrendjét illetően Esztergom a német forrásokhoz képest nagyon sajátos megoldással bír. Az Esztergomban előírt *Quod chorus vatum* himnusz nem mutatható ki a vizsgált tizenöt egyházmegyes forrás egyikében sem. A *Quod chorus vatum* jel lehet az esztergomi szertartás megoldásának külföldi párhuzamairól. A processzió lezárása a *Cum inducerent* antifónával és a *Benedictus* énekével viszont rendkívül gyakori: a Német-római Pontifikále és forráscsoportja következetesen alkalmazza, a kuriális ordónak csak a XII. századi forrásaiban lelhető fel, a németországi agendák rendszeresen alkalmazzák, Aquileia agendája szintén, de tekintélyes mennyiségű európai forráskör nem jelzi.

A németországi nyomtatott forrásokból adatolt gyertyaszentelő ordók vizsgálata megerősíteni látszik, hogy Esztergom esetében a gyertyaszentelő szertartás több forrásterület befolyása alatt jöhetett létre.

⁴²¹ Az énekrendek táblázatba foglalva: Vö. Függelék B 8. 9. táblázat

3.5. Az esztergomi szertartás imádság és énekanyaga

Az összehasonlító vizsgálatok alapján megmutatkozott, hogy az esztergomi rítus következetesen ugyanazokat az imádságokat használta a gyertyaszentelés és processzió során az egész középkor folyamán. Ezek az imádságok énekkel és cselekményekkel együtt alkotják a szertartást. Ebben a fejezetben az *Ordo in purificatione Sanctæ Mariæ* esztergomi imádság- és énekanyagát vizsgáljuk meg. Rákérdezzük az itt szereplő anyag hovatartozására, forrásaira, a kiválasztás szempontjaira, megfigyeljük az imádságok, énekek és cselekmények elrendezését, és a szertartásban betöltött szerepét.

A nyugati liturgia forrásaira vonatkozó irodalom áttekintése után egyértelművé vált, hogy az esztergomi gyertyaszentelő anyagban nem található olyan tétel, sem imádság, sem ének, sem ceremoniális mozzanat, amely IX-X. századi európai forrásokban ne lehetne tettenérhető, a szertartás anyaga külföldről jutott el a formálódó magyarországi kereszténységhez.⁴²²

A szertartás egészét tekintve feltehető a kérdés, hol állt össze az esztergomi gyertyaszentelő szertartás? Az egyik lehetőség, hogy a szertartást egészében, nagyvonalakban és fő elemeiben úgy vette át Esztergom külföldről, ahogy az a források fővonulatában látható, s legfeljebb csak csekély módosításokat eszközöltek rajta hazai földön. Ez esetben azt kell keresni, honnét került átvételre a szertartás, mely intézmény rítusának hatásával kell számolni, megtalálni külföldi párhuzamát

⁴²² A Brepols kiadó *Corpus Christianorum Series Latina* sorozatában megjelent *Corpus orationum* kötetek nem tartalmazzák a gyertyaszentelő imádságokat. Ugyanezon sorozat *Corpus prefationum* kötetébe három gyertyaszentelő prefáció bekerült, liturgikus funkciójuk szerint azonban nem ide tartoznak. A szövegkiadást bevezető kötet azonban szentel egy külön fejezetet a szentelő imádságoknak. A gyertyaszentelő imádságok forrásai nincsenek alaposan feldolgozva a szövegkiadásban, a szövegkiadáshoz kritikai apparátus is tartozik. A három gyertyaszentelő imádság *Fons et origo, Laudes assiduas Quia per serenissimam*. Vö. MOELLER. *Corpus prefationum*. Nr.423, 619, 1324.

és forrását. A második lehetőség, hogy a magyar kereszténység kezdeteikor több rítusterület és többfajta szerkönyv, valamint többféle gyertyaszentelő szertartás hatása fordult elő a gyakorlatban, aminek történelmi okai voltak, s ezek Magyarországon egybefutó szálaiból szövődött össze egyfajta magyarországi gyertyaszentelő szertartás fő vonulata, nyilván nem csupán véletlenszerűen, hanem valamely tudatos rendezés folytán is. A kapott és használt források anyagából tudatos szerkesztő, válogató, rendező munka eredménye az a gyertyaszentelő szertartás, amely a központi esztergomi forrásokban fellelhető.

Az első lehetőséget, vagyis hogy a szertartást teljes egészében máshonnét vette volna Esztergom, a dolgozat során használt középkori forrásanyag alapján nem lehet alátámasztani, mert nem bukkantunk közeli rokonságban lévő külföldi forrásra, amely teljes terjedelmében az esztergomi gyertyaszentelőre hasonlított volna, ugyanakkor ezt a lehetőséget véglegesen kizárni sem lehet, mindaddig amíg a teljes külföldi forrásanyag nem kerül áttekintésre, az elveszett források okozta korlátokról nem is beszélve. A második lehetőségnek is van valószínűsége, sőt az összehasonlítások elvégzése után nagyobb valószínűséget lehet tulajdonítani annak a nézetnek, mely szerint hazai földön állt össze a szertartás. Négy olyan különböző eredetű elem együttes jelenléte árulkodhat erről, mint a tűzszentelő imádság és a *Quia per serenissimam* prefáció jelenléte, valamint az esztergomi imádságanyag antifónákkal történő váltakozó elhelyezése, a *Quod chorus vatum* zsolozsmahimnusz következetes alkalmazása gyertyás processzió során.

Amennyiben hazai földön állt össze a szertartás, hol van az a történelmi időpont, ahol Esztergom saját útra tér, saját rítust alakít ki? Az eddigi meglátások szerint a XII. századból adatolt Hartvik-agenda és a Pray-kódex nem tarthatók az esztergomi rítus központi forrásainak, de székesegyházi liturgiájuk nem is idegen attól. Ez azt sejteti, hogy a gyertyaszentelőnek már a magyarországi liturgia korai szakaszában (XII. század elejéig) lehetett egy olyan formája, amely szélesebb körben ismert volt, s amelyet egyéníthettek, egyszerűsíthettek is a különböző

intézmények. Itt komolyan megfontolandó Földváry Miklós hipotézise egy ma ismeretlen, ún. esztergomi ős-pontifikále létezéséről, amelynek töredékszövegei bűvópatakként feltűnnek néhány korai forrásban, és tettenérhetőek a Hartvik-agenda és Pray-szakramentárium, valamint a *Missale notatum Strigoniense*, *Missale Posoniense* „H” gyertyaszentelő rubrikájában, tehát a XIV. század közepéig előbukkannak. Itt azonban újra felmerül a kérdés, vajon a XIV. század első feléből származó *Missale notatum Strigoniense* és a hozzá csatlakozó két korabeli forrás (MPos „H”, Miskolci-misszale) benedikció-rendje miért tűnik különködőnek az esztergomi összkép szempontjából. Időben előttük kettő (Hartvik-agenda, SacPray), utánuk sok forrás (Csukárdi, Pálóczi-misszale, MPos „G”) dokumentál egy összefüggő benedikciórendet, amelyhez képest valóban különködőnek tűnik a XIV. század első felében ez a reprezentatív forrás. Rubrikái mindenképpen egy korai hagyományhoz kötik. Egy korai gyertyaszentelő hagyományon elvégzett tudatos változtatás szándéka érhető tetten benne, amely a szándék ellenére nem terjedt el széleskörben, vagy egy korábbi hagyományvonal képviselője? Az bizonyosnak tűnik, hogy a középkori klérusnak nem okozott gondot az egyházmegyék liturgikus sokszínűségének elfogadása. Főleg a szertartások processziós helyein volt jelen ez a sokszínűség, ugyanakkor a hagyományok őrzésének, átadásának tendenciája is megvolt, az egyes helyek azonban nem azonos mértékben voltak nyitottak az újra, a változásra. Nincs tehát végleges válasz a MNStr gyertyaszentelő benedikcióinak sorrendjére, s az esztergomi gyertyaszentelő eredetére, kialakulására vonatkozóan, de az bizonyosnak tűnik, hogy a magyar kereszténység korai időszakára nyúlik vissza. A benne előforduló változtatások filozófiai fogalommal élve nem szubsztanciálisnak, hanem akcidentálisnak nevezhetők a gyertyaszentelő vonatkozásában.

3.5.1. A szertartás papi imádságai

Az esztergomi gyertyaszentelő ordóban előforduló tíz papi imádság között nincs sajátosan magyarországi alkotás. Ez egyértelművé válik a külföldi forrásokra vonatkozó irodalom áttekintése után. Az imádságok mind fellelhetők a közép- és nyugat-európai egyházak imádságos kincsében. Egyedül az imádságok kiválasztása, következetes használata és elrendezése jellemző. Az imádságok tipológiáját maguk a kódexek is elvégzik, amikor rövidítve vagy teljes kiírással megnevezik a műfajt (*Oracio, antiphona, prefacio, psalmus*). Az alábbi tipológiában funkcionális - tartalmi megközelítésben csoportosítjuk az imádságokat.

A liturgikus funkció szempontjából az első imádságtípust az ún. kollektakönyörgések alkotják, amelyeket természetesen a szertartás celebrálója imádkozik. Ezek az imádságok a szertartás tagolásában töltenek be szerepet, s mindig valamely állomáshoz köthetők. Legtöbbször vonulás, vagy cselekmény lezárását szolgálják, s egyúttal átvezetnek a szertartás következő szakaszába. Hasonló ez a a római rítus szentmiséjében fellelhető orációkhoz, legyen az a kollektakönyörgés, vagy *ad missam* könyörgés, *secreta*, vagy *complenda*, amelyek mindig egy szertartási rész összefoglalójának, befejezésének, lezárásának mutatkoznak. Ezek a korai szakramentáriumokban fellelhető imádságok a római rítus klasszikus imaköltészetének a tanúi. A kollektajellegű imádságok használata a gyertyaszentelőben némely esetben emlékeztet a római rítus officiumában használt ún. szuffrágiumra is. A szuffrágium a liturgikus megemlékezés módja, antifóna, verzikulus, és oráció alkotja. Az esztergomi gyertyaszentelésben a kollektákat gyakran előzi meg verzikulus, s minden esetben énekkel kísért cselekmény is. Így ha

nem is szabályos szuffrágiumról beszélhetünk, de ehhez hasonló megoldásnak tűnnek. Öt ilyen eset található az esztergomi gyertyaszentelésben.⁴²³

Az első oráció az *Asperges* antifónát követő verzikulum és oráció. A második egységet a gyertyaszentelés helyszínére történő énekes vonulás valamint az azt lezáró verzikulum és oráció alkotja. A harmadik oráció a gyertyák kiosztását és meggyújtását, s az azt lefedő *Lumen ad revelationem* antifónát követő oráció. A negyedik a gyertyás körmenet során hangzik el, meghatározott helyen, ami vagy a kanonoki kórus előtt található (pl. MStr 1484), vagy a templom kapujában (pl. MNStr), mégpedig akkor amikor a processzió ott megállást tart. Az ötödik oráció elhangzása Esztergomban a processzió lezárását jelenti. Miután a processzió belépett a kórusba a laudesből kölcsönzött *Cum inducerent* nagyantifóna és a *Benedictus* után verzikulussal bevezetve könyörög a celebráns. A kollektá orációknak ez az elosztása nagyon szépen tagolja a processziót. Az esztergomi rítus a következő öt kollektát használja: *Erudi quæsumus Domine plebem tuam.*⁴²⁴ *Famulorum tuorum.*⁴²⁵ *Illumina quæsumus.*⁴²⁶ *Da quæsumus Domine populo tuo inviolabilem.*⁴²⁷ *Perfice in nobis.*⁴²⁸ A forrásaik áttekintése alapján és stílusuk szerint is a klasszikus római oráció képviselői. A legkorábbi forrásokban fellelhetők. Ezek közül a három utolsó oráció nincs jelen az újkori római rítus gyertyaszentelési rendjében. A középkorban a processzió tagolásában kaptak helyet. Közülük kiemelkedik az *Erudi* vagy *Exaudi*, amely esetében fontos a kezdőszó változatára is felfigyelni, ez az

⁴²³ Vannak még több kollektá-könyörgést tartalmazó gyertyaszentelők is: A MZagr 1511 szertartásában még van egy további szuffrágium egy másik processziós templomnál, a SacPray szertartásában van egy további szuffrágium a szertartás végén: *ad S. Mariam*.

⁴²⁴ Vö. BRUYLANTS: *Les oraisons du missel romain II*. 147. Nr. 539.

⁴²⁵ BRUYLANTS: *Les oraisons du missel romain II*. 152. Nr. 560. MOELLER: *Corpus orationum*. Nr. 2649.

⁴²⁶ BRUYLANTS: *Les oraisons du missel romain* nem tartalmazza. MOELLER: *Corpus orationum* Nr. 3062b.

⁴²⁷ BRUYLANTS: *Les oraisons du missel romain* nem tartalmazza. MOELLER: *Corpus orationum*. Nr. 992

⁴²⁸ BRUYLANTS: *Les oraisons du missel romain* nem tartalmazza. MOELLER: *Corpus orationum*. Nr. 4217.

oráció az órómai rítusban a Szent Adorján kollektá-templomban elimádkozott könyörgés volt Hypapante ünnepén. Esztergomban az *Asperges* cselekményéhez rendelték. A *Famulorum tuorum* orációt Mária mennybefeölvételének szentmiséjéből kölcsönözte a gyertyaszentelő ordó. Az *Illumina quæsumus* és *Da quæsumus Domine inviolabilem* sosem voltak miseorációk, hanem a processzióban kerültek felhasználásra. A *Perfice in nobis* kezdetben gyertyaszentelő ünnepének alternatív postcommunio imádsága némely korai forrásban, s innét került be a processzió anyagába.

Amennyiben a könyörgések tartalmának és a szertartás mozzanatainak összefüggésére kérdezzük rá, anélkül, hogy mesterkélten összefüggéseméletet állítanánk fel, feltételezhetjük, hogy valami kapcsolódási pontnak lennie kell. Az *Erudi quæsumus* szövege alkalmas a processzió nyitására. Azokat, akik az évenkénti ünneplést külsőleg az önátadás lelkületével megvalósítják, belsőleg is kísérje a kegyelem világossága - kéri a könyörgés. A *Famulorum tuorum* kezdetű oráció a gyertyaszentelés helyszínére érkezve Isten anyjának esedezéséért fohászkodik, és az ünneplők bűneinek bocsánataért esdekel. Az Isten anyjának említése szépen kapcsolódik a gyertyaszentelés helyszínére tartó esztergomi processzió máriás énekéhez a *Gaude Maria Virgo* responzóriumhoz. Az *Illumina* kezdetű oráció a külföldi és magyarországi forrásokban is legtöbbször a gyertyák kiosztásának és meggyújtásának cselekményét zárja le, ezt pedig rendkívül gyakran a *Lumen ad revelationem* antifónával keretezett *Nunc dimittis* éneke kíséri. Az orációt tartalmilag a cselekményhez az *Illumina populum suum* és a *splendore gratie tue cor eius accende* kérések kapcsolják, a megvilágosítás kegyelme Krisztus titkának felismerésére és befogadására irányul. A *Da quæsumus Domine populo tuo inviolabilem* szavakkal kezdődő könyörgés, a hit sértetlen őrzői és megvallói számára könyörög ideigvaló és örök ajándékért, azok számára tehát, akik sértelen és erős hittel vallják, hogy Jézus az Atya Örök Egyszülöttje, aki a Szűztől valóságos testben megszületett. A *Perfice in nobis Domine* kezdetű könyörgés zárja le az

esztergomi processziót. Tartalmilag a beteljesülés gondolata húzódik meg benne, mégpedig üdvtörténet szempontból. Simeon életében beteljesedett az ő legfőbb vágya, hogy meglássa a Krisztust, s ugyanezt, s az örök életet kéri az ünneplők számára is. A végső beteljesedés gondolata tartalmilag szépen zárja a processziót, amelyhez szépen csatlakozik a *Suscepimus Deus misericordiam tuam introitus*, amely egyszerre utal a megtörténtenre, vagyis hogy Simeon karjára vette az Isten irgalmasságát a templomban, utal a liturgikus jelenre, a hívek karjaikon hordozzák az égő gyertyát, Krisztust az Isten Fiát és utal az eszkatológikus beteljesedésre is, az isteni dicsőség templomában találkozni az Üdvözítővel.

Az euchológiai anyagban kiemelkedő tekintélynek örvendenek a gyertyák benedikciójának vagy a középkori források egy részének szóhasználatával a gyertyák konsekrációjának imádságai. Ezek alkotják a papi imádságok második csoportját. A benedikciós orációk avagy megszentelő, megáldó könyörgések a klasszikus római miseorációk hosszúságához mérten terjedelmesebbek. A római rítus szöveganyagának legrégebbi rétegében is vannak terjedelmes, hosszú imádságok (*prex*), amelyek a liturgia legfontosabb eseményein hangzanak fel: a legjelentősebb *prex* a római kánon (*canon romanus*), de ugyanígy az egyházirend szenteléseinek imádságai, a szent olajak megáldásának és a krizmaszentelésnek az imádságai, a keresztség-szentelő imádság, vagy a húsvéti gyertya megáldásának imádsága. Ugyanezen imádságok körét bővítik ki a további benedikciók, amelyekhez a gyertyaszentelő imádságok is hozzátartoznak, de nyelvezetük, stílusuk szempontjából ezek már egy másik korszak szülöttei, a posztkaroling időszaké. A IX. század második felétől születtek, szülőhazájuk nem Róma, hanem az Alpokon túli területek egyházai, s innen kerülnek el Rómába is. Szerepük, használatuk célja tehát különbözik a szertartást tagoló imádságokétól, s ez egyúttal ez a legfőbb ismertetőjelük. A benedikciós imádságok elmondásának célja, hogy kivonják a megáldandó, megszentelendő valóságot, tárgyat a profán használatból, hogy azokat a szent szertartásokban használják, s azok az üdvösségtörténet titkainak megjelenítői

legyenek. Az esztergomi gyertyaszentelő ordóban található egy tüzet megszentelő prex (*benedictio ignis*) valamint öt gyertyaszentelő imádság (*benedictio candelarum, cereorum*) amelyből a forrásaink négyet oráció vagy a benedikció műfajjal jelölnek, egyet pedig prefációnak, ez esetben a megnevezések formai és előadásmódbeli különbséget is takarnak.

A frank-római rítus tűzszentelést nagyszombat napján (*ordo in sabbato sancto*) alkalmaz elsősorban és általánosan,⁴²⁹ de található tűzszentelő imádság Purifikáció ünnepén a középkori források bizonyos csoportjában is, mégpedig a *Domine sancte Pater omnipotens æterne Deus, benedicere et sanctificare digneris ignem istum.* szavakkal kezdődő. Franz felfigyelt rá, hogy a Német-római Birodalom forrásaiban nem gyakori a tűzszentelés jelenléte, s ezt az állítást tizenöt egyházmegye nyomtatott forrásának megvizsgálása nyomán megerősíthetjük. A tűzszentelő imádság inkább a nyugati-frank és lotharingiai területek forrásaiban fordul elő.⁴³⁰ A tűzszentelő imádságok következetes és rendszeres előfordulását azonban nem térképezte fel a teljesség igényével ezidáig a kutatás. A tűzszentelés imádságának jelenlétére a gyertyaszentelő szertartásban Martène és Franz forráskiadásainak adatai alapján felfigyeltek a magyar források kutatói is.⁴³¹ A szűk értelemben vett esztergomi források következetesen tartalmazzák és használják ezt az imádságot, mégpedig első helyen a benedikciók sorrendjében, ez alól a MNStr és MPos „H” és a Miskolci-misszale a kivétel, mert ezek az utolsó helyre helyezik, ennek okát azonban nem tudjuk jelenleg megérteni. Az esztergomi rítusra épülő további forráscsoportokban, így a pálos, zágrábi és pozsonyi kódexekben is biztos a tűzszentelő imádság jelenléte, s mindenképpen az esztergomi ordó egyik ismertető jegye. Mivel a benedikció nem lelhető fel az eddig kiadott imádság-korpuszokban az

⁴²⁹ Vö. FRANZ: *Die Kirchlichen Benediktionen.* 507-518. A IX. század közepétől terjed, de csak fokozatosan nyer teret a frank-római rítusban is.

⁴³⁰ FRANZ: *Die Kirchlichen Benediktionen.* 454.

⁴³¹ Pl. ZALÁN: *A Pray-kódex benedikciói.* 55-57.

a függelékben forrásait közöljük.⁴³² A források áttekintése mutatja, nem a német források jellegzetessége, sem a kuriális rítusé, sem a PRG hatása alatt álló szertartásoké. Nincs meg a krakkói rítusban sem. Aquileia agendája szövegét tartalmazza, de oráció formájában, s átalakítva a világosság és gyertya megáldásaként. A francia területek és az általuk befolyásolt peremvidékek forrásaiban előbukkan. A *benedictio ignis* az egyik fontos indikátora lehet a magyarországi gyertyaszentelőnek, de a lehetséges forrásterületek felé is segítség lehet szövege a későbbiek során.

Öt gyertyaszentelő imádság állandó és együttes előfordulása jellemző az esztergomi rítusra. Az öt konsekrációs imádság közül négy oráció módján hangzik el, egy pedig a szerkönyvek szerint prefáció, vagyis prefáció dallamán előadott konsekrációs prex. A kereszt jele bőségesen kíséri a gyertyaszentelő szövegeket, leszámítva a prefációt. A *Corpus Christianorum Series Latina* sorozat keretében ugyan sor került az orációk kiadására (*Corpus orationum*), mégpedig 14 kötetben, ugyanakkor a gyertyaszentelő imádságyanyagot nem találtuk meg, elsősorban a szentmisék orációinak korpusza az említett kiadás⁴³³. A *Corpus benedictionum pontificalium* kötetek pedig főpapi áldásokat tartalmaznak, nem pedig a tárgyakat, személyeket, épületek megáldó formulákat.⁴³⁴ Az esztergomi rítusban szereplő négy benedikción és konsekrációs imádságon túl további gyertyaszentelő imádságok is vannak, amelyek a korai magyar forrásokban és az esztergomitől különálló nyomtatott forrásokban is megjelennek, valamint a korai és késői külföldi forrásanyagban is jelen vannak.

Az esztergomi rítus benedikciós imádságai a következők:

Az Omnipotens sempiterna Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.

Ez a benedikciós imádság a Német-római Pontifikále anyagában és a *Missale*

⁴³² A *benedictio ignis* forrásai: Vö. Függelék C. 25.

⁴³³ VÖ. MOELLER: *Corpus orationum*.

⁴³⁴ MOELLER: *Corpus benedictionum pontificalium*.

Romanum 1570 anyagában is megtalálható, az összes vizsgált magyarországi forrásunk tartalmazza kivétel nélkül, valamint nagyon sok külföldi forrás, a kuriális rítus és a Német-római Pontifikále forráscsoportját is beleértve. Az imádság leginkább variálódó pontja, hogy némely források a *has candelas* más források e helyett a *hos cereos* kifejezéseket használják, s apró észrevétel hogy az a esztergomi és magyarországi forrásaink megoszlanak a két variáns használatában, előnyben részesítve a *hos cereos* kifejezést.⁴³⁵ Ez a benedikció az általános előfordulása révén csak a többi szöveggel együtt alkalmas rítusmeghatározás céljára.

A *Domine Deus omnipotens Creator celi, Rex terræ* kezdetű gyertyaszentelő imádságot a Német-római Pontifikále is tartalmazza, s a Trienti Zsinatot követő liturgikus könyvek is megőrizték és az első helyen hozzák, egészen a Római misekönyv 1962. évi kiadásáig. Cseh, lengyel és német források is rendszeresen tartalmazzák.⁴³⁶ Az imádság a prefációk módjára is előfordul néhány forrásban, vagyis bevezető dialógussal és prefációdallammal ellátva. Ez a megoldás található egy kölni kéziratban, de meglepetésre a morvaországi Olomouc püspökségének gyertyaszentelő rendjében, s ez ennek megkülönböztető jegye, akár Prágához, akár a Német-római Pontifikáléhoz vagy magyarországi eredetű forrásokhoz képest is.⁴³⁷

A *Benedic Domine Iesu Christe* kezdetű hosszú benedikciót a Német-római Pontifikáléban és típusához tartalmazó középkor végi agendákban, misszálékban is három szakaszra osztva találjuk és különálló imádságokként mutatkoznak, a divíziók a következő szavaknál találhatók: *Benedic Domine Iesu. Proinde supplices quæsumus Domine, Benedico te creatura cere.*⁴³⁸ Sok forrásban a három imádság

⁴³⁵ Vö. Függelék C.16.

„hos cereos”: Hartvik-agenda, MNZagr, MNStr, Csukárdi misszále, Kassai „A”, Miskolci-misszále, Pálóczi-misszále, MPos „G”, MStr1484, MPaul 1490, MQ 1499, MZagr. 1511, „has candelas”: SacPray, IsztM, MDUltr 1480, OSzK clmæ 94, AgOl 1486, AgPr1496, MCrac 1516.

⁴³⁶ Vö. Függelék C.9.

⁴³⁷ Köln, Dombibliothek Cod. 88. 179^v /Codices Electronici Colonienses, AgOl 1486,

⁴³⁸ VOGEL-ELZE: *Pontificale Romano-Germanicum*. II. 5-6.

egybeolvadva lelhető fel, így az esztergomi szertartásban is, és folyamatos egy imádságnak számít. Ezt a kétféle megoldást érdemes figyelembevenni a szertartásrendek vizsgálata során.⁴³⁹ A tartalmi szempontok alapján valóban három hasonló tartalmú, apotropeikus könyörgés egyesült, amelyből az első és a harmadik tartalmaz gyertyát megáldó formulát, a másik a szent angyalok szolgálatát és védelmét kéri a Gonosz ellen. Ez az apotropeikus könyörgés nem kapott helyet a kuriális liturgiában.

A gyertyaszentelő imádságok közül műfajával, szövegével kiemelkedik a *Quia per serenissimam*. A források prefációnak jelzik, és általában feriális prefáció dallamon énekeltetik ezt a szent szöveget. Nyilván a virágvasárnapi *missa sicca* mintájára, amelyben szintén van prefáció: A gyertyaszentelés rítusához is születtek prefációk, de használatuk nem nevezhető egyetemesnek. Az esztergomi rítus a *Quia per serenissimam* kezdetű prefációt, igazában benedikciós *prex*-et énekelteti. Ez két benedikciós könyörgés közé ékelődve hangzott el. Az előtte előforduló benedikció utolsó szavait már prefációhoz illeszkedő tónusban, megváltozó dallamon énekeli a celebráns: *per omnia saecula saeculorum*. A prefáció a megszokott bevezető dialógussal kezdődik. Adolf Franz megfigyelése szerint a középkorban három prefáció szerepelt a gyertyaszentelő szertartásban. Ezt a számot megfigyeléseink alapján legalább további hárommal lehet kiegészíteni.⁴⁴⁰ A prefáció megszokott kezdősorait *Vere dignum et iustum est...* a *Fons et origo totius lucis*,⁴⁴¹ vagy *laudes*

⁴³⁹ Vö. Függelék C.2. valamint C.2a.2b.2.c.

⁴⁴⁰ FRANZ: *Kirchliche Benediktionen* I. 455. Vö. Függelék C. 19-24.

Franz állítását a prefációk számát tekintve érdemes óvatossággal kezelni: pl. egy X. század végére datált, s a kölni dómban használt szakramentáriumban *Prefacio* felirattal, a *prefacio* dialógusával és kezdősoraival, de orációzáradékkal egy olyan szöveg szerepel, mely a későbbiekben, mint oráció van jelen a sok forrásban: *Deus Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium*. Köln, Dombibliothek, Codex 88. 179^v / Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis. További bizonyítékot szolgáltatnak erre a morvaországi Olomouc agendája. Újabb benedikció található prefáció szerepben egy katalán forrásban: Missale Vicense 1496: *Lumen indeficiens unici luminis et auctor*. A Missale Coloniense 1498: *Omnipotens sempiterna Deus qui Moysen famulum tuum* szöveg szerepel prefációként.

⁴⁴¹ MOELLER: *Corpus prefationum. A-P* 191-192. Nr 423. Csak nagyon kevés forrásból idézi.

assiduas personare,⁴⁴² vagy a *quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genetricem* szavakkal kezdődő szövegek követhették. Ez utóbbit sankt-galleri és máriás jelzővel is illeti („*alte St. Galler mit der Marienpräfatation*”), s ezzel különbözteti meg a többi gyertyaszentelési prefációtól, a X. századra datálva. Egyúttal szerinte nagyon ritkán fordul elő. A máriás prefációra Franz mérföldkövet jelentő műve után felfigyeltek a magyar liturgiátörténet kutatói is. Zalán Menyhért a Pray-kódex benedikcióit vizsgálva vette észre, de észlelte a németújvári misszáléban is. További előbukkanásaira is számított.⁴⁴³ Jávor Egon a pozsonyi társaskáptalani templom főoltárának misekönyvében, a „G”-vel jelölt misszálé rendjében találta meg.⁴⁴⁴ Nyomukban a magyarországi liturgia- és zenetörténészek tudnak a máriás prefációról.⁴⁴⁵ A *Corpus Christianorum Series Latina* keretében megjelent a prefációk kiadása négy kötetben. Ez a kiadás ismeri a máriás prefációt, és az 1324. tételszám alatt közli is.⁴⁴⁶ A kiadás szerkesztője ismerte és figyelembe vette Franz közlését. Mindkettőjük forrása a *Codex Sangallensis* 338. amelyet a X. századra datálnak, de amelynek létrejöttét jelenleg 1050 - 1060 közé helyezik.⁴⁴⁷ A prefációk kiadása is csak nagyon kevés további forrásra, összesen hatra utal, amelyekben megtalálható a máriás prefáció.⁴⁴⁸ Ezek között van a máriás prefációnak jelenleg ismert legrégebbi forrása, a mainzi St. Albán monostor rituále-processzionáléja. A többi források a szászországi Naumburg és Meissen középkor végi egyházmegyes agendáihoz, valamint lengyel területhez kötődnek Wroclaw, Krakkó forrásához. Egy dániai forrás is tartalmazza. A prefációk korpuszának kiadása a magyarországi

⁴⁴² VOGEL-ELZE: *Pontificale Romano-Germanicum*. II. 7-8. MOELLER: *Corpus præfationum*.

⁴⁴³ ZALÁN: *A Pray-kódex benedikciói*” 55-57.

⁴⁴⁴ JÁVOR: *Hét kéziratposzsonyi misszálé*. 36 - 41.

⁴⁴⁵ Török József írja: „La source d’une préface reste inconnue. Elle devrait aider a trouver le pontifical ou sacramentaire ou fut copiée la cérémonie de la purification de la Sainte Vierge.” TÖRÖK: *Les origines*. I. XXVII.

⁴⁴⁶ MOELLER: *Corpus præfationum*. C 404. Nr. 1324. A forrásainak felsorolása i.m. 651.

⁴⁴⁷ CodSang. 338, Stiftsbibliothek St. Gallen /Codices Electronici Sangallenses

⁴⁴⁸ Ritkán előfordulónak tartja, X. századból: ms. Vindob. 1888 Pontifical St. Alban von Mainz, Ordinale Cracoviense c 1100, Rituale des Bischofs Henri I von Breslau 1302-1319, Manuale von Notmark 14. s. , Agenda von Naumburg 1502, Rituale von Meissen 1512.

adatokat nem ismeri és nem is közli. A kiadás megjelenése előtt a trieri egyházmegye néhány forrásában is fölleték a máriás prefációt, sőt lengyel forrásokban is nemcsak Wroclaw és Krakkó esetében, de további egyházmegyék esetében is, mint pl. Poznan, Gniesno, ezek sem kerültek eddig nyilvántartásba.⁴⁴⁹ Ez is jelzi, hogy még több helyről bukkanhatnak elő majd a máriás prefáció nyomai külföldön. A dolgozat előkészítése során a regensburgi obszekviáléban is és az aquileai agendában is felleltük.⁴⁵⁰ Ez utóbbiban azonban nem prefációként, hanem a *laudes assiduas* prefációt követően benedikció alakjában fordul elő. A középkori magyarországi provenienciájú források szintén tartalmaznak gyertyaszenteléseket, kéziratok és nyomtatott liturgikus könyvek is. Franz adatait, valamint a *Corpus prefationum* kötet forrásjegyzékét így a munka során egybegyűjtött magyarországi és külföldi provenienciájú források tanúságával lehet kiegészíteni, ahogy ezt a Függelék C. 21. száma alatt közöljük.

A magyarországi forrásokból kiírt máriás prefáció szövegét tekintve kevés az eltérés. A legfeltűnőbbek, hogy a pécsi misszálé Esztergom máriás prefációjához képest hosszabb szövegváltozatot használ, ez a bővítés a *Fons et origo* prefáció szövegéből származik.⁴⁵¹ Ehhez hasonlóan a *Missale Minorum Ultramontanorum 1480* közvetlenül a máriás prefáció után egy másik prefáció szövegét is hozza, mégpedig *Fons et origo*-t, egybekapcsolva a két szöveget. A máriás prefáció szövegvariánsait illetően a *Missale Minorum Ultramontanorum* tartalmazza az esztergomi misekönyvekhez képest a legtöbb variánst, az esztergomi, pálos, zágrábi és pécsi prefációszövegben éppencsak néhány szövegvariáns található. A

⁴⁴⁹ KURZEJA: *Der älteste Liber ordinarius der Trierer Domkirche*, 260. OBERTYNSKI: *The Cracow pontifical*

⁴⁵⁰ Vö. Függelék. A. 21. A.24.

⁴⁵¹ *Nos itaque quesumus Domine, lumine claritatis sic repleas, ut omnes infidelitatis tenebras a nobis repellas. Et sicut servum tuum symeonem hodie dimisisti in pace, ita nos in pace sancte ecclesie tue lumine digneris gubernare, ut portum gentis eterne valeamus intrare, quatenus radiis vere lucis profusi ibi in die examinis et leti cum hymnidicis angelorum choris valeamus videre faciem indefessi solis, qui tecum vivit.*

forrásokból tehát egyértelmű, hogy az esztergomi úzus, újkori (1630-as) leváltásáig ugyanazt a máriás prefációt közölte és használta a gyertyaszenteléskor, s ez tetten érhető az úzushoz közel álló intézmények könyveiben is. Ez tehát egy identitás-meghatározást segítő jel.

Az *Omnipotens sempiterne Deus qui Moysen famulum tuum kezdetű* könyörgés ismét a Német-római Pontifikále és a kuriális ordó szerves része, egyúttal a magyarországi és esztergomi források többségében is előfordul, ritkán prefációként is szerepel, mint például a *Missale Coloniense* 1498 nyomtatványban.⁴⁵²

A benedikciók tartalmi vonatkozásainak ismertetésére, a dolgozat negyedik fejezetében kerül sor.

3.5.2. Az esztergomi *Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ* énekei

Az esztergomi rítus gyertyaszentelő szertartásában előforduló énekek mind ismeretesek a nemzetközi szakirodalomból, nem Magyarországon született alkotások. Hat tétel fordul elő a nyomtatott könyvek esztergomi szertartásrendjében.⁴⁵³

A gyertyaszentelés helyszínére tartó processziós ének szerepében csak a *Gaude Maria Virgo* (MStr 1484, ObsStr, Pálóczi-misszale, MQ 1499), amelynek műfaját a könyvek rezponzóriumnak jelölik. Külföldi előfordulása ugyanebben a szerepben a passauai agenda ordójában (AgPat 1514). A korai esztergomi és korai

⁴⁵² Vö. Függelék: C. 17

⁴⁵³ Vö. Függelék B.8. B.9. táblázat. A processziók során szívesen alkalmaztak rezponzóriumokat. Bár dallamaik nem a legkönnyebbek, de a rendszeresen éneklő középkori káptalani közösségek számára nem jelentett problémát a rezponzóriumok előadása. A virágvasárnapi ordót is több zsolozsma-rezponzóriummal látták el, a virágágak szentelésének helyére tartva több-kevesebb rezponzóriumot jelölnek ki a források. Az esztergomi misszálék csak incipittel jelölik az éneket, az esztergomi obszekviálék szövegüket is kiírják. A németországi agendák egy része szívesen kikottázzák őket.

magyar források vele együtt a *Postquam impleti sunt* responzóriumot is kijelölik. E kettős megoldás tanúi hazai földön a Hartvik-agenda, Csukárdi misszále, MNZagr. A megoldás külföldi párhuzama például a mainzi agenda (AgMog 1599). Csak a *Postquam impleti sunt* responzórium szerepel a Pray-kódex, MNStr, MPos”H”, Miskolci-misszále, a MPos „G” anyagában, s a pálos és zágrábi forrásokban. Külföldön erre a XI. századi krakkói pontifikále és a konstanzi agenda a példa (PCrac, AgConst 1510). A magyar források közül nem jelöl antifónát az Isztambuli misszále, a MDUltr 1480 és a Kassai-„A” misszále. Az Egri ordináriuskönyv a *Senex puerum portabat* antifónát írja elő. Külföldi források más énekeket, egyéb megoldásokat is tartalmaznak. Prágában a *Videte miraculum* responzóriumot énekelik, Olomouchban ugyanezt valamint a *Hodie beata virgo Maria* antifónát. A külföldi nyomtatott források egy része nem írja ki az énekek incipitjét, sem szövegét, ez azonban nem jelenti, hogy nem énekeltek semmit a processzió alatt, csak más forrásból kell kiegészíteni. Nem jelöl tételt Augsburg, Salzburg agendája és obszekviáléja, Regensburg, Eichstätt obszekviáléja, vagy Krakkó nyomtatott misszáléja sem..

A magyarországi források processziós énekeit megfigyelve, korai eredetűnek tűnik a *Postquam impleti* és a *Gaude Maria Virgo* együttes alkalmazása, a XII. századtól észlelhető az egyedül a *Postquam impleti sunt* responzóriumot használó hagyomány, pozsonyi, pálos és zágrábi előfordulása sejteti, hogy a magyarországi liturgia korai gyakorlatáról és tradíciójáról van szó. A XV-XVI. századi esztergomi források a *Gaude Maria* responzóriumot jelzik, s ez sem nevezhető hagyománynélküli megoldásnak, bár tény hogy a pálos, zágrábi, pozsonyi ordók, nem ezt alkalmazzák, valószínűleg egy konzervatívabb hagyományt visznek tovább.

A tűz- és gyertyaszentelő imádságok közé ékelődve három jeles ének található az esztergomi gyertyaszentelő szertartásban: *Ave gratia plena*, *Adorna*

*thalamum, Responsum accepit Symeon.*⁴⁵⁴ A források többsége antifónáknak nevezi őket. Ezt a beékelődést a magyarországi források jellegzetes vonásaként ismertük meg. A három antifóna imádságos környezetét tekintve megkülönböztethető egy jelentős csoport, amelyben azonos imádságok veszik körül őket, ezt a csoportot a SacPray, Hartvik-agenda, Pálóczi-misszale, MStr, ObsStr, zágrábi és pálos források, Egri ordinárius, MPos "G" alkotják, nagyon közel áll ehhez a MDUltr elrendezése is. Váltakozó elrendezést, de az előbbi csoporttól eltérő imádságosrendet tartalmaznak a MNStr, MPos „H”, Miskolci-misszale, három egybecsengő forrás, az isztambuli misszale és a kassai „A” misszale jelenleg egyedül dokumentál egyfajta sorrendet. A MQ 1499, a vele azonos imádságosrendet alkalmazó MNZagr, valamint a kuriális és PRG szerinti ordók egymás után hozzák a benedikciókat, ének közbeiktatása nélkül.

A gyertyák kiosztásának és meggyújtásának cselekményét lefedve a *Lumen ad revelationem gentium* antifóna szerepel a *Nunc dimittis* kantikummal, amely forrásainkban a *psalmus* megnevezéssel van ellátva. A *Lumen ad revelationem* és a *Nunc dimittis* is kiírva szerepel a graduáléban, valamint előadásának módja részletezve van az ordókban.⁴⁵⁵ A *Nunc dimittis* a középkori rítusokban általában a kompletórium része, a gyertyaszentelés során azonban más módon adják elő, mint a befejező imaórában: az antifóna a *Nunc dimittis* minden verse után visszatér. A *Lumen ad revelationem* és *Nunc dimittis* a gyertyaszentelések egyik legstabilabb eleme, éneke, és funkciója is mindenütt ugyanaz: a gyertyák kiosztásának és meggyújtásuk cselekményének fedőéneke. Egyben a gyertyaszentelő szertartás

⁴⁵⁴ Esztergomi gregorián dallamuk az ún. Bakócz-graduáléban található. Vö. SZENDREI: *Graduale Strigoniense*. II. 228-229.

⁴⁵⁵ Esztergomi gregorián dallama: SZENDREI: *Graduale Strigoniense* 230.

szertartás csúcspontját is jelenti az agg Simeon éneke.⁴⁵⁶ Tartalmilag is szorosan kapcsolódik a cselekményhez.

A gyertyás processzió énekeként, leggyakoribb megoldásnak Esztergomban a *Quod chorus vatum* himnusz szerepel, amely mellett azonban a XVI. század elején alternatív módon megjelenik a *Lux mundi beatissimi* kezdetű karácsonyi kompletórium-himnusz, vagy felválthatja is a *Quod chorus vatum* éneket. Ez az egyetlen tétel szükség esetén más zsolozsmatételekkel is kiegészíthették. A magyar források is többféle megoldást jeleznek. A *Senex puerum portabat* és a *Quod chorus vatum* együttes alkalmazását találjuk MNStr, MPos „H”, Csukárdi misszále és pálos forrásanyag szerkönyveiben. A *Gaude Maria Virgo* responzórium a gyertyás processzióban Egerben és a Miskolci-misszáléban bukkan elő. A Pray-kódex, Zágráb rítusa és a Kassai „A” misszále a *Gaude Maria* és *Quod chorus* énekeket alkalmazza együttesen. A Hartvik-agenda a *Senex puerum* és a *Letetur omne seculum* tételeket hozza a gyertyás processzió tételeként. Pécsen az *Obtulerunt pro eo* responzóriumot énekelik. Külföldi forrásokban elsősorban az *Ave gratia plena*, az *Adorna thalamum* és a *Responsum accepit* szerepel gyakran a processzióban, de ez a három ének kiegészülhet további tételekkel: Prágában a *Qui sine peccato. Quod chorus vatum* egészíti ki őket, hasonlóan Olomoucban is. Krakkóban az *Ave gracia plena* és az *Adorna thalamum* a processzióban, a *Responsum accepit* a templom hajójának közepén, a *Hodie beata virgo* a kórusba belépéskor hangzik el. A további megoldásokat a gyertyás processzió énekrendjét összefoglaló táblázat szemléletesen is megmutatja.⁴⁵⁷

A gyertyás processzió lezárását a laudesből kölcsönzött *Cum inducerent* nagyantifóna és a *Benedictus* „zsoltára” jelenti, verzikulussal és könyörgéssel kiegészítve. Ezt a magyarországi források közül csupán a Miskolci-misszále és az

⁴⁵⁶ Néhány korai és külföldi forrás mégis mutatja, hogy nem volt kezdetben általánosan elterjedve. Pl. Német-római Pontifikále néhány forrásában sem szerepel. VOGEL-ELZE: *Pontificale romano-germanicum*.

⁴⁵⁷ Vö. Függelék. B. 9. táblázat.

isztambuli misszále nem jelzi. Az összes többi forrás tartalmazza, ez az egyik legelterjedtebb és legstabilabb helyzettel rendelkező énektétel, a Német-római Pontifikále jellegzetes megoldása, s e Pontifikále hatását tükrözi. A gyertyás processzió a Hartvik-agendában és a Pray-kódexben még további tétellel bővül: A Hartvik-agendában a *Qui sine peccato Quod chorus vatum* csatlakozik hozzá, a Pray-szakramentárium pedig a *Hodie beata Virgo Maria* antifónát verzikulussal és könyörgéssel, mintegy ráaadást csatlakoztatják a *Cum inducerent. Benedictus*-hoz.

A magyarországi gyertyaszentelők énekrendjét tekintve a *Quod chorus vatum* tételt a processzióban alkalmazó külföldi forrásokra kell odafigyelni, s itt az egyik legrégebb forrás a mainzi St. Albán monostor rituáléja a X. század második feléből.

Fontosak lehetnek a *Gaude Maria Virgo* tételt a gyertyás processzióban használó külföldi források is, s a források áttekintése mutatja, hogy ez nem e legáltalánosabb megoldások közé tartozik. A *Cum inducerent. Benedictus* átvétele a zsolozsmából a Német-római Pontifikále hatásának tartható forrásainkban.

A nyomtatott misszálék az énektételek egy részét csak incipitekkel jelölik, mások szövegét kiírják. A kiírt énekszövegek szinte mindig az ünnep sajátos énektételei, amelyeket, mint az előbb bemutatásra kerültek Esztergom mégsem a processzióban, hanem a benedikciók között énekeltek. A forrásokban incipittel jelölt énekek az ünnep officiumából kerültek bele a szertartásba.⁴⁵⁸ Nyilván a zsolozsma-antifonáléban, vagy processzionáléban megtalálhatók voltak szövegei és dallamai, a nyomtatott szerkönyvekben a legritkábban kerül lejegyzésre dallamuk. Az esztergomi rítus officiumában a *Quod chorus vatum* a vecsernye himnusza az ünnepen, mind az első mind a második vecsernyében.⁴⁵⁹ A *Senex puerum* antifóna a

⁴⁵⁸ Az esztergomi officiumot a nyomtatott breviáriumokból, a különböző antifonálékból és énekeskönyvekből, az esztergomi körhöz tartozó Anjou-kori, ún isztambuli antifonále (Nyitra?) és a váradi-erdélyi régió rítusát rögzítő Codex Albensis anyagából, a három forrásnak egybehangzó a tanúsága a vizsgált tételeket illetően, mégha teljes egészében nem jeleznek azonos antifónarendet. Vö. MEZEY-FALVY: *Codex Albensis*. SZENDREI: *The Istanbul antiphonal 154^r-156^v*

⁴⁵⁹ DOBSZAY-KOVÁCS CZAGÁNY: CAO-ECE V/B *Strigonium (Sanctorale)* 49-51.

Magnificat nagyantifónája az első vecsernyében. A *Cum inducerent puerum a Benedictus* nagyantifónája a laudes rendjében.

A *Postquam impleti sunt* a matutinum *responsorium prolixum*-a. Szövegét az ünnepnap evangéliumának kezdetéről meríti (LK 2, 22-24), az ünnep tényeit énekeli meg, így tartalmilag alkalmas, hogy a szertartás elején kapott helyet a gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió alatt.

A *Gaude Maria Virgo* ének is, amelynek a műfaja szintén *responzorium prolixum* és az első vecsernye responzóriuma az esztergomi rítusban. Verzusa a *Gabrielem archangelum* kezdetű. A szöveg különböző változatai az officium több pontján is szerepelnek. Esztergomban ráadásul Purifikáció ünnepének traktusaként is szerepelt ez a szöveg, ugyanakkor úgy tűnik Esztergomban már a XIV. századtól az elterjedtebb, népszerűbb *Audi filia* traktus vetekedett vele a gyakorlatban. A latin szöveg eredetije görög nyelvű volt. Egy kedves legenda is fűződik ehhez a responzóriumhoz, amelynek célja az énekszöveg tekintélyének megerősítése. Ez az antifóna jelzi, hogy Purifikáció ünnepe egyben Mária és szent Fia ünnepnapja. Máriát az eretnkségek legyőzőjének, Istenszülőnek nevezi, s aki hitt Gábriel szavára. A gyertyaszentelés helyszínére tartva, a szertartás elején ez az ének szépen jelezte a középkor hívő emberének máriatiszteletét, és a mariológia egyik legfontosabb tételét, Mária istenanyai méltóságát és ⁴⁶⁰

Az *Ave gratia plena hátterében* is görög szöveg húzódik meg. A római rítusban eredetileg is gyertyaszentelő processziós tétel. Mária istenszülői mivoltát vallja meg. Máriából kelt fel az Igazság napja, a *sol iustitie* kifejezés nyilván Malakiás jövendölésére utal, de Zakariás énekének sorai is visszhangoznak az énekben (*illuminans que in tenebris sunt*). Simeont is örvendezésre hívja, mert akit ő tart az a lelkek szabadítója, a feltámadás ajándékozója. Ez utóbbi kifejezés, nyilván

⁴⁶⁰ Terjedelmes tanulmány a responzóriumról, a hozzá fűződő legendáról,; BROU: *Marie* „destructice de toutes hérésies.”

kapcsolatban van Simeon énekének kezdősoraival: *Nunc dimittis servum tuum Domine servum tuum.*

Az *Adorna thalamum* is görög környezetből érkezett a római rítusba. Processziós tétel. Van ugyanilyen szavakkal kezdődő rövidebb szövegváltozata, amely funkcióját tekintve zsolozsmaresponzórium. Az antifóna fő gondolata, hogy az Egyház készülődjön Krisztussal való találkozásra. Mária ölen a Király Krisztus érkezik, akit ő hordoz, az a dicsőség királya (*rex gloria*), ezzel az antifóna utal a zsolotára *Attolite portas capite vestra*. Mária azt hozza, aki a hajnalszél előtt született, ez utalás a 109. zsolotára is. Krisztus a az életnek és halálnak Ura, s a világ Üdvözítője. A keletről átvett énekek, mindig nagyon szívesen foglalkoznak a szent megtestesülés következményével, Krisztus személyének titkával.

A *Responsum accepit Symeon*, processziós tétel. Szövege az ünnepnap evangéliumából származik. Nem szabad összetéveszteni az azonos kezdetű, de rövidebb szövegű és más dallamú áldozási antifónával. A processziós tétel Simeon cselekvésére és szavaira összpontosít fókuszál. A *Responsum accepit* éneket gyakran a processzió sajátos pontjához jelölik a források, mint például a templomba, a kórusba való belépés mozzanatához köthetik kezdetét.⁴⁶¹

A *Senex puerum portabat* Magnificat-antifóna háttérben is görög szöveg rejtőzik. Csodálatos paradoxióval fejezi ki Jézus Krisztus személyének titkát és megvallja Mária szüzi fogadását, szüzi szülését és a szülés után is megmaradt szüzességét, valamint azt, amit oly sokszor ábrázol a középkori művészet a Betlehem titkában: *quem genuit, adoravit*. A *Senex puerum* rövidebb változata Alleluja verzusként is felbukkan a források egy részében. A szöveg szerepeltetése gyakran ereklyevitelhez kötődik.

Összegzésül elmondható, hogy a gyertyaszentelő ordó énekeinek liturgikus szerepe, hogy lefedjenek és kísérik bizonyos szertartásokat, cselekményeket.

⁴⁶¹ Vö. MR 1570. MCrac 1516,

Gazdagítják az ünnep megértését azáltal, hogy énekkel kifejezik, hogy mi történik, kifejezik az ünnep főszereplőinek Krisztusnak, Máriának a személyére vonatkozó hittartalmat, s nem egy esetben tartalmi vonatkozásban is vannak a végzett cselekménnyel.

3.6. A szertartásrendek egybevetésének tanulságai

A magyarországi kéziratok és nyomtatott források áttekintése után elmondható hogy teljes kép nem rajzolható ki a középkori magyarországi gyakorlatról, ennek legfőbb oka az öt évszázad forrásainak nagymértékű pusztulása, és a megmaradt források egyenetlen időbeli és területi elosztása. Mindemelett a középkori Esztergom liturgikus gyakorlata még mindig a legerősebben adatolható, kutatható. A középkori Esztergom *Purificatio sanctæ Mariæ* ünnepének szertartásait a nyomtatott esztergomi misszálék és a nyomtatott esztergomi obszekviálék szövegei alapján rendkívül állandónak mondhatjuk az 1484 és 1560 közötti időszakban, a tételingadozások, változások csak egy verzikulust és processziós éneket érintenek. Bizonyítást nyert munkánk során, hogy a nyomtatott források gyertyaszentelőjének vannak kéziratok párhuzamai, előzményei, amelyek között vannak szűk értelemben esztergomi rítusú források (Pálóczi-misszálé, *Missale Posoniense „G”*), de a magyarországi liturgia két korai és jeles forrása is (Hartvik-agenda és Pray szakramentárium) szerkezetében, szöveganyagában, és konkrét tételeiben is közeli rokonságban van a középkor végi esztergomi ordóval. Ugyanennek variánsai is vannak, magában esztergomi rítusú könyvekben is, ahogy ezt a XIV. század eleji *Missale notatum Strigoniense* (c.1320), *Missale Posoniense „H”* (c.1340) kéziratok tartalmazzák. A középkorvégi esztergomi gyertyaszentelő második típusú variánsa az, amelyik vagy egy szuffragáneus egyházmegye önállósult ordója (OrdAgr., MQ 1499, MDULtr 1480), vagy az esztergomi rítus tágabb köréhez sorolható (Miskolci-misszálé 1394, Kassai misszálé, „A”, Isztambuli misszálé). A középkorvégi esztergomi gyertyaszentelőkhöz lényeges vonásaiban hozzátartozik a pálos misekönyvek gyertyaszentelője, de a zágrábi források gyertyaszentelő ordója is az esztergomi rítus rétegéből származik. Esztergomtól önállóbb arcot mutató gyertyaszentelő ordók is előfordulnak, a *Missale notatum Zagradiense* az árpádkori kisebb templomok liturgiájának tanúja, a pécsi misszáléval közeli gyertyaszentelővel egy

részlegesen önálló hagyomány képviselői is lehetnek, a *Missale Dominorum ultramontanorum* konkrét provenienciája, rendeltetése továbbra is feladat elé állítja a kutatókat, mindenesetre a gyertyaszentelő és virágvasárnapi ordója alapján, nem a szoros értelemben vett esztergomi rítus tanúja, de nem is különbözi gyökeresen, esetleg egy szuffragáneos egyházmegye forrása.

Esztergom gyertyaszentelője sajátosnak és különállónak mutatkozott a szomszédos Olomouc és Prága, valamint Krakkó, Aquileia, Salzburg, Passau, szertartásaihoz képest is.

Esztergom gyertyaszentelőjéről nem tudjuk egyértelműen kijelenteni, hogy már külföldi mintapéldányból másolták-e, vagy Magyarországon állt össze ez a típusú szertartás, ehhez a külföldi források teljes átvizsgálására van szükség. De eddigi vizsgálatok alapján feltételezni lehet a hazai összeállítást, mégpedig több forrás alapján.

Az esztergomi szertartása két karakterisztikus eleme a tűzszentelő benedikció szereplése, és a *Quia per serenissimam* prefáció. Ehhez társul szertartás anyagának sorrendje, amelynek legfőbb jellegzetessége a benedikciók és körmeneti nagyantifónák váltakozó elrendezése. A nyomtatott esztergomi szerkönyvek imádságainak sorrendje is erősen dokumentált a kéziratosság idejéből. E típus jellegzetessége, hogy a tűzszentelés imádsága az első helyen szerepel, a gyertyaszentelés menetrendje a következőképpen alakul:

Tűzszentelő imádság:

Or. Dne. S. P .o. e. D. benedicere et sanctificare digneris ignem.

Gyertyaszentelő imádságok:

Ant. Ave gratia plena.

Or. Omnipotens. Sempiternus Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis.

Ant. Adorna thalamum...

Or. Domine Deus omnipotens Creator celi...

Ant. Responsum accepit...

Or. Benedic Domine Iesu Christe...

Præfatio: Quia per serenissimam stellam

Or. O. s. D. qui per Moysen famulum tuum.

A felsorolt elrendezésnek nagyon erős tehát a dokumentáltsága és előfordulása, amint az a következő felsorolásból látszik: ún. Csukárdi misszáléban (1377), a Pálóczi-misszáléban (1432 - 1439), a pozsonyi Dóm főoltárának misszáléjában (MPos 1488 G). Ez az imaelrendezés lelhető fel a pálos és zágrábi forrásokban, de megtalálható a korai Hartvik-agendában (két sajátos énektétellel bővítve), és a Pray-kódex szakramentáriumában (egy benedikcióval bővítve). Ez a tételrendezés végighúzódik az egész magyar középkor folyamán, jelenlegi ismereteink szerint gazdagon dokumentált a XII. század elejétől kezdve. Az előbb említett sajátosságok adják meg a jellegzetes esztergomi gyertyaszentelőt. A szertartás változatai lényegesen nem változtatják meg a szertartás szerkezetét, legfeljebb rövidítik azt, és a helyi körülményekhez alkalmazzák. Konkrét forrás bizonyította, hogy Esztergom gyertyaszentelőjéhez rendkívül hasonlót használtak Egerben a középkor végén, de a pálos és zágrábi liturgia gyertyaszentelője is ezt a típust mutatja, s ez utóbbi kettő ismét csak megerősíti, hogy a magyarországi liturgiának korai szakaszban rögzült, kilakított, szertartásáról van szó, a pálos és zágrábi könyvek esztergomi rétegét jelenti. Ebből a szerkezetből is látszik, hogy nemcsak a gyertyaszentelési formulák szövegében és sorrendjében van egy jellegzetes vonulat a magyarországi liturgia évszázadain keresztül, hanem a szertartás struktúrája is stabilnak, állandónak mondható, s ez a strukturális állandóság sajátosabbnak látszik más tételbeosztást követő magyarországi és közép-európai ordókkal szemben. Ez a stabil struktúra nem jelenti azt, hogy az előbb említett ordókban ne lehetnének egyénibb megoldások, vagy a szakrális topográfiához való alkalmazkodás jelei. A szakrális topográfiai kívánalmak mellett, az énekrend és a rubrikák szövegezése adtak lehetőséget egyéni vonások megjelenítésére.

Öt évszázad magyarországi szertartásaiból az is kitűnik, hogy a középkori székesegyházi gyakorlatban szívesen végezték a *benedictio candelarum*-ot processziós templomban. A középkor vége felé feltűnnek azok a módosítások, amelyek alapján a benedikciót már a főtemplomban végzik, de nem a szentélyben vagy a kórusban, hanem a templom hajójának valamely pontján, oltáránál. Ez esetben ezek a helyek jelentik meg a processziós templomot. A *Missale Romanum 1570*, a gyertyák megáldását a főoltár terébe, a szentélybe helyezi.

Az esztergomi gyertyaszentelő imádságok Trier, Meissen forrásaira hívják fel a figyelmet, ugyanakkor a máriás prefáció két legkorábbi előfordulása német birodalmi monostorokból adatható, a sankt galleni és mainzi Szent Albán monostorokból. A tűzszentelés imádsága azt bizonyítja, hogy a magyarországi liturgia eredetének forrásait keresve a karoling birodalom felbomlása utáni nyugati-frank területeket is figyelembe szükséges venni. A gyertyás processzió körmeneti himnusza monasztikus környezetből eredő német források hatását is jelzi Esztergomban.

A processziós ordók a középkori szerkönyvek azon részei amelyek nagyfokú variabilitásra adtak módot egyházak szerint. Így a zsoltószma antifónái, responzóriumi, az alleluja-versek, a szekvenciaválasztások, a himnuszok mellett identitásjelölő szerepük is van, a processziós szertrások is árulkodhatnak egy-egy szerkönyv hovatartozásáról, és segíthetik a források és eredet kérdésének a feltárását. Ez jelenti megfigyelésünk hasznát a liturgiátörténeti kutatásokra nézve.

4. Mária tisztulásnak ünnepe az esztergomi liturgikus szövegek tükrében.

A római rítusban egy ünnep tartalmát a teljes liturgikus ünneplésből lehet megismerni, vagyis a nap teljes zsolozsmájából és a szentmise saját szövegeiből. A római rítus szakrális szövegeinek több rétege van, a szentírási szövegekből származó alapréteg mellett, a másik nagy réteget a római imaköltészet különböző korszakainak és stílusainak alkotásai jelentik: az orációk, a *prex* műfajába tartozó nagy szentelő imádságok, benedikciók, s a himnológia alkotásai műfajok szerint.⁴⁶²

Az egyházi év ünnepeinél tudatos tételválasztással találkozunk a szertartáskönyvekben, az egyes előírt tételek sajátosan összefonódnak az ünnepléssel, s ez megjelöltté teszi a szerkönyveket, de a liturgikus gyakorlatot is. Az egyes rítuscsaládok ugyanazt az üdvtörténeti misztériumot és a hitnek a titkát sajátos szövegválasztással és ceremóniákkal, liturgikus szimbolikával ünneplik. Ez a tény is tanúsítja, hogy olyan gazdag a megváltás műve (*opus nostrae redemptionis*), hogy ennek gyakorlását, megjelenítését lehetetlen teljesen kimeríteni, átfogni egyetlen szövegválogatással vagy liturgikus úzussal. Az ünnepelt Krisztus-misztérium nagysága olyan gazdagságot jelent, amely a rítuscsaládok létezésének az egyik alapvető gyökere.⁴⁶³ Az azonos földrajzi, nyelvi, kulturális körülmények között, sajátos formákat öltött a Krisztus-misztérium ünneplése..

A rítuscsaládok kialakulásának oka, hogy a krisztusi alapítás mellett a liturgiának vannak az apostolokhoz köthető elemeik, s olyanok is, amelyek a későbbi korszakokban az Egyház rendelkezése nyomán kerültek be a liturgikus

⁴⁶² A római rítus szövegi összetételéről: FÖLDVÁRY: „Szent nyelv vagy szent nyelvek?” 293-299. Vö. COTTIER: *La prière en latin dans l'antiquité*. kötetének tanulmányait

⁴⁶³ KEK 1200-1203 A liturgikus sokféleség és a misztérium egysége, valamint KEK 1204-1209 Liturgia és kultúrák.

gyakorlatba. Ezek a bővítmények, amelyek a krisztusi és apostoli gyökereket körülveszik, az ünnepekt misztérium lényegének megtapasztalásához készítik az utat, kifejtik annak tartalmát. Az egyházi év kialakulása is egy ilyen valóság, az üdvtörténet megjelenítő átímadkozása. Ezek a tisztán egyházas eredetű részek nem pótolhatatlan és elmaradhatatlan részei a liturgiának. A hit szabálya az imádság szabálya is Krisztus Egyházában, ezért a liturgia átímadkozott hit. A különböző rítuscsaládok mellett, egy konkrét rítuson belül is tapasztalhatók törvényes változatok, amelyek lehetnek a történelmi fejlődés során kialakult törvényes változatok, vagy egy érvényes formán belül engedélyezett változatok. Ezek azt szolgálták, hogy az ünnepekt titok közelebb kerüljön a befogadóhoz. A római rítus történelmi változatai sokszor már nem a mindennapi gyakorlat részei, mégis a római egyház liturgikus kincstárát alkotják, gazdag örökséget jelentenek, megszentelt formái az ünneplésnek, amelyekkel az érvényes gyakorlat nem szakíthat gyökeresen, ha hűséges akar lenni a rítus belső törvényeihez és céljához.

A továbbiakban a középkori esztergomi rítus, vagyis a római rítus egyik középkori úzusának szövegei alapján tekintjük át Purifikáció ünnepekt tartalmi vonásait. A római rítus rendkívül erősen építkezik a szentírási szövegekre. A római zsoltos és szentmise gerincét szentírási szövegek különböző műfajú megszólaltatása jelenti, amelyre szabályozottan ráépülnek az egyházi szövegek.

4.1. A szentmiséhez tartozó szövegek gondolatvilága

Mária tisztulása ünnepekt szentmiseszövegei közül a nap evangéliuma, s a háttérben meghúzódó üdvtörténelmi tény az egész ünnep forrása. Az introitus adja meg a római rítusú szentmise alaphangját, ez pedig az ünnep középkorban legnépszerűbb elnevezésével ellentétben nem Mária tisztulásáról énekel, hanem a Megváltóval való találkozást emeli ki, ami nem egy eljövendő valóság csupán, hanem már a liturgikus ünneplésben elkezdődő tapasztalat.. A *Suscepimus Deus*

introitus a pünkösdi utáni VIII. vasárnapról kerül újrafelhasználásra Purifikáció ünnepén, nyilván nem véletlenszerűen kapott szerepet⁴⁶⁴ A kapcsolatot az ünnep evangéliumához *accepit Symeon - suscepimus* szavak teremtik meg, valamint az antifóna utalása a jeruzsálemi templomra: *in medio templi tui*. A nap evangéliuma szerint Simeon is ölébe vette (*et ipse accepit eum in ulnis*), felvette, befogadta, hordozta az Isten Üdvösségét (*Salutare tuum*), aki egyúttal a népek világosságának (*lumen gentium*), és Izrael dicsőségének (*gloria Israel*) prófétált. Mindez a jeruzsálemi templomban történt. Az evangéliumi elbeszélésnek már ezek a kifejezései is az ószövetség messiási próféciainak beteljesedéséről szólnak. A liturgia a szentleckével értelmezi az evangéliumi eseményt. Az ünnephez a Malakiás próféciaiból vett sorok is nagyon szorosan kötődnek: „*statim veniet ad templum sanctum suum Dominator quem vos queritis*”. A próféta szerint Isten nem hagyja cserben az őt keresőket, órá várakozókat. Eljön, hogy megtisztítsa Lévi fiait, hogy újra kedves áldozatot mutassanak be. A történelemben Simeon látta meg a prófécia beteljesedését, az Isten üdvösségét, aki a Templomban találkozott népével. A jelen ünneplésben is megvalósulnak Isten ígéretei, az ünneplők befogadják az Isten irgalmasságát a templom belsejében. (*miser ricordiam tuam in medio templi tui*.) Az irgalmasság nem elvont fogalom, hanem az isten irgalmassága maga Jézus Krisztus, akit a hívek az Egyházat megjelenítő templomban befogadnak, akivel találkoznak.

A szentleckét követő graduále-tétel ugyanat a szöveget szólaltatja meg, mint az introitus de más dallammal.⁴⁶⁵ A római rítusban nem egyedi az a megoldás, hogy ugyanazon szöveget vagy részeit többször, de más műfajban és dallamon megszólaltatja egy ünnepen. Mindez a szöveg által hordozott liturgikus tartalom jelentőségére is utal, egyúttal lehetőséget kínál a szöveg befogadására.⁴⁶⁶

⁴⁶⁴ SZENDREI: *Graduale Strigoniense* II. 168. 230.

⁴⁶⁵ SZENDREI: *Graduale Strigoniense* II. 231.

⁴⁶⁶ Vö. pl. *in nativitate Domini missa in galli cantu* szentmiséjével, ahol állandóan a 109. zsoltár gondolatái visszhangoznak: *filius meus es tu, ego hodie genui te*. Vagy nagyböjt első vasárnapjának tételeit: Vö. SZENDREI: *Graduale Strigoniense* II. 11-12. és 37-40.

Az esztergomi rítusban az Alleluja-vers az „*Adorabo in templum tuum et confitebor nomini tuo*” zsoltársor, ez a római rítusnak is a legrégebb és legjellemzőbb szövegválasztása, bár több egyéb szöveg is szerepelhetett a középkor folyamán alleluja-versként.⁴⁶⁷ Az alleluja-vers szövege a templomban Isten imádásra leboruló embert jeleníti meg, a liturgia interpretálásában ez Simeon, akinek a szavai és próféciája mögött Krisztus titkának felismerése húzódik a Szentlélek erejéből, s ezt a felismerést a megvallás és imádás magatartása követi. Simeont követve keresztény egyház a templomban imádja azt, akit Simeon megismert és Isten Üdvözítőjének nevezett. Jellemző Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének miseénekeire, hogy elsősorban Krisztus személyének titkával foglalkoznak. Azok a tételek is, amelyeknek máriás jellege van, azok is a Krisztusra vonatkozó hitigazságok fényében szólnak Máriáról. A kereszténység kardinális kérdése Krisztus istenségének elfogadása, a megtestesülés titka, Krisztusban személye, az isteni és emberi természet viszonya Krisztus személyében, ahogy ezt a IV. és V. század trinitárius és krisztológiai kontroverziói, s az egyetemes zsinatok döntései is mutatják. E krisztológiai hitigazságokban a boldogságos Szűz Máriára vonatkozó hitigazságok, mind az igaz hit megőrzését és szolgálták és a Krisztusra vonatkozó hitigazságokból erednek.⁴⁶⁸

Az esztergomi rítus szentmiséjében Purifikáció ünnepére kétféle traktus fordul elő arra az esetre, ha az ünnep böjtelőre esne. Az egyik traktus a *Gaude*

⁴⁶⁷ Vö. Ps 137,2. Ugyanez a zsoltárvers szerepel: a nyomtatott MStr dolgozatunkban vizsgált kilenc kiadásában, valamint a következő forrásokban: MNStr, Csukárdi misszále, Pálóczi-misszále, MPos „G”, MPaul Gö-107, MPaul Gö-MPaul 234, MPaul 1490, 1514, MZagr 1511, Külföldön: CodSang 338, 339, 340, 359, 375, MVic.1496, MMall. 1506
További allelujaversek is előfordulnak a frank-római rítus könyveiben:
Alleluja. *Senex puerum portabat et puer senem regebat*: MR 1474, Mr 1570, MCrac 1516,
Alleluja. *Post partum virgo inviolata permansisti, Dei Genitrix intercede pro nobis*: MQ 1499,
Miskolci-misszále, Kassai „A”-misszále, MZagr 1511, MPrag 1479, 1522, MOl. III-7 MCrac 1493, MCrac 1516. MR1474, MRat 1515, MFris 1492, MBamb 1499, MHerb 1495, MArg 1486-90, MNumb 1501, MHalb. c. 1498, MLeod 1502,
Alleluja: *Ecce venit ad templum sanctum suum Dominator Dominus, venite occurramus Domino Deo nostro*. MCol 1481, MLeod 1502

⁴⁶⁸ Vö. KEK 484-503, A hitvallás megtestesüléséről szóló cikkelyénél tárgyalja a katekizmus A Mária eleve elrepedelésének Szeplőtelen Fogantatás, Mária istenanyaságának, Mária szüzességének, szüzi anyaságának hitigazságait.

Maria Virgo kezdetű, amely az esztergomi forrásokban hagyományosabb tételválasztást jelent, de ezt a gyakorlatból gyakran a zoltárkönyvből származó *Audi filia et vide* traktus szorította ki, s ez látszik a MNStr kéziratából, ahol mindkettő szerepel, de csak az *Audi filia* fölé írtak kottát. Hasonló kettős választási lehetőség jellemzi a nyomtatott pálos forrásokat, míg a kéziratokat csak az archaikusabb *Gaude Maria Virgo*. A Bakócz-graduále már csak az *Audi filiát* jelöli, hasonlóan a nyomtatott esztergomi könyvekhez.⁴⁶⁹ A római rítusra egyébként nem jellemző, hogy nem szentírási eredetű graduále-tételt vagy traktust alkalmazna. Az *Audi filia* a források tanúsága szerint a hagyományosabb római megoldás, a *Gaude Maria Virgo* szövege viszont nagy a népszerűségnek örvendett a középkor folyamán, a hozzá kapcsolódó legenda kapcsán. A *Gaude Maria Virgo* szöveg változatai helyett kaptak Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének, de Purifikáció ünnepének is az ünneplésében.. Egyértelműen megvallja Mária Istenanyaságát, a Szentlélektől való fogantatást, s hogy Mária Istent és embert szült. Hitvallás Mária szüzi szüléséről és hogy a szülés utn is szűz maradt. Ez a traktus tehát Mária-dogmákat énekel meg. Az *Audi filia* traktus egészen szelídebben, a zoltáros gondolatokban felfedezett újszövetséggel visszafogottan ünnepli Mária titkát.⁴⁷⁰ A „*Quoniam concupivit rex speciam tuam*”-sorokba beleérti a liturgia mindazt, ami Isten üdvösségtervében Máriának kijutott, benne van e sorban Mária eleve elrendelése és kiválasztása a magasztos feladatra, hogy Istenszülő legyen.

⁴⁶⁹ Traktusként a *Gaude Maria Virgo* szerepel: MNStr, Csukárdi misszále, göttweigi pálos misszálékban, a nyomtatott pálos misszálékban, Miskolci-misszále, Kassai „A” misszále, Pálóczi-misszále, MPos „G” MZagr 1511, MPrag 1479, 1522, . Több forrás választható módon másik traktust is jelöl. Traktusként az *Audi filia* szerepel: MNstr, Bakócz -graduále, Csukárdi misszále, MPaul 1490, 1514, a Miskolci-misszálékban, nyomtatott esztergomi misszálékban,, MQ 1499, Sankt Gallen 338, 339, 340, 359, 375. MTrev 1498, MCrac 1493, MCol 1481, MRat 1515, MBamb 1499, MHerb 1495, MArg 1486-90, MNumb 1501, MHalb c. 1498, MBrix 1511, Tractus: *Diffusa est gratia*: MVic 1496, MMall 1506, MLeod 1502
Tractus: *Nunc dimittis Domine*: MR 1474 MR1570,

⁴⁷⁰ Az *Audi filia* forrása: Ps. 44. Esztergomi dallama: Vö. Szendrei: *Graduale Strigoniense* II. 231.

Az alleluját vagy traktust követően követően a *Concentu parili hic te Maria* kezdetű sankt-galleni szekvenciát énekelték a középkori Esztergom rítusában.⁴⁷¹ Az ünnep szövegeinek késői, posztkaroling rétegéhez tartozik. Az ünnep tartalmát, a költészet erejével reprezentálja.⁴⁷² A *Concentu parili* szekvencia a középkor számára oly kedves Mária-tisztelet megnyilvánulása, litánia az ő tiszteletére és hitvallás Mária kegyelmi kiválasztottságáról és hivatásáról, tisztaságáról és szüzességéről (*generosi Abrahæ filia, virgo nobilis, virgo virginum, virga arida Aaron, porta serata, virtutum exemplum, intacta Genitrix, sanctissima corpore, castissima moribus*). Az ének kiemeli Mária mindig szűz voltát és istenszülői hivatását (*Genitrix, soli Deo pervia esse crederis*). Az ünnepet *festum parvuli Christi eiusque piæ Matris Mariæ* kifejezéssel a gyermek és anyja ünnepének nevezi.

A felajánlási ének a *Diffusa est gratia* kezdetű, amely a Rómában nagyon tisztelt szent Ágnes miséjéből került átvételre Purifikáció ünnepén. Az offertórium is a zsoltár (Ps 44,3) szelíd alkalmazása Mária titkára, egybe cseng az *Ave gratia plena* köszöntéssel.⁴⁷³

Az áldozáskor felhangzó antifóna az ünnep evangéliumából meríti szövegét (*Responsum accepit Symeon*), a Szentlélek Simeonnak tett ígéretéről szól: nem hal meg addig, míg meg nem látja az Úr felkentjét.⁴⁷⁴ A szentmiseáldozat és az Oltáriszentség Isten tiszta és új áldozatról szóló ígéreteinek megvalósulása, Krisztus valóságos jelenlétének a módja, a Jézussal való szentségi egyesülés és az örök élet záloga. Amint Simeon a Jézussal való találkozást élete csúcspontjaként, beteljesedésként élte meg, úgy a szentmise is Isten ígéreteinek megvalósulása,

⁴⁷¹ SZENDREI: *Graduale Strigoniense* II. 363-366.

⁴⁷² *Sequentia Concentu parili hic te Maria* Magyarországi előfordulása: RAJECZKY: *Melodiarium hungariæ*. I. 83. Nr.8 Előfordulása külföldön: MPrag 1479, MZagr 1511, MRat 1515, MFris 1492, MBamb 1499, MHerb 1495, MArg 1486-90, MNum 1501, MHalb 1498, MBrix 1511, *Sequentia Letabundus*: MCrac 1493, 1516, MZagr 1511
Purifikáció reggelének miséjére: MPrag 1479, 1522,
Sequentia: Salve porta: MLeod 1502

⁴⁷³ SZENDREI: *Graduale Strigoniense*. 232. Az offertórium éne szöve a

⁴⁷⁴ SZENDREI: *Graduale Strigoniense*. 232.

szent Találkozás, Krisztus az örök élet kenyere, szent Útravaló, a feltámadás gyökere a hívő lélekben.⁴⁷⁵

A szentmise változó részeinek prekaroling szövegei tehát a Krisztus titkot, az üdvtörténeti tény: a találkozás és az ószövetség beteljesedésének gondolatát hangsúlyozzák. Szűz Mária hivatására és méltóságára is reflektálnak a zsoltárok és zsoltárértelmezés sajátos nyelvén. A posztkaroling szövegek, a görög eredetű szövegek ugyanezt azsoltárokhoz képest egész más költői stílusban, kifejezetten teszik. Feltűnő, hogy a népek világosságának és Izrael dicsőségének gondolata nem visszhangzik a szentmise változó szövegeiben, annál inkább helyet kap a fény a gyertyaszentelésben és a gyertyás processzióban.

4.2. A liturgikus processzió célja és jelentősége

A *Missale Notatum Strigoniense* tanúsága szerint a XIV. század elején az esztergomi székesegyház processziós gyakorlata nagyon gazdag volt.⁴⁷⁶ Az egyházi év során az ünnep szentmiséjét processziós szertartás előzte meg *Epiphania Domini, In resurrectione Domini, In ascensione Domini, Vigilia Pentecostes, In die Pentecostes* ünnepén. A szentek ünnepei közül Szent Adalbert napját, a Szent Kereszt megtalálásának ünnepét, Szent István király napját, a Boldogságos Szűz Mária születését, a szent Kereszt felmagasztalását, Mindenszentek ünnepét, Szent Adalbert translációját emelte ki processziós szertartás.⁴⁷⁷ Ezek a processziók az ünnepnap főmiséje előtt történtek. Az *In maiore letania* miséjét és *in rogationes* szertartásait is bemutatja a XIV. századi

⁴⁷⁵ KEK: 1373-1405.

⁴⁷⁶ DOBSZAY: *Az esztergomi rítus.* 73-78.

⁴⁷⁷ Epifánia: 19^v, Húsvétvasárnap 139^v, Áldozócsütörtök 162^v, Pünkösöd vigíliája 166^r, Pünkösöd napja 167^r, Szent Adalbert, IV.23: 227^v, A Szent Kereszt megtalálása, V.3: 231^v, Szent István király: 268^v, Kisboldogasszony: 273^v, A szent Kereszt felmagasztalása: 276^v, Mindenszentek: 289^v, Szent Adalbert translációja: 290^v, Pro serenitate 307^v.

reprezentatív igényű esztergomi forrás.⁴⁷⁸ Ezt egészítették ki az egyházi év szentmiséihez kötődő sajátos szertartások, mint a gyertyaszentelő és virágvasárnapi processzió, a hamvazószerda és a szent háromnap szertartásaiban jelen lévő processziók, a zsoltos rítusának processziói, de a szentségek és szentelmények liturgiájában is akadtak liturgikus rendezettségű vonulások.⁴⁷⁹ A középkor végi nyomtatott misekönyvek és ordináriusok, obszekviálék már a kisebb processziókat nem jelzik, de egy-egy még megmarad a gyakorlatban, az egyházi év ünnepeikhez csatlakozó nagy processziókat azonban tartalmazzák.

A prekaroling korszak Rómájában a stációs gyakorlat a Város és főpásztora közötti kötődést, a helyi egyház egységét szolgálta.⁴⁸⁰ A processziók egy része gyakorlati és teológiai célokat követett, el kellett jutni az oltárhoz, az ambóhoz, de egyúttal felhívta a figyelmet a processzióban szereplő felszentelt személy, vagy éppen evangéliumskönyv, szentek ereklyéjének, a szentségek anyagának a jelentőségére, méltóságára. A processziók másik része üdvtörténeti események szimbolikus megjelenítését szolgálta, ezek főleg a jeruzsálemi liturgia gyakorlatának hatását tükrözték. Sajátos célt tartanak szemük előtt a búzaszentelő és keresztjáró, a bűnbánati - engesztelő vonások mellett esdeklő körmenetek is ezek. A XIII. századtól sajátos vonást jelent a teofórikus processzió jelensége, amelynek kitüntetett alkalma az Úrnap, a processziók célja az Isteni Fölség imádása, és egyszerre hitvallás is.

A liturgikus processziók végzését az Ószövetség és Újszövetség hasonló jellegű eseményei indokolják és ösztönzik, itt azonban elsősorban az Isten által kitűzött cél felé történő zarándoklás gondolata a hangsúlyos. Liturgikus rendezettségű esemény a frigyláda hordozása Jerikó ostrománál, vagy a frigyláda felvitele Jeruzsálembe, de a szent sátor gondozásának törvényei, a sátoros ünnep

⁴⁷⁸ In maiore letania szentmiséje után 154r-155r. következik a rogációs napok imádság és énekanyaga. 155^f-161^v

⁴⁷⁹ A MNStr a böjti és nagyheti szakasznál hiányos

⁴⁸⁰ A római stációs gyakorlatot gazdagon ismerteti: CHAVASSE: *La liturgie de la ville de Rome*. 231-246.

rituáléjára, a Jeruzsálembé tartó zarándok útjának öröme is gondolni lehet. A pogány rómaiaknak is voltak processziós ceremóniáik, amelyek elemei fokozatosan felhasználásra kerültek a keresztény liturgiában, nyilván mint akcidentális dolgok, amelyek lényeg kifejezésében segítenek. Bár a kereszténység a korai századokban távortartotta magát sok pogányságra jellemző elemtől, fokozatosan sor került a pogányságból származó jelenségek „megkeresztelésére”, befogadására, keresztény tartalommal való újraértelmezésére, ahogy a filozófia is a szó nemes értelmében a teológia szolgálatjává vált. De a keresztény rítust pusztán a pogány előzményekből levezetni bár csábító ajánlat, mégsem állja meg a helyét.⁴⁸¹

Az egyházi évhez köthető processziók mögött az üdvtörténet megjelenítésének szándéka húzódik meg. Az üdvtörténeti látásmód az egyházi év ünneplésében különösen a negyedik századtól lett erőteljes, a jeruzsálemi liturgia kisugárzásaként. Addig a liturgiára, mint az eszkhaton idejére tekintettek, a „már igen és még nem” feszültségében, később a kegyelmi élet üdvtörténeti alapjai erőteljesebben kidomborodtak és kifejtődtek az ünneplésben az egyházi év kialakulásával. Így a keresztény liturgiában a múlt, a jelen és az eljövendő dimenziói találkoznak.⁴⁸²

Mária tisztulása ünnepén a szentmise processziós szertartás előzi meg, amely közvetlenül követ a szentmise. Az ünnep két története között a kapcsolatot az ünnepelt üdvtörténeti esemény alkotja, valamint a szentmise idejének egy részén a kézben tartott égő és megszentelt gyertyák.⁴⁸³

⁴⁸¹ Vö. Zarándoklat, Sátoros ünnep címszavakat: HAAG: *Bibliai lexikon* 1568-1571. 1950-1951. A pogány rómaiak gyakorlatában a processzió a hadak felvonulása, a császári rituálék, fogadási ceremóniák, a győzelmi diadakmenet, vallási értelemben pl. az amburbále, a terület körbejárásával kapcsolatos engesztelő, megtisztító rítusok Vö. Barna Gábor szócikkével: „körmenet” MAMÜL VI. 216-219.

⁴⁸² VANYÓ: *Katekézis, költészet és ikonográfia* 15-34.

⁴⁸³ Az egyik szokás szerint offertóriumig tartották az égő gyertyát, majd a kenyér és bor offerálása után offerálták őket: Vö. pl. Pray-kódex szakramentáriuma, a salzburgi obszekviále és az aquileiai agenda befejező rubrikájával: Vö. Függelék A.2. Nr 20., A. 24

A római rítus processziós szertartásai kerülnek a teatralitást, vagyis nem színpadiasan akarják lejátszani az eseményeket korhű háttérrel, jelmezekkel, nem is a múlt részletes, aprólékos, korhű rekonstrukciójáról van szó. Nem nézőközönséggel számolnak, hanem résztvevőkkel, a processzióban az összes jelenlévő benne van, nem csupán szemlélők, akik számára előadás van. Nem az újkorban divatos karácsonyi pásztorjátékok, passiójátékok módján történik a liturgikus processzió. Ez utóbbiakra középkori szinten inkább a liturgikus drámák hasonlítanak, de ezekben is vannak olyan elemek, amelyek a teljes teatralitástól őket megvédik. Ahogyan liturgikus drámák sem nem a szentélyben játszódtak a középkor folyamán, úgy a processziós szertartások jellemző helye sem a szentélyben van, bár a processziók egy része általában a szentély főoltára előtt fejeződik be, s a kórus terét is érinti, mégis a kóruson és szentélyen kívül történik.

Mária tisztulásának ünnepén a középkorban lényegesnek tekinthető, hogy a gyertyaszentelés helyszíne nem a főoltár előtt van, de az egész processzió majd oda tart. Általában a szentélyen kívüli helyen tartják a gyertyaszentelést, gyakran a főtemplomon kívül, vagy annak valamely jeles oltáránál, kápolnájában. A főtemplomba vagy a kórusba való belépés minden szertartásrendben hangsúlyt kap. A processziós szertartás felépítésében is megmutatkozik, hogy a középkor embere a templomot több szintű szakrális térnek érzékelte, amelyben különös jelentősége volt a szentélynek.

Mária tisztulása ünnepén a processzióban a gyertyák mellett a processzió hagyományos kellékei is mind előfordulnak. Vittek processziós keresztet, gyertyatartókon gyertyákat, ereklyéket is, akár kézben tartható kisebb ereklyetartókban, akár kettő-négy ember által vihető ládaszerű ereklyetartóban, valamint lobogókat. A szerzetesi gyakorlatban a menet élén szenteltvizet is hintettek. Ezeket az elemeket a gyertyaszentelő processzió során másodlagosnak vehetjük a fontosság szempontjából, mert egy-egy részletre világítanak rá, de nem az ünnep teljes misztériumára. A körmeneti rítus általános kellékeinek nevezhetők. A processzió lényeges és sajátos elemének lehet tekinteni, hogy a résztvevők égő

gyertyákat visznek a kezükben, a gyertyák hordozása régebbi a gyertyák megáldásánál. A gyertyás processzió során lehetnek stációs megállók is, ezek azonban nincsenek a szentírási leírásban megalapozva, egyszerűen arról van szó, hogy nem illik elmenni tiszteletlenül, közömbösen egy szent hely mellett anélkül, hogy ott ne emlékezzenek meg a védőszentről, vagy ne végeznének imádságot. Gyakori a stáció a főtemplom kapuja, vagy a főhajó valamely oltára, vagy a kórusrekesztő szent Kereszt oltára előtt. A kapu és az oltár sajátos hely a templomon belül. A gyertyaszentelő processzióban ez a rövid megállás és belépés, mintegy a jeruzsálemi templomba való felmenetelt és belépést jelenítik meg.⁴⁸⁴ A processzió megállást tarthat egy Mária-oltár vagy Mária-kép előtt is, ez a típusú stáció az ünnep máriás jellegét emeli ki és Mária szerepét az Úr bemutatásának eseményében és az üdvösség művében. Dramatikus mozzanatok gazdagíthatták a processziós szertartásokat. A virágvasárnapi processziónál több dramatikus elem is helyet kapott a szertartás során, mint a ruhák és ágak leterítése, a Kereszt megütése barkaággal, a Kereszt előtti hódolat. Gyertyaszentelő Boldogasszony napján némely egyházmegyes rítus tartalmazott dramatikus mozzanatokat. Prágában a celebráns a templomba lépve ölébe veszi a plenáriust és azt hordozva vonul be a templomba. Augsburg középkori rítusában a főtemplomba lépve a processzió elvonul egy Mária-kép előtt, amelyet a körmenettel szemben tisztelettel hoztak. Amíg virágvasárnap ünnepén a szentírási eseményeknek valóban processziós vonásai vannak, addig Mária tisztulása ünnepén ez a processziós vonatkozás nem annyira egyértelmű. A liturgikus processzió itt utalhat Mária és József felmenetelére Jeruzsálembe, hogy bemutassák Jézust a templomban. A processzió jelzi a Krisztusra várakozó igazak vágyakozását, várakozásukkal elébementek a Templomba érkező Üdvözítőnek és találkoztak vele. A középkori kommentároknak az evangéliumi példabeszédben szereplő okos szüzek jutnak az

⁴⁸⁴ A templomkapu előtt több szertartást is végez a római rítus: a templomszentelés szertartásában, virágvasárnap, a gyertyaszentelőnél, a főpásztor fogadásának szertartásában. A kapu képe gyakran előbukkan a szentírási és a liturgikus szövegekben is.

eszébe a gyertás processzióról. Az örök hazába égő lámpásokkal tartó nép eschatológiai irányultságú zarándoklatát is megjelenítve látják a gyertyás processzióban.

A római rítus gyertyaszentelő processziója a kezdetektől kezdve, a posztkaroling korban és az egész középkor folyamán is, de a Trienti Zsinatot követően is bűnbánati jellegű volt, amit a szertartási ruhák fekete színe is jelzett, ahogy ez az *ordo romanus*-ból kitűnik, nem beszélve a böjtelő bűnbánati vonásairól. Ez a bűnbánati jelleg a purifikáció szentírási gondolatával volt párhuzamban, s hozzátehető, hogy a rómaiak február havi engesztelő szokásainak megnemesített folytatásaként értelmezték a középkori liturgiama­gyarázók. A bűnbánati processzió énekei egyúttal hitvallást tesznek Mária tisztaságáról és méltóságáról, arról hogy nem volt szüksége rituális - kultikus megtisztulásra, ennek ellenére engedelmes lélekkel teljesítette a Törvényt. A Malakiás-prófécia, az ünnepnap szentleckéje is tartalmazza a megtisztítás gondolatát, amelyet a Messiás fog elvégezni (Mal 3,1-4).⁴⁸⁵ A megtisztulás eredménye hogy Istennek kedves módon és Istennek kedves áldozatot tudnak bemutatni, hiszen Malakiás próféta bírálata főleg a kultusz során elkövetett hanygaságokat, megszenteltelentést ítéli el. Az engesztelő processzió a nem szakrális teret is érinti. A fény a sötétség homályát eloszlatja, mintegy megtisztítja. A *purgatio* és *illuminatio* kapcsolatban van egymással, ahogy az Exultet szövege is jelzi: „*Hec igitur nox est, quæ peccatorum tenebras columnæ illuminatione purgavit.*”⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ „*Ipsè enim ignis conflans, et quasi herba fullonum. Et sedebit conflans, et emundans argentum, et purgabit filios Levi, et colabit eos quasi aurum et quasi argentum, et erunt Domino offerentes sacrificia in iustitia. Et placebit Domino sacrificium Juda et Jerusalem, sicut dies seculi, etsicut anni antiqui.*”

⁴⁸⁶ FUCHS: *Das Exultet*. 72-74.

4.3. Áldások a szertartásban és a gyertya, mint szentelmény

Az Egyház életében kezdettől fogva használatosak a szent jelek. Használatuk mind antropológiai szempontból, mind teológiai szempontból indokolt, a teológiai indokok megelőzik az antropológiaiakat. A teremtés tana és megtestesülés titka, azok a teológiai területek, amelyek kihatással vannak a szent jelek használatára.⁴⁸⁷ Szintén nem elhanyagolható tény, hogy Jézus Krisztus is szóban és tettben nyilatkoztatta ki Isten akaratát. A szavai és tettei szoros egységben voltak. A szent jelek használatának megokolását illetően fontos a kereszténység tanítása az emberről, a keresztény antropológia is. Az egyház istentiszteleti életében a beavató szertartásoknál, az eucharisztikus áldozatban és a szent rendek átadásánál, a házasságkötésnél, penitenciatartásnál és betegek körül használt szent jelek, szertartások és imádságok körül már az ókorban elindult a teológiai gondolkodás és reflexió, s különösen a középkor csúcsán nyert egyre inkább megfogalmazást felosztást a szentségtan, ahol pontos megkülönböztetésre kerültek a szentségek és szentelmények.⁴⁸⁸ A szentségek és szentelmények egyaránt szent jelek, a közöttük lévő különbség egyike az alapításukhoz kötődik. A szentségek Jézus Krisztus akaratában, rendelésében gyökereznek és az apostolok által közvetítettek, a szentelményeket az Anyaszentegyház alapította. A szentségek és szentelmények közötti további különbség a hatásukban van és a hatásuk kifejtésében. A szentelmények „lelki hatásokat jeleznek és azokat az Egyház közbenjárására meg is szerzik. Fölkészítik az embereket a szentségek sajátos hatásának befogadására és megszentelik az élet különféle körülményeit.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Vö. KEK 1145-1152. Jelek és szimbólumok c. fejezetét. Az antik örökséget és a „szent jelek vallását” ismerteti a neves medievista SCHMITT: *Svět středověkých gest.* 27-65.

⁴⁸⁸ A középkori nézeteket is ismerteti alapos FRANZ: *Die Kirchliche Benediktionen.* I. 1-42. Értékes tanulmánykötet a szentelmények tematikájáról a különböző liturgikus tradíciók szemszögéből. BUGEL: *Obřady žehnání.* A szentelményekről a hatályos kánonjog: CIC 1983 1166§- 1172§.

⁴⁸⁹ A szentelményekről: KEK: 1667-1673. A

Mária tisztulásának ünnepén elvégzett gyertyák megáldása természetesen az Egyház által alapított, jóváhagyott, gyakorolt és időről időre szabályozott szentelmény kategóriájába tartozik. Eredetét tekintve IX. század második felétől szokásos, bár a római rítusnak van egy tekintélyesebb gyertya megáldása, mégpedig a húsvéti gyertya megáldása, amely már az V. századtól dokumentálható.⁴⁹⁰ Mindkét gyertyaszentelés, mint szentelmény megmaradt a római rítusban mind a mai napig, a húsvéti gyertya megáldása az egyik legelterjedtebb szöveggel, az *Exultet* kezdetű *prex* segítségével történik, amelynek ma jobban hangsúlyozzák *præconium paschale* vonását, mint benedikciós jellegét. A gyertyaszentelés imádságai Purifikáció ünnepén az elmúlt tizenegy század során különfélék voltak, de ez a tény nincs hatással a szentelményre.

Az esztergomi rítus XIV. századi reprezentatív forrásában több benedikció is szerepel: vasárnapi vízszentelés, a víz és a só exorcizmusával és benedikciójával, húsvétvasárnapi ételszentelés, bárány, szalonna, szárnyasok, tojás és sajt megáldása. Szent Sixtus napján augusztus 6-án a szőlőt áldották meg, de a zarándokok botjának és táskájának megáldása is szerepel a misszáléban, valamint a házasságkötés szertartásához kapcsolódó áldások: a gyűrű és a nászház megáldása.⁴⁹¹ A gyertyák megáldása Mária tisztulása ünnepének nem öncélú, a megáldott gyertyákat a korábbi századokban kiosztották, a hívek kezükben tartották az égő gyertyákat az ünnep processiója alatt és részben az ünnep szentmiséjében is.

A megáldott tárgyak, így a szentelt gyertya az üdvösségtörténet eseményeinek és a mögötte meghúzódó Isten üdvrend aktualizálásában jelekké válnak és a szent kultuszt szogálják. A megszentelt tárgy maga is kötődik egy szakrális területen lejátszódó szakrális rítushoz. Valami módon elkülönítetté válik.

⁴⁹⁰ FUCHS: *Das Exultet* 108.

⁴⁹¹ MNStr: *exorcismus-benedictio aquæ*: 127^r, *benedictio super carnes agninas, benedictio lardi, benedictio super carnes avium, benedictio ovorum, benedictio casey*: 113^r, *benedictio uvæ* 261^v, *benedictio super baculos et peras peregrinorum* 309^v *benedictio anuli* 310^r, *benedictio thalami* 312^v

Ez vezetett oda, hogy a liturgiában használatos tárgyak többségét megáldják, Istennek szentelik. Az ilyen típusú típusú áldások az adott tárgyat az isteni kultusz számára mintegy lefoglalják, kivonják a tisztán profán használatból, tehát konstitutív áldások. Különösen érvényes ez a püspök által felszentelt és krizmával is felkent tárgyakra, ahol a tárgynak a Krisztushoz kapcsolódása különös hangsúlyt kap, mint pl. a templom és az oltár felszentelése esetében. A benedikciós imádságok a megszentelt tárgyakat a liturgiában használók részére is különböző isteni ajándékokért esdekelnék. Azokat a benedikciókat amelyekben csak ez utóbbi szempont szerepel invokatív áldásoknak nevezzük. A konstitutív áldások invokatív elemeket is magukban foglalnak. A benedikciók imádsággal történnek, elmondható, hogy nincs benedikció az Egyház imádsága nélkül, de különböző cselekmények egészíthetik ki az imádságot. Ezek a cselekmények lehetnek krizmával történő megkenés, szenteltvízzel való meghintés, tömjénezés, lehelés, kézzel végzett cselekmények, mint például a kereszt jele, anyagok vegyítése, jelek rajzolása.⁴⁹²

Tartalmi szempontból a benedikciók legfontosabb részletei közé az isteni fölség megszólítása, megemlékezés (anamnézis), vagyis az ünnepekt misztérium előképeire és az üdvösségtörténeti eseményekre való utalás, benedikciós, konszekrációs formulák (epiklézis), az isteni név segítségülhívása, közbenjáró imádságok és a Szentháromságra utaló záróformulák tartoznak. A gyertyaszentelő imádságok sajátos típusát képviselik azok a könyörgések és szövegek, amelyek a gonosz lélek elűzését és távozását kérik a megszentelt tárgyat használók életéből. Franz apotropeikus benedikcióknak nevezte őket, vagyis amelyek elűzik a gonosz lelkeket. Az paotropeikus könyörgéseket meg kell különböztetni az exorcizmus végzésének különböző formáitól. A középkor folyamán a gyertyaszentelés során nem leptük a gyertyák exorcizmusának meglétét, míg például a szenteltvíz

⁴⁹² A középkorban használt gesztusokról kiváló munka cseh fordításban, értékes képanyaggal kiegészítve: SCHMITT: *Svět středověkých gest. Az áldások szempontjából különösen VIII. fejezete fontos: 248-270.*

elkészítésének szertartásához hozzá tartozik az exorcizmus végzése is. A gyertyaszentelésnél exorcizmus nem, de apotropeikus könyörgések azonban előfordulnak, amelyek abban az értelemben könyörögnek, hogy a gonosz lélek ne zavarja (*inquietare, illudere, pavorem immittere*) az Istent szolgálókat.⁴⁹³

A szentelt gyertyákat, hasonlóan más szentelményekhez, mint pl. a megáldott barkaágakhoz, az elvégzett szertartások után is tisztelettel őrzik a hívek mind a mai napig. A szentségek kiszolgáltatásánál használt és a szentelményekhez tartozó tárgyak őrzésének, gondozásának, de megsemmisítésének sajátos kultúrája alakult ki a római rítusban, amely a szakralitás iránti érzék elvesztésével együtt könnyen ki is veszhet a gyakorlatból.⁴⁹⁴

Az esztergomi rítus gyertyaszentelője először a tüzet áldotta meg. Több középkori forrás kihangsúlyozza, hogy új tűz megáldása, tehát nem félretett, megőrzött korábbi tüzről van szó, hanem frissen csiholt tüzről, kőből kipattant tüzről.⁴⁹⁵ Az imádság az Atyaisten megszólítása után áldást kér a tűzre, amelyet a jelenlévő méltatlanok, az Ő egyszülöttjének, Jézus Krisztusnak segítségül hívása által fogadnak. Majd említést nyernek az ünnepnap üdvtörténeti eseményei: Jézus bemutatása, az igaz Simeon várakozásának beteljesedése, aki karjára vehette Őt, s aki prófétai lélekkel minden népek színe előtti Üdvözítőnek, a népek világosságának és Izrael dicsőségének hirdette. Áldást kér a fényre, s mindazok számára, akik a kezükben hordozzák, igaz világosságot kér, hogy megismerhessék, szeressék és keressék az Istent és az erényes élet útján eljussanak Hozzá.

Az esztergomi rítus első gyertyaszentelő imádsága az Atyaisten megszólítása után az Úr bemutatásának gondolatát emeli ki, mégpedig oly módon, hogy maga az Atya az, aki egyszülöttjét a világnak bemutatta Simeon karjain.

⁴⁹³ Apotropeikus gyertyaszentelő imádság: *Benedic Domine Iesu Christe*. Vö. Függelék C.2.

⁴⁹⁴ A sekrestye berendezésnek gondossága, a paramentumok őrzésének módja, a szakrarium építésének jelensége, a szent olajak, szent színek őrzésére való odafigyelés az egyházlátogatási jegyzőkönyvekben, a szent kendők mosásának szokásai, a hamvazószerdai hamu elkészítése, a szent olajas vatták megsemmisítése a júdáséletkor falvaink szakrális hagyományában.

⁴⁹⁵ Tűz: HAAG: *Bibliai lexikon* 1863-1864.

Áldást kér a gyertyákra, mert a megáldott és égő gyertyákat Isten nevének dicsőségére hordani és Istennek felajánlani kívánja a hívő nép, hogy az isteni szeretet tüzétől meggyújtva, az isteni dicsőség templomában megjelenhessen. A gyertyák tüze és fénye itt az Isten belső lényegének megmutatkozása.

Az esztergomi rítus második gyertyaszentelő imádság az Atyaisten megszólítása után, utal az ő művére, a teremtésre és Isten végtelen hatalmára valamint királyi uralmára, majd Simeon vágyakozásának üdvtörténeti betöltésére. Hangsúlyozza, hogy a gyertya anyaga a méhek munkája által készült, de nem ad hozzá szimbolikus értelmezést, mint például a középkori liturgikus kommentárok, ahol a szüzi életet élő méhek szorgos munkája és a méhek királynője (*apis mater*) által készített viasz a Szűzanya által világraszült Krisztus emberi természetét jeleníti meg. Az imádság alázattal könyörög a gyertyák megáldásáért és megszenteléséért, az isteni név segítségül hívásával, Szűz Mária és a Mindenszentek közbenjárásával. A megszentelés kérésének kettős célja van: hogy a szentelt gyertya legyen az emberek használatára, testük és lelkük üdvösségére, szárazföldön és a vízen. Itt a középkor óta fellelhető meggyőződés jelenik meg, mely szerint a szentelt gyertyák meggyújtásának a vihart elűző hatása van, amely különösen fontos, nemcsak a szárazföldön élőknek, de a vízen tartózkodó hajósoknak. Érdekes, hogy ez a meggyőződés még napjainkban is tetten érhető, különösen a szakrális néphagyományokat megőrző zárt közösségekben.⁴⁹⁶ A gyertyák megáldásának második célja, hogy a nép, amely a gyertyákat a proceszióban hordozni óhajtja és énekelve dicsérni kívánja az isteni Fölséget, meghallgatást és irgalmat, könyörületet nyerjen, s hogy kérésének nyomatókat adjon, hozzáteszi, hogy őket szent Fia drága véréen váltotta meg az Isten. Az ünnepet Mária ünnepének (*per intercessione sanctæ Mariæ cuius festa devota colimus*) nevezi a könyörgés.

⁴⁹⁶Vö. BÁLINT: *Ünnepi kalendárium.II.* A többszörösen megszentelt gyertya a népi meggyőződés szerint gyertya hatásosabb.

A harmadik benedikció az Úr Jézust Krisztust szólítja meg, ez az egyik különlegessége, jellegzetesége, hiszen ez nem tipikus a római rítusban. Az áldás első része erőt kér Krisztustól szent Kereszt jele által. A gyertya természetes hatása mellé, vagyis a sötétség elűzése mellé, természetfeletti hatásért esedezik, mégpedig, hogy a szentelt gyertya elűzze a gonoszt és csatlósait, hogy azok ne nyugtalanítsák Isten szolgálait, s távozzon el a gonosz minden szolgájával együtt az Istent szolgálók lakóhelyeiről. Az imádság másik része hasonlóan apotropeikus jelleggel bír, de már a szentelt gyertyára való utalás nélkül. Szent Rafæl angyal elküldését kéri, hivatkozva Tóbiás könyvében fellelhető küldetésére, hogy ő legyen a gonosz lélek elnyomója és kiűzője az Istent tisztelők házából. A benedikció be is mutatja ezeket a lakóhelyeket: bazilikák, házak, sarkak, fekvőhelyek, refektóriumok, és minden hely ahol az Istent szolgálók pihennek, alszanak, virrasztanak, léteznek, ne zavarhassa a gonosz a szent krizmával megerősített híveket. Az imádság harmadik rövid szakasza áldó szöveg, az egy és Szentháromságos Istenre való hivatkozással, mégegyszer gonosz lelket elűző hatást kérve.

A gyertyaszentelés negyedik imádsága az esztergomi rítusban a gyertyaszentelő prefáció, amelyet Franz máriás prefációnak nevezett. A máriás prefáció szövege hálát ad, hogy a Szentséges Atya és mindenható, örökkévaló Isten Krisztusban az emberi nemet megvilágosítani méltóztatta.⁴⁹⁷ A megvilágosítás képe végigvonul a római rítus karácsonyi ünnepkörén, s rendkívül gazdag bibliai gyökerekkel rendelkezik.⁴⁹⁸ A prefáció hangsúlyozza, hogy a

⁴⁹⁷ A szöveg esztergomi változatának fordítása: Valóban méltó és igazságos, illő és üdvösséges, hogy mi Néked mindig és mindenütt hálát adjunk, Szentséges Úr, mindenható Atya és örökkévaló Isten, Krisztus a mi Urunk által) ki a te Szülőd, a legderűsebb és legkegyesebb csillag által – akit elmondhatatlan és elbeszélhetetlen érdemeiért a legszentebb névvel a tenger csillagának neveznek – az emberi nemet megvilágosítani méltóztattál. Ezért a mai napon nagy örömmel ujjongva és ezért a kezünkben tisztelettel gyertyákat hordozva és szüntelenül kiáltva kérünk, hogy a te méltó és mindig Szűz Szülőd legédesebb szeretetéért és legkegyesebb közbenjárásáért add meg kegyesen, hogy mi méltatlanok, de mégis a te drága véreden megváltottak, a te örök és igaz fényedet élvezhessük, aki az Atyával és a Szentlélekkel élsz és uralkodol Isten mindörökkön örökké. Ámen.

⁴⁹⁸ Vö. „Világosság és sötétség” in *Biblikus Teológiai Szótár*, SZIT, Budapest 1972, 1434-1439.

megvilágosítás folyamatában kiemelt szerepet kapott Jézus Krisztus Szülője, Mária.⁴⁹⁹ Utal arra, hogy a Mária nevet tenger csillagának értelmezi az Egyház.⁵⁰⁰ Krisztus a *sol iustitiæ*, az *oriens ex alto*, aki megvilágosítja azokat, akik a halálban és a halál árnyékában ülnek, Ő Izrael dicsősége, és a népek világossága. Ezért hordoznak a hívek égő gyertyákat ujjongó ének kíséretében. Ez a processzió akármilyen rövid legyen is, nem hiányozhat a gyertyaszentelő liturgiából, mert a gyertyák megáldásának az elsődleges célja éppen az, hogy tartsák és hordozzák, úgy amint József és Mária elvitték a gyermeket a jeruzsálemi templomba, s amint az agg Simeon karjaiba vette a világ üdvözítőjét, a népek világosságát, Izrael dicsőségét. A vizsgált imádságunk nem tartalmaz tárgyakat megáldó mozzanatot, esedezik azonban a szertartásban résztvevőkért: őket méltatlanoknak, de Krisztus drága vérének megváltottaknak nevezi,⁵⁰¹ s az örökkévaló igazi világosságát kéri számukra, s hogy ez a világosság járja és hassa át életüket, hogy mint Simeon valóban az Üdvözítő fényében, Jézus Krisztusban lássák földi életüket, s halálukat, s az örökkévaló világosságot is élvezhessék. Mindezt Jézus Szülőjére hivatkozva kéri: tekintsen édesanyjának szeretetére és közbenjárására is. Elmondható, hogy ez a prefáció nem téveszti szem elől Jézus Krisztus misztériumát, de hangsúlyozza Mária szerepét is az üdvösség rendjében. Kezdetektől fogva Gyertyaszentelő ünnepében erős volt a krisztológiai tartalom mellett a máriás mozzanat, amely helyénvaló, ha az Krisztus misztériumával összefüggésben van jelen. A máriás prefációból hiányzik a gyertyák lefoglalására, megáldására vonatkozó formula, nem szerepel benne a Kereszt jele sem, valóban inkább egy hálaadó ének, egyetlen kéréssel kiegészítve. Stílusa alapján azonban egyáltalán nem a klasszikus római

⁴⁹⁹ Hasonlóan fejezik ki a processziós antifónák is: „*Ipsa enim portat regem glorie novi luminis*” (Adorna thalamum). „*Ave gratia plena, Dei Genitrix virgo, ex te enim ortus est sol iustitiæ illuminans qui in tenebris sunt.*” (Ave gratia plena).

⁵⁰⁰ Jeromos etimológiája, *Ave maris stella* himnusz IX. s., Vö. VANYÓ: *Az Egyházatyák beszédei Mária-ünnepekre*. XXIII-XXIV.

⁵⁰¹ Vö. (1Pét 1,18-19) a római rítus kedvelt kifejezése, jelen van a *Te Deum* szövegében is, nagyon sok orációban.

prefációkhoz sorolandó, a X. századból dokumentált szöveg, a magyarországi liturgia kedves kincse.

Az esztergomi rítus utolsó gyertyaszentelő imádságában a kapcsolódási pont a bibliai ünnephez a fény, a liturgikus gyakorlathoz pedig a gyertya. A rövid megszólítás után arra a parancsra emlékeztet a benedikció, amelyet Isten Mózesnek adott, hogy színe előtt (*luminaria*) égjen.⁵⁰² Az áldás kegyelmét kéri a benedikció a gyertyákra, hogy amint azok külső fényét Istennek ajánlják, úgy Isten ajándékából ne hiányozzon a Szentlélek belső fénye az ünneplők szívében.

A második évezred liturgiátörténetében változó volt a gyertyaszentelő imádságok száma a szertartásokban. Ez egyértelműen jelzi, hogy nem az imádságok számától lesz a gyertya szentelmény, hanem az Anyaszentegyház imádsága folytán. Egy imádságtól is szentelménnyé válik és több imádságtól is. Nem állítható, hogy a több imádság nagyobb hatást, nagyobb megszenteltséget biztosítana a gyertyának, hiszen az áldás által nem a gyertya értéke növekszik, de az Egyház imádsága révén lelki hatások jelződnek és lelki hatások teremhetnek az ünneplők szívében. A több imádság használata gyakorlatilag ugyanarra a valóságra utal, az egyes imádságok az ünnep egyes mozzanatait gazdagabban kiemelhetik, esetleg sajátos ajándékokért és többféle lelki hatásokért esedeznek. Ezek a kért hatások: a gonosz lélek távozása, a hívek lelkének megvilágosítása Krisztus titkának felismerésére, Krisztus szeretetére, az örök üdvösség kérése, testi megszabadulás és enyhülés. Mindezeket a hatásokat a szentelmény nem tartalmazza, a szentelmény elvégzése és birtoklása nem közli, de az Egyház imádsága révén esdekli ki, Isten akaratára bízva és az ünnepben résztvevők hitére való tekintettel. Az Egyház mer imádkozni, mert az üdvösség történetében maga az Isten hajolt le az emberhez a Máriától megszületett Krisztus által. Az Egyház ezért Krisztus Szülőjének közbenjárását és imádságait is kéri, abban a szellemben, amint Mária és a szentek könyörgéséről és relatív közbenjárásáról tanít.⁵⁰³

⁵⁰² Menóra, hétágú mécestartó a jeruzsálemi templomban. Vö. HAAG: *Bibliai lexikon*: 1232-1233. A mécseseknek folytonosan égniük kellett Ex27,20, Lev 24,2,, 1Sám 3,3, Péld. 31,18.

A hívek kezében tartott égő gyertya a szertartásban Krisztus szimbóluma elsősorban, a középkori liturgiamaғыarázatok szerint. Nem csupán a gyertya fénye, az általa adott világosság, hanem a gyertya egészében, mint tárgy, Krisztusnak a megtestesült Isten Fiának a titkát jeleníti meg elsősorban. A gyertyák hordozása, kézbevétele Mária és József cselekedetének az utánzása, valamint Simeon is karjaira vette az Üdvözítőt. Ebben a szemléletben a viasz Krisztus emberi természetét esetleg testét jelenti, azt ami benne látható volt. A viaszban elrejtett kanóc az emberségben rejlő istenséget jelenti. A tűzről általában a Szentlélekre utalnak a kommentárok.

A szentelt gyertya használatát a vihar idején, és a haldoklók ágyánál meggyőzően tanúsítják a középkori szerzetesi rendtartások. És elevenen él a népi vallásosságban mindkettő gyakorlata. A szekularizáció jelenségével ez eltűnik, ugyanakkor ma is van igény a szent jelekre, de van hajlam a mágikus és babonás felfogás felé is. A szentelmények egyházas felfogása a gyertya, mint szentelmény mögött mindig meglátja annak szentírási alapjait, s magát Jézust, akit bemutattak a Templomban.

4.4. A világosság jelentősége Mária tisztulása ünnepén

A római rítusban az apostoli időktől kezdve szükséges számolni világítószerek használatával, amelynek elsősorban, de nemcsak gyakorlati céljai voltak. A világosság és sötétség váltakozásának kozmikus rendje, a kozmikus világítók létezése hálaadással töltötte el az Ószövetség imádkozó népét a Teremtő iránt Krisztus eljövedele előtt is.⁵⁰⁴ A világítószerek alapanyagaként is a nagy becsben állt az olaj. A Szentírás a méceseket a héber *ner*, a görög *lúkhnosz* szóval jelölte. A világosság sajátos jelentést hordoz az Ószövetségben és Újszövetségben.⁵⁰⁵ A

⁵⁰³ A szentek imádságairól: KEK 954-959.

⁵⁰⁴ Vö. Ps. 103, Ps. 148. A három ifjú éneke: *Benedicite*.

⁵⁰⁵ Világosság: HAAG: *Bibliai lexikon* 1930-1934. Világosság és sötétség: DUFOUR: *Bibliai teológiai lexikon* 1434-1440

pogány görögök és rómaiak is gazdag szókinccsel rendelkeztek a világosságot illetően. A *lucerna* szó lámpát, mécset jelent, a *candela* és a *cereus*-viaszgyertyát, a *fax* szurkos botot, fáklyát, szövétneket. A rómaiak fáklyát használtak a menyegzőkor, de a temetés alkalmával is. A házakban mécseseket, felfüggeszhető lámpákat, gyertyákat. A keresztények estéli imádsága a sötétség beálltakor a soha le nem nyugvó Nap, s az Atya szelíd Világosságának dicsérete, az este a teremtett fényért való hálaadás is. De a reggeli himnuszokban is nagyon erősen megjelenik a világosság gondolata.⁵⁰⁶ A keresztység neve is *photizmosz-illuminatio*, a megkereszteltek neve pedig *illuminati*.⁵⁰⁷

A római rítusban a gyertyák a szent ceremóniákban gyakran használatosak, a processziós Kereszt, a celebráns, s az evangéliumoskönyv mellett, valamint az oltáron. Mindegyik esetben a méltóság jelzését szolgálják, ahogy a pogánykori ceremóniáléban az uralkodó mellett fényt hordoztak. A római rítus legkitüntetettebb gyertyája a húsvéti gyertya (*cereus paschalis*). A gyertyaszentelői gyertyák a középkori liturgiamaғыarázóк párhuzamba állították a római pogánykori engesztelő szertartások fáklyahordozásával a február havi engesztelő rítusok során), de elsősorban az evangéliumból merítik használatuk jogosultságát, hiszen Krisztus a népek világossága.

A középkori római rítusban is fontos szerepet kaptak a gyertyák: a keresztységkor, az esküvő szertartásában, a temetés során, az *officium tenebrarum végzésekor*, az oltáron, az átváltoztatás során, s különféle lámpások is égtek a templomokban, amelyeknek gondozása és fenntartása komoly feladat volt és jelentős anyagi háttérrel is igényelt.⁵⁰⁸ Itt az Oltáriszentség előtti öröklámpa, vagy a szentek ereklyéinél égetett lámpákról van szó. A világítóeszközök különböző használata jelezhette az ünnep napját, de a celebráló személy rangját is. Processziók kellékei is voltak a gyertyák és a lámpások. Hatalmas és sok gyertya

⁵⁰⁶ A korai kereszténység és a fények kapcsolatáról: VINCENT: *Fiat lux*. 25-47

⁵⁰⁷ A világosság és sötétség és keresztég összefüggéséről: DÖLGER: *Die Sonne die Gerechtigkeit und die Schwarze*.

⁵⁰⁸ A világítótestek középkori használatáról, típusairól, szerepükről VINCENT: *Fiat lux*. 47-176.

elhelyezésére alkalmas világítócsilárok a középkorban komoly adomány és fenntartási alap mellett működhetek, mint például Aachenben. A szentelt gyertya fénye világított a vihar idején, de a haldoklók ágya mellett is, s ezt a XIII. századi konszuetudinarium Fleury monostorából meggyőzően bizonyítja.⁵⁰⁹ A gyertyaszenteléskor az infirmárius testvér eltesz egy gyertyát, hogy a haldoklók mellett meggyújtsák, a sekrestyés testvér pedig szentelt gyertyát tesz félre a vihar idején mondott szentmisék alkalmára, hogy az oltárnál égjen.

Bár a Szentírásban szerepelnek utalások különböző világítószerekre, a gyertya processziós használata megmagyarázható az ünnep tartalmából, abban az szerepel, hogy Jézus *lumen ad revelationem gentium*, és *gloria plebis tuæ Israël*. Az Ószövetségi írásokból fontossá vált az Isten szolgájára vonatkozó *lumen gentium* jövendölés (Iz 42,6, 49,6,) valamint a Malakiástól az igazság Napjára vonatkozó prófécia (*orientur vobis timentibus nomen meum Sol iustitiæ* (Vg. Mal 4, 2) kifejezés, valamint az Újszövetségből Zakariás énekéből a „*visitavit nos oriens ex alto, illuminare his qui in tenebris et umbra mortis sedent*” (Lk, I-78-79) gondolata. Jézus Krisztus tanításában is állandóan visszatér a világosság gondolata, amint ezt az okos szüzek példabeszéde, a gyertyatartóra helyezendő világosság példája. A dicsőség szó is a világossággal kapcsolódik egybe a Szentírásban.⁵¹⁰ János evangéliumán különös erővel húzódik végig a világosság és sötétség ellentéte, a prológusban. Jézus „Én vagyok” kezdetű komoly teológiai súlyú kijelentései között található: „Én vagyok a világ világossága.” A keresztények az apostoli időktől kezdve nem pusztán gyakorlati célból használtak világítószereket, de a világosság kozmikus tapasztalata, a sötétben megjelenő világosság emlékeztette őket magára Krisztusra, a feltámadásra, az örök dicsőségre, de az újjászületésre tanúságtételre is. A Karácsony és Epiphánia ünnepe mögött is kozmikus világosság győzeleme és a teológiai világosság

⁵⁰⁹ DAVRIL: *Consuetudines Floriacenses*. 149.

⁵¹⁰ Vö. Dicsőség: BTL

megjelenítője lesz.⁵¹¹ A tűz és világosság tisztító erejű, eloszlatja az árnyakat, a sötétet.⁵¹² A temetésen a ravatal körül égő gyertyák, az örök világosságra utalnak, és hirdetik a keresztyén reményt.

4.5. Mária tisztulása ünnepének hatása a művészet emlékein.

Mária tisztulásának ünnepe a többi üdvtörténeti titkokhoz hasonlóan hatást gyakorolt a szakrális művészetekben. Ebben a rövid fejezetben éppen csak jelzésszerűen nyerne említést a szent művészet azon gyümölcseit, amelyek a középkori magyarországi liturgia területéhez köthetők. A kódexfestészetben az ünnep introitusának iniciáléja, valamint a templomfestészet, oltárképek, oltárkompozíciók adták a további lehetőséget az ünnep misztériumának ábrázolására.⁵¹³ A középkori Magyarországi szertartáskönyvek közül az Isztambuli Antifonále és a Pálóczi-misszale tartalmaz iniciálét, az esztergomi misszale kiadásai közül a Velencében nyomtatott 1507. évi kiadás.⁵¹⁴

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepét érintő szakrális tárgyak közül egyedi és kiemelkedő jelentőségű az a Szent Simeon ereklyetartó, amelyet ma is Zarában (Zadar) őriznek, a szent Simeonnak szentelt templom főoltárán.⁵¹⁵ Ezt az aranyozott ezüst ereklyetartót Nagy Lajos király felesége, Erzsébet készítette szent Simeon ereklyéi tiszteletére 1380-ban, erről az ereklyetartó gótikus felirata megbízhatóan tudósít.⁵¹⁶ Az ereklyetartó az Úr bemutatásának eseményét ábrázoló reliéfen kívül Nagy Lajos királyt és feleségét is megökítette. A Szent Simeon

⁵¹¹ Kiváló tanulmánykötet Karácsony és Epifánia ünnepéről, a Karácsony és a téli napfordulóval kapcsolatban: DORIVAL-BOYER: *La nativité et le Temps de Noël*. 65-75.

⁵¹² Vö. Tűz: HAAG: *Bibliai lexikon* 1863-1864.

⁵¹³ Az előforduló patrocíniumokat, oltárképeket ismerteti: BÁLINT: *Ünnepi kalendárium II*. 206-207.

⁵¹⁴ A képek könnyen hozzáférhetők: SZENDREI: *Az Isztambuli antifonále* 154^v, MAMÜL VI. 130.: A Pálóczi-misszale iniciáléja, Mikrofilm segítségével: MStr 1507

⁵¹⁵ Vö. MEYER: *Szent Simon ezüst koporsója Zarában*. PETRICIOLI: *Der Schrein des hl. Simeon in Zadar*.

⁵¹⁶ Ez az ereklyetartó analógiaként szolgál, Szent Gellért ereklyéinek elveszett csanádi ereklyetartója számára, amelyet 1361-ben Károly Róbert felesége Piaszt Erzsébet készíttetett. Vö. DÁVID: „*Marosvár-Csanád rekonstrukciója*” in *In Memoriam szent Gellért*.

ereklyét nagy valószínűséggel 1203-ban szállították át Konstantinápolyból Zárába. Először egy kő szarkofág foglalta magába az ereklyét, ezt később az őrzés helyén fellelték a kutatók. A gótikus ötvösművészeti remekmű ereklyetartót a XVII. században barokk angyalokkal bővítették, akik az ereklyetartót tartják. Szent Simeon ma is Zára védőszentje.

Túlmutat a középkoron, de időben kapcsolódik hozzá, hogy Loyolai Szent Ignác különös tisztelettel viszonyult Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepéhez. A jezsuiták római főtemplomában, az *Il Gesu* templomban külön kápolnát szenteltek ennek a titoknak. Szilárdfy Zoltán fogalmazza meg: „sajátos jezsuita témának számít Urunk templomban való bemutatásának jelenete, amely szent Ignác lelkiségének közismert imáját, a *Suscipe Domine-t* idézi biblikus hangvételben”⁵¹⁷ Ez a *Suscipe* egybecseng a római mise offertóriumának egyik imádságával is: *Suscipe sancte Pater hanc immaculatam hostiam*. Jezsuita pasztoráció környezetéből származik a székesfehérvári bazilika egyik barokk oltárának Gyertyaszentelő Boldogasszony képe, Ábrahám és Dávid szobra között, Szintén a jezsuita misszió korából származik a perkáti templom egykori főoltárképe. Az 1764-ből származó kalocsai kazula hátlapjának kompozíciója is az Úr bemutatásának és az áldozatnak a motívumát köti össze.⁵¹⁸ A kazula hátlapjának középpontjában az Úr bemutatásának jelenete áll, a szentek szentjében a szövetség ládájánál, amelyen a szövetség törvénye található, de nem két kőtábla, hanem könyv alakjában. Simeon karján a gyermek, előtte Mária, a háttérben a főpappal, Simeonnal és Annával valamint egy fáklyát tartó alakkal. A miseruha felső részén *Gnadenstuhl* Szentháromság-ábrázolás lelhető fel, az Atya jobbján a leölt, de élő Bárány, a hétpecsétes könnyvvel, a Jelenések könyvének mintája szerint, középpont a Lélek galambjával. Keresztelő Szent János és Szent János apostol mutatnak még rá a bemutatás jelenetére a miseruha kompozíciójában.

⁵¹⁷ SZILÁRDFY: „Sajátos témák a Jézus Társaság barokk művészetében” in SZILÁRDFY: *Ikonográfia-kultusztörténet*. 307.

⁵¹⁸ DÁVID: *Magyar egyházi gyűjtemények kincsei*. 28. Nr. 110.

Keresztelő János, aki Isten Bárányának nevezte Jézust, valamint János evangélista, az Apokalipszis szerzőjeként. A miseruha fő gondolatvilága, hogy Isten odaajándékozta, odaadta és feláldozta egyszülött Fiát, Mária felajánlotta, odaajándékozta a gyermeket az Istennek. Ez az offertórium gondolata. A jeruzsálemi templom Szentek Szentje, amelyben a Gyermek megjelent a barokk templom oltárának előképévé válik, amely a szent felajánlás, a legszentebb áldozat, és valóságos jelenlét helye.

A törökök kiűzése után Pécs központjának dzsámiját, amely középkori templom helyén állt, Gyertyaszentelő Boldogasszony tiszteletére szentelték újjá 1688-ban. A szimbolikus szándék egyértelmű: Mária szent Fia a népek világossága, aki a pogányságtól, s a vétekektől megtisztítja népét.⁵¹⁹

⁵¹⁹ BÁLINT: *Ünnepi kalendárium* II. 206.

5. Befejezés

A dolgozat végén a gyertyaszentelés és processzió szertartására vonatkozó kutató munka eredményeit foglaljuk össze, kijelöljük a további kutatás lehetséges irányait és bemutatásra kerül a függelékben közölt források közzétételének módja.

5.1. A forrásfeltáró és összehasonlító kutatás eredményei

Dolgozatunk fő célkitűzését a magyarországi, jelesül az esztergomi gyertyaszentelő szertartások feltárása, közlése, vizsgálata képezte. A forrásfeltárás konkrét eredménye a függelékben közölt gyertyaszentelő szertartások csoportja. A magyarországi források mellett a közép-európai régió forrásai közül Prága, Olomouc, Krakkó, Salzburg, Regensburg, Meissen, Trier, Aquileia egy-egy forrásának gyertyaszentelő anyaga is megjelenik itt.

A dolgozat további hozadékanak lehet tartani az egyes gyertyaszentelő imádságok magyarországi és nemzetközi forrásaira vonatkozó adatok egybegyűjtését és közlését. A Brepols Kiadó gondozásában megjelenő *Corpus Christianorum Series Latina* sorozat *Corpus præfationum* kötete ugyan tartalmaz gyertyaszentelő prefációkat is, de azok forrásai feltüntetésénél csak nagyon kevés forrást jelöl meg. A magyarországi forrásanyagot pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Az említett kiadás adatait főleg a *Quia per serenissimam* Esztergomra jellemző gyertyaszentelő *prex* tekintetében sikerült bővíteni a munka során. Dolgozatunk során felfigyeltünk további két olyan szövegre, amely sok forrásban orációnak, némely forrásokban viszont gyertyaszentelő prefációnak mutatkozik. Erre vonatkozó adatokat a szakirodalomban nem leltünk. A gyertyaszentelő prefációk száma így hat. A nem prefáció stílusú gyertyaszentelő benedikciók a *Corpus Christianorum Series Latina* sorozat *Corpus orationum* kötetében nem

kaptak helyet, nyilván mert nem a szentmiséhez tartozó klasszikus orációk. Ezekhez is sikerült feldolgozni a magyar forrásokat, mint lelőhelyeket, megjelölve a külföldi előfordulás nyomait.

Az összehasonlító munka során kimutatást nyert a későközépkori esztergomi gyertyaszentelő tipikus szertartása, amely az esztergomi misekönyv és obszekviále nyomtatott kiadásaiban testesül meg. Ennek a szertartásnak a bennfoglalt jelenléte a XII. és XIII. századi korai forrásokban is észlelhető, amelyeket a Hartvik-agenda és a Pray-kódex szakramentáriuma képviselnek. Vagyis a jellegzetes esztergomi gyertyaszentelő szertartás a magyarországi liturgia korai rétegéhez tartozik. A XIV. és XV. századból származó kéziratos kódexek anyagában is megmutatkozik a folyamatos esztergomi gyertyaszentelő hagyomány, mégha a szertartás némely pontján léteznek változatok, amelyek lehetnek rövidítések, sorrendváltozások, esetleg tételek közötti ingadozás.

Az összehasonlításból szépen kitűnt az esztergomi gyertyaszentelő jelenléte a pálos liturgiában és a zágrábi forrásanyagban, ennek meglátása elsősorban nem dolgozatunk érdeme, hanem korábbi kutatások gyümölcse, amit az esztergomi gyertyaszentelő anyag tüzetesebb vizsgálata megerősített.

Megmutatkoztak az esztergomi gyertyaszentelő különböző változatai. Bebizonyosodott, hogy Esztergom a cseh, morva, valamint a krakkói forrásokhoz képest is önálló gyertyaszentelő szertartással rendelkezik, de Salzburg, Passau, Freising, Regensburg, Mainz, Augsburg, Eichstatt, Konstanz, Trier, Köln, Minden, Liège, Besancon, Narbonne, Arles, Aquleia, valamint a katalán területek ordóihoz képest is önálló.

Az esztergomi gyertyaszentelő forrásait keresve, elmondható, bizonyos, hogy Esztergom esetében nem a Német-római Pontifikále szertartásának egyszerű átvételéről vagy enyhe módosításáról van szó, erre inkább a prágai és olomouci szertartások, és német egyházmegyés szertartások (pl. Passau) mutatnak szép példát. Esztergom szertartása távolságban van a Német-római Pontifikále gyertyaszentelőjétől, de egy másik hagyományvonalától is, amelyet a kuriális rítus

gyertyaszentelőjének nevezünk. Bizonyosan más források is közrejátszottak az esztergomi gyertyaszentelő ordó kialakulásánál. Ezeknek a más forrásoknak a felhasználása az esztergomi rítus jellegzetes jegyeinél észlelhető. Az összehasonlítások során megmutatkoztak az esztergomi ordó jellegzetességei: A tűzszentelés imádságának következetes alkalmazása és előfordulása, a gyertyaszentelő benedikciók és antifónák tipikus sorrendje, váltakozó elhelyezése a kódexek lapjain és a liturgikus gyakorlatban. A *Quia per serenissimam* gyertyaszentelő prex-prefáció az esztergomi rítus egyik kedves és jellegzetes tétele. A *Quia per serenissimam* legkorábbi ismert előfordulása a mainzi St. Albán monostor X. századi rituále-processzionále kéziratában (Cod. Vin 1888) található. Előfordul Sankt Gallen Cod. Sang 338 XI. századi kódexében, de Trier rítusában is végig a középkoron át, a magdeburgi körhöz tartozó Naumburg és Meissen szerkönyveiben, Regensburg obszekviáléjában. Aquileia agendájában orációként fordul elő, de a lengyel források is rendszeresen tartalmazzák, közülük elsősorban Krakkó gyertyaszentelőjét vizsgáltuk, de megvan Gniezno, Boroszló, Poznan forrásaiban is a máriás prefáció. Az esztergomi szertartás azonban egészében mindenezeketől különbözik és egyénített. Az imádság sorrendje tekintetében közelebbről, Trier, Meissen. A benedikciók és az ünnep jeles antifónáinak váltakozó elrendezése a magyarországi források és Esztergomnak jellegzetessége, külföldön alig lelmi párhuzamát. Egyetlen egy, XI. századi krakkói pontifikále mutatja hasonló váltakozó elrendeződést, de a szövegek sorrendje nem azonos az esztergomi renddel.

A tűzszentelő imádság az a következő pont, amely megint csak egy másikkal források csoport hatását tükrözheti, ennek a források csoportnak a meghatározása jelenleg nem lehetséges, de a tűzszentelést tartalmazó források adatainak egybegyűjtésével megkezdődött, egyelőre Lotharingia, Arles, Narbonne, Katalónia, és Westminster néhány forrásáról tudni hogy tartalmazza a tűzszentelést.

Az egybevetések során megmutatkozott a korai magyarországi ordók, néhány jellegzetessége, pl. archaikusabb tételválasztás a gyertyaszentelés és processzió néhány pontján, egységes nyelvezetű rubrikamaradványok (Hartvik-agenda, Pray-kódex, MNStr, MPos „H”). Felfigyeltünk egymáshoz hasonló szertartást tartalmazó Magyarországon használt forrásokra, itt az árpádkori hangjelzett misszale és a nyomtatott pécsi misszale gyertyaszentelőjére (MNZagr-MQ1499), vagy a Pozsonyban őrzött hangjelzett esztergomi misekönyv a *Missale Posoniense „H* és a Miskolci-misszale szertartására a XIV. századból.

A dolgozat megfigyelései között kiemeljük, hogy felfigyeltünk a *Quia per serenissimam* bővebb szövegére a pécsi misszáléban, valamint a *Missale Dominorum Ultramontanorum 1480* gyertyaszentelőjében, mindkettőben két prefáció szövegének ötvözésére kerül sor (*Quia per serenissimam, Fons et origo*). Hasonló megoldást a *Missale Cracoviense 1493* anyagában leltünk (*Fons et origo. Quia per serenissimam*)

Valószínűleg a szepesi káptalan használatára készült az a XIV. századi misszale, amelynek gyertyaszentelője nem az esztergomi rítus körébe illeszkedik. (Budapest OSzK clmæ 92). A kutatás és szakirodalom által újabban felismert forrás gyertyaszentelőjére is kitértünk, így a kuriális gyertyaszentelő mutatkozott meg egy magyarországi ágostonos misszáléban.

A forrásfeltáró munka során felfigyeltünk Radó Polikárp liturgikus könyvkatalógusa második kiadásának néhány pontatlanságára, hiányosságára, amelyen azonban a tetemes anyagot tekintve nem is csodálkozunk, a magyar liturgiátörténész munkássága mindmáig kikerülhetetlen. A munkája elején közölt összehasonlító táblázat nem a MStr 1484 szertartása, ahogy ezt elvárhatnánk a többi táblázat alapján.⁵²⁰ Az első kiadásban még a nyomtatott esztergomi misszale szertartását közölte.⁵²¹ A második, bővített kiadásból, nem derül ki a közölt ordó forrása, de a Német-Római Pontifikále szöveghagyományával egyező szertartást

⁵²⁰ RADÓ: *Libri liturgici* 30-31. Nr XVI.

⁵²¹ RADÓ. *Index codicum*.

közöl. Az effajta apró megfigyelések azonban a munka másodlagos gyümölcseinek tekinthetők.

A dolgozatot előkészítő munka végén az a meglátásunk, hogy a gyertyaszentelő ordót, és általában a többi szertartást is a teljes anyagra való tekintettel is érdemes vizsgálni.

5.2. A további kutatás lehetséges irányai és haszna

A dolgozat témája több irányban is tovább vihető a kutatásban. A gyertyaszentelő szertartás tekintetében szükséges lenne a IX-X. század európai forrásainak teljes feltárására, az egyházmegyes rítusok további vizsgálatára Európa-szerte, de főleg a magyar kereszténység kezdeteivel kapcsolatos forrásterületek tekintetében. Ezek rávilágíthatnának a magyarországi liturgia gyökereire is. Ehhez azonban a források még bővebb digitális elérhetőségére lenne szükség. Jobban oda kell figyelni a lehetséges német forrásvidékekre, ebből a szempontból érdekes lehet a magdeburgi liturgikus kör tanulsága, de Regensburg, Aquileia, Trier hatását szükséges tovább vizsgálni. Az általános kijelentésektől a konkrét megfigyelések irányába kell elmozdulni. Közép-Európából tekintve a német egyházmegyes úzusoknál átláthatatlanabbnak tűnik a francia területek úzusainak sokasága. Sok forrásra kiterjedő szisztematikus analízis nélkül nem születhet megbízható eredmény. S ez a meglátás egyben jelzi dolgozatunk korlátait is, bár törekedtünk a magyarországi anyag külföldi forrásokkal való minél bővebb egybevetésére, még több az a forrás, amelyhez nem jutottunk hozzá.

A gyertyaszentelővel párhuzamosan folyhatnak a magyar liturgia anyagából további ordók vizsgálatai, elsősorban a pontifikális és rituális szertartások további feltárására, kutatására gondolunk, valamint az egyházi év ordóinak (*ordo in capite ieunii*, *ordo in ramis palmarum*, nagyheti ordók) vizsgálatára. Ugyanúgy a temporálék, szanktorálék anyagának, s az *ordo missæ* anyagának teljességre

törekvő kutatására és adatbázisára lenne szükség. Ezekhez szükség van a konkrét források alapos áttekintésére. Jó néhány forrás beazonosítása is várat még magára. E munkának a háttérét a források digitális hozzáférése segíti nagymértékben, bár a helyszíni vizsgálat sokszor szükséges lehet.

Szükséges és hasznos lenne lépéseket tenni egy, a középkori Magyarország liturgikus forrásainak összességét egybegyűjtő aktualizált katalógusra is, amelyben nemcsak a magyarországi könyvtárakban elhelyezett anyagok, s nemcsak a hangjegyes források kapnának helyet, hanem a külföldön található magyarországi eredetű liturgikus, rubrikális források is.

A dolgozat nem tudott megoldani és nyitva hagyott jó pár könyvtörténeti, provenienciára vonatkozó kérdést, ezek megválaszolása nem is szerepelt az elsődleges célok között. Nem tisztázhatta a *Missale Dominorum Ultramontanorum* provenienciájának kérdését, de megfigyeléseivel remélhetőleg hozzájárult annak megoldásához. Nem tudott választ adni, hogy miért éppen a MNStr kézírata, tehát egy reprezentatív XIV. századi esztergomi kézirat jelent egy sajátos variánst az esztergomi gyertyaszentelő ordók történelmi folyamatában. Egy nem bevált újítási kísérlet nyomát, vagy egy másik hagyományvonal tanúságát láthatjuk benne? A kutatások során nem jutottunk hozzá néhány forráshoz mint pl. a Gyulafehérvári Batthyaneum ún. Kassai 'B' misszáléjához, sem az Isztambuli misszálé (Deissmann 49) anyagához, valamint két pozsonyi misekönyvhöz sem, így ezeket nem vizsgálhattuk. A nyomtatott források közül is elmaradt több kiadás megtekintése. Kevésbé sikerült bedolgozni a középkori énekeskönyvek adalékait, adatait a gyertyaszentelőhöz.

Nemzetközi szempontból az eddig feltárt gyertyaszentelő szertartásrendek mellé folytatni kell további ordók gyűjtését, azokat érseki tartományok és alárendelt püspökségeik forrásai szerint el kell rendezni. Külön oda kell figyelni a *benedictio ignis*, a legalább hatféle gyertyaszentelő prefáció, húsz körüli benedekció-szövegre, a szertartás- és énekekre sokaságára. El kellene készíteni a legjelentősebb szövegek kritikai apparátusát is. Az így létrejövő korpusz egyre

pontosabban és megbízhatóbban mutathatná be a gyertyaszentelő szertartásrendek témakörét, s a középkori liturgikus gyakorlatról szerzett ismereteket is szakszerűen árnyalná.

5.3. A források közzétételének módszere

Dolgozatunk második részében vizsgált forrásaink javarészeének gyertyaszentelő és processziós anyagát közöljük függelék gyanánt, *Ordines in purificatione sanctæ Mariæ* felirattal megjelölve. Nem nevezzük gyertyaszentelő szertartásrendek korpuszának, hiszen a korpusznak nevezett forrásközlésekre a teljesség igénye jellemző. A függelékben csupán huszonegy forrás anyagát közöljük. A forrásközlés azok számára is lehetővé teszi a találkozást az eredeti tartalommal, akik nem ülhetnek be hosszú időre a könyvtárak mikrofilmolvasóiba, vagy akik nem sokat kezdhetnek a digitális gyűjtemények felvételeivel vagy a fényképes forrásközlés nyújtotta lehetőségekkel. A szöveges forrásközlés szélesebb körben teszi elérhetővé a forrásanyagot. A liturgikus szövegek forrásközlése sajátos kérdéseket vet fel: vajon a betűhű, betű szerinti, szöveghű forrásközlés közül melyik felel meg legjobban a forrásközlő céljainak. A kutató számára talán a *faximile* közlés lenne a legegyszerűbb változat, mert ez csupán technikai kérdést jelent, felmentené a dolgozat készítőjét a rövidítések feloldásától, valamint a forrásközlés filológiai jellegű dilemmáitól. A betűhű közlések, de akár a betű szerinti forrásközlés is elsősorban filológusok, paleográfiával foglalkozó kutatók számára lehet fontos. Mivel dolgozatunkban a szertartás tartalmi és liturgiai sajátosságai állnak előtérben, s nem elsősorban írástörténeti, paleográfiai szempontok, s mivel a források szakemberek részére mikrofilmen, digitális

felvételeken elérhetőek, ezért a szöveghű forrásközlés mellett döntöttünk, de a betűhű szövegközlés bizonyos szempontjainak megőrzésével.

A szöveghű forrásközlésben az eredeti forrásban szerepelő rövidítések és összevonások, így a liturgikus tételek típusának rövidítései is feloldásra kerülnek, de ezeket a feloldásokat nem jelezzük a kiadásban, a cél a szöveg egészével, elhangzó alakjával való találkozás. A szöveg közlése során döntést kellett hozni, hogy megőrizzük-e a korabeli helyesírási módot. A szakirodalom liturgikus forráskiadásainak módszereit áttekintve többféle megoldással is lehet találkozni, a betűhű, betűszerinti forrásközléssel, a szöveghű, de a korabeli helyesírást megőrző és szöveghű, de mai normatív szöveget is közlő átírások is léteznek. A liturgikus tartalom szempontjából közömbös, hogy a korabeli helyesírás szerinti szövegközlést, vagy a modern normalizált helyesírás szerinti szövegközlést választjuk.

A szövegközlés során a középkori helyesírási megoldásokat, variánsokat, megőriztük, mégha a teljes anyag áttekintése után nem tűnt lényegbevágónak a középkorban megszokott alakok közlése pl. celi, sollempnia, librarij. A szent nevek (*nomina sacra*) esetében azonban következetesen nagy kezdőbetűt alkalmaztunk, de ezek számát nem igyekeztünk fölöslegesen megnövelni (pl. *Deus, Dominus, Trinitas, Pater, Filius, Spiritus Sanctus, Iesus Christus, Symeon, Virgo Maria, Dei Genitrix*). Az eredeti források leggyakrabban csak a mondatkezdeteknél alkalmaznak nagy kezdőbetűt. A szertartás egyes részeit megszámoztuk. Egy szám alá tartozhat akár tételcím, rubrika, szertartásszöveg is, a számozásnál ugyanis figyelembe vettük az adott szövegek bizonyos szintű egybetartozását. A számozás egyedül a szertartás áttekinthetőségét, tagolását segíti. Minden tételcím, rubrika és szertartásszöveg külön bekezdésbe került. A szertartások felirata és a rubrikái normál betűvel kerülnek közlésre. A liturgikus szövegeket kurzív betűvel közöljük. Az eredeti forrásban neumával vagy kottával ellátott tételek kövér betűvel kerülnek kiemelésre. A tételkezdetek megmaradtak a szövegközlésben is tételkezdetnek, szövegük nem került kiegészítésre, az olvasó

feladata, hogy azokat más forrásokból pótolja, vagy tudásával kiegészítse, mert ezek általában közismert szövegek a szakmabeliek számára. A liturgikus szövegekhez hasonlóan a tételkezdeteket is kurzív betűkkel jelezzük, akár rubrikaszövegbe ékelve található, akár önállóan állnak.

A szöveg központosásánál elsősorban az eredeti források jeleire voltunk tekintettel. A források következetlenségei a központosást illetően abba az irányba ösztönzik a szövegkölőt, hogy nem lenne haszontalan az értelem szerinti központosítás sem, főleg a mai olvasókra lévő tekintettel. A szövegkiadásban ezt most mégsem alkalmaztuk.

Több gyertyaszentelő ordó esetében, főként az énekelt tételek tekintetében kivonatos forrásközlést alkalmaztunk, a gyertyaszentelő imádságok és a rubrikák azonban mindig teljes szöveggel szerepelnek.

A Függelék B. pontjában kilenc összehasonlító táblázat található. Ezek közül az első hét konkrét forrásokat hasonlít össze, az utolsó két táblázat a gyertyaszentelő szertartásrendek processziós tételeit gyűjtötte egybe. Az összehasonlítás főleg a rubrikák és tételek elrendezését hivatott bemutatni és megkönnyíteni a forrásokkal való munkát, s a dolgozat egyes fejezeteit illusztrálja, ezt a maga helyén lábjegyzetben jeleztük.

Az összehasonlító táblázatokat a függelék C) pontjában a gyertyaszentelő imádságok egybegyűjtése követi *Benedictiones in Purificatione sanctæ Mariæ* címmel. Az egyes gyertyaszentelő benedikciók, prefációk, és a tűzszentelő imádság szövegei található itt, megjelölve a szövegközlés forrását, valamint a magyarországi és külföldi forrásokban való előfordulásukat. A forrásoknak azt a körét vizsgáltuk, amelyet a dolgozat elkészítése során használtunk, s amelyet a bibliográfiában a kéziratos és nyomtatott források, valamint szövegkiadások kategóriájában felsoroltunk. Fontos megjegyezni, hogy bár észleltük az egyes szövegek variánsait, néha egész érdekes variánsokat is, de ezek feldolgozása és közlése túlfeszítette volna e dolgozat kereteit, egynémely variánsra azonban felhívtuk a figyelmet a dolgozat megfelelő helyein. A benedikciókat kritikai

apparátus nélkül közöljük, ennek elkészítése a jövő feladata. A gyertyaszentelő imádságok teljes korpuszának kialakítása és forrásaik további feltárása is a jövőre vár.

Használt rövidítések:

[] károsodás miatt nem olvasható részletek

... az eredeti forrás tovább közli a szöveget

... x ... kivonatos közlés esetén szövegkihagyás.

ad. a szöveghez valamelyik forrás hozzátesz, a forrás megjelölésével

om. A szövegből valamelyik forrás elhagy, a forrás megjelölésével

An = antifóna

Ben = Benedikció

Dne = Domine

Dne s. P. o. e. D = Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus

Dns = Dominus

DV. = Dominus vobiscum

H = Hymnus

Or. = oráció

O. s. D = Omnipotens sempiterna Deus

Ps = psalmus

R. = Responsorium

V. = Verzikulus

VD. = Vere dignum

Utószó

Az egyháztörténet művelése, s hozzá kapcsolódva a Krisztus által alapított Egyház liturgiájának történetére vonatkozó érdeklődés szerves részét képezi a katolikus teológiai karok oktatói és kutatói munkájának. XVI. Benedek pápa-Joseph Ratzinger, még bíboros korában írta a következő sorokat, amelyben kifejti, hogy korunkra sokszor jellemző a „*határozott elfordulás a történelemtől, ami már csak a tegnap lomtárának számít, amelyből egy egész új mának semmi haszna nincs*”⁵²² Az Egyház azonban másként tekint a történelemre, a történelem számunkra üdvtörténet is, a történelemnek van kezdete, közepe és célja is. Az Egyház életében és liturgiájában is van kibontakozás, az Egyház azt óhajtja, hogy a liturgia jelenlegi formái, mintegy a korábbi formákból szervesen nőjenek ki. Ugyanakkor a liturgia szoros kapcsolatban marad a hittel, a hit rendje megszabja az imádság rendjét. A középkori liturgiátörténeti kutatás haszna és hozzájárulása az egyháztörténethez nem vitatott, megvilágít egy bizonyos történelmi korszakot az emberi megismerés korlátjai között, amikor megszólaltatja a néma forrásokat. A liturgiátörténet megmutatja miként tekintettek a liturgiára a középkori századok, milyen intézményi háttér segítette az istentiszteleti életet, az akkori ember hozzáállása, lelkülete is átsugárzik a középkor forrásain. A liturgiátörténet feltárása bepillantást enged az Egyház középkori életébe, hasznos ismeretekkel szolgál a helyi egyházak közötti missziós, spirituális kapcsolatokról, egyházmegyei központokhoz kötődve betekintést ad a részegyházak életébe, azok egyházi intézményeinek életébe is. A liturgia kultúrát teremtett, imádságos, énekes kultúrát, szent tereket és intézményeket, kihatott a művészetekre és életeteket formált, szenteket nevelt. Az isteni kultusz a középkor legfontosabb feladata közé tartozott. A múlt feltárásnak és bemutatásának a célja a történelmi tanulság mellett nem a múlt restaurálása, visszahozatala a jelenbe, a *Mediator Dei* enciklikájában XII. Pius pápa amúgy is óvott az ún. archeologizmus

⁵²² RATZINGER Joseph: „Hit és jövő” in *Communio* XV(2007/1-2) 9.

veszélyétől, amely egy régi állapotot egyedül ideálisnak és teljesen visszaállítandónak állít be. Vajon a történelmi tanulságon kívül van-e jelentősége foglalkozni a középkori liturgiával? Meggyőződésünk, hogy érdemes. A római rítus jelenleg érvényesen és megengedetten használatos úzusait érdemes az Egyház történetének összefüggésében tekinteni. A liturgiának is vannak szilárd alkotóelemei, változtathatatlan részei, de korhoz kötött elemei, változó részei is. Bizonyos elemek eltűnése nem azok helytelenségét jelzi, de jelezhet korszellemet, változó hozzáállást. Éppen a középkori liturgiából tanulhatunk meg valami olyat, amely modern világunkból eltűnni látszik. A mai ember sajnálja az időt az isteni kultuszra. Evilági szempontból haszontalannak tartja. A liturgiát szóáradatként értelmezi. A szépség és szentség iránti érzék is mintha sokakból kiveszett volna. A középkori liturgia ismerete és szeretete jótékony hatással lehet a mai liturgikus ünneplésre is.

Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepének középkori szertartásai megtanítanak arra, hogy mit jelent az anamnézis, mit jelent a liturgikus jelen, a liturgikus ma. Megmutatják, hogy a láthatókon keresztül miként jutunk el a láthatatlanokig, ez a megtestesülés misztériumának a logikája. Beleállítja életünket egy olyan folyamatba, amelyben a teremtett kozmosz, az üdvösségtörténet és a misztérium találkozik. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe az üdvösségtörténet liturgikus megjelenítése, prófétai hitvallás a mai világban Krisztus titkáról, s a Krisztus Urunkkal való kegyelmi találkozás ünnepe. Krisztus templomi bemutatásának a misztériuma szoros összefüggésben áll a Krisztus misztérium egészével. Ünneplése Krisztus fönséges ismeretében mélyít el, s megerősíti Istennek szenteltségünket, készíti lelkünket, hogy az örök dicsőség templomában találkozhatson az Istennel. Ez az ünnep a Katolikus Egyházra oly jellemző Mária-tiszteletnek, Isten Anyja tiszteletének is kedves, figyelmes jele, aki sosem választható el szent Fiától.

A gyertyaszentelő szertartásrendek vizsgálatának a mai lelkipásztori életre tekintve is van tanulsága és haszna. Különösen a középkori istentiszteleti élet szervezettsége, intézményi háttere, rendszeres alkalmi, a katedrális iskola

növendékeinek bevonása az ünneplésbe, s az igényesség keresése az istentisztelet művelésében azok a pontok, amelyek ösztönzést jelenthetnek a mai gyakorlat számára. Az egyházi iskolák és az istentiszteleti élet kapcsolata ma is időszerű. A ministránsok csoportjának lelkigondozása, a szertartások próbája, a lelki elmélyítés munkája, a ministráns-pasztoráció szintén ihletet meríthet a középkori gyakorlatból. A nagyobb városok számára a szkóla mint rendszeresen liturgikus szolgálatot végző közösség jelenthet lelkipásztori feladatot. A mai kor emberének szubjektivizmushoz, relativizmushoz, divatokhoz fűződő magatartása, a szekularizáció jelensége ösztönöz, hogy a középkori ünneplésből erőt merítve újra tanítsunk és neveljünk a „szent” felfedezésére, s megtanítsuk megbecsülni a liturgia tartalmi kötöttségét. Ez a II. Vatikáni Zsinat Liturgikus Konstitúciója által óhajtott liturgikus nevelés nélkül nem valósulhat meg.⁵²³ A krisztusi erkölcsre való nevelés szempontjából a mai ember gyakran a mágia és a szekularizált magatartás között ingadozik. A szentelmények helyes használatának megtanulásához is segítséget nyújt a gyertyaszentelés megértése. Az Úr bemutatásának eseménye lett a mintája az egyházkező szertartásának is, vagyis a szülés után az édesanyának adott egyházi áldásnak, ami napjainkra eltűnt a gyakorlatból, vagy beépült a keresztség megújított rituáléjába, de a gyermekek bemutatásának, felajánlásának gondolata is meghúzódik az ünnep misztériumában. A megszentelt élet napja is az Egyházban Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnep, 1997-től kezdve, II. János Pál pápa akarata nyomán.

A keresztény misztérium ünneplése bevezet a hit titkába, belevési a szívbe a hit igazságait, mégpedig szelíden, de biztosan a liturgia erejével. Az ünnep gondoskodik, hogy el ne felejtjük Isten csodás tetteit, amelyeket az üdvösség történetében értünk művelt. A szent ünnep ösztönzés az élethez, a mindennapok döntéseihez. Az ünnep a reménység forrása, mert benne az Isten lehajol az emberhez, szent Találkozás a kegyelemben. Az ünnep készíti a szívet a mennyország ünnepére és boldogságára. Arra a napra, amikor „láttni fogják az Úr arcát. És nem lesz többé éjszaka. És nem lesz szükségük többé lámpafényre, sem

⁵²³ SC 14-19.

a nap fényére, mert az Úristen ragyogja be őket és uralkodni fognak örökkön örökké.” (Jel 22,4-5)

A gyertyaszentelés szertartásának egyik imádságával zárjuk munkánkat:
*Illumina quæsumus Domine populum tuum, et splendore gratiæ tuæ cor eius
semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscant
et veraciter apprehendant Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum, qui
tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus, per omnia sæcula
sæculorum. Amen.*

II. rész

Függelék

A. Ordines in Purificatione sanctæ Mariæ

A.1.

Agenda pontificalis (XI/XII. s.)

Zagreb Metropolitanska Knjižnica/Bibl. Univ. MR 165

Ordo in purificatione sancte Marie

30^r-34^v

/30^r/ 1. Post horam terciam scola stante in choro dicat pontifex hanc orationem:

Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut qui extrinsecus annua tribuis devotione venerari, interius assequi gratie tue luce concede. Per.

2. Hac dicta scola exeunte de choro incipiatur a cantore responsorium *Postquam impleti sunt dies*. Illo expleto sequantur cetera usque ad certum locum responsoria. Cum autem pervenerint intrando ecclesiam canentem responsorium *Gaude Maria Virgo. Gabrielem*.

3. Illo finito dicatur hanc oratio:

Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, et qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri Iesu Christi intercessione salvemur. Per.

4. Qua finita benedicatur novus ignis:

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, benedicere et sanctificare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus, per invocationem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Christi quem hodie in templo presentatum iustum Simeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem populorum esse lumen, scilicet gentibus, et gloriam plebis tue Israel prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine benedicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tue maiestatis concede ut te agnoscentes, te diligentes te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per. /30^v/

5. Benedicto igne incipiatur antiphona:

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donatorem nobis et resurrectionem.

6. Interea dum cantatur antiphona benedicantur cerei hoc modo:

Benedicchio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus, luce accensos benedicere et sanctificare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos te Domino Deo nostro offerendo digne et sancto igne tue dulcissime karitatis accecsi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per.

7. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Sion et suscipe regem Cristum amplectere Mariam que est celestis porta, ipsa enim portat regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas et predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.œ

8. Sequitur et oratio:

Domine Deus Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis genitricis tue cuius hodie festa devoti percolimus, per preces omnium sanctorum tuorum benedicere et sanctificare digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando teque laudando, tu exaudias vocem illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue,

propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis .

9. Post hanc cantetur antiphona:

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Oracio.

Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunque locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat diabolus, et fugiat pallidus cum omnibus ministris suis, de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et repulit a Sara et Tobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de universis locis, in quibuscunque Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec valeat amplius inquietare vel pavorem inmittere super illos quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos. Benedico te creatura cere, in nomine Domini Dei nostri et sancte Trinitatis ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernaliu eius: per Christum, qui vivit, in unitate.

11. *Per omnia secula seculorum.*

Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus Domino Deo nostro.

Prefacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam cuius sacratissimum nomen per ineffabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maxime gaudio hodierna die ovantes et ideo in nostris

manibus venerabiliter candelas ferentes et incessabili voce clamantes ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue Genitricis digne semper virginis nos indignos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos te eterno ac lumine vero fatias clementer perfrui. Per.

12. Alia oratio. *Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter consignanda preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus sic administrent lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus in nostris non desit mentibus interius. Per.*

13. Illa dicta incipiat cantor antiphonam:

Lumen ad revelacionem gentium et gloriam plebis tue Israhel. Nunc dimittis servum tuum Domine. Quia viderunt. Quod parasti.

Et sic cantetur mutuatim et interim candelae accendantur:

Inlumina quesumus Domine populum tuum et splendore glorie cor eius accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum.

14. Tunc accedant duo presbyteri et tollant capsam cum reliquiis incipiente sacerdote antiphonam *Senex puerum portabat.*

16. Et tunc redeant inde. Qua finita incipiant duo clerici hos versus:

*Letetur omne seculum veritati redditum / diei penset precium retractet
misterium / templo Deus pro homine presentatur hodie.*

*Magnus ante luciferum et mundi principium / sit parvus sit infantulus verus non
phantasticus / ex custodita Virgine natus est mirifice.*

*Dives Rex sine tempore, fit pauper in tempore / celi sedens palatio nascitur in
stabulo / Virgo Mater et baiulat nulla ibi altera.*

*Nutritur qui vivificat, crescit qui magnificat / datis obedit legibus, subditus
parentibus / Deus Creator omnium iussa complet omnium.*

*Ira hec dispensatio mira est dignacio / non lucens sed lucibilis Deus invisibilis
/ videtur in presepio virginis ingremio.*

*Legem servat pussimus, nec oblatet impius. / sic in lege ferebitur infans
circumciditur. / servant dies pridie et contemplantur hodie.*

*Maria sancta femina Virgo interregima / nullis tacta excessibus, nihil debet
legibus / iussa servat legalia pro peccatis habita.*

*In templo Mater puerum leta ducit plurimum / presentando Filium Dominum
ipsum inclitum / columbas atque turturus offerendo simplicus.*

*In columba dilectio mutuo perpetuo in turture est castitas gemmaque sanctitas
/ quia hec Virgo meruit hec offerre debuit.*

*Hunc Symeon ut aspicit unctis ulnis accipit / dimitte dicit Domine me in pace
hodie / viderunt mei oculi Salutare Domini.*

*Paratum omni populo longico et ex proximo omnium lumen gentium gracia est
primum lumen est plebis et gloria Israel non modica.*

*Omnes gentes accedite cernite et credite / lumen inaccessibile lumen invisibile
/ apparet et illuminat et in templo rutilat.*

*Videte omnes populi omnibus quos Domini / lumen Dei de lumine accurrentes
assumite / accedite pro camini et illuminamini.*

*Per te lumen in cordibus hoc diebus omnibus / luceat corpus actibus ferte
lumen manibus / candelas lumen inteneat ut observare pereant.*

*Hoc lumen cor illuminet et hoc corpus rutilat ut mente atque corpore clare
facte optime / laudetis Deum plenius uris inopibus.*

*Hoc lumine castissima Genitrix gloriosissima / hoc lumen venturum protulit
hoc intacta peperit / istud ad exemplum detulit Symeon hoc extulit.*

*Hoc lumen est altissimus summi Patris Filius / puer iste tenerrimus Deus est
integerrimus / dierum antiquissimus primus et novissimus.*

*Quibus te Virgo laudibus offeram in talibus/ meus nescit sermo deficit, stupor
sensus eximit / Filium habes Domina non per viri opera.*

*Moti sunt dialectici victi sunt heretici. / Concubunt si peperit sillogismi periint /
mundana sapientia victa est a semina.*

*Syon adorna thalamum et intende canticum / surge appare fulgide, Christum
Regem suscipe, / quem Mater Virgo concipit Virgo Mater peperit.*

Letetur omne seculum.

16. Et sic perveniant cantando ad ecclesiam ubi celebranda est missa et dicatur oratio ante ianuam ecclesie a sacerdote:

Oremus. Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre Virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per.

17. Hac peracta incipiat cantor antiphonam *Cum inducerent*. Sequatur psalmus *Benedictus*.

18. Et ita voce alta cantando accedant in chorum ibique finito sine *Gloria Patri* dicatur hec oratio:

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti ut sicut ille priusquam christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per .

19. Deinde accedant pueri quator et cantent hymnum:

*Qui sine peccato templi est oblatus ad aram
A nobis clemens crimina quecumque demat.*

*Quod chorus vatam venerandus olim, Spiritu Sancto cecinit repletus,
In Dei factum Genitrice constat, esse Maria.*

*Hic Deum celi Dominumque terre, virgo concepit peperitque virgo,
Atque post partum meruit manere, inviolata.*

*Quem senex iustus Symeon in ulnis, in domo sumpsit Domini gavisus,
Obquod optatum proprio videre, lumine Christum.*

*Tu libens voti petimus precantum, Regis eterni Genitrix faveto,
claraque celsi residens olimpi regna petisti.*

*Sit Deo nostro decus et potestas, in salus perpes fit honor perennis,
Qui poli summa residet in arce, trinus et unus. Amen.*

20. Hymno expleto celebretur missa per ordinem. *Suscepimus Deus.*

A.2.

Sacramentarium Codicis Prayani (1095-098)

Budapest, OSzK MNy 1.

Ordo in purificatione sancte Marie

68^v–70^v

1. Inprimis sacerdos ante altare dicit: *Asperges me Domine ysopo.*

Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut qui extrinsecus annua tuis devocione venerari, interius assequi gratie tue luce concede.

2. Hac dicta scola exeunte de choro dicatur responsorium *Postquam impleti sunt dies.* Illo expleto sequantur cetera usque ad certum locum.

3. *Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce.*

4. Qua finita benedicatur novus ignis sic dicens:

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, benedicere et sanctificare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus, per invocationem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Christi quem hodie in templo presentatum iustum Simeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem populorum esse lumen scilicet gentibus, et gloriam plebis tue Israel prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine benedicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tue maiestatis concede ut te agnoscentes, te diligentes te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per Dominum nostrum.

5. Benedicto igne dicat *Ave gracia plena Dei Genitrix virgo.*

6. Interea dum cantatur aniphona, benedicantur cerei:

Versiculus. *Ostende nobis Domine misericordiam tuam.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo.

Adesto quesumus Domine supplicationibus nostris omnipotens Deus, et has candelas tua benedictione perfunde, quatinus fidelis populus eas in manibus portans, non solum exteriori lumine gaudeat sed cecitate cordis expulsa, sic

lumen quod in tenebris lucet apprehendiat et neququam avia pravitatis obterret. Per eundem.

7. Alia:

Omnipotens sempiternae Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Simeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clementiam, ut has candelas quas nos famuli tui in tui nominis magnificentia susipientes gestare cupimus, luce accensas benedicere et sanctificare atque lumine superne benedictionis accendere digneris ut eas tibi Domino Deo nostro offerendo et sancto igni karitatis tue representari mereamur. Per.

8. Qua finita canatur alia antiphona *Adorna thalamum tuum Sion.*

9. Oratio. *Domine Deus Creator celi et terre, rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei pervenire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariæ virginis Genitricis tue cuius hodie festa devote colimus, et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere + et sanctificare + digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando teque laudando, de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo, qui tecum vivit .*

10. Post hanc cantetur *Responsum accepit Symeon*

11. Deinde dicatur oratio:

Benedic + Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nostris, et effunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem + celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo + crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunque locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus

ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius illudere servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine ut mittas sanctum angelum tuum Raphaellem qui evulsit et et repulit a Sara et Tobia demonem mortiferum infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colencium deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de rectoriis de universis locis in quibusunque Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec valeant amplius inquietare nec pavores inmittere super illos quos sancti unccione chrismatis tui fecisti esse munitos. Benedico + te cera, in nomine + Dei nostri et sancte Trinitatis + ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius: per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus:

12. *Per omnia secula seculorum. Amen*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prefacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare, nos tibi semper et ubique gracias agere, Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam genetricem tuam cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inerrabile meritum stella maris iterpretatur humanum genus illuminare dignatus es et pro hoc maximo gaudio ovantes et ideo hodierna dienostriis manibus venerabiliter candelas ferentes et incessabile voce clamantes ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne genetricis semperque virginis marie nos indignos famulos tuos sed tamen precioso sanguine tuo redemptis te eterno ac vero lumine facias clementer perfrui, qui vivis et regnas Deus.

13. *Qua finita dicatur:*

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter consignacula preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus

sic administrent lumen exterius, ut te donante lumen spiritus tui in nostris non desit mentibus interius: Per Dominum nostrum Iesum Christum.

14. Illa dicta incipiat cantor alta voce antiphonam *Lumen ad revelationem gencium. Nunc dimittis servum tuum Domine. Lumen ad. Quia viderunt oculi mei. Lumen ad. Quod parasti ante Lumen ad. Lumen ad revelacionem gencium. Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto. Lumen ad. Sicut erat in. Lumen ad. revelacionem gencium.*

Interim dum ista antifona cantatur custos ecclesie distribuatur candelas fratribus maior vero magister pueris. Deinde sacerdos stans ante altare dicat hanc oracionem:

Dominus vobiscum Et cum spiritu tuo

Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehenda. Dominum nostrum.

15. Ad processionem canatur responsorium *Gaude Maria Virgo. V. Gabrielem archangelum.*

16. Tunc accedant duo presbiteri et tollant capsam cum reliquiis, incipiente sacerdote antiphonam *Senex puerum portabat.* et tunc redeunt inde.

17. Sequatur *Quod chorus vatum.*

18. Quibus finitis ad introitum ecclesie dicat sacerdos versiculum *Introibo in domum tuam Domine.*

Dominus vobiscum. Domine Iesu Christe qui introitum.

vel istam:

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre Virgine confitentur, et a presentibus liberemur adversis, et mansuris gaudiis inferatur: per eundem.

19. Intrantes ad crucem incipiant *Cum inducerent.* Psalmus. *Benedictus.*

20. Et ita alta voce cantando antifonam accedant in choro, ibique finito psalmo dicatur a presbytero hec oracio:

Versiculus. *Suscepimus Deus misericordiam tuam. In medio templi.*

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti ut sicut ille mortem non vidit priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per.

21. Ad sanctam Mariam antiphona. *Hodie beata Virgo Maria.*

Versiculus. *Post partum Virgo inviolata*

Oracio. *Omnipotens sempiterne Deus maiestatem tuam supplices exoramus.*

22. Mox pulsatis omnibus signis missa celebret, tenentibus omnibus candelas, et sacerdote et levita usque ad offertorium, et tunc post hostiam offerent eas. Candela sacerdotis ponatur super candelabrum, ubi per totam missam ardeat. Qua finita custos ecclesie ibidem eam extinguat. .

Ad missam.

A.3.

Missale notatum Zagrabiense, s. XIII/in

Güssing, Klosterbibliothek der Franziskaner, Ms 1/43/ olim 28.

In purificatione sancte Marie

196^v-199^r

1. Responsorium. *Postquam impleti sunt.*
Responsorium. *Gaude Maria Virgo.*
2. *Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi graciae tue luce concede. Per.*
3. *Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, ut qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri Iesu Christi intercessionibus adiuvemur. Per.*
4. *Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus luce accensos benedicere et sanctificare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime claritatis succensi in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per.*
5. *Domine Deus omnipotens creator celi et terre rex regum et Dominus dominancium exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfeccionem cerei venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem corporum et animarum sive in terra sive in aquis per invocacionem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Marie virginis Genitricis tue cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere et sanctificare digneris ut hec plebs*

tua illas honorifice in manibus portans cantando atque laudando, tu exaudias voces illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui.

6. Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat et contremiscat diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitacionibus illis, nec presumat inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et repulit ex Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitacionibus colencium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoribus de universis locis in quibuscumq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos quos crismatis tui unccio fecit esse munitos. Benedico+ te creatura in nomine Domini nostri et sancte Trinitatis ut sis exterminacio diaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem.

7. Dominus vobiscum. Et. Sursum corda. Habemus. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Qui per serenissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Per hoc maxime gaudio hodierna die ovantes et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes et incessabile voce clamantes ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis semperque virginis nos indignos sed tamen preciosissimo sanguine tuo redemptos, te eterno hac vero lumine facias clementer perfrui. Per.

8. *Ave gracia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donantem nobis et resurrectionem.*

9. *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre virgine confitentur, et a presentibus liberetur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per eundem*

10. *Adorna thalamum tuum Syon et suscipe regem Christum amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Ssymeon in ulnas suas predicabat populi Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.*

11. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. Accipiens.*

12. *Lumen ad revelationem gencium et gloriam plebis tue Israel. Nunc dimittis. Quia viderunt.*

Inlumina quesumus Domine populum tuum et splendore glorie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum. Per.

13. *Cum inducerent. Benedictus Dominus Deus Israel.*

14. *Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per.*

In die sancto. Suscepimus Deus.

A.4.

Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio (c.1320)

Ordo in purificatione sancte Marie

214^r –f216^r

1. Inprimis aspergatur aqua benedicta, et sequitur oratio:

Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi graciae tue luce concede. Per.

2. Deinde ad processionem responsorium *Postquam impleti sunt.*

3. Et sequitur oratio:

Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, ut qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri Iesu Christi intercessione salvemur. Per eundem.

4. Super cereos:

Omnipotens sempiternae Deus, qui hodierna unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus luce accensos benedicere+ et sanctificare + atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quotinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis succensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem.

5. Sequitur antifona:

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donatorem nobis et resurrectionem.

6. Oratio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominancium exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterneDeus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu

tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei evenire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem corporum et animarum sive in terra sive in aquas per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis Filii tui cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere + et sanctificare + digneris ut hec plebs tua honorifice in manibus portans cantando teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine filii tui, qui tecum vivit et regnat in unitate spiritus sancti. Per omnia secula seculorum. Amen.

7. Antifona.

Adorna thalamum tuum syon et suscipe regem Christum amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

8. Oracio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysem famulum tuum purissimum olei liquores ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concinnanda preparare iussisti, benedictionis + tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quotinus et sic amministretur lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus tui in nostris non desit mentibus interius: Per

9. Antifona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Oracio.

Benedic + Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad

repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerit, discedat et contremiscat ille malignus diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec prosumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine ut emittas angelum tuum sanctum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colencium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de rectoriis de cunctis locis in quibusquavis Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeant amplius inquietare nec pavores immittere super illos quos chrismatis tui unctio + fecit esse munitos. Unde benedico + te creatura cere, in nomine Dei nostri et sancte Trinitatis ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem qui vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

11. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prephacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genetricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es, po hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et in nostris manibus ideo venerabiliter candelas ferentes et incessabile voce clamantes ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis semperque virginis nos indignos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui Salvator mundi, qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus. Per omnia.

12. Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, benedicere+et sanctificare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocacionem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Cristi quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem cui expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine benedicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tuae maiestatis concede ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per.

13. *Accedentes cereos incipiat episcopus Lumen ad revelacionem. Nunc dimittis. Lumen ad revelacionem. Quia viderunt. Lumen ad revelacionem. Quod parasti. Lumen ad revelacionem. Gloria Patri et. Lumen ad revelacionem. Sicut erat in. Lumen ad revelacionem.*

His expletis sequitur oracio:

Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatore suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dminum nostrum.

14. *Tunc accedant duo presbyteri tollentes capsam cum reliquiis et incipiant antifonam Senex puerum portabat.*

15. *In reversione cantetur hymnus Quod chorus vatum.*

16. *Ante januam versiculus Responsum accepit. et oracio:*

Da quesumus Dmine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre Virgine confitetur, et a presentibus liberetur adversis, et mansuris gaudiis inferatur. Per eundem.

17. *Intrantes ecclesiam incipiatur a cantoribus Cum inducerent. Psalmus Benedictus Dominus Deus Israel. Omnibus expletis sequitur oracio:*

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectacionem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum

videre meretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam: Per eundem. Ad missam officium Suscepimus Deus.

A.5.

Isztambuli Missale Notatum (c. 1300)

Isztambul, Topkapi Saray Müzesi, Deissmann 60.

Gyertyaszentelő 132^v-134^v

/132^v/ [Az ordó kezdete olvashatatlan]

1. Oracio. *Domine Deus Creator celi et terre Rex regum, et Dominus dominancium exaudi nos indignos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei evenire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem corporum et animarum sive in terris sive in aquas per invocationem sancti nominis tui, et per intercessionem sancte Marie Virginis Genitricis tue cuius hodie festa devoti colimus, et per preces omnium sanctorum bene+dicere et sancti+ficare digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans cantando teque laudando, tu exaudias preces eorum de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo, Iesu Christe Salvator mundi qui []. /133^r/*

2. *[Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est]sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donantem nobis et resurrectionem.*

3. Oracio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut has candelas quas nos tui famuli in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus, luce accensas benedi +cere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus

Domino Deo nostro offerendo sancto igne caritatis tue accensi presentari mereamur. Qui vivis.

4. Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Christum amplectere [Mariam que est] celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

5. *Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nostris, et effunde ei per crucis tue sancte virtutem celestem bene+dictionem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedic+cionem accipiat, ut in quibuscumquis locis accensa vel posita fuerit, discedat fugiat et contremiscat dyabolus pavidus cum omnibus ministrissuis de habitacionibus illis, nec presumat amplius inquietare vel illudere servientes Deo, Proinde supplices quesumus te Domine ut mittas sanctum angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum infestantem, /33^v/ [conterat illum et perdat] de cunctis habitacionibus [colencium Deum], de basilicis, de domibus, de angulis, de refectoriis de cunctis locis in quibusquonquis Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeant amplius inquietare nec pavores immittere super illos quos sancti crismatis tui unctione fecisti esse munitos. Benedi+co te creatura cere, in nomine sancte Trinitatis ut sis exterminacio dyaboli et omnium contubernalium eius. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat*

6. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prephacio: Vere Dignum. Eterne Deus. Quia per serenissimam ac placidissimam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro

hoc maximo gaudio orantes et ideo in hodierna die in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima tue intercessione Genitricis semperque virginis, nos indignos famulos tuos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac vero lumine facias clementer perfrui. Qui vivis.

7. Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto [non visurum se mortem nisi] videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

8. Exaudi quesemus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi gratie tue luce concedere. Per.

9. Hic aspergantur candelae aqua benedicta et incendantur et cantatur antifona Lumen ad revelationem gentium. Nunc dimittis [10. Postea incipiatur Asperges. Suscepimus Deus]

A.6.

Az ún. Csukárdi misszále, 1377

Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyania R II.134.

Ordo in purificatione beate Marie virginis

175^v – 179^r

/175^v/1. Inprimis aspergatur aqua benedicta. *Asperges me.* Versiculus. *Ostende nobis Domine misericordiam tuam. Et salutare.*

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi gratie tue luce concede. Per.

2. Qua dicta schola exeunte de choro cantetur responsorium *Postquam impleti.* Versus *Obtulerunt.* Et sic veniant ad ecclesiam processionalem et dicatur responsorium *Gaude Maria.* Versus. *Gabrielem.*

3. Quo finito dicatur versiculus *Post partum Virgo inviolata.*

Oratio.

Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, ut qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini Dei nostri Iesu Christi intercessione salvemur. Per eundem.

4. Qua finita benedicatur novus ignis.

Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sanctificare digneris ignem istud, quem nos indigni suscipimus per invocacionem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Cristi quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine benedicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tuae maiestatis concede

ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem.

5. Sequitur antifona:

*Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas liberato-
/176^r/rem animarum nostrarum, donatorem nobis et resurrectionem.*

6. Oremus. *Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus luce succensos benedicere + et sanctificare + atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem.*

7. Antifona.

*Adorna thalamum tuum Syon et suscipe regem Cristum
amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat regem glorie novi
luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens
Symeon in ulnas suas predicabat populis Dominum Deum esse vite et mortis et
Salvatorem mundi.*

8. Oracio.

*Domine Deus omnipotens Creator celi et terre, Rex regum et Dominus
dominancium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te
Domine Sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, qui
iussu tuo per apum opera hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti et qui
hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has
candelas ad usus hominum et ad sanitatem animarum et corporum sive in terra
sive in aquis per invocacionem sancti tui nominis, per intercessionem sancte
Marie virginis Genitricis Filii tui cuius hodie festa devoti percolimus, et per
preces omnium sanctorum tuorum benedicere + et sanctificare digneris, ut hec*

plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando atque laudando, a te pio Domino exaudiatur de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum.

9. Antifona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Item oratio:

Bene+dic Domine Iesu Criste /176^v/ hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pallidus cum omnibus ministris suis de habitacionibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitacionibus colencium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de refectoriis, de cunctis locis in quibusquavis Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeant amplius inquietare nec pavores immittere super illos, quos crismatis tui unctio fecit esse munitos. Benedico + te creatura cere, in nomine Dei nostri et sancte Trinitatis, ut sis exterminacio dyaboli, et omnium contubernalium eius. Per eundem qui vivit et regnat.

11. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prefacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Nos tibi semper et ubique gracias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Qui per serenissimam ac

placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue Genitricis digne semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

12. *Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concinnando preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus et sic amministrent lumen exterius, ut te donante lumen spiritus tui in nostris non desit mentibus interius. Per.*

13. Tunc incipiat cantor antifonam *Lumen ad revelacionem gencium*. Psalmus *Nunc dimittis*. Interim accendantur candelae.

Oracio.

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum Ihesum Cristum.

14. Tunc accedant duo presbyteri et tollant capsam cum reliquiis et incipiant antifonam *Senex puerum portabat*.

15. In reversione dicatur ymnus *Quod chorus vatum*.

16. Dum pervenerint ad ianuam ecclesie stantes ante eam dicat presbyter *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto*.

Oracio. *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate corporis nostri natum de matre virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per eundem.*

17. Finita oracione intrantes ecclesiam dicatur *Cum inducerent puerum*. Psalmus.
Benedictus cum Gloria Patri.

18. Finito psalmo cum antifona dicatur *Nunc dimittis servum tuum Domine*
Oratio. *Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis*
expectacionem implesti, ut sicut ille priusquam Cristum Dominum nostrum videre
meretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem.

Ad missam Introitus

A.7.

Az ún. Kassai misszale « A », 1389 előtt

Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár clmæ 395.

In festo purificationis sancte Marie consecratio cereorum

125^v-126^v

/125^v/ 1. Versiculus. *Ostende nobis Domine. Et salutare*

Adiutorium nostrum in nomine Domini. Qui fecit.

Domine exaudi orationem. Et clamor. Dominus vobiscum.

Oratio

Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi graciae tuae luce concede. Per.

2. Secuntur alie benedictiones per ordinem:

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui, in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, benedicere atque sanctificare ac lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digne, et sancto igne tuae dulcissime caritatis succensi, in templo sancto glorie tuae representari mereamur. Per.

3. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

4. Benediccio:

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominancium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei pervenire fecisti, et qui

hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum, et ad sanitatem corporum et animarum sive in terra sive in aquis per invocacionem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte genitricis tue virginis Marie, cuius hodie festa percolimus devoti, et per preces omnium sanctorum tuorum benedicere et sanctificare digneris, ut per hec plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando teque laudando, tu exaudias vocem illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue propicius sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis.

5. Antiphona:

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum amplectere Mariam, que est celestis porta ipsa enim portat /126^f/ regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens manibus filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

6. Benediccionio.

Benedic Domine Iesu Criste hanc creaturam cere supplicantibus nobis et infunde ei per virtutem sanctae crucis benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue, fortitudinem et bene dictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa vel portata fiunt, discedat et contremescat ille malignus dyabolus, et fugiat pallidus, cum omnibus ministris suis de habitacionibus illis, nec amplius prosumat inquietare Deo servientes. Proinde supplices te Domine deprecamur, ut mittas sanctum angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum eos infestantem, per huius cerei sanctificationem conterat illum et disperdat de cunctis habitacionibus colencium Deum, de basilicis de domibus de angulis de lectulis, de rectoriis, et de universis locis in quibusquonq; Deo famulantes habitant, dormiunt, vigilant et requiescunt, ambulant et consistunt, neque audeat ille malignus inquietare vel pavores inmittere super illos, quos sancti crismatis unctio fecit esse munitos. Benedico te creatura cere, in nomine Dei Patris omnipotentis et

Filii eius unigeniti et Spiritus Sancti Paracliti, ut sis ubique effugacio dyaboli atque omnium contubernalium suorum exterminatio. Adiuvante eademque sancta et individua Trinitate, qui in unitatis essencia vivit et regnat.

7. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prephacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Quia per serenissimam ac placidissimam genitricem tuam cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne genitricis semper virginis Marie nos indignos, sed tamen preciosissimo sanguine tuo redemptos te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui vivis et regnas.

8. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem /126^v/ nisi videret Cristum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

9. Oratio.

Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore glorie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat. Qui tecum.

10. Alia oratio.

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiterna, in veritate nostri corporis natum de Matre

Vigine confitemur, et a presentibus liberemur offensss, et mansuris gaudiis inseramur. Per eundem.

11. Oratio.

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille mortem non vidit, priusquam Christum Dominum nostrum videre meretur, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem.

12. Aspergantur candele aqua benedicta et thure adoleantur et accendat sacerdos candelas dicendo antiphonam *Lumen ad revelacionem gencium et gloriam plebis tue Israel.* Psalmus. *Nunc dimittis.* per totum cum *Gloria Patri.* et post singulos versus repetant *Lumen ad revelacionem.*

13. *Asperges me. Dominus vobiscum. Et cum spiritu.*

Oratio. *Erudi quesumus Domine.* ut supra.

14. *Et his peractis elevatis reliquiis sanctorum cum vexillis clerus exivit sollempniter cum processione.* Responsorium. *Gaude Maria Virgo.*

15. *Et cum pervenerint ad locum ad quem tendit processio dicitur Versiculus. Suscepimus Deus misericordiam tuam. In medio.*

Oratio. *Perfice quesumus Domine.* ut supra.

16. In reversione versus *Quod chorus.*

17. Antiphona. *Cum inducerent puerum* Psalmus *Benedictus cum Gloria Patri.*

18. Versiculus *Benedictus qui venit in nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nos.*

Oratio. *Erudi quesumus Domine.* ut supra.

Suscepimus Deus.

A.8.

Missale Præposituræ Scepusiensis, XIV. s
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, clmæ 92.
163^r-164^v

In vigilia Purificacionis

1. *Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi gratie tue luce concede.*

2. H. *Videte miraculum.*

R. *Gaude Maria virgo.*

3. Versiculus. *Post partum Virgo.*

Oracio.

Sancta et gloriosa Genitrix Virgo Maria cum omnibus sanctis et electis Dei intercedere dignetur pro nobis peccatoribus ut mereamur a Deo adiuvari et exaudiri qui in Trinitate vivit et regnat.

4. Benediccio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per virtutem sancte Crucis tue benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunquis locis accensa sive posita fuerit, discedat dyabolus et contremiscat et fugiat pallidus cum ministris suis de habitacionibus illis, nec prosumat amplius inquietare et illudere servientes tibi.

5. Alia oracio:

Proinde Supplices te quesumus Domine ut emittas sanctum angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Tobia et Sara demonem mortiferum eos infestantem, per huius cerei sancti +ficationem conterat illum et disperdat de cunctis habitacionibus collencium Deum, de basilicis et domibus, de angulis, de refeccionibus de cunctis locis in quibusqunquis Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec audeat ille malignus

inquietare amplius nec pavores immittere super illos quos chrismatis tui unctione fecisti esse munitos.

6. *Benedico te creatura cere, in nomine santi Trinitatis ut ubicunq; sis dyaboli effugacio atq; contubernalium suorum exterminatio adiuvente eadem sancte et individue Trinitatis qui in veritatis essencia vivit et regnat Deus. Per.*

7. *Alia oracio:*

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut has candelas quos nos famuli tui in tui nominis magnificenciam suscipientes gestare cupimus luce accensas benedicere + et sanctificare + atq; lumine superne benedictionis accendere digneris, quotenus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne dulcissimi caritatis tue succensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur.

8. *Per omnia secula seculorum.*

Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Prephacio

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Nos tibi semper Deo Patri omnipotenti rerumq; creatori laudes assiduas personare et munificencie tue indefessas semper gratas persolvere, q; inter ceteras mundane condicionis creaturas de liquore apium a cereo efficaciam preciosam fieri voluisti substanciam, ut tibi inde debiti honoris famulatus existeret et nobis usus necesarius proveniret. Proinde immensam clemenciam tuam Domine suppliciter exoramus ut omnis has candelas benedictionis tue munus infundas, ut omnis eas in Christi vice manibus portantes eiusdem sacri Spiraminis tui gratiam qua beatus Symeon repletus fuerat, imbui mereantur, qui hodierna die Unigenitum tuum Dominum nostrum Iesum Christum lumen eternum a parentibus in templo presentatum, in ulnas suas accepit ac revelante Spiritu Sancto ita prophetando benedixit. nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace.

Quia viderunt oculi mei Salutare tuum, quod Patri tuo eterno Sancto Spiritui coaequale vivit et regnat in secula seculorum. Amen.

9. Alia.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysem famulum tuum purissimum olei liquores ad luminaria ante conspectum tuum iugiter accendendum preparare iussisti, tue benedictionis gratiam super hos cereos infunde, quatenus amministretur lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus tui nostris non desit mentibus exterius Per eundem.

10. Alia oratio.

Omnipotens sempiterne Deus qui Unigenitum ante tempora de te genitum sed temporaliter de Virgine Maria incarnatum lumen verum indeficiens ad depellendas humani generis tenebras et incendendum lumen fidei et veritatis in mundum misisti. Concede propitius ut sicut exterius corporali interius spirituali mereantur irradiari. Per.

11. Cerei hic accendantur.

Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue Israel. Ps. Nunc dimittis.

Tunc aspergantur luminaria et incensantur deinde cantor incipit antifonam.

11. *Ave gratia plena.*

12. alia: *Adorna thalamum.*

13. Antifona. *Responsum accepit*

14. Hymnus. *Cum inducerent puerum*

14. Versiculus. *Suscepimus Deus.*

15. In ianuam oratio:

Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Iesum Christum.

16. Alia

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum videre meretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per.

17. Antiphona. *Cum inducerent Puerum. Ps. Benedictus Dominus Deus Israel qui visitavit.*

18. Versiculus. *Benedictus qui venit in nomine.*

Omnipotens sempiterne Deus maiestatem tuam.

In die purificationis. Suscepimus Deus.

A.9.

Miskolci László misszáléja, 1394

Eger, Bibliotheca Archidioecisana Agriensis U2 VI. 5

In purificatione beate Marie

124^v-125^r

/124^v/

1. Ad aspersionem aqua *Asperges me.*

Versiculus: *Ostende nobis Domine. Et Salutare tuum.*

Oracio. *Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi gracie tue luce concede. Per Cristum.*

2. Ad processionem *Postquam impleti sunt.*

3. Oracio.

Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, ut qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri Iesu Cristi intercessione salvemur. Per eundem.

4. Oracio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus luce accensos, bene +dicere et sancti +ficare atque lumine superne benediccionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis succensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem Cristum.

5. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior juste suscipiens Iesum in ulnas suas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

6. Oracio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominancium exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei evenire /125^r/ fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem corporum et animarum sive in terra sive in aquis, per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis Filii tui cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene + dicere et sancti + ficare digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans cantando atque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum vivit.

7. Antifona.

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe regem Cristum amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat regem glorie novi luminis subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et salvatorem mundi.

8. Oracio.

Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui per famulum tuum Moysem purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concinnanda preparare iussisti, bene+diccionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus et sic administrent lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus tui in nostris non desit mentibus interius. Per Cristum.

9. Antifona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu sancto non visurum se mortem nisi videret Cristum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Oracio.

Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq[ue] locis accensa sive posita fuerit, discedat et contremiscat ille malignus spiritus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitacionibus illis, nec prosumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine, rogamus ut emittas angelum tuum sanctum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitacionibus colencium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de refectoriis de cunctis locis in quibusq[ue] Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant, et consistunt, non valeat amplius inquietare nec pavores immittere super illos quos crismatis tui unctio fecit esse munitos. Benedi + co te creatura cere, in nomine Dei nostri + et sancte Trinita + tis ut sis exterminacio dyaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem qui vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus: /126r/

11. Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et in nostris manibus ideo venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne genitricis semperque virginis nos indignos sed tamen tuo precioso sanguine redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Salvator mundi, qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus. Per omnia secula seculorum.

12. *Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sanctifi+care digneris istud ignem, quem nos indigni suscipimus per invocacionem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Cristi quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et gloriam prophetico spiritu plebis tue Israhel docuit. Te quesumus Domine benedi+cere dignare lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tue maiestatis concede. ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutis ad te valeant pervenire. Per Cristum.*

13. Post hec aspergantur candelae, thurificentur deinde antiphona cum psalmo cantetur *Lumen ad revelacionem gentium et gloriam plebis tue Israhel. Nunc dimittis. An. Lumen ad revelacionem. Psalmus. Quia viderunt. Lumen. Antiphona. Quod parasti. Lumen. Psalmus. Gloria Patri et. Antiphona. Lumen ad revelacionem. Psalmus. Sicut erat in. Antiphona. Lumen ad revelacionem.*

Oracio. *Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat. Qui tecum vivit.*

14. Ad processionem responsorium *Gaude Maria. Ad missam. Suscepimus.*

A.10.

Missale Strigoniense archiepiscopi Georgii Pálóczi (1423-1439)

Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, clmæ 359.

Ordo in purificatione beate Marie virginis

132^r – 133

v

/132^r/

1. *Asperges me.*

Versiculus. *Ostende nobis*

Oratio. *Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua devotione tribuis venerari, interius assequi gratie tue luce concede. Per.*

2. Ad processionem responsorium *Gaude Maria.*

Versiculus. *Post partum.*

Oratio. *Famulorum tuorum.*

3. Benedictio cerei:

Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocacionem Unigeniti Filii tui Domini nostri Ihesu Cristi, quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus, et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud, et omnibus illud manibus gestantibus, verum lumen tue maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem Dominum.

4. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgoex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

5. Oracio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur: Per eundem Dominum.

6. Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

7. Oracio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem tui sancti nominis, et per intercessionem sancte marie virginis Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando, teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum.

8. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Cristum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in

ulnas suas et benedixit Deum et dixit, nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

9. Oratio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis sancte virtutem, bene+dictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerint, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pallidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes deo. Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus suis colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de refectoriis, de cunctis locis, in quibusq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos crismatis tui unctio fecit esse munitos. Bene+dico te creatura ceree, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trini + tatis, ut sis exterminatio dyaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem Dominum nostrum qui vivit et regnat Deus.

10. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Nos tibi et ubique gracias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue genitricis digne, semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui.

11. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparare iussisti, bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus sic amministretur lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus tui in nostris non desit mentibus interius. Per.

12. Tunc incipiat cantor *Lumen ad revelationem gencium et gloriam plebis tue Israel. Psalmus Nunc dimittis. Quia. Accedantur candelae.*

Oracio.

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum.

14. In reversione *Quod chorus.*

15. Versiculus. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto. Non visurum.*

Oracio.

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de matre virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per.

16. Finita oracione intrantes ecclesiam dicatur antifona *Cum inducerent puerum. Psalmus Benedictus. Gloria Patri.*

17. Oratio. *Perfice in nobis Domine quesumus gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per.*

A.11.

**Missale Poseniense 1488 (codex „G”, Rosentaler)
Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, clmæ 219.**

In purificatione beate Marie virginis

143^v-144^v

/143^v/

1. Ad aspersionem *Asperges me.*

Versiculus. *Ostende nobis Domine.*

Oratio.

Erudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus tribuis annua devocione venerari, interius assequi graciae tuae luce concede. per.

2. Exeunte processione ad locum ubi candelae benedicentur incipitur antiphona
Postquam impleti sunt dies.

3. Oratio. *Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce.*

4. Benedictio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, benedicere+et sanctificare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocacionem Unigeniti filii tui Domini nostri Iesu Christi quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et gloriam plebis tuae israhel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud, et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tuae maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem Christum.

5. Antiphona

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donatorem nobis et resurrectionem.

6. Benedictio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos bene + dicere et sancti+ficare atque lumine superne bene+dictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis succensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur: per.

7. Antiphona.

**Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Christum
amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat regem glorie
novi luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum,
quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum
esse vite et mortis et Salvatorem mundi.**

8. Benedictio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominancium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei evenire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem corporum et animarum sive in terra sive in aquis per invocacionem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae Virginis Genitricis filii tui cuius hodie festa devoti colimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene + dicere et sanctifi+care digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans cantando teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine filii tui. Qui tecum.

9. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit

eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Benedictio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis et infunde ei per crucis tue virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitacionibus illis, nec prosumat amplius inquietare servientes deo. Proinde supplices quesumus te Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitacionibus colencium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de rectoriis de cunctis locis in quibusq; Deo famulantes habitant, et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare nec pavores inmittere super illos quos crismatis tui unctio+fecit esse munitos. Bene+dico te creatura cere, in nomine Domini Dei nostri et sancte Trini + tatis, ut sis exterminacio dyaboli et omnium contubernalium eius: Per eundem qui vivit et regnat in unitate spiritus sancti Deus:

11. *Per omnia secula seculorum. amen.*

Dominus vobiscum, Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum.

Prephacio.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es, Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et in nostris manibus ideo venerabiliter candelas ferentes et incessabiliter voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue Genitricis digneque semper virginis nos indignos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui Salvator

mundi, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus. Per omnia secula seculorum. amen.

12. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per moysen famulum tuum purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter consignata(!) preparare iussisti, benedictionis + tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus et sic ad ministrent lumen exterius, ut te donante lumen Spiritus tui in nostris non desit mentibus interius. Per Christum Dominum nostrum.

13. Incipit psalmus. *Lumen ad revelacionem gencium et gloriam plebis tue Israel.* Psalmus. *Nunc dimittis.* Antifona.. *Lumen ad revelacionem.* Psalmus. *Quia viderunt.* Antifona. *Lumen ad revelacionem.* Psalmus. *Quod parasti.* Antifona. *Lumen ad revelacionem.* Psalmus. *Gloria Patri.* Antifona. *Lumen ad revelacionem.* Psalmus. *Sicut erat.* Antifona. *Lumen ad revelacionem.*

Oratio.

Oremus. Illumina quesumus Domine populum tuum et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum Iesum Cristum Filium tuum.

14. Antifona.

Senex puerum portabat puer autem senem regebat, quem virgo peperit et post partum virgo permansit ipsum quem genuit adoravit.

15. In reversione hymnus *Quod chorus.*

16. Oratio.

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre Virgine confitetur, et a presentibus liberetur adversis, et mansuris gaudiis inseratur, per eundem christum.

17. Intransibus ecclesiam incipiatur antiphona *Cum inducerent.* Psalmus. *Benedictus per totum.*

18. Versiculus. *Nunc dimittis.*

Oratio.

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre meretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam Per eundem.

A.12.

Missale ad usum Dominorum Ultramontanorum

Verona 1480 aug. 27, Peter Mauferl

In die purificationis

238^r - 241^r

1. Benedictio. *Ostende nobis. Et salutare. Dominus vobiscum. Et cum.*

Oremus.

Adesto supplicationibus nostris omnipotens Deus: et has candelas tua bene + dictione perfunde: quatenus fidelis populus eas in manibus portans, non solum exteriori lumine gaudeat: sed cecitate cordis expulsa: sic lumen quod in tenebris lucet apprehendat, et neque a via veritatis oberret: per Christum.

2. Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus : benedi+cere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus, per invocationem dilectissimi Filii tui Domini nostri Iesu Christi : quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem expectantem in ulnis suscepisse novimus : et salutare tuum ante faciem omnium populorum lumen esse scilicet gentibus : et gloriam plebis tue Israel prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine benedi+cere digneris lumen istud : et manibus gestantibus verum lumen tue maiestatis concede: ut te cognoscentes te diligentes: te querentes:, per viam virtutis ad te valeant pervenire. Per.

3. Antiphona.

Ave gratia plena Dei genitrix virgo, ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt, letare tu senior iuste suscipiens iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum, donantem nobis et resurrectionem.

4. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus: qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clementiam: ut has candelas quos nos famuli tui in magnificentiam tui nominis susipientes gestare cupimus luce accensas: bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedic+tionis accendere

digneris: quatenos tibi Domino Deo nostro offerendo digni: ac sancto igne tue dulcissime charitatis accensi representari mereamur. Per eundem.

5. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Syon, et suscipe regem Christum, amplectere Mariam que est celestis porta, ipsa enim portat regem glorie, novo lumine subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

6. Oratio.

Domine Deus omnipotens creator celi et terre rex regum et Dominus dominantium: exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti: et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei pervenire fecisti: et qui hodierna die expectationem et petitionem iusti Symeonis implesti: te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum : et ad sanitatem corporum et animarum: sive in terra: sive in aquis: per invocationem sanctissimi nominis tui: et per intercessionem sancte Mariae virginis genitricis Filii tui: cui hodie festa devoti percolimus, per quam et per preces omnium sanctorum tuorum: bene+dicere et sanctificare digneris: ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans: te cantando teque laudando tibi placeat: et tu Domine exaudias vocem illius de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue : et propicius sis omnibus clamantibus ad te: quos redemisti sanguine precioso eiusdem Christi Filii tui Domini nostri. Qui tecum.

7. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Christum Domini, et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas, et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

8. *Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis: et infunde ei per crucis tue sancte virtutem bene+dictionem celestem: ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti: talem signaculo sancte*

crucis tue bene+dictionem accipiat: ut in quibusqu岸is locis incensa sive posita fuerit: discedat et contremiscat diabolus: et fugiat pallidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis: nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde te Domine supplices exoramus: ut emittas sanctum angelum tuum Raphaellem: qui evulsit et repulit de Thobia et Sara demonem mortiferum eos infestantem: per huius cerei sanctificationem conterat et perdat illum de cunctis habitationibus colentium Deum: de domibus: de angulis: de lectulis: de refectoriis : de locis universis in quibusqu岸e Deo famulantes habitant et requiescunt: dormiunt: vigilant: ambulant et consistunt: nec audeat ille malignus spiritus amplius inquietare vel pavorem inmittere super illos: quos crismatis unctio fecit esse munitos. Bene+dico te creatura cerei in nomine Domini nostri Ie+su Christi et sancte Trinitatis, ut sis ubique exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius.

9 Prefatio.

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est: equum et salutare: nos tibi semper et ubique gratias agere: Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem eiusdem Filii tui Domini nostri Iesu Cristi: cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum: stella maris iterpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Per hoc maximo gaudio hodierna die ovantes: et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas offerentes: et incessabile voce clamantes: ut pro dulcissimo amore tuo: et clementissima intercessione ei digne Genitricis Filii tui semperque virginis Marie, indignos sed tamen preciosissimo sanguine Filii tui redemptos te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui.

Fons et origo totius luminis: qui mundum illustrasti lumine claritatis tue mittendo Unigenitum tuum per uterum intemerate virginis, et quem longe ante promisisti per oracula prophetarum, temporibus novissimis ipsum misisti lucem populis sedentibus in tenebris et in umbra mortis ambulantibus: ipsa

claritatis exorta est. Te quoque precamur: ut has candelas nomini tuo preparatas: tua benedictione digneris benedi+cere: qui nos transtulisti in lucem et regnum dilecti filii tui: per quem exortum est lumen rectis corde: et gaudium salutis eterne. Et qui iusti Symeonis fidelem ei explesti expectationem, ut non prius videret mortem: ante quam eundem Cristum tuum carne videret indutum: totius mundi lumen et salutarem: nos quesumus Domine, sicut servum tuum hodie dimisisti in pace, ita nos in pace ecclesie tue sancte digneris gubernare: ut portis quietis eterne valeamus intrare: quatenus radiis vere lucis perfusi: ibi in die examinis leti cum ymnidicis angelorum choris valeamus videre faciem indefessi lucis. Qui tecum vivit.

Hic mutet vocem et dicat hanc orationem.

10. *Domine Deus noster Pater omnipotens: lumen indeficiens: qui est conditor omnium luminum, bene+dic hoc lumen tuum:, a fidelibus tuis in honorem nominis tui portandum: quatenus a te sanctificatum sit atque bene + dictus: ut lumine claritatis tue accendamus et illuminemur propitius concedere digneris: et eodem igne quo quondam illuminasti Moysen famulum tuum: ita illumines corda nostra et sensus nostros:, ut ad visionem claritatis eterne pervenire mereamur. Per.*

11. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus: qui per Moysen famulum tuum purissimi olei liquorem: ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concremanda preparare iussisti: bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde: quatenus sic administrent lumen exterius, ut te donante lumen spiritus tui nostris non desit mentibus interius. Per.

12. *Dominus vobiscum. Benedicamus Domino. legendo dicat Benedictio Dei Pa+tris omnipotentis et Fi+liri et Spi+ritus Sancti descendat et et maneat super has candelas. Amen.*

13. Hic aspergantur candelae aqua benedicta cantante choro antiphonam

Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue Israhel.

Psalmus *Nunc dimittis servum.* cum repetitione antiphone post quelibet versum.

Dominus vobiscum.

Oratio.

Illumina quesumus Domine populum tuum: et splendore gratie tue cor eius semper accende: ut Salvatorem suum et incessanter agnoscat: et veraciter apprehendat: Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum.

14. *Asperges me Domine hysopo.*

V. Ostende nobis Domine. Et salutare tuum.

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam, et que extrinsecus annua tribuis devotione venerari, interius assequi gratie tue luce concede. Per.

15. *Ante fores ecclesie. Cum inducerent puerum Iesum parentes eius accepit eum Symeon in ulnas suas et benedixit Deum dicens. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. Psalmus. Benedictus.*

16. *Suscepimus Deus misericordiam. In medio. Dominus vobiscum.*

Oratio.

Oremus. Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam: qui iusti Symeonis expectationem implesti: ut sicut ille priusquam Cristum Domini videre mereretur mortem non vidit: ita et nos vitam obtineamus eternam: Per .

Introitus

A.13.

Missale Strigoniense 1484

Nürnberg, A. Koberberg

Ordo in purificatione sancte Marie

118^v-120^r

1. Sacerdos indutus vestibus sollemnibus, cum thuribulis et crucibus exiens de sacrario, veniat ante altare et dicat. *Asperges me Domine.*

Versiculus. *Ostende nobis.*

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua devotione tuis venerari, interius assequi gratie tue luce concedere. per christum.

2. Ad processionem responsorium *Gaude Maria.* Versiculus. *Post partum.*

Oratio. *Famulorum tuorum quesumus Domine.*

3. Qua finita benedicatur novus ignis :

Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocationem Unigeniti filii tui Domini nostri Iesu Christi, quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus, et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud, et omnibus illud manibus gestantibus, verum lumen tue maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem Dominum.

4. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo ex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

5. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem.

6. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum

Amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicabat populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

7. Oratio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem tui sancti nominis, et per intercessionem sancte Marie virginis Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando, teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum vivit.

8. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in

ulnas suas et benedixit Deum et dixit, nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

9. Oratio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem, bene+dictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerint, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de rectoriis, de cunctis locis, in quibusquavis Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos. Bene+dico te creatura ceree, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trinitatis, ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius. Per eundem qui vivit et regnat Deus.

10. Muta voce ad modum prefationis. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

11. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quotinus sic administretur lumen exterius, ut te donante lumen sancti spiritus tui in nostris non desit cordibus interius. Per eiusdem.

12. Qua finita cantor incipiat *Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis tue Israel.* Psalmus. *Nunc dimittis servum tuum.*

Et sic cantetur cum singulis versibus et interim accedantur candelae. Tunc sequitur oratio:

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Christum Dominum nostrum.

13. Choratores in reversione incipiant. *Quod chorus vatum.* Cum pervenerint ad chorum sacerdos dicit versiculum. *Responsum accepit Symeon a spiritu sancto. Se non visurum.*

14. Oratio.

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de matre virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur, per.

15. Tunc sequitur antifona *Cum inducerent.* Psalmus. *Benedictus Dominus.*

16. Versiculus *Suscepimus Deus misericordiam.*

Oratio.

Perfice in nobis Domine quesumus gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem.

A.14.

Missale fratrum heremitarum ordinis divi Pauli primi heremitaie 1490

Basel 1490

In purificatione beate virginis Marie

106^v-108^f

1. Finita tertia, sacerdos indutus sollempniter sine casula cum ministris indutis procedit cum processione ad capellam ad benedicendum candelas in medio ante altare Responsorium *Postquam impleti sunt.*

2. Versiculus. *Post partum virgo.* Oratio. *Famulorum tuorum.*

3. Sequitur benedictio candelarum:

Dominus vobiscum. Et.

Oratio.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus per invocationem Unigeniti filii tui Domini nostri Iesu Christi, quem hodie in templo presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus, et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud, et omnibus illud manibus gestantibus, verum lumen tue maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem Dominum.

4. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgoex te enim ortus est sol iusticie illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

5. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia susipientes gestare cupimus, luce accensos bene+dicere et

sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per eundem.

6. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum

Amplectere Mariam que est celestis porta ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgoadducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas predicabat populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.

7. Oratio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem tui sancti nominis, et per intercessionem sancte Marie virginis Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans, cantando, teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui. Qui tecum vivit.

8. Antiphona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Christum Domini et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit, nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

9. Oratio.

Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis,

et infunde ei per crucis tue sancte virtutem, bene+dictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerint, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis, de cunctis locis, in quibusqu岸is Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos. Bene+dico te creatura ceree, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trinitatis, ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernaliu岸 eius. Per eundem qui vivit et regnat Deus.

10. Muta voce ad modum prefationis. *Per omnia secula seculorum. Amen.*

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

11. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparare iussisti, bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde,

quotinus sic amministretur lumen exterius, ut te donante lumen sancti spiritus tui in nostris non desit cordibus interius. Per eiusdem.

12. Post hec aspergantur candelae aqua benedicta et thurificentur. Deinde duo fratres eas accensa fratribus in locis suis remanentibus distribuunt et dum incipiunt distribuere a choro cantatur hec antiphona. *Lumen ad revelationem gentium et gloriam plebis rube Israel.* Psalmus. *Nunc dimittis servum.* Et repetitur antiphona pos quemlibet versum.

Oratio.

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut salvatorem suum et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum.

13. Antiphona

Senex puerum portabat, puer autem senem regebat, quem virgo peperit, et post partum virgo permansit, ipsumque genuit adoravit.

14. In reversione hymnus. *Quod chorus vatum.*

15. Cum autem perventum fuerit ad ianuam ecclesie dicatur hec oratio:

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre Virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur. Per eundem Christum.

16. Intrans ecclesiam incipitur antiphona *Cum inducerent.* Psalmus. *Benedictus per totum cum Gloria patri.*

17. Psalmos expleto sequitur versiculus *Nunc dimittis servum.*

Oratio.

Perfice in nobis Domine quesumus gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam possideamus eternam, per eundem Christum Dominum nostrum.

A.15.

Missale Quinquecclesiense 1499

Venezia

Ordo in purificatione Marie Virginis

172^v-174^r

1. Episcopus vel sacerdos indutus vestibus sollemnibus cum thuribulis et crucibus exiens de sacrario venit ante altare, et dicat episcopus vel sacerdos *Asperges me Domine. Versiculus. Ostende nobis Domine misericordiam.*

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua tribuis devocione venerari, interius assequi gratie tue luce concede, per christum.

2. Ad processionem responsorium. *Gaude Maria.*

Versiculus. *Post partum virgo,*

Oratio. *Famulorum tuorum.*

3. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna Unigenitum tuum ulnis sancti symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam supplices deprecamur clemenciam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificencia suscipientes gestare cupimus luce accensos bene + dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatenus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime charitatis succensi, in templo sancto glorie tue representari mereamur, per Dominum.

4. Oratio.

Domine Deus omnipotens creator celi et terre rex regum et Dominus dominancium, exaudi nos famulos tuos, clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum, hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem iusti symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum, et ad sanitatem corporum et animarum, sive

in terra sive in aquas, per invocationem nominis tui sancti, et per intercessionem sancte mariae virginis genitricis tue, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans cantando teque laudando, tu exaudias voces illius de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propitius sis omnibus clamantibus ad te: quos redemisti precioso sanguine tuo: qui vivis et regnas cum Deo Patre.

5. Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem, benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis, tue fortitudinem et bene + dictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerit discedat et contremiscat ille malignus diabolus, et fugiat pavidus, cum omnibus ministris suis, de habitationibus illis, nec prosumat amplius inquietare servientes tibi Domino Deo.

Hic pone thus ad cereum

Proinde supplices quesumus te Domine ut emittas angelum tuum raphaelem, qui evulsit et repulit a Sara, et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de cunctis locis, in quibusquaque Deo famulantes, habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeant amplius inquietare nec pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos.

Bene+ dico te creatura cere, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trinitatis, ut sis exterminatio diaboli, et omnium contubernalium eius, per eundem qui vivit et regnat in unitate spiritus sancti.

7. Muta vocem ad modum prefationis

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est. Vere dignum et iustum est: equum et salutare.

Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genetricem tuam qui per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur, humanum genus illuminare dignatus es. Propter hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et in nostris manibus Deo venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore, et clementissima intercessione tue digne Genitricis semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, concede eterno ac vero lumine clementer perfrui.

Nos itaque quesumus Domine, lumine claritatis sic repleas, ut omnes infidelitatis tenebras a nobis repellas. Et sicut servum tuum Symeonem hodie dimisisti in pace, ita nos in pace sancte ecclesie tue lumine digneris gubernare, ut portum gentis eterne valeamus intrare, quatenus radiis vere lucis profusi ibi in die examinis et leti cum hymnidicis angelorum choris valeamus videre faciem indefessi solis, qui tecum vivit.

8. Antiphona.

Ave gratia plena Dei Genitrix virgo, ex te enim ortus est sol iustitie, illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior juste, suscipiens Iesum in ulnas tuas liberatorem animarum nostrarum, donantem nobis et resurrectionem.

9. Oratio.

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gracie tue cor eius semper accende, ut salvatorem suum, et incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Dominum nostrum Iesum Christum.

10. Antiphona.

Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Christum amplectere Mariam que est celestis porta, ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens symeon in ulnas suas predicavit populis Dominum Deum esse vite et mortis et salvatorem mundi.

11. Oratio.

Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum in veritate nostri corporis

natum de Matre Virgine confitentur, et a presentibus liberemur adversis, et mansuris gaudiis inferatur: per eundem Dominum.

12. Antifona.

Responsum accepit Symeon a Spiritu sancto non visurum se mortem nisi videret christum Domini, et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit, Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

13. Hic accendantur candele et aspergantur aqua benedicta:

Lumen ad revalacionem gencium et gloriam plebis tue israel.

Psalmus. *Nunc dimittis.*

14. Oratio.

Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur mortem non vidit ita et nos vitam obtineamus eternam, per eundem.

15. Post hec dicat episcopus vel sacerdos:

Benedictio Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti descendat et maneat super has candelas. Amen.

16. In reversione processionis dicatur responsorium *Obtulerunt pro eo.*

17. Finito responsorio antifona *Cum inducerent.* Psalmus. *Benedictus Dominus Deus Israel.*

Ad missam.

A.16.

Missale Zagrabiense 1511

Venezia

In festo purificationis sancte Marie virginis:

150^r-154^r

1. In prima missa de mane Introitus: *Vultum tuum.* cum ceteris in suo ordine infra: in officio eiusdem virginis benedictae Marie, dictoque officio hore tertie. Officiarius in cappa sollemni cum ministris: crucibus et thuribulis, ut moris est: veniat ad locum ubi consecrandi sunt cerei, et dicat hanc orationem incipiendo Oratio.

Oremus. Exaudi quesumus Domine plebem tuam, ut que extrinsecus annua devotione tuis venerari, interius assequi gratie tue luce concede. per Dominum nostrum Iesum christum.

2. Deinde sequitur responsorium:

Postquam impleti sunt dies purgationis Marie, secundum legem moysi, tulerunt illum in Hierusalem ut sisterent eum Domino. Sicut scriptum est in lege Domini, quia omne masculinum adaperiens vulvam sanctum Domini vocabitur. V. Obtulerunt pro eo Domino par turturum, aut duos pullos columbarum. Sicut.

3. Versiculus. *Post partum Virgo inviolata permansisti. Dei Genitrix intercede pro nobis.*

Oratio.

Famulorum tuorum quesumus Domine delictis ignosce, ut qui tibi placere de actibus nostris non valemus, Genitricis Filii tui Domini nostri Iesu Christi intercessione salvemur. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum.

4. Qua finita benedicatur novis ignis incipiendo sic:

Oratio.

Oremus. Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere, et sancti+ficare, digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus, per invocationem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Christi, quem hodie in

templo presentatum, iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus, et Salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus, et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine, bene+dicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus, verum lumen tue maiestatis concede, ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire, per eundem Dominum nostrum Iesum Christum.

5. Benedicto igne incipiatur antiphona sequens:

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo, ex te enim ortus est sol iusticie, illuminans que in tenebris sunt, letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas, liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

6. Interim dum cantantur antiphona benedicantur cerei huius modo incipiendo:

Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos, quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quotenus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime charitatis accensi, in templo sancto glorie tue, representari mereamur: per eundem Dominum nostrum Iesum Christum.

7. Sequitur antiphona:

Adorna thalamum tuum Syon, et suscipe regem Christum, amplectere Mariam, que est celestis porta ipsa enim portat regem glorie, novi luminissubsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum, quem accipiens Symeon in ulnas suas, predicabat populis Dominum Deum esse, vite et mortis, et Salvatorem mundi.

8. Sequitur alia oratio incipiendo sic:

Oremus. Domine Deus omnipotens creator celi et terre, rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et

qui hodierna die expectationem et petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad salutem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem tui sancti nominis, et per intercessionem sancte Marie Virginis Genitricis Filii tui, cuius hodie festa devoti percolimus, et per preces omnium sanctorum tuorum, bene+dicere et sancti+ficare digneris, ut hec plebs tua, illas honorifice in manibus portans, cantando, teque laudando, a te pio Domino exaudiatur de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine Filii tui, qui tecum vivit.

9. Sequitur antiphona:

Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Christum Domini, et cum inducerent puerum in templum, accepit eum in ulnas suas, et benedixit Deum et dixit, nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

10. Oremus. *Bene+dic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem, bene+dictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem, et bene+dictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerint, discedat et contremiscat ille malignus dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo.*

Proinde supplices quesumus Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit, et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum, et infestantem, per huic cere sanctificationem conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis, de cunctis locis, in quibusqu岸is Deo famulantes habitant, et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant, et consistunt, non valeat amplius inquietare, vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos.

Bene+dico te creatura cere, in nomine Domini Dei nostri, et sancte Trinitatis, ut sis exterminatio dyaboli et omnium contubernalium eius, per eundem qui vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

11. Hic muta voce ad modum prephationis ut sequitur:

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gracias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum, stella maris interpretatur, humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes, et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis nos indignos, sed tamen precioso sanguine tuo redemptos, te eterno ac lumine vero facias clementer perfri. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus, per omnia secula seculorum.

12. Oratio.

Oremus. Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparare iussisti, bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quotenus, sic amministretur lumen exterius, ut te donante lumen spiritus sancti tui in nostris non desit cordibus interius, per in unitate eiusdem.

13. Qua finita aspergantur aqua benedicta cerei, et thurificentur et accipiens officians manu sua accendat candelam cantans hanc antiphonam. ***Lumen ad revelationem gentium, et gloriam plebis tue Israel.***

Psalmus. *Nunc dimittis.* usque ad finem post quemlibet versum repetendo antiphonam. *Lumen ad revelationem* et interim accendantur candelae. Tandem sequitur Oratio:

Illumina quesumus Domine populum tuum, et splendore gratie tue cor eius semper accende, ut Salvatorem suum incessanter agnoscat, et veraciter apprehendat, Christum Dominum nostrum. Amen.

14. Post orationem sequitur *Asperges me*. Exeunte autem processione cantetur responsorium:

Gaude Maria Virgo, cunctas hereses sola interemisti, que Gabrielis archangeli dictis credidisti. Dum virgo Deum et hominem genuisti, et post partum virgo inviolata permansisti. V. Gabrielem archangelum scimus divinitus te esse affatum, uterum tuum de Spiritu Sancto credimus impregnatum: erubescat iudeus infelix, qui dicit Christum ex Joseph semine esse natum. Dum virgo Deum et hominem. Gloria sit Deo Patri ingenito semper viventi, gloria Filio eius inclite maiestati, gloria Spiritui Sancto ab utroque procedenti individue trinitati. Dum virgo Deum et hominem.

15. Et dum pervenerint accensis cereis ad ecclesiam ad quam processio tendit, dicatur antiphona de patrono illius ecclesie et oratio similiter. In reversione autem cantetur hymnus *Quod chorus vatum*. Et cum processio rediens pervenerit ante ecclesiam officians dicat.

Versiculus. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto. Non visurum se mortem nisi videret Christum Domini.*

16. Oratio.

Oremus. Da quesumus Domine populo tuo, inviolabilem fidei firmitatem, ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum, in veritate nostri corporis natum de Matre virgine confitentur, et a presentibus liberentur adversis, et mansuris gaudiis inserantur, per Dominum nostrum Iesum Christum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti.

17. Intrante vero processione ecclesiam cantetur antiphona ut sequitur. ***Cum inducerent puerum Iesum parentes eius, accepit eum Symeon in ulnas suas, et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.***

Psalmus *Benedictus Dominus Deus Israel.*

Usque ad finem, ita alta voce cantando intent chorus. Ibiq; finito psalmo sine Gloria Patri, dicatur hec oratio sequens.

18. Versiculus. *Suscepimus Deus misericordiam tuam. In medio templi tui.*

Oremus.

Perfice in nobis Domine quesumus gratiam tuam, qui iusti Symeonis expectationem implesti, ut sicut ille priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur, mortem non vidit, ita et nos vitam obtineamus eternam, per eundem Christum Dominum nostrum.

A.17.a.

Agenda Olomucensis 1486

(Brunnae)

Olomouc, Vědecká knihovna sign. 48.691

40^v-48^r

In purificatione sancte Marie

/40^v/ 1. Benedictio candelarum. Primo canitur responsorium quod sequitur.

Videte miraculum Mater Domini concepit virgo virile ignorans consortium. Stans onerata nobili onere Maria et matrem se letans cognoscit que se nescit uxorem. Virgo concepit et virgo peperit et post partum virgo permansit. Repetitur. Stans onerata.

2. Deinde officians incipit antiphonam sequentem. /41^r/

Hodie beata Virgo Maria puerum Iesum presentavit in templum: et Symeon repletus Spiritu Sancto accepit eum in ulnas suas: et benedixit eum in eternum.

3. Qua finita versiculus. *Post partum virgo inviolata permansisti. Dei Genitrix intercede pro nobis.*

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam: et que extrinsecus annua tribuis devotione venerari: interius assequi gratie tue luce concede. Per Cristum Dominum nostrum. Amen.

4. Qua finita dicit. *Sit nomen Domini benedictum. Ex hoc nunc.*

Exultabunt sancti in gloria. Letabuntur in cubilibus suis.

Preciosa in conspectu Domini. Mors sanctorum eius.

Oremus.

Sancta et perpetua Virgo Maria mater Domini nostri Iesu Cristi: cum omnibus sanctis et electis Dei: intercedere dignerunt pro nobis ad Dominum Deum omnipotentem: ut mereamur /41^v/ ab eo adiuvari: sanari ac defendi. Qui in trinitate perfecta vivit et regnat Deus. Per omnia secula seculorum: Amen.

5. Benedictio cereorum:

Adiutorium nostrum in nomine Domini. Qui fecit.

Oremus. Bene+dic Domine Iesu Criste hanc creaturam cere: supplicantibus nobis et infunde ei per virtutem sancte crucis bene+dictionem celestem: ut qui eam ad repellendas tenebras: humano generi tribuisti taliter signaculo crucis+tue formidinem et bene+dictionem accipiat: ut in quibuscunqis locis accensa sive posita fuerit: discedat diabolus et contremiscat: et fugiat pallidus: cum omnibus ministris suis de habitationibus illis: nec presumat amplius inquietare vel illudere servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine: ut emittas angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem: ita conterat illum et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum: de basilicis: de domibus: de angulis: /42^r /de rectorijs: de lectulis:et de universis locis in quibusqunqis Deo famulantes habitant et requiescunt: dormiunt et vigilant: ambulant et consistunt: nec veniat amplius ille malignus inquietare: vel pavores immittere super eos quos crismatis tui unctione fecisti esse munitos benedi+co te creaturam cere: in nomine Dei Pat+ris omnipotentis: et Filij eius Unigeniti et Spiritus + Sancti Paracliti: ut sis ubique diaboli effugatio: atque omnium contubernalium suorum exterminatio: adiuvante eadem sancta et individua Trinitate: que in unitatis essentia vivit et regnat Deus.

6. Sequitur prephatio.

Per omnia secula seculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. /42^v/ Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est equum et salutare: nos tibi semper et ubique gratias agereDdomine sancte Pater omnipotens eterne Deus. Creator celi et terre rex regum et Domine Dominantium: exaudi nos supplices tuos ad te clamantes et te exorantes clementer ex- /43^r/audire digneris. Precamur ergo te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus: qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo ex operibus apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti. Et qui hodierna die iusti Symeonis implesti petitionem: Te humiliter deprecamur: ut has candelas ad usus hominum /43^v/ et sanitatem corporum et salutem animarum sive in terris: sive in aquis per invocationem tui nominis sanctissimi:

et per intercessionem sancte Marie Genitricis Filii tui: cuius hodie festa celebrantur devota: et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sanctifi+care digneris. Ut hec plebs tua illas honorifice in manibus gestans cantando: teque laudan-/44r/do a te pio Domino exaudiatur de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue. Propitiusque sis omnibus ad te clamantibus quos precioso redemisti sanguine Filij tui Domini nostri Iesu Cristi.

Finiat legendo. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus. Per omnia secula seculorum: Amen.

7. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus: qui hodierna die Unigenitum tuum: ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti: tuam supplices deprecamur clementiam: ut has candelas quas nos tui famuli: in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus luce accensas bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne /44v/bene+dictionis accendere: quatenus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis succensi: in templo sancto tuo glorie tue representari mereamur. Per.

8. Oremus. Domine Iesu Criste lux vera qui illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum effunde bene+dictionem tuam super hos cereos et sancti+fica eos lumine tue gratie et concede propitius ut sicut luminaria igne visibili accensa: nocturnas depellunt tenebras: ita corda nostra invisibili succensa igne id est Sancti Spiritus splendore illustra: omnium viciorum cecitate careant: ut purgato mentis oculo: ea que sunt tibi placita et nostre saluti utilia consequamur: quatinus post huius seculi caligiosa discrimina: ad lucem indeficientem pervenire mereamur. Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate eiusdem Spiritus Sancti Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

9. Oremus. Omnipotens sempiterne Deus: qui per Moysen famulum tuum: purissimum liquorem olei ad luminaria ante conspectum tuum: iugiter concremanda preparari iussisti: bene+dictionis tue gratiam super hos cereos /45r/ benignus infunde: quatenus sic administretur lumen exterius ut te donante: lumen tui Spiritus nostris non desit mentibus interius. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum. Qui tecum et cum.

10. Quibus completis officians aspergit et thurificat candelas et accensis cereis incipiat antiphonam:

Lumen ad revelationem gentium choro et gloriam plebis tue Israel.

Post quemlibet versum repetendo antiphonam a principio. Psalmus. *Nunc dimittis.*

11. Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus: qui Unigenitum tuum ante tempora de te genitum: sed temporaliter de Maria virgine incarnatum: lumen verum et indeficiens ad depellendas humani generis tenebras: ad videndum lumen fidei et veritatis in mundum misisti: concede propitius ut sicut exterius corporaliter: ita et etiam interius luce spirituali meramur irradiari. Per eundem.

12. Deinde ad processionem canuntur iste antiphone sequentes:

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo/45^v/ex te enim ortus est sol iusticie: illuminans que in tenebris sunt letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum donantem nobis et resurrectionem.

13. *Adorna thalamum tuum Syon: et suscipe regem Cristum amplectere Mariam que est celestis porta: ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit /46^r/ Virgoadducens manibus Filium ante luciferum quem accipiens Symeon in ulnas suas predicabat populis Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.*

14. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum se mortem nisi videret Cristum Domini. Et cum inducerent puerum in templum Accepit eum in ulnas suas et benedixit eum et dixit. /46^v/Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. Quia meruit conspicere Deum regum per cuncta secula per evum.*

15. *Qui sine peccato templi est oblatus ad aram*

A nobis clemens crimina quecumque demat.

Quod chorus vatum venerandus olim Spiritu Sancto cecinit repletus in Dei factum Genitrice constat esse Maria.

Repete. *A nobis*

Hec Deum celi Dominumque terre: virgo concepit: peperitque virgo,

Atque /47^r/ post partum meruit manere inviolata.

Qui sine.

Quem senex iustus Symeon in ulnis in domo sumpsit Domini gavisus:

Ob quod optavit proprio videre lumine Cristum.

A nobis.

Tu libens voti petimus precantes Regis eterni Genitrix faveto.

claraque celsi retinentes olimpi regna petisti.

Qui sine.

Sit Deo nostro decus et potestas: in salus perpes: sit honor perhennis,

Qui poli summa residet in arce trinus et unus.

A nobis. Deinde repetitur. Qui sine peccato.

16. Finito hymno ante fores ecclesie ianua clausa officians dicit versiculum:

Benedictus qui venit in nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nobis.

Oremus. Domine Iesu Christe: qui hodierna die in nostre carnis substantia: inter homines apparens: a parentibus in templo es presentatus: quem Symeon venerabilis senex: lumine Spiritus tui agnovit: suscepit et benedixit: presta propitius ut eiusdem Spiritus Sancti gratia illuminati /47^v/ atque edocti te veraciter agnoscamus et fideliter diligamus: qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate eiusdem Spiritus Sancti Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

17. *Oremus. Vita sanctorum Domine Iesu Criste: qui ad te venientibus: claritatis eterne gaudia contulisti: introitum templi huius Spiritus Sancti luce perfundere: et qui locum istum in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli: martirum: confessorum tuorum Wenceslai Viti Adalberti Cristini cum fratribus: Procopij Cirilli et Metudij: sancte Ludmille sancte Cordule consecrasti: presta quesumus omnipotens Deus ut omnes isti in te credentes obtineant veniam pro delictis: ab omnibus liberentur angustijs: impetrent quitquid pecierint: pro necessitatibus suis: placere semper prevaleant coram oculis tuis: quatenus per te et sanctam Mariam: necnon et sanctos: Wenceslaum Vitum Adalbertum: Cristinum cum fratribus: Procopium: Cirillum et Metudium: sanctam Ludmillam sanctamque Cordulam: et omnes sanctos tuos numerati: aulam paradisi mereantur introire: /48^f/ Salvator mundi: qui*

cum Patre vivis et regnas in unitate Spiritus Sancti Deus: Per omnia secula seculorum: Amen.

18. Finita oratione officians incipit antiphonam intrando ecclesiam:

Cum inducerent puerum Iesum parentes eius accepit eum Symeon in ulnas suas benedixit eum dicens: Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. Psalmus. Benedictus.

19. Oratio. *Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam: qui iusti Symeonis expectationem implesti: ut sicut ille mortem non vidit: priusquam Cristum Dominum videre mereretur: Ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem Dominum nostrum Iesum Cristum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti per.*

A.17.b.

Missale Olomucense (XV s./ 20)

Olomouc, Vědecká knihovna sign. M III 8

212^v-213^r

/212^v/ In purificatione sancte Marie officium episcopi ad benedictionem candelarum que fit hoc ordine. Post terciam ordinatur processio precedentibus vexillis [...]ministro ferente plenarium /213^r/et eundo ad locum ubi solet fieri consecratio cereorum: in capella sancte Marie Magdalene prelato incipiente canitur responsorium *Videte miraculum*: quo finito iterum prelatus in statione incipit antiphonam: *Hodie beata Virgo Maria*. Officians subiungit versiculum *Post partum virgo*. Deinde dicit orationem: *Erudi quesumus Domine*. Qua finita idem officians accedit ad altarem ante quod candelae benedicende deponuntur et secundum ordinem agendarum dicit orationes ad benedictionem: luminum: nondum cereorum quibus completis aspergat eas et accendat incipiendo antiphonam: *Lumen ad revelationem gentium*. Deinde chorus prosequitur psalmum: *Nunc dimittis*. Post quemlibet versum predictam antiphonam: repetendo, interim candelae benedictae, per custodem inter canonicos et vicario distribuuntur sequitur oratio. *Omnipotens sempiternae Deus qui unigenitum*: Qua completa prelatus incipit antiphonas per ordinem *Ave gracia plena* antiphona *Adorna thalamum tuum*. Exeunte choro in statione canitur haec antiphona *Responsum accepit Symeon*. Et cum veniunt ante fores ecclesiae singulis canonicis et vicariis gestantibus in manibus cereis benedictis post completionem antiphone predictae prelatus incipit versum. *Qui sine peccato templi*. Quo finito per choratores incipiunt ante ianuam: clausam: [...]cantant ymnum: *Quod chorus*. Chorus post quemlibet versum repetit *Qui sine peccato* una vice ex integro et alta voce per medium: *A nobis clemens*. Quo finito officians

dicit versiculum *Benedictus qui venit. Oremus* Oracio *Domine Iesu Criste qui hodierna die* qua finita incipitur antiphona *Cum inducerent puerum* intonatur psalmus: *Benedictus Dominus Israel.* Tunc aperitur ianua ecclesie prius clausa et clerus rediit ad chorum psalmum predictum cum antiphona cantando ad finem. Quibus singulis terminatis incipitur introitus ad missam.

A.18.a.
Agenda Pragensis 1496
Nürnbergæ,
Praha, Strahovská knihovna, DM VI 11
11^r-18^v

/11^r/

1. Sequitur rubrica de cereorum sive candelarum in festo purificationis virginis Marie benedictione. Prius ponantur omnes candelae in altare beate Marie virginis: deinde dicatur.

Dominus vobiscum. Et cum. Oremus. Si intra septuagesima venerit: dyaconus dicat. Flectamus genua. Levate.

Erudi quesumus Domine plebem tuam: et que extrinsecus annua tribuis devotione venerari: interius assequi gratie tue luce concede. Per Dominum nostrum.

2. Tunc exorcizetur sal et aqua ad aspergendos exinde cereos: postea mox dicantur hi sequentes orationes in benedictione eorum: Et primo.

Deus in adiutorium. Kyrie eleison. Pater noster et c. Versiculus Post partum.

/11^v/

Hinc dicatur oratio:

Sancta Maria mater Domini nostri Iesu Christi: et virgo pia et perpetua cum omnibus sanctis et electis intercedere digneris pro nobis miseris peccatoribus: et pro cuncto populo cristiano ad Dominum Deum nostrum Patrem omnipotentem: ut mereamur ab eo adiuvari et exaudiri. Qui in Trinitate perfecta vivit et regnat eus. Per omnia secula seculorum. Amen.

3. Benedictio cereorum:

Bene+dic Dmine Iesu Criste hanc creaturam cere supplicantibus nobis: et infunde ei per virtutem sancte crucis tue: bene+dictionem celestem: ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti: talem signaculo sancte cru+cis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat: ut in quibuscunqis locis accensa sive posita fuerit: discedat diabolus et contremiscat et fugiat pavidus:

cum omnibus ministris suis de habitationibus illis: nec presumat amplius inquietare vel illudere servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine: ut emittas sanctum angelum tuum Raphaellem: ut qui evulsit et repulit a Thobia et Sara: demonem mortiferum eos infestantem: per huius /12^r/ cere sancti+ficationem: conterat illum et disperdat de cunctis habitationibus colentium Deum: de basilicis: de domibus: de angulis: de lectulis: de rectoriis: de dormitoriis: et de universis locis in quibusquavis famulantes Deo habitant et requiescunt dormiunt: vigilant: ambulant et consistunt: nec audeat ille malignus amplius inquietare: vel pavores immittere super illos: quos sancti crismatis tui unctione fecisti esse munitos. Qui cum.

4. Alia oratio:

Omnipotens sempiternae Deus: qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti tuam supplices deprecamur clementiam: ut has candelas: quas nos tui famuli in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus: luce gratiae tue accensas: bene+dicere et sancti+ficare: atque lumine superne bene+dictionis accendere digneris: quatinus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni: et sancto igne tue dulcissime caritatis succensi: in templo sancto glorie tue presentare mereamur. Per te Iesu Criste Salvator mundi: qui in /12^v/ Trinitate perfecta vivis et regnas Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

5. Oratio alia:

Domine Iesu Criste lux vera qui illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum: effunde bene+dictionem tuam super cereos istos: et sancti+fica eos lumine gratiae tue et concede propicius: ut sicut hec luminaria igne visibili accensa: nocturnas depellunt tenebras ita corda nostra invisibili igne: id est Spiritus Sancti splendore illustrate: omnium viciorum cecitate careamus. Purgatoque mentis oculo ea cernere possimus que tibi sunt placita et nostre salutis utilia quatinus post huius saeculi caligiosa discrimina ad te lucem indeficientem pervenire valeamus. Qui cum Deo Patre et Sancto Spiritu in trinitate perfecta vivis et regnas Deus.

6. Cantetur tono feriali ut sequitur:

Per omnia secula seculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum. Sursum corda. /13^r/ Habemus. Gratias agamus Domino Deo nostro.

Vere dignum et iustum est equum et salutare. Nos tibi omnipotenti Deo: rerumque omnium creatori: laudes assiduas personare. Et munificentie tue indefessas semper grates persolvere. Qui inter ceteras mundane conditionis creaturas: de liquore ac reo per apum efficaciam: cerei preciosam voluisti esse substantiam. Ut tibi /13^v/ inde debiti honoris famulatus existeret et nobis usus necessarius proveniret. Proinde immensam clementiam tuam, Domine suppliciter obsecramus, ut super has candelas benedictionis tue munus infundas, ut omnes eas in Christi vicem manibus portantes eiusdem sacri tui spiraminis gratia, qua beatus Symeon repletus fuerat, imbui mereantur, qui /14^r/hodierna die Unigenitum tuum Dominum nostrum Iesum Christum: lumen eternum: apparentibus in templo presentatum: in ulnas suas accepit: ac revelante Spiritu Sancto: ita prophetando benedixit. Nunc dimittis servum tuum Domine: secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei: Salutare tuum. Quod tibi eterno Patri: sanctoque Spiritui coeternum et /14^v/coaequale: vivit et regnat Deus in secula seculorum. Amen.

7. Oremus.

Omnipotens sempiterne Deus: qui per Moysen famulum tuum: purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter continuanda preparari iussisti: bene+dictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde: quatinus sic administretur lumen exterius: ut te donante lumen Spiritus tui: nostris non desit mentibus interius. Per Dominum.

8. Tunc aspergantur cerei aqua benedicta: et thure adoleantur: et a sacerdote qui consecravit illuminentur: et interim ab eodem incipiatur hec antiphona sequens per totum. Cantor chori: *Nunc dimittis*. Cum suis versus et *Gloria Patri*. Post quemlibet versum iterando antiphonam. *Lumen ad revelationem et cetera*.

Lumen ad revelationem gentium: et gloriam plebis tue Israel. Nunc dimittis /15^r/ servum. Repetatur *Lumen ad revelationem. Quia viderunt oculi mei.* Repetatur *Lumen ad revelationem. Quod parasti ante faciem.* Repetantur

Lumen ad revelationem. Lumen. Repetatur *Lumen ad revelationem. Gloria Patri et Filio.* Repetatur *Lumen ad revelationem. Sicut erat.* Repetatur *Lumen ad revelationem gentium.*

9. Tunc dicat sacerdos:

Oremus. *Omnipotens sempiternae Deus: qui Unigenitum tuum ante tempora de te genitum: sed temporaliter de Maria virgine incarnatum: lumen verum et indeficiens ad repellendas humani generis tenebras et ad incendendum lumen fidei et veritatis in mundum misisti: concede propicius: ut sicut exterius /15^v/ corporali: ita etiam interius luce spirituali meramur irradiari. Per Dominum nostrum.*

10. Deinde fiat processio ad ecclesiam sancti Georgii et cantent antiphonas que sequuntur per ordinem.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo: ex te enim ortus est sol iusticie: illuminans que in tenebris sunt: letare et tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum: donantem nobis vitam et resurrectionem. /16^f/

12. *Adorna thalamum tuum Syon: et suscipe Regem Cristum amplectere Mariam: que est celestis porta: ipsa enim portat regem glorie novi luminis: subsistit Virgo adducens manibus Filium ante luciferum: quem accipiens Symeon in ulnas suas: predicavit populis: /16^v/ Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.*

13. In statione tropus cum prosis.

Responsum accepit Symeon. Pro eo quo Cristum rogabat iugiter. E.

A Spiritu Sancto. Gaudemus nate dignitate quoque. E.

Non visurum se mortem nisi videret Cristum Domini. Natum Maria Virgine.

E. /17^r/ Et cum inducerent puerum in templum. Parentes illius exultant in eo.

O. Accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum et dixit. Cum leticia immensa. A. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. Quia meruit conspiciere Deum: qui est Rex regum per cuncta secula per evum. Le.

14. Qua antiphona finita sequatur alia ista. /17^v/

Hodie beata Virgo Maria puerum Iesum presentavit in templo et Symeon repletus Spiritu Sancto accepit eum in ulnas suas: et benedixit Deum in eternum. Euouae.

15. Hac antiphona finita sequatur versiculus: *Post partum.*

Oremus. *Deus qui salutis eterne: beate Marie virginitate fecunda: humano generi premia prestitisti: tribue quesumus: ut ipsam pro nobis intercedere sentiamus: per quam meruimus auctorem vite suscipere. Dominum nostrum Iesum Christum. Amen.*

16. In rediendo cantetur hymnus a tribus pueris vel pluribus. Choro primum versum *Qui sine peccato.* Per omnia repetente. /18^r/

*Qui sine peccato templi est oblatus ad aram:
A nobis clemens crimina queque demat.*

*Quod chorus vatum venerandus: olim
Spiritu sancto cecinit repletus:
In Dei constat Genitrice factum virgine Maria.*

*Qui sine.
Hec Deum celi Dominumque terre
virgo concepit: peperitque virgo:
atque post partum meruit manere inviolata.*

*Qui sine.
Quem senex iustus Symeon: in ulnas
in domo sumpsit Domini: gavisus
hoc quod optavit proprio videre lumine Cristum.*

*Qui sine.
Tu libens votis petimus precantum:
Regis eterni Genitrix faveto:
claraque celsum residens olimpi regna petisti. /18^v/*

*Qui sine.
Sit Deo nostro decus atque virtus:
sit salus perpes: sit honor perhennis:*

Qui poli summa residet in arce trinus et unus. Amen.

17. Finito hymno fiat statio ante ecclesiam. Et dicatur versiculus.

Benedictus qui venit in nomine Domini. Dominus Deus et illuxit nobis.

Oremus.

Domine Iesu Criste: qui hodierna die: cum nostre carnis substantia inter homines apparens: a parentibus in templo es presentatus: quem Symeon venerabilis senex: lumine Spiritus tui irradiatus agnovit: suscepit et benedixit: presta propitius: ut eiusdem Sancti Spiritus gratia illuminati atque edocti: te veraciter agnoscamus: et fideliter diligamus: Qui cum.

18. Sequatur mox oratio alia.

Via sanctorum Domine Iesu Criste: qui ad te venientibus claritatis eterne gaudia contulisti: introitum templi huius Spiritus Sancti luce perfunde: et qui locum istum in honore sanctorum tuorum N. patroni ecclesie: Viti: et Wenceslai: Adalberti consecrasti: presta quesumus omnipotens Deus: ut omnes isti in te credentes obtineant veniam pro delictis: ab omnibus liberentur angustiis: impetrent quicquid petierint pro necessitatibus suis: /19^r/ placere sempert prevaleant coram oculis tuis: quatinus per te et sanctam Mariam matrem tuam: necnon et sanctos N. Vitum: Wenceslaum: atque Adalbertum: et omnes sanctos tuos munerati: aulam paradisi mereant introire: Salvator mundi: qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivis ac regnas Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

19. Prelatus mox accipiens plenarium in ulnas: Incipit hanc antiphonam intrando ecclesiam. ***Cum inducerent puerum Iesum parentes eius: accepit eum Symeon in ulnas suas benedixit eum dicens. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.*** Cantor chori *Benedictus Dominus Deus Israel.* Usque ad finem. Deinde dicitur versiculus. /19^v/

20. *Suscepimus Deus misericordiam tuam. In medio templi tui.*

Tunc stando in medio ecclesie sacerdos dicat.

Oremus. Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam: qui iusti Symeonis expectatam petitionem implesti: ut sicut ille mortem non vidit temporalem:

priusquam Christum Dominum videre mereretur: ita et nos vitam obtineamus eternam. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

21. Ad reditum chori. *Gaudet chorus. Summo Patri.*

Deinde missa agatur more consueto. *Suscepimus Deus misericordiam.* Si intra septuagesima venerit cantetur. *Gloria in excelsis.* Et in matutinis *Te Deum laudamus.*

A.18.b.

Missale Pragense 1492

Szeged, Somogyi Könyvtár C.I. 1

In purificatione sancte Marie virginis

Post tertiam accedit presbyter qui est celebraturus missam cum ministris sollemniter induti ad altarem in quo candelae benedicende deponuntur et benedicit eas ordine ut sequitur in baptisterio. Et completa benedictione aspergit et thurificat distribuensque eas incipit antiphonam *Lumen ad revelationem gentium* et cantatur psalmus. *Nunc dimittis servum.* integrum cum *Gloria Patri.* post quemlibet versum repetendo antiphonam *Lumen ad revelationem.* Hoc peracto incipit prelatus antiphonam *Ave gratia plena.* alia antiphona *Adorna thalamum tuum Syon.* Et cum antiphonis fit processio ad competentem. In statitone incipitur prelato antiphona *Responsum accepit Symeon.* Qua finita exeuntes seniores in medium cantant antiphonam: *Hodie beata Virgo Maria.* Quam immediate sequitur versiculus *Post partum virgo.* Oratio *Deus qui salutem.* Post hec cantant pueri hymnum *Qui sine peccato.* et iste versus iterat per omnes alios. Et hunc hymnum cantantes redeunt cum processione et finiunt eum ante ianuam templi. Clauditur ianua quo finito dicit presbyter versiculum: *Benedictus qui venit.* *Oremus.* Oratio *Omnipotens sempiternae Deus maiestatem.* Qua finita idem accipiens plenarium in brachio incipit antiphonam *Cum inducerent.* psalmus *Benedictus.* Et intrant ecclesiam et in medio ecclesie finito psalmo cum antiphona dicit presbyter versiculum *Suscepimus Deus misericordiam.* *Oremus.* Oratio *Perfice.*

A.19.

Missale Cracoviense 1516

(Krakow, Johannes Haller 1515-1516)

Wroclaw, Zaklad Narodowy im Ossolinskich XVI. F. 4053

In purificatione beate Marie virginis

185^v-188^f

/185^v/

1. Benedictio candelarum. Ita pronuntiabit sacerdos dicens.

Adiutorium nostrum in nomine Domini. Qui fecit. et cetera.

Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam: ut que extrinsecus tribuis annua devotione venerari: interius assequi gratie tue luce concede. Per.

2. Alia oratio:

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre: rex regum et Dominus dominantium: exaudi nos famulos tuos orantes et clamantes ad te: Precamur ergo te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus: qui omnia ex nihilo creasti: et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cere venire fecisti: et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti: te humiliter deprecamur: ut has candelas ad usum hominum: et ad sanitatem animarum et corporum: sive in terra sive in aquas per invocationem sancti nominis tui: et per intercessionem sancte Marie virginis Genitricis tue: cuius hodie devote festa colimus: et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sancti+ficare digne/186^f/ris: ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portans cantando: teque laudando tu exaudias voces illius de celo sancto tuo: et de sede maiestatis tue: propicius sis omnibus clamantibus ad te quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis.

3. Alia oratio:

Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis sancti Symeonis in templo sancto tuo suscipiendum presentasti: tuam supplices deprecamur clementiam: ut has candelas quas nos tui famuli in tui nominis

magnifici honore suscipientes: gestare cupimus: luce perhennis gratie accensas bene+dicere et sancti+ficare atque lumine eterne bene+dictionis accendere digneris: quatinus eas tibi Domino Deo nostro digne offerentes: et sancto igne tue dulcissime charitatis succensi: in templo sancto glorie tue representari mereamur. Per Dominum.

4. Alia oratio:

Bene+dic Domine Iesu Criste hanc creaturam cere supplicationibus nostris: et infunde ei per sancte crucis tue virtutem bene+dictionem celestem ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti: talem signaculo crucis tue fortitudinem et bene+dictionem accipiat ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit: discedat et contremescat diabolus: et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis: nec presumat amplius inquietare servientes tibi Deo. Proinde supplices te Domine deprecamur: ut mittas sanctum angelum tuum Raphaellem: qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum eos infestantem qui conterat illum et repellat de cunctis habitationibus colentium Deum de basilicis: de domibus: de angulis: de lectulis: de refectoriis: et de universis locis in quibusq; tibi famulantes Deo habitant et requiescunt: dormiunt vigilant: consistunt et ambulant nec valeat amplius ille malignus inquietare illos vel pavores immittere: super quos sancti crismatis tui unctio fecit esse munitos. Bene+dico etiam te creatura cere in nomine Dei nostri et sancte Trinitatis: ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius. Per Dominum nostrum Iesum Cristum Filium tuum. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

5. Prefatio.

Per omnia secula seculorum. Amen. Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gra- /186^v/tias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare. Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam: cuius sacratissimum nomen per inenarrabile atque ineffabile meritum stella maris interpretatur: humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die orantes: et

in manibus nostris venerabiliter has candelas deferentes: et incessabile voce clamantes petimus : ut per dilectissimo amore: et clementissima intercessione eiusdem digne Genitricis semperque virginis Marie nos indignos famulos tuos: sed tamen preciosissimo sanguine tuo redemptos te eterno ac vero lumine facias clementer perfrui. Hic muta vocem. Qui cum Deo Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas Deus. Per omnia secula seculorum.

6. Alia oratio.

Domine Iesu Criste qui hodierna die in nostre carnis substantia inter homines apparens a parentibus in templo es presentatus: quem Symeon venerabilis senex lumine Spiritus Sancti irradiatus agnovit: suscepit et benedixit: presta propitius ut eiusdem Spiritus Sancti gratia illuminati atque edocti veraciter agnoscamus et fideliter diligamus. Qui cum Patre. Benedictio Dei Patris+ omnipotentis, et Fi+lii et Spiritus+ Sancti descendat super has candelas et maneat semper nobiscum. Amen.

7. Tunc ad distribuendum candelas prius aspergantur aqua benedicta et thurificentur. Deinde per prelatum hec antifona inchoetur.

Lumen ad revelationem gentium. Choro ultra prosequente. *et gloriam plebis tue Israhel.* Post hoc per chorum iste subscriptus psalmus, videlicet.

Nunc dimittis servum tuum. ex integro canitur, ita tamen quam post quemlibet versum psalmi predicti a capite repetatur antiphona. *Lumen ad revelationem.* ut sequitur. Post. *Gloria Patri.* et *Sicut erat.* reiteratur integre antiphona per chorum *Lumen* et cetera. Deinde dicitur oratio si placet.

Illumina quesumus Domine populum tuum: et splendore glorie tue cor eius semper accende ut Salvatorem suum incessanter agnoscat et veraciter apprehendat. Per.

8. Quo finito cantores ad processionem incipiant istas antiphonas ter ecclesiam circumeundo, et quarta vice intrando chorum. Que sequuntur.

Ave gratia plena Dei Genitrix Virgo: ex te enim ortus est sol iusticie: illuminans que in tenebris sunt. letare et /187^r/ tu senior iuste suscipiens Iesum in ulnas liberatorem animarum nostrarum: donantem nobis et resurrectionem.

9. Antiphona. *Adorna thalamum tuum Syon, et suscipe regem Cristum, amplectere Mariam, que est celestis sponsa, ipsa enim portat Regem glorie novi luminis subsistit Virgo adducens in manibus Filium ante luciferum quem accipiens Symeon in ulnas suas predicabat populis: Dominum Deum esse vite et mortis et Salvatorem mundi.*

10. In medio templi stantes duo cantores subiungant responsorium istud. *Responsum accepit Symeon. Tropus per pueros cantetur. Chorus ultra prosequatur. A Spiritu Sancto, non visurum se mortem nisi videret Cristum Domini. Et cum inducerent puerum in templum accepit eum in ulnas suas, et benedixit Deum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.*

11. Versiculus si placet. *Pos partum Virgo inviolata.*

Deinde oratio. *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem fidei firmitatem: ut qui Unigenitum tuum in tua tecum gloria sempiternum in veritate nostri corporis natum de Maria virgine confitentur: et a presentibus liberentur adversis et mansuris gaudiis inserantur. Per.*

12. Hoc finito responsorium incipiatur. *Videte miraculum.* cum suo verso.

13. In introitu chori per rectores antiphona inchoetur.

Hodie beata Virgo Maria puerum Iesum presentavit in templum, et Symeon repletus Spiritu Sancto accepit eum in ulnas suas et benedixit Deum in eternum. Versus. Diffusa est gratia in labijs tuis. Propterea benedixit te Deus in eternum.

14. Oratio. *Perfice in nobis Domine gratiam tuam qui Symeonis petitionem implesti: ut sicut ille mortem non vidit priusquam Christum Dominum nostrum videre mereretur. ita nos vitam obtineamus eternam. Per eundem.*

Nota si hoc festum videlicet purificationis die Dominico venerit tunc processio precise peragitur ut supra tactum est. Attamen nuncquam fit statio in capella. Item notandum si septuagesima aut sexagesima vel quinquagesima anticipabit festum purificationis et cetera ad processionem responsorium de predictis Dominicis. In statione antiphona *O admirabile.* versiculus et oratio ut prius. In reditu responsorium *Verbum caro.* Demum ad summam missam Introitus.

A.20.

Obsequiale Salisburgense 1495

Nürnberg 1496 V.31

Bayerische Statsbibliothek München, Ink R-208

11^v-18^r.

**Sequitur benedictio cereorum in festo purificationis gloriosissime virginis
Marie.**

1. Ante missam sacerdos benedicturus cereos induatur quasi celebraturus sine tamen casula: loco cuius utatur cappa si habeatur: et procedat processionaliter cum vexillis incensu et aqua benedicta: ac cereis non accensis a sacristia vel choro ad locum benedictionis: et dicat supressa voce.

Versiculus. *Domine exaudi orationem meam. Et clamor.*

Dominus vobiscum. Et cum.

Oremus: *Exaudi quesumus Domine plebem tuam... x.... gratie tue luce concede. Per Dominum*

2. Alia oratio.

Domine Deus creator celi et terre, Rex regum, et Dominus dominantium, exaudi nos indignos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti, et qui hodierna die petitionem Symeonis iusti implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum, et ad sanitatem corporum et animarum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sanctissimi nominis tui, et per intercessionem sancte Mariae Genitricis tue, cuius hodie festa percolimus, per preces omnium sanctorum tuorum benedicere+ et sanctificare+ digneris, ut huius plebis tuae que illas honorifice in manibus desiderat portare, teque cantando laudare, exaudias voces de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis et regnas.

3. Alia oratio.

Domine Deus noster Pater omnipotens, lumen indeficiens, conditor omnium luminum exaudino , et bene+ dic hoc lumen, quod a te sanctificari atque benedici, rogantes offerimus, ut accendamus et illuminemur igne charitatis tue. Et sicut igne illuminasti moysen, ita quesumus illumines corda et sensus nostros, et mittere sanctum angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et reppulit a Sara et Thobia daemonem mortiferum infestantem, conterat illum, et disperdat de cunctis habitationibus colentium deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis, de universis , in quibusquaque famulantes Deo habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant, consistunt. Nec amplius valeant inquietare, vel pavores immittere super illos quos sancti chrismatis tui unctione fecit esse munitos. Per Dominum.

4. Benedictio.

Bene+ dico te cera in nomine sancte Trinitatis: ut sis exterminatio diaboli: et omnium contubernalium eius per eum quivivit at regnat Deus per omnia secula seculorum. Amen..

5. Alia benedictio.

Adesto supplicationibus nostris omnipotens Deus, et has candelas tua bene+ dictione perfunde, quatinus fidelis populus eas in manibus portans, non solum exteriori lumine gaudeat, sed cecitate cordis repulsa, sic lumen quod in tenebris lucet apprehendat, ut nequaquam a via veritatis aberret. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

6. Cantetur per modum prefationis cum nota dominicali: sic et quecumque alie prefationes in benedictionibus.

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum...x...Sursum corda...x...Gratias agamus...x...Dignum iustum est.

Vere dignum et iustum est aequum et salutare. Nos tibi semper et ubique gratias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus.

Fons et origo totius lucis qui mundum illustrasti lumine tue claritatis: mittendo nobis Unigenitum tuum per uterum intemerate Virginis: et quem longe ante

promisisti prophetarum oraculis temporibus novissimis ipsum misisti lucem populis sedentibus in tenebris: et ambulanti- bus in regione umbre mortis: in ipso claritas exorta est eis. Tu quesumus benedictione tua digneris benedicere has candelas nomini tuo preparatas: qui nos transtulisti a potestate tenebrarum in lucem et regnum dilecti filii tui: per quem exortum est in tenebris lumen rectis corde: et gaudium salutis eterne. Et qui iustum Symeonem fidei replesti expectatione: ut non prius videret mortem, ante quam Christum Domini videret indutum carne totius mundi lumen et salutare: ipse nos lumine tue claritatis sic repleas: ut omnes infidelitatis tenebras a nobis repellas. Et sicut hodie servum tuum dimisisti in pace: ita nos in pace tue sancte ecclesie: digneris gubernare. Ut portum quietis eterne valeamus intrare: quatenus radiis vere lucis perfusi, ibi in die iusti examinis: leti cum hymnidicis angelorum choris valeamus videre faciem indefessi solis: Per eundem Dominum nostrum Iesum Cristum Filium tuum: qui tecum vivit et regnat in unitate spiritus sancti Deus: per omnia secula seculorum. Amen.

7. Postea cerei aspergantur aqua benedicta et thurificentur. Dehinc cantetur antifona a clero.

Adorna thalamum tuum Syon: et suscipe Regem Cristum quem virgo concepit virgo peperit: virgo post partum queque genuit adoravit.

Sequitur immediate antiphona alia.

Hodie beata Virgo Maria puerum Iesum presentavit in templo: et Symeon repletus Spiritu Sancto accepi eum in ulnas suas: et benedixit eum in eternum.

8. Inter cantandum accipiant singuli cereos de manu officiantis: et illuminentur omnes cerei cantando antiphonam sequentem.

Lumen ad revelationem...x...Nunc dimittis....

9. Antiphona et psalmo finito dicit sacerdos Versiculum: *Accipiens Symeon puerum in manibus.* Chorus respondet. *Gratias agens benedixit Deum.*

Sequitur. *Dominus vobiscum.*

Tonaliter oratio:

Omnipotens sempiterne Deus qui Unigenitum uum ante tempora de te genitum sed temporaliter de Maria Virgine incarnatum: lumen verum et indeficiens ad depellendas humani generis tenebras: et ad incendendum lumen fidei et veritatis in mundum misisti: concede propicius ut sicut exterius corporali: ita etiam interius luce spiritali mereamur irradiari per Christum.

10. *Ad processionem cantentur antiphone sequentes:*

Ave gratia plena...

Adorna thalamum tuum...

In statione canitur hec antiphona: ***Responsum accepit Symeon...***

12. Finita antiphona incipiatur responsorium. *Gaude Maria.* Cum versu *Gabrielem.* absque *Gloria.* Usque ad introitum ecclesie.

Gaude Maria Virgo...x...Gabrielem archangelum

13. In introitu ecclesie responsorium.

Cum inducerent puerum Iesum parentes eius accepit eum Symeon in ulnas suas et benedixit eum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace. V. Quia viderunt oculi mei Salutare tuum: quod parasti ante faciem omnium populorum. Nunc dimittis.

14. Postea dicat sacerdos versiculum. *Suscepimus Deus misericordiam tuam. In medio templi tui.*

Dominus vobiscum. Et cum.

Oremus. Perfice in nobis quesumus Domine gratiam tuam...x... vitam obtineamus eternam. Per eundem.

Candele in manibus teneantur usque ad offertorium.

A.21.

Obsequiale Ratisponense 1491

Nürnberg 1491. II.12

Bayerische Staatsbibliothek München, Ink R-207.

40^v-47^v

De benedictionibus cereorum.

1. Sequitur benedictio cereorum in festo purificationis sancte Marie virginis ante missam. Sacerdos benedicturus cereos induatur quasi celebraturus sine casula tamen loco cuius utatur cappa si habetur: et procedat processionaliter cum vexillis et incenso, aqua benedicta et cereis non accensis a sacristia vel a choro ad locum benedictionis: et dicat supressa voce hanc orationem.

2. *Domine Deus Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cere evenire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum, et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra sive in aquis, per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis tue cuius hodie festa devote colimus, et per preces omnium sanctorum benedicere + et sanctificare + digneris, ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando teque laudando, tu exaudi preces eorum de celo sancto tuo, et de sede maiestatis, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui cum Patre.*

3. *Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum praesentasti, tuam supplices deprecamur clementiam, ut has candelas quas nos tui famuli, in tui nominis magnificentia susipientes gestare cupimus, luce accensas, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus*

eas tibi Domino Deo nostro offerendo et sancto igni caritatis tue tuae representari mereamur. Per eundem.

4. Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicationibus nostris, et effunde ei per crucis tue virtutem, tuam benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, taliter signaculo+ crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis, de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare, vel illudere servientes Deo. Proinde supplices quesumus te Domine ut mittas sanctum angelum tuum Raphaellem, qui evulsit et repulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de universis locis, in quibuscunq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos sancti crismatis tui unctione fecisti esse munitos. Bene+ dico te cera+ in nomine Dei nostri et sancte Trinitatis: ut sis exterminatio dyaboli: et omnium contubernaliu eius. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus.

5. Per omnia secula seculorum. Dominus vobiscum...

Vere dignum et iustum est ...

Quia per serenissimam ac placidissimam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio ovantes et ideo hodierna die in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque Virginis sed tamen precioso sanguine tuo redemptos te eterno ac vero lumine facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto.

6. Deinde aspergantur et thurificentur et illuminentur candelae choro cantante:
Lumen ad revelationem gentium...Nunc dimittis...

7. Deinde sacerdos dicat orationem: *Exaudi quesumus Domine plebem tuam...*

8. Alia: *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem...*

9. Accensis cereis fit processio secundum consuetudinem loci cum antifona

Ave gratia plena...

Responsum accepit Symeon...

Sequitur Versiculus. *Responsum accepit Symeon a Spiritu Sancto non visurum semortem nisi prius videret Christum Dominum.*

Oratio. *Perfice in nobis Domine...*

10. ***Adorna thalamum tuum Syon et suscipe Regem Cristum aplectere Mariam que est celsetis porta. Ipsa enim portat...***

Cum inducerent puerum Iesum parentes eius accepit eum Symeon in ulnas suas et benedixit eum et dixit. Nunc dimittis Domine servum tuum in pace.

11. In locis autem sive parochialibus ecclesiis aliis quibusunquibus ubi propter defectus personarum: cantus fieri non potest sicut in ecclesia Ratisponensi fit. Consuetudo ecclesiarum et locorum illic observentur ita tamen quam orationes et deprecationes iuxta ritum ecclesie Ratispanensis observentur. Et nulla peregrina antifona superstitiosa admisceantur. Et hoc dictum sine regula in singulis benedictionibus attendenda et observanda est.

A.22.

Agenda Misnenis 1512

(Schönfelder: Ritualbücher.II.)

ff.4-7

Ordo in Purificatione beatæ Mariæ

1. Cantentur ad processionem responsoria

Postquam impleti sunt...

Adorna thalamum... (brevior)

Senex puerum portabat...

2. Et in loco stationis cantetur antiphona sequens: *Hodie beata Virgo Maria...*

Deinde collecta sine salutatione. *Exaudi...*

3. Benedictio candelarum

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum praesentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto gloriae tuae representari mereamur. Per eundem.

5. *Domine Deus omnipotens Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Marie virginis Genitricis tue cuius hodie festa devoti percolimus, per preces omnium sanctorum tuorum benedicere + et sanctificare + digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando*

teque laudando, tu exaudias vocem illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis.

6. Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunque locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat ille malignus diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de cunctis locis, in quibuscunque Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos.

7. Bene+ dico te etiam creatura cere in nomine sancte Trinitatis: ut sis ubique exterminatio diaboli: et omnium contubernaliu suorum adiuvante eadem sancta e individua Trinitate: que in unitatis essentia vivit et regnat Deus.

8. Per omnia secula seculorum

Dominus vobiscum...Sursum corda...Gratias agamus...

Vere dignum... quia per serenissimam stellam Genitricem Filii tui, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis nos indignos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Submissa voce. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum qui tecum...

9. Benedictione finita incipiatur antiphona. *Lumen ad revelationem...Nunc dimittis.*

Oratio. *Domine Iesu Christe qui hodierna die in nostre carnis substantia...*

10. Postea incipiantur antiphone sequentes quas chorus complet.

Ave gratia plena...

Adorna thalamum...(longior)

Cantores et provisores: *Responsum accepit Symeon...*

11. Deinde intonetur antiphona *Cum inducerent*. Chorus concludit. Et cantor chori incipiat psalmum: *Benedictus*. Quem versum chorus usque in finem prosequitur et desuper antiphonam sequentem cantant cum qua processio redit ad chorum. Finita antiphona dicatur ad pulpitem oratio sine salutatione.

Oratio. *Perfice in nobis....*

A.23.

Missale Trevirensse 1498

Köln, Universitätsbibliothek Ink D. 151.

189^v-191^r

Benedictio cereorum in festo purificationis beate Marie virginis

1. Oratio.

Exaudi quesumus Domine plebem tuam....

2. *Lectio Malachie prophete III.cap. Hec dicit Dominus Deus. Ecce ego mitto angelum meum...*

3. Antiphona. *Responsum accepit Symeon...*

4. *Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum praesentasti, tuam supplices deprecamur clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eos tibi Domino Deo nostro offerendo digni, et sancto igne tue dulcissime charitatis accensi, in templo sancto gloriae tuae representari mereamur. Per Dominum. (MStr 1484)*

5. Oratio.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et tuo iussu per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei e venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter imploarum, ut has candelas ad usum hominum et ad sanitatem corporum et animarum, sive in terra, sive in aquis per invocationem tui sanctissimi nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis filii tui cuius hodie festa devote percolimus, ac per preces omnium sanctorum tuorum benedicere+ et sanctificare+ digneris ut huius plebis tue que illas honorifice in manibus suis

portat, teque cantando laudat, exaudias voces de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos precioso sanguine filii tui redemisti. Per Dominum.

6. Oratio.

Benedic+ Domine Iesu Christe hanc creaturam cere supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem+ que celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, taliter signaculo crucis tue fortitudinem et bene+ dictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat dyabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo vel illudere. Proinde supplices te quesumus Domine ut emittas sanctum angelum tuum Raphaellem, qui effulsit et reppulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, ut conterat illum, et disperdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de universis locis, in quibuscunq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos sancti crismatis tui unctione fecisti munitos. Bene+ dico te creatura cere in nomine Dei nostri et sanctae Trinitatis: ut sis exterminatio dyaboli: et omnium contubernalium eius, per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat et unitate Spiritus Sancti Deus.

7. Per omnia secula seculorum

D.V.

Prefatio. *Vere dignum est...*

Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maxime gaudio hodierna die ovantes et ideo in manibus nostris venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis Marie nos indignos sed

*tamen precioso sanguine tuo redemptos eterno ac vero lumine facias clementer
perfrui. Per Dominum.*

8. Deinde aspergantur cerei et thurificentur: postea accipiant omnes cereos et
accendantur et interim cantantur antiphona. *Lumen ad revelationem...*

Antiphona: *Ave gratia plena Dei Genitrix...*

Oratio. *Illumina quesumus Domine...*

Antiphona. *Adorna thalamum....*

Oratio. *Da quesumus Domine populo tuo inviolabilem...*

Antiphona. *Cum inducerent...* Deinde dicatur psalmus *Benedictus sine Gloria.*

Si evenerit infra LXX.

Oratio: *Perfice in nobis....*

Ad missam introitus Suscepimus.

A.24.

Agenda Aquileiense 1495

Venezia, Johannes Herczog de Landoia.

Wien, Österreichische Nationalbibliothek , Ink 22.F.5.

60-68.

Ordo benedictionis cereorum in die purificationis Marie.

1. Inprimis sacerdos legat summissa voce orationem. *Erudi quesumus....*

2. *Adorna thalamum...*

3. Interea sacerdos legat benedictiones.

Domine Deus omnipotens Creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis tue cuius hodie festa devoti percolimus, per preces omnium sanctorum tuorum benedicere+ et sanctificare+ digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando teque laudando, tu exaudias vocem illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui tecum.

4. *Oremus. Omnipotens sempiternus Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum praesentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis*

accensi, in templo sancto gloriae tuae representari mereamur. Per eundem. (MStr 1484)

5. Benedictio cereorum.

Benedic+ Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis+ tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat ille malignus diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo. Proinde supplices quesumus Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de cunctis locis, in quibuscunq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos.

6. *Bene+ dico te etiam creatura cere in nomine sancte Trinitatis: ut sis ubique exterminatio diaboli: et omnium contubernalium suorum adiuvante eadem sancta e individua Trinitate: que in unitatis essentia vivit et regnat Deus.*

7. Deinde sacerdos cantet.

Per omnia secula seculorum.

Prefacio:

Vere dignum et iustum est aequum et salutare, nos Deo omnipotenti rerumque omnium creatori laudes assiduas personare et munificentiae tuae indefessas semper gratas persolvere, qui inter caeteras mundanae conditionis creaturas de liquore aerio per apum efficaciam cerei pretiosam fieri voluisti substantiam, ut tibi inde debiti honoris famulatus existeret et nobis usus necessarius proveniret. Proinde immensam clementiam tuam, Domine suppliciter obsecramus, ut super has candelas benedictionis tuae munus infundas, ut omnes eas in Christi vicem

manibus portantes eiusdem sacri tui spiraminis gratia, qua beatus Symeon repletus fuerat, imbui mereantur, qui hodierna die Unigenitum tuum Dominum nostrum Iesum Christum, lumen æternum, a parentibus in templo præsentatum, in ulnas suas accepit revelante Spiritu Sancto ita prophetando benedixit: Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod tibi æterno Patri sanctoque Spiritui coævum coæquale vivit et regnat in secula seculorum. Resp. Amen.

7. Et deinde legat sacerdos hanc antiphonam. Et chorus cantet.

Hodie beata Virgo Maria...

V. Post partum Virgo inviolata permansisti.

R. Dei Genitrix intercede pro nobis.

Oratio

Omnipotens eterne Deus qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc gaudio maximo hodierna die ovantes et candelas venerabiliter in manibus nostris ferentes, et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis Marie nos indignos famulos tuos sed tamen preciosissime sanguine tuo redemptos te eterno ac et vero lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

9. Oratio:

Descendat Domine super hos cereos tue maiestatis larga bene+dictio: que copiose eos replens contra antiqui hostis temptamenta faciat esse proficuos. Per Dominum nostrum iesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

10. Tunc accenduntur cerei et chorus cantet: *Lumen ad revelationem...*

11. Deinde cantet sacerdos versiculum. *Accipiens Symeon puerum in manibus suis.*

Respondet chorus. *Gratias agens benedixit Dominum*

Oratio.

Omnipotens sempiterne Deus qui Unigenitum tuum ante tempora de te genitum sed temporaliter de Maria Virgine incarnatum: lumen verum indeficiens ad depellendas humani generis tenebras: et ad incendendum lumen fidei et veritatis in mundum misisti: concede propicius ut sicut exterius coporali: ita etiam interius luce spiritali mereamur irradiari.

12. Deinde sacerdos thurificet cereos et aspergat aqua benedicta. Postea dicat sacerdos: et chorus cantet in processione antiphonam sequentem:

Ave gratia plena...

13. In reditu ante valvas ecclesie antiphona...

Responsum accepit Symeon...

14. Interim sacerdos legat benedictionem.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus bene + dicere et sancti + ficare dignare cereos istos accensos in nomine Unigeniti Flii tui Domini nostri Iesu Christi, quem hodie in templum presentatum iustum Symeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus: et salutare tuum ante faciem omnium poulorum esse lumen solum gentibus: et gloriam plebis tue Israel prophetico spiritu docuit: te quesumus Domine: benedictum lumen istud manu gestantibus verum lumen tue maiestatis concede: ut te cognoscentes et diligentes te querentes per viam virtutis: ad te valeant pervenire. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum.: quem preparasti lumen ad revelationem gentium.

14. et cetera sicut chorus cantat. In ingressu processionis in ecclesiam *Gaude Maria Virgo... Gabrielem archangelum...*

15. In reditu ad chorum chorus cantat hanc antiphonam: *Cum inducerent...*

Cum perventum fuerit ad chorum ante altare sacerdos cantet.

Versiculus. *Suscepimus Deus misericordiam tuam. R. In medio templi tui. Domine Oratio.*

Deus cuius hodierna die Unigenitum secundum instituta legalia in templum hierusalem presentatum agnovimus: concede nobis quesumus in templum glorie

tue presentari: et eternorum coram te gaudiorum fieri participes. Per eundem Christum..

Candele ardentes in manibus teneantur. Et sequitur officium missae.

B. Összehasonlító táblázatok

B.1. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum-Pontificale Romanum XII. s.-A Missale Romanum 1474-Missale Romanum 1570 gyertyaszentelő szertartásának egybevetése

Pontificale Romano-Germanicum X.s. VOGEL-ELZE: PRG II.5-10.	Pontificale Romanum sæculi XII. = ANDRIEAU: PR I. XXVII. 206-209.	Missale Romanum 1474	Missale Romanum 1570
Ordo in purificatione sanctæ Mariæ.... ...Ingressus pontifex in sacrarium induit se vestibus nigris et clerus similiter. Deinde ex iussu pontifici inchoat scola antiphonam Exurge Domine. Cum psalmo Deus auribus nostris. Et egreditur pontifex de sacrario cum ministris annuens primo scholæ ut dicant Gloriam. Deinceps vadit ad altare et orat usque ad expletionem Gloriæ. Post orationem osculato altari et diacono similiter, hinc inde dicit scola versum : Opus quod operatus es... Antiphona expleta stans pontifex ante altare dicit D.V. et Oremus. Et diaconus dicit Flectamus genua sit amen in sexagesimam evenerit. Or. Erudi...	In Purificatione beatæ Mariæ virginis, secunda hora diei mediante, pontifex et omnis clerus convenientes in ecclesiam primum cantent tertiam. Deinde ipse pontifex et cæteri qui debent indui cum eo ad missam, quique iuxta ordinem suum, missalibus induantur vestimentis.	In festo purificationis finita tertia sacerdos indutus sine casula cum ministris indutis procedit ad benedicendum candelas in medio altare dicendo.	In festo purificationis beate Marie. Si hoc festum venerit in dominicis Septuagesime, Sexagesime et Quinquagesime fiat tantum candelarum benedictio, distributio et processio et dicitur missa de dominica. Missa vero festi transfertur in sequentem diem. Finita tertia sacerdos indutus pluviali vel sine casula cum ministris indutis procedit ad benedicendum candelas in medio ante altare positas dicendo :
Tunc exorcizetur sal et aqua ad respergendos exinde cereos. Postea dicantur hæ sequentes orationes in benedictione eorum : V.Pretiosa est in conspectus Domini. Mors	Interim autem unus de sacerdotibus exorcizet salem et aquam ad expergendos exinde cereos.		0

anctorum eius. Sequitur sacerdos et dicit: Sancta Maria mater Domini...			
Benedictio ceræ: Benedic Domine Iesu... Alia Supplices quæ sumus te... Alia Benedico te cera...	0	0	0
Item alia Dne. s. P. o. æ. D. qui omnia ex nihilo creasti...	Benedictio cereorum Or. Dne. s. P. o. æ. D. qui omnia ex nihilo creasti...	DV. Or. Dne. s. P. o. æ. D. qui omnia ex nihilo creasti...	DV. Or. Dne. s. P. o. æ. D. qui omnia ex nihilo creasti...
Or. O. s. D, qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Or. O.s.D, qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Or. O.s. D, qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Or. O. s. D, qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...
Alia Domine Iesu Christe lux vera...	Domine Iesu Christe lux vera...	Domine Iesu Christe lux vera...	Domine Iesu Christe lux vera...
Præfatio: ...laudes assiduas personare	0	0	0
Or. O. s. D qui per Moysen...	Or. O. s. D qui per Moysen...	Or. O. s. D qui per Moysen...	Or. O. s. D qui per Moysen...
0	Or. D. Iesu Christe. qui hodierna die in nostræ carnis substantia...	Or. D. Iesu Christe. qui hodierna die in nostræ carnis substantia...	Or. D. Iesu Christe. qui hodierna die in nostræ carnis substantia...
Tunc aspergantur cerei cum aqua benedicta et thure adoleantur et illuminentur et interim canatur a clero antiphona Hodie beata Virgo Maria. Post hoc accipiunt omnes singulos cereos de manu pontificis vel editui et sacerdos dicit hanc orationem.	Tunc aspergantur cerei aqua benedicta et thure adoleantur, et de ipsis cereis aliqui illuminentur. Et interim cantetur antiphona Lumen ad revelationem. Ps. Nunc dimittis. Et repetatur tertio.	Benedictione completa aspergantur candelæ aqua benedicta et adolentur incenso: deinde duo fratres eas accensas fratribus in locis susi manentibus distribuunt et cum inceperint distribuere a choro cantatur antiphona Lumen ad revelationem. Ps. Nunc dimittis...	Completa benedictione celebrans aspergit candelas aqua benedicta et adolet incenso: deinde dignior ex clero accedit ad altare et ab eo celebrans accipit candelam accensam non genuflectens nec osculans manum illius. Postea celebrans distribuit candelas accensas: primum digniori a quo ipse acceperat: deinde diacono et subdiacono paratis et aliis per ordinem: omnibus genuflectentibus et manum celebrantis osculantibus, exceptis prelati ubi aderunt. Et

			cum inceperit ditribuere a choro cantatur Antiphona Lumen ad revelationem. Canticum Nunc dimittis...
Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora...	Post hec dicatur sequens oratio. D.V.... Oremus. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora...	0	0
0	His finitis præsententur cerei pontifici et ipse primum presbiteris, deinde diaconibus et cæteris postmodum de clero et populo singulis singulos cereos tradat. Et tunc unusquisque suum illuminet Hoc facto incipiat cantor antiphonam Exurge Domine Ps. Deus auribus nostris.	His expletis canatur Ant. Exurge Domine Ps. Deus auribus nostris. Gloria Patri.	His expletis cantatur Ant. Exurge Domine Ps. Deus auribus nostris. Gloria Patri.
0	Sequitur oratio ad collectam ad S. Adrianum. Erudi quesumus...	Deinde dicat sacerdos Or. Exaudi quesumus...	Deinde dicat sacerdos Or. Exaudi quesumus...
Oratione hac expleta elevatis sanctorum reliquiis et vexillis clerus circumeat ecclesiam et inchoat scola per viam primam antiphonam Ave gratia plena. Alia antiphona Adorna thalamum. Responsum accepit Symeon.	Deinde procedente pontifice cum clero et populo ad locum ubi futura est statio incipiat cantor Ave Maria gratia plena. Adorna thalamum tuum. Et cantentur per viam hæc et cætera quæ huic congruunt festivitati. Cum autem appropinquaverint foribus ecclesiæ cum cereis accensis, stent per ordinem et distincte ac morose cantetur: Responsum accepit Symeon.	Deinde fit processio Ant. Ave Maria gratia plena. Adorna thalamum tuum. Responsum accepit Symeon.	Deinde fit processio et cantantur antiphonæ sequentes Ant. Adorna thalamum Ant. Responsum accepit Symeon
Et ingrediendo ecclesiam canunt antiphonam: Cum inducerent.	Et ingrediendo ecclesiam cantent antiphonam Cum	0	Ingrediendo ecclesiam cantatur R. Obtulerunt pro eo.

Benedictus. Sine Gloria	inducerent puerum Iesum		
Qua finita dicit sacerdos hanc orationem Dne Iesu Christe qui hodierna die in nostrae carnis substantia...	0	0	0
Secundum Romanos autem cum appropinquaverint atrio sanctae Mariae faciendae sunt letaniae... Deinceps peragitur missa ordine suo.	Quibus finitis agatur missa ordine suo.	0	In die purificationis ad missam

B.2. táblázat: A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Missale Strigoniense 1484 egybevetése

Missale notatum Strigoniense in Posonio a. 1341 (c.1320)	Missale Strigoniense 1484 impressum
Inprimis aspergatur aqua benedicta, et sequitur oratio Erudi quesumus...	Sacerdos indutus vestibis sollemnibus, cum thuribulis exiens de sacrario veniat ante altare et dicat. Asperges me. V. Ostende nobis. Oratio Exaudi quesumus...
Deinde ad processionem Postquam impleti sunt. Et sequitur oratio Famulorum tuorum...	Ad processionem Gaude Maria. Versiculus Post partum. Or. Famulorum tuorum...
Super cereos O.s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Qua finita benedicatur novus ignis Or. Dne. s. P. o. e. D. benedicere et sanctificare digneris ignem...
An. Ave gratia plena...	An. Ave gratia plena..
Or. Dne D. o. creator celi...	O.sD. qui hodierna die Unigenitum...
An. Adorna thalamum...	An. Adorna thalamum...
Or. O.s.D. qui per Moysen	Or. Dne D. o. Creator celi...
Responsum accepit Symeon...	An. Responsum accepit Symeon
Or. Benedic Dne Iesu Christe...	Or. Benedic Dne Iesu Christe...
Prefatio: VD. Quia per serenissimam...	Prefatio VD Quia per serenissimam...
Or. Dne. s. P. o.e. D. benedicere et sanctificare digneris ignem...	Or. O.sD. qui per Moysen...

Lumen ad revelationem... Or. Illumina...	Lumen ad revelationem... Or. Illumina...
Tunc accedant duo presbyteri tollentes capsam cum reliquiis et incipiant antifonam: Senex puerum portabat. In reversione cantetur hymnus Quod chorus vatum.	Choratores in reversione incipiant. Quod chorus vatum.
Ante januam versiculus Responsum... Oratio: Da quæaesumus Dne populo tuo...	Cum pervenerint in chorus sacerdos dicit versiculum Responsum... Or. Da quæsumus Dne populo tuo....
Intrantes ecclesiam incipiatur a cantoribus Cum inducerent. Ps. Benedictus. Or. Perfice in nobis...	Tunc sequitur antifona Cum inducerent Ps. Benedictus. V. Suscepimus Deus Or. Perfice in nobis...

B.3. táblázat: A Missale notatum Zagradiense és a Missale Quinqueecclesiense 1499 egybevetése

Missale Notatum Zagradiense XIII. s/in	Missale Quinqueecclesiense 1499
	Asperges. V. Ostende. Or. Exaudi...
R. Postquam impleti sunt. R. Gaude Maria Virgo. Or. Famulorum tuorum...	R. Gaude Maria Virgo. V. Post partum. Or. Famulorum.
Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum in ulnis...	Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum in ulnis...
Or. Dne Deus o. creator celi et terre...	Or. Dne Deus o. creator celi et terre...
Or. Benedic Domine Iesu Christe	Or. Benedic Domine Iesu Christe
Prefatio. Quia per serenissimam.	Prefatio Quia per serenissimam (textus longior)
Ave gratia plena.	Ave gratia plena.
Da qu. Dne populo tuo inviolabilem.	Or. Illumina...
Adorna thalamum	Adorna thalamum.
0	Or. Da qu. Dne populo tuo inviolabilem.
Responsum accepit Symeon.	Responsum accepit Symeon.
Lumen ad revelationem. Nunc dimittis	Lumen ad revelationem. Nunc dimittis.
Or. Inlumina.	Or. Perfice.
	Ant. Obtulerunt pro eo
Cum inducerent. Benedictus	Cum inducerent. Benedictus.
Or. Perfice in nobis	0

B.4. táblázat: A Missale Notatum Strigoniense ante 1341 és a Miskolci-misszále egybevetése

MNStr (c 1320)	Miskolci-misszále 1394
Asperges Or. Erudi...	Asperges V. Ostende Or. Erudi...
Ad processionem Postquam impleti sunt. Or. Famulorum tuorum...	Ad processionem Postquam impleti sunt. Or. Famulorum...
Or. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Or. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...
Ant. Ave gratia plena.	An. Ave gratia plena.
Or. Dne D. o. Creator celi...	Or. Or. Dne D. o. Creator celi...
Ant. Adorna thalamum.	Ant. Adorna thalamum.
Or. Or. O. s. D. qui per Moysen...	Or. Or. O. s. D. qui per Moysen...
Ant. Responsum accepit.	Ant. Responsum accepit.
Or. Benedic Dne Iesu Christe...	Or. Benedic Dne Iesu Christe...
Prefatio: VD. Quia per serenissimam...	Prefatio: VD. Quia per serenissimam...
Benedictio ignis	Benedictio ignis
Lumen ad revelationem Or. Illumina...	Lumen ad revelationem Or. Illumina...
„Tunc accedant duo presbyteri tollentes capsam cum reliquiis et incipiant antifonam Ant. Senex puerum portabat	0
In reversione H. Quod chorus vatum. V. Responsum. Or. Da quesumus Domine populo tuo	Ad processionem R. Gaude Maria Virgo. 0
Cum inducerent Benedictus Or. Perfice	0
Ad missam Suscepimus Deus.	Ad missam Suscepimus Deus.

B.5. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum-Budapest OszK clmæ 92 egybevetése

Pontificale Romano-Germanicum	OSzK Clmæ 92.
Or. Erudi	Or. Erudi
Exorcismus salis et aquae	R. Videte miraculum. R. Gaude Maria Virgo
V. Pretiosa est Or. Sancta Maria	Or. Sancta et gloriosa
Ben. Benedic Dne Iesu	Ben. Benedic Dne Iesu
Ben. Supplices te	Ben. Supplices te
Ben. Benedico te cera	Ben. Benedico te cera
Ben. Dne. s. P. o. e. D. Creator celi quia omnia ex nihilo	0
Ben. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis	Ben. O.s.D. qui hodierna die unigenitum
Ben. Dne Iesu Christe lux vera	0
Prefatio VD ...laudes assiduas personare...	Prefatio VD ...laudes assiduas personare..
Ben. O. s. D. qui per Moysen...	Ben. O. s. D. qui per Moysen...
Tunc aspergantur cerei, adoleantur, illuminantur Ant. Hodie beata Virgo Maria	Lumen ad revelationem. Nunc dimittis. Aspergantur luminaria, et incensantur deinde cantor incipit antifonam
Accipiant omnes singulos cereos. Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora	0
Ant. Ave gratia plena.	Ant. Ave gratia plena.
Ant. Adorna thalamum	Ant. Adorna thalamum
Ant. Responsum accepit.	Ant. Responsum accepit.
0	V. Suscepimus Deus Or. Illumina
0	Alia Or. Perfice in nobis...
Cum inducerent. Benedictus	Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus
Or. Dne Iesu Christe, qui hodierna die in nostra carnis substantia...	Or. O. s. D. maiestatem tuam...

B.6. táblázat: A Pontificale Romano-Germanicum az Agenda Pragensis 1496 és az Agenda Olomucensis 1486 egybevetése

Pontificale Romano-Germanicum	Agenda Pragensis 1496	Agenda Olomucensis 1486
	R. Videte miraculum	R. Videte miraculum Ant. Hodie beata Virgo
Or. Erudi...	Or. Erudi	V. Post partum. Or. Erudi
Exorcismus salis et aquae	Exorcismus salis et aquae	
V. Pretiosa est. Or. Sancta Maria...	V. Pretiosa Or. Sancta Maria	V. Sit nomen. V. Exultabunt sancti. V. Pretiosa Or. Sancta et perpetua virgo
Ben. Benedic Dne Iesu...	Ben. Benedic Dne Iesu... Proinde supplices te...	V. Adiutorium nostrum Ben. Benedic Dne Iesu... Proinde supplices... Benedico te...
Ben. Supplices te...	0	0
Ben. Benedico te...	0	0
Ben. Dne. s. P. Creator celi et terre Rex regum...	0	Prefatio: VD Dne s. P. Creator celi et terrae Rex regum...
Ben. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Ben. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...	Ben. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum in ulnis...
Ben. Dne Iesu Christe lux vera...	Ben. Dne Iesu Christe lux vera...	Ben. Dne Iesu Christe lux vera...
Prefatio VD ...laudes assiduas personare...	Prefatio VD ...laudes assiduas personare...	0
Ben. O. s. D. qui per Moysen...	Ben. O. s. D. qui per Moysen...	Ben. O. s. D. qui per Moysen...
Tunc aspergantur cerei, adoleantur, illuminantur Ant. Hodie beata Virgo Maria	Tunc aspergantur cerei., adoleantur, illuminentur Lumen ad revelationem. Nunc dimittis	Aspergat, thurificat, accendat Lumen ad revelationem. Nunc dimittis
Accipiant omnes singulos cereos. Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora...	Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora...	Or. O. s. D. qui Unigenitum tuum ante tempora...
Ant. Ave gratia plena.	Ant. Ave gratia plena.	Ant. Ave gratia plena.
Ant. Adorna thalamum.	Ant. Adorna thalamum.	Ant. Adorna thalamum.
Ant. Responsum accepit.	In statione Ant. Responsum accepit. Cum tropis	In statione Ant. Responsum accepit.
0	Ant. Hodie beata Maria virgo v. Post partum Or. Deus qui salutis eterne...	0
0	In redeundo hymnus Qui sine peccato. Quod chorus vatum.	Qui sine peccato. Quod chorus vatum.
0	Statio ante ecclesiam V. Benedictus qui.	Ante fores ecclesie ianua clausa

	Or. Dne Iesu Christe, qui hodierna die in nostra carnis substantia...	V. Benedictus qui. Or. Dne Iesu Christe, qui hodierna die in nostra carnis substantia...
0	Or. Vita sanctorum Domine...	Or. Vita sanctorum Domine...
Cum inducerent. Benedictus	Prelatus mox accipiens plenarium in ulnas... Cum inducerent puerum. Benedictus.	Cum inducerent puerum. Benedict.
Or. Dne Iesu Christe, qui hodierna die in nostra carnis substantia	V. Suscepimus Deus Or. Perfice in nobis Ad reditum chori Gaudet chorus. Summo Patri	Or. Perfice in nobis

B.7. táblázat: A Hartvik-agenda a Pray- kódex szakramentáriumára és az Egri ordinárius szertartásának egybevetése

Hartvik-Agenda	Pray-szakramentárium	Ordinarius Agriensis
0	Inprimis sacros ante altare dicit Asperges...	Item, ante missam, intrant scholares cum processione cum ant. Maria intacta. Et statim post terciam pontifex seu missans incipit Asperges festivale
Post horam terciam scola stante in choro dicat pontifex hanc orationem Or. Erudi...	Or. Erudi...	V. Verbum caro Or. ut in libro, propria Exaudi.
Hac dicta scola exeunte de choro incipiatur a cantore responsorium Postquam impleti sunt. Illo expleto sequantur cetera usque ad certum locum resp. Cum autem pervenerint intrando ecclesiam canente resp. Gaude Maria Virgo. Gabrielem.	Haec dicat scola exeunte de choro dicatur responsorium Postquam impleti sunt Illo expleto sequantur cetera usque ad certum locum	Finita oratione descendit processio ante aram Sancte Crucis cum an. Senex puerum sine Gloria. 0
Illo finito dicatur hanc or. Famulorum...	Or. Famulorum...	0
Qua finita benedicatur novus ignis Dne s. P. o. e. D. benedicere et sanctificare...	Qua finita benedicatur novus ignis sic dicens Dne s. P. o. e. D. benedicere et sanctificare...	Qua finita incipit pontifex primum benedictionem ignis per orationem.
Benedicto igne incipiatur ant. Ave gratia plena.	Ant. Ave gratia plena.	Finita oratione incipitur per succentorem Ant. Ave gratia plena
Interea dum cantatur antiphona benedicantur cerei hoc modo Or. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis...	Or. Adesto quesumus Domine... Or. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum in ulnis...	Deinde sequitur or. O. s. D. qui hodierna die Unigenitum in ulnis.
Ant. Adorna thalamum.	Qua finita canatur alia ant. Adorna thalamum.	Post hoc ant. Adorna thalamum.
Sequitur et oratio Or. Dne Deus Creator celi...	Or. Dne Deus Creator celi...	Postmodum sequitur tertia oratio Or. Dne Deus o. Creator celi.
Post hec cantetur ant. Responsum accepit.	Post hanc cantetur ant. Responsum accepit.	Qua finita sequitur ant. Responsum accepit.
Or. Benedic Dne Iesu Christe...	Deinde dicatur Benedic Dne Iesu Christe...	0
Prefacio Quia per serenissimam...	Prefatio Quia per serenissimam...	Postea im mediate sequitur benedictio cereorum cum prefatione
Alia or. O. s. D. qui per Moysen...	Qua finita dicatur or. O. s. D. qui per Moysen...	Qua finita sequitur oratio O.s. D. qui per Moysen...
Illa dicta incipiat cantor	Illa dicat incipiat cantor alta	Qua terminata cantor incipiat ant.

antiphonam. Lumen ad revelationem. Et sic cantetur mutuatim et interim candelae accendantur Or. Inlumina...	voce antiphonam Lumen ad revelationem. Interim dum ista antiphona cantatur custos ecclesie distribuat candelas fratribus maior vero magister pueris. Deinde sacerdos stans ante altare dicat hanc orationem DV Or. Inlumina...	Lumen ad revelationem.... Interim candelae accendantur et per pontificem aspergantur et thurificentur. Finito psalmo sequitur oratio sine versiculo Or. Illumina...
0	Ad processionem canatur R. Gaude Maria virgo. Gabrielem.	Postea fit processio extra ecclesiam solam circumeundo cum R. Gaude Maria Domini autem et omnes clerici in manibus in processione portare debent candelas consecratas
Tunc accedant presbyteri tollentes capsam cum reliquiis incipiente sacerdote antiphonam Senex puerum portabat	Tunc accedant duo presbyteri tollentes capsam cum reliquiis incipiente sacerdote antiphonam Senex puerum portabat et tunc redeant inde.	
Et tunc redeant inde. Qua finita incipiant duo clerici hos versus. Letetur omne seculum	Sequatur Quod chorus vatum.	0
Et sic perveniant cantando ad ecclesiam ubi celebranda est missa et dicatur hec oratio ante ianuam ecclesie a sacerdote. Or. Da qu. inviolabilem...	Quibus finitis ad introitum ecclesie dicat sacerdos V. Introibo in domum. DV. Or. Domine Iesu Christe qui introitum. Or. Da qu. Inviolabilem...	Et intrando ecclesiam processio stet in corpore ecclesie ad duas partes pontifice autem ante altare beate Virginis cum ministris stante. Finito responsorio sequitur versiculus per missantem responsum accepit... cum Or. Da qu. inviolabilem...
Hac peracta incipiat cantor antiphonam Cum inducerent. Benedictus.	Intrantes ad crucem incipiant. Cum inducerent. Benedictus.	Qua finita succentor incipit antiphonam Cum inducerent. Benedictus... in primo tono et sic intran chorum
Et ita alta voce cantando accedant in chorum ibique finito sine Gloria Patri dicatur hec oratio, Or. Perfice...	Et ita alta voce cantando antiphonam accedant in choro ibique finito psalmo dicatur a presbytero hec Or. Perfice...	Finito psalmo et repetita antiphona post psalmum immediate sine versiculo dicitur ante magnum altare Or. Perfice.
Deinde accedant pueri quator et cantent hymnum. Qui sine peccato. Quod chorus vatum...	Ad sanctam Mariam ant.. Hodie beata Virgo Maria. V. Pos partum.	Postea immediate sequitur introitus misse Suscepimus Deus per totum ut in libro habetur...

	Or. O. s. D. maiestatem	
Hymno expleto celebretur missa per ordinem Suscepimus Deus	Mos pulsatis omnibus signis missa celebretur tenentibus omnibus candelas et sacerdote et levita usque ad offertorium, et tunc post hostiam offerent eas. Candela sacerdotis ponatur super candelabrum ubi per totam missam ardeat. Qua finita custos ecclesie ibidem eam extinguat. Ad missam	Ad missam

B.8. táblázat: A gyertyaszentelés helyszínére tartó processzió énekei

Tétel	Magyarországi források	Külföldi források
Gaude Maria Virgo.	MStr 1484 (összes további kiadás) ObsStr, MQ 1499, Pálóczi-misszále	AgPat 1514
Postquam impleti sunt.	SacrPray, MNStr, Miskolci-misszále, MPos „H”, MPos „G” 1488, MZagr 1511 és zágrábi forrásaink, MPaul 1490, MPaul 1514 MPaul-GÖ 107. MPaul GÖ 234.	ObsConst. 1510 PCrac XI.s.
Postquam impleti sunt. Gaude Maria Virgo.	Hartvik-agenda, MNZagr, Csukárdi misszále	AgMog 1599
Postquam impleti sunt. Videte miraculum. Gaude Maria Virgo		OrdCrac.
Postquam impleti sunt. Adorna thalamum (brevior) Senex puerum portabat. In loco stationis Hodie beata Maria.		AgMis 1512
Adorna thalamum. (longior)		AgAquil 1495
Adorna thalamum. (brevior)		Obs Fris 1493, Rit. Wesobrunn
Videte miraculum Hodie beata Virgo Maria		AgOl 1486
Senex puerum portabat	OrdAgr 1509	
Videte miraculum		Praha
Videte miraculum Gaude Maria Virgo	Bp OSzK clmæ 92	

B.9. táblázat: A gyertyás processzió énekei:

Tétel	Magyarországi források	Külföldi források
H. Quod chorus vatum. Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus.	MStr 1484, 1486, Pálóczi- misszále,	
Ant. Senex puerum portabat. H: Quod chorus vatum. Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus	MNStr, MPos „H”, Csukárdi misszále, MPos „G” 1488 MPaul 1490, MPaul 1514, MPaul-GÖ 107, MPaul GÖ.234,	
Ant. Senex puerum portabat. H: Quod chorus vatum. Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus. Hodie beata Virgo Maria.	SacrPray	Cum inducerent. Ps. Benedictus Hodie beata Virgo Maria. tételekkel zárja a processziót: Ordo Hirsaugensis XII.s. MCrac 1493
Ant. Senex puerum portabat. H. Letetur omne seculum. Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus. Qui sine peccato. Quod chorus vatum.	Hartvik-Agenda	
R. Gaude Maria Virgo. H. Quod chorus vatum. Ant. Cum inducerent. Ps. Benedictus.	Kassai „A” XIV.s MZagr 1511, zágrábi források	
Gaude Maria Virgo.	Miskolci-misszále 1394	

Gaude Maria Virgo. Cum inducerent. Ps. Benedictus.	OrdAgr. 1509	AgSalz 1511, ObsSalz 1495 (a két tételt megelőzi az Ave gratia plena. Adorna thalamum Responsum accepit) Ag.Aquil 1495 (a két tételt megelőzi)
Cum inducerent. Benedictus.	MNZagr	
Obtulerunt pro eo. Cum inducerent. Benedictus.	MQ 1499	
Ave gratia plena. Adorna thalamum. H. Fit porta Christi pervia. Responsum accepit Symeon. Resp. Cum inducerent. Alma redemptoris Mater.		Ag.Mind. 1522
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit Symeon. Ps. Cum inducerent. Benedictus.	Bp. OSzk clmæ 92	PRG, PR s. XII. ObsEys 1488, ObsAug 1487, AgMis 1512, AgPat 1514, AgAug 1547
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit. Qui sine peccato +Quod chorus vatum. Cum inducerent. Benedictus.		Ag OI 1486
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit.		MR 1474, PontNar, PontBis,

Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit. Hodie beata Virgo. Cum inducerent. Benedictus.		MNCrac XIV. s., OrdCrac elhagyja az utolsó tételt MCrac 1493 (az utolsó két tételt felcseréli)
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit. Hodie beata Virgo. Cum inducerent. Benedictus. Gaudet chorus.		AgPrag 1496
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit. Ant Ecce Maria ad templum.		PontArles MVic 1496 (a sorozat elé helyez még további hármat, Gaude Maria Virgo. R. Hodie beata Virgo Ant. Hodie beata Virgo...
Ave gratia plena. Adorna thalamum. Responsum accepit Symeon. Gaude Maria Virgo Resp. Cum inducerent.		AgSalz 1511, ObsSalz 1495,
Ave gratia plena. Responsum accepit Symeon. Gaude Maria Virgo. Resp. Cum inducerent..		AgAquil. 1495.
Ave gratia plena. Responsum accepit Symeon Adorna thalamum. Ps. Cum inducerent. Benedictus.		Obs.Rat 1491
Adorna thalamum.		AgMog. 1599

Cum inducerent.Ps.Benedictus.		MTrev 1498
Ave gratia plena Adorna zhalamum Cum inducerent. Benedictus		PontCrac
Adorna thalamum. Responsum accepit Cum inducerent. Benedictus.		Obs.Fris. 1493
Adorna thalamum. Responsum accepit Symeon. Obtulerunt pro eo.		MR 1570

C. Benedictiones cereorum in Purificatione Sanctæ Mariæ

Orationes

C.1.

Adesto quesumus Domine supplicationibus nostris omnipotens Deus, et has candelas tua bene+dictione perfunde, quatinus fidelis populus eas in manibus portans, non solum exteriori lumine gaudeat, sed cecitate cordis expulsa, sic lumen quod in tenebris lucet apprehendat, ut nequaquam a via veritatis aberret. Per Christum. (SacPray)

Magyarországi források:
XII.s. SacPray
XVI.s.MDUltr 1480

Adesto supplicationibus nostris omnipotens Deus, et has candelas tua bene+dictione perfunde, quatenus fidelis populus eas in manibus portans, non solum exteriori lumine gaudeat, sed cecitate cordis expulsa, sic lumen quod in tenebris lucet apprehendat, ut nequaquam a via veritatis aberret. Per christum.
(ObsSalz 1495)

Külföldi források:
PBis = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus* III Ordo I.
PNarb = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus* III Ordo III.
PARles = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus* III Ordo IV.

ObsSalz 1495, AgSalz 1511, ObsConst 1510
MLEod 1502

C.2.

Benedic Domine Iesu Christe hanc creaturam cerei supplicantibus nobis, et infunde ei per crucis tue sancte virtutem benedictionem celestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sancte crucis tue fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscunq; locis accensa sive posita fuerit, discedat, et contremiscat ille malignus diabolus, et fugiat pavidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare servientes Deo.

Proinde supplices quesumus Domine ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et expulit a Sara et Thobia demonem mortiferum et infestantem, conterat illum, et perdat de cunctis habitationibus colentium Deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de refectoriis de cunctis locis, in quibuscunq; Deo famulantes habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, non valeat amplius inquietare vel pavores immittere super illos, quos chrismatis tui unctio fecit esse munitos.

Benedico te creatura cere, in nomine Domini Dei nostri et sancte Trinitatis ut sis exterminatio diaboli et omnium contubernalium eius: Per eundem, qui vivit et regnat Deus. (MStr 1484)

Magyarországon:

XII.s: Hartvik-agenda, SacPray,

XIII. s. MNZagr.

XIV.s: MNStr, IsztMisz, MPos „H”, Miskolci-misszále, Bp. OSzK clmæ 92,

XV. s. Pálóczi-misszále, MPos „G”

Nyomtatványok:

MDUltr 1480, MQ 1499

MStr: 1484, 1486, 1490, 1491, 1493, 1495, 1498, 1502, 1507

ObsStr 1496, 1501, 1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514,

Külföldi források:

Csehország

AgOl 1486,

Lengyelország:

PCrac XI. s., MNCrac XIV. s., MCrac 1493, MCrac 1516,

Németország:

AgPat 1514, AgSchwer 1521, AgMind 1522, AgAug 1547, AgMog 1599,

ObsAug 1487 Obs Eyst 1488, ObsRat 1491, ObsFris 1493, ObsConst 1510.

C.2.a.

Benedic, Domine Iesu Christe, hanc creaturam ceræ supplicantibus nobis et infunde ei per virtutem sanctæ crucis tuæ benedictionem caelestem, ut qui eam ad repellendas tenebras humano generi tribuisti, talem signaculo sanctæ crucis tuæ fortitudinem et benedictionem accipiat, ut in quibuscumque locis accensa sive posita fuerit, discedat diabolus et contremiscat et fugiat pallidus cum omnibus ministris suis de habitationibus illis, nec presumat amplius inquietare vel illudere servientes tibi. Qui cum Deo Patre. (VOGEL-ELZE: PRG)

C.2.b.

Supplices quaesumus te, Domine, ut emittas angelum tuum Raphaellem, ut qui evulsit et reppulit a Tobia et Sara daemonem mortiferum eos infestantem, per huius ceræ sanctificationem conterat illum, et disperdat de cunctis habitationibus colentium deum, de basilicis, de domibus, de angulis, de lectulis, de rectoriis, de universis locis, in quibuscumque famulantes Deo habitant et requiescunt, dormiunt, vigilant, ambulant et consistunt, nec audeat ille malignus amplius inquietare vel pavores immittere super illos quos sancti chrismatis tui unctione fecistit **esse munitos**. Per. (VOGEL-ELZE: PRG)

C.2.c

Benedico te cera, in nomine sancte Trinitatis ut sis ubique diaboli effugatio atque omnium contubernalium suorum exterminatio, adiuvante eadem sancta et individua Trinitate quae in unitatis essentia vivit et regnat Deus per omnia. (VOGEL-ELZE: PRG)

Magyarországi források:

2a+b+c: Bp OSzK 92.

Külföld:

2a.: Köln, Dombibliothek Cod 141. (Pontificale Arras-Cambrai XI. s)

2a+b.: AgPrag 1496

2a+b.: 2c. AgMis 1512, AgAquil 1495

2a+b+c: PRG, AgSchwer 1521, ObsRat 1491, MLeod 1502

2c. ObsSalz1495, AgSalz 1511 MCol 1481

C.3.

Descendat Domine super hos cereos tue maiestatis larga bene+dictio: que copiose eos replens contra antiqui hostis temptamenta faciat esse proficuos. Per Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus. Per omnia secula seculorum. Amen. (AgAquil 1495)

AgAquil. 1495

C.4.

Deus auctor luminis, conditor claritatis, qui submovisti omnia opera tenebrarum, ut in nobis lucis tuæ plenitudo regnaret, respice hoc lumen accensum, et hanc gratiam benedictionis tuæ nobis omnibus exoratus infunde, ut sicut haec flamma ad altaris tui obsequium in honore sanctæ Mariæ virginis constituta vincit universas tenebras ac repellit, ita inluminatio tua in sensibus nostris superet omnem nostrum fomitem viciorum. Per eundem. (Palazzo: 28.)

Paris B.N. lat 821 (sacramentarium)

C.5.

Deus eterne lumen indeficiens qui luce immarcessibili illuminas omnem hominem venientem in hunc mundum: quique hodierna die verum lumen:unicum videlicet Filium tuum Dominum nostrum Iesum Christum in templo cum mysticis muneribus presentasti: a Symeoni suscipere voluisti. Illumina quesumus has candelas mirifico opere tuo ex liquore: apum confectas splendore gartie tue: et concede ut quicumque eas in manibus tulerint hoc quod iste exterius signat: illi interius sequi valeant: sed ut expulsis cordium tenebris in die summi examinis cum bonorum opreum lampadibus obviam sponso et sponse pervenire meramur. Per eundem Christum.(ObsConst1510)

ObsConst 1510 C.6.

C.6.

Deus ineffabilis potentie, cuius unigenitus cum nostra humanitate hodierna die in templo est presentatus a Matre, benedicere dignare hos cereos in honore nominis tui consecratos, et concede per intercessionem semper virginis Mariae, ut quicumque haec luminaria in honore Filii tui Domini nostri manibus gestaverint, temporali pociantur sospitatem, atque ubicumque historum flamma fuerit accensa inmundorum spirituum repellat falsitatem, sicque mereantur perfrui temporali letitiae, quatenus obviam sponso pergentes, lampadarum lumine splendentibus ad nuptias valeant intrare cum sponso gaudentes. Per. (Missale Vicense 1496)

Limoges: Paris BN. Lat 5251 (martyrologium-rituale) X. s.

Katalónia:

MVic.1496

Missale Mallorqui 1506

Karthauzi rend:

MCarth impr. 1496: *Deus inestimabilis potentie*.

MCarth 1981: *Deus ineffabilis potentie*

Ciszterciok:

MCist 1360-1370: *Deus inestimabilis potentie*

Bencések:

MBurs. 1497: *Deus inestimabilis potentie*.,

C.7.

Deus qui in Israelitarum sortem gentium populos misericorditer es dignus admittere, atque hodierna die Filii tui, Domini nostri, veri scilicet luminis presentatione templum tuum dedisti clarescere: benedictionis tue munus super hos cereos clementer infunde, ut quicumque eos in eiusdem Filii tui Domini nostri sunt laturo devotione, hoc intus sentiant in mente, quod foris ostendunt in specie, quatinus tue benedictionis ubertate ditati cum ardentibus bonorum operum lucernis tibi presentari mereantur in **celestibus regnis**.

Reims ms. 213 184r (St.Thierry)

Reims ms. 214 77v (S.Thierry)

C.8

Deus verum lumen, eterne luci propagator et auctor, infunde cordibus tuorum fidelium perpetui luminis claritatem, ut quicumque in templo sancto glorie tue presentium luminum adornatur lucernis, omnium vitiorum contagiis expiate, in templo celestis habitationis tue cum fructu bonorum operum tibi valeant presentari. (Tours, BM ms 184)

Tours, Bibl. Municipale, ms. 184. 28^r

C.9.

Domine Deus creator celi et terre, Rex regum et Dominus dominantium, exaudi nos famulos tuos clamantes et orantes ad te. Precamur te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, qui omnia ex nihilo creasti, et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usum hominum et ad sanitatem animarum et corporum, sive in terra, sive in aquis per invocationem sancti tui nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis Genitricis tue cuius hodie festa devoti percolimus, per preces omnium sanctorum tuorum benedicere+ et sanctificare+ digneris ut hec plebs tua illas honorifice in manibus portantes, cantando teque laudando, tu exaudias vocem illius de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue, propiciusque sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti precioso sanguine tuo. Qui vivis. (MStr 1484)

Magyarországon:

XII.s.: Hartvik-agenda, SacPray,

XIII.s.: MNZagr

XIVs.: MNStr, MPos”H”, Miskolci-misszále, Csukárdi misszále, Kassai „A” Bp. OszK clmæ 92.

XV.s.: Pálóczi-misszále, MPos „G”

Nyomtatványok:

MDUltr 1480, MQ 1499,

MStr: 1484, 1486,1490,1491,1493,1495,1498,1502,1507

ObsStr 1496,1501,1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514, MDUltr 1480

Külföldi források:

X. s SacFuld

X/XI. Oxford Bodleian, 579, (Leofric missale), London 57337-Pontificale, Paris 943 Dunstan Pontificale

XI.s CodSang. 338.

Lengyel:

PCrac XI. s., MNCrac XIV. s, MCrac 1493, MCrac 1516,

Németország:

Obs1487, ObsRat 1491, ObsSalz 1495, ObsConst 1510

AgNum 1502, AgSalz 1511, AgMis 1512, AgSchwer 1521, AgAug 1547

MCol 1481, MLeod 1502

AgAquil 1495

C.10.

Domine Deus noster Pater omnipotens, lumen indeficiens, qui est conditor omnium luminum, bene+dic hoc lumen tuum, a fidelibus tuis in honorem nominis tui portandum, quatenus a te sanctificatum sit atque bene+dictus, ut lumine claritatis tue accendamus et illuminemur propitius concedere digneris, Et eodem igne quo quodam illuminasti Moysen famulum tuum, ita illumines corda nostra et sensus nostros, ut ad visionem claritatis eterne pervenire mereamur. Per. (MDUltr 1480)

Magyarországon:
MDUltr 1480

Külföld:

PBis = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* Ordo I.

MWestm XIV. s.

ObsSalz 1495, AgSalz 1511 (erős variáns+ kiegészül a 2b imádság szövegével)

MLeod 1502,

C.11.

Domine Iesu Christe, lux vera qui inluminas omnem hominem venientem in hunc mundum, effunde benedictionem tuam super hos cereos et sanctifica eos lumine gratiæ tuæ et concede propitius, ut sicut hæc luminaria igne visibili accensa nocturnas depellunt tenebras, ita corda nostra invisibili igne, id est Spiritus Sancti splendore illustrata, omnium vitiorum cæcitate careant, ut purgatis mentis oculo ea cernere possimus quæ sunt tibi placida et nostræ saluti sint utilia, quatinus post huius sæculi caliginosa discrimina ad lucem indeficientem pervenire mereamur. Per te, Christe Iesu, Salvator mundi qui in Trinitate perfecta vivis et regnas Deus per omnia secula seculorum. Amen. (VOGEL-ELZE: PRG, II. 5-10)

X.s. PRG

XI.s. Oxford Bodlein ms. 579 (Leofric-missale),

Köln, Dombibliothek, Cod. 141 (Pontificale Arras-Cambrai)

Csehország:

AgOl 1486, AgPrag 1496.

Németország: AgPat 1514, AgSchwer 1521, AgMind 1522, AgAu 1547, AgMog 1599, ObsAug.1487, ObsEyst1488, ObsFris 1493MCol 1481,

Kuriális rítus: 3. benedikció: PR s. XII., Mr 1474, MR 1570,

C.12.

Domine Iesu Christe, qui hodierna die in nostræ carnis substantia inter homines apprensus a parentibus in templo es presentatus, quem Symeon venerabilis senex lumine Spiritus tui irradiatus agnovit, suscepit et benedixit, præsta propitius, ut eiusdem Spiritus Sancti gratia illuminati atque edocti, te veraciter agnoscamus et fideliter diligamus. Qui cum Deo Patre in unitate eiusdem Spiritus Sancti vivis et regnas Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen. (ANDRIEAU:PR I. 207)

Kuriális rítus: 5. benedikció: PR s. XII., MR 1474, MR 1570, MCol 148,

Lengyelország: MNCrac XIV. s, MCrac 1493, MCrac 1516,

Sok forrásban nem gyertyaszentelő imádság, hanem processziós kollekta funkcióban szerepel:pl. PRG

C.13.

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, **qui omnia ex nichilo creasti** et iussu tuo per opera apum hunc liquorem ad perfectionem cerei evenire fecisti et qui hodierna die petitionem iusti Symeonis implesti, te humiliter deprecamur, ut has candelas ad usus hominum et ad sanitatem corporum et animarum, sive in terra, sive in aquis per invocationem tui sanctissimi nominis, et per intercessionem sancte Mariae virginis cuius hodie festa devote celebrantur, et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sanctificare digneris ut huius plebis tuae, quae illas honorifice in manibus desiderat portare teque cantando laudare, exaudias voces de caelo sancto tuo, et de sede maiestatis tuae, et propitius sis omnibus clamantibus ad te, quos redemisti pretioso sanguine Filii tui, qui tecum vivit et regnat Deus in unitate.

Magyarországon:

XII.s.: Hartvik-agenda, SacPray,

XIII.s.: MNZagr.

XIV.s.: MNStr, MPos „H”, Miskolci-misszále, Csukárdi misszále, Kassai „A”,

Bp. OszK clmæ 92,

XV.s.: Pálóczi-misszále, MPos „G”

Nyomtatványok:

MDUltr 1480, MQ 1499,

MStr: 1484, 1486,1490,1491,1493,1495,1498,1502,1507

ObsStr 1496,1501,1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514, MDUltr 1480

Külföldön:

X.s PRG,

XI.s Köl, Dombibliothek, Cod. 141 (Pontificale Arras-Cambrai)

Kuriális rítus: 1. benedikció: PR s. XII., MR 1474, MR 1570

Németország

Obs Eys 1488, AgPat 1514, AgMog 1599,

C.14.

Omnipotens eterne Deus qui per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc gaudio maximo hodierna die ovantes et candelas venerabiliter in manibus nostris ferentes, et incessabili voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis Marie nos indignos famulos tuos sed tamen preciosissime sanguine tuo redemptos te eterno ac et vero lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas.

AgAquil. 1495 63^{r-v}

C.15.

Omnipotens sempiterne Deus qui hodierna die Unigenitum tuum israelitice legi carnaliter subiectum, cum mysticis hostia oblationibus in templo presentari fecisti quicumque iusti Symeonis longam expectationem ipsi visione atque deportatione implesti. Da super hos cereos in honorem nominis tui et consecrandos bene+dictionem tuam et presta, ut qui eos hodie ob amorem tui nominis manibus gestaverint, per sancte Dei Genitricis intercessionem a periculis presentibus eruantur. Per eundem Dominum nostrum Iesum Christum Filium tuum. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus. (MVic 1496)

Katalónia
MVic 1496

C.16.

Omnipotens sempiterne Deus, qui hodierna die Unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, in templo sancto tuo suscipiendum praesentasti, tuam deprecamur supplices clementiam, ut hos cereos quos nos famuli tui in tui nominis magnificentia suscipientes gestare cupimus, luce accensos, bene+dicere et sancti+ficare atque lumine superne benedictionis accendere digneris, quatinus eas tibi Domino Deo nostro offerendo digni et sancto igne tue dulcissime caritatis accensi, in templo sancto gloriae tuae **representari mereamur**. Per eundem. (MStr 1484)

Magyarországon:

XII.s.: Hartvik-agenda, SacPray,

XIII.s.: MNZagr

XIV.s.: MNStr, MPos „H”, Miskolci-misszále, Csukárdi misszále, Kassai „A”,

Bp. OszK clmæ 92,

XV.s: Pálóczi- misszále, MPos „G”

Nyomtatványok:

MDUltr 1480, MQ 1499,

MStr: 1484, 1486, 1490, 1491, 1493, 1495, 1498, 1502, 1507

ObsStr 1496, 1501, 1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514,

MDUltr 1480

Külföldön:

PRG,

XI.s Köln, Dombibliothek, Cod. 141 (Pontificale Arras-Cambrai)

MWest. XIV. s

Lengyelország:

PCrac XI. s., MNCrac XIV. s, MCrac 1493, MCrac 1516,

Németország:

Ag Aquil 1495,

ObsEys 1488, AgNum 1502, AgMis 1512, AgPat 1514, AgSchwer 1521, AgAu 154, Ag Mog 1599)

ObsAug 1487, ObsRat 1491, ObsConst. 1510

Csehország:

AgOl 1486, AgPrag 1496

Kuriális rítus 2. orációja: PR s XII., MR 1474, MR 1570,

C.17.

Omnipotens sempiterne Deus, qui per Moysen famulum tuum purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concinnanda preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatinus sic administrent lumen exterius, ut, te donante, lumen Spiritu Sancti nostris non desit **mentibus interius**: per. (MStr 1484)

Magyarországon:

XII.s: Hartvik-agenda, SacPray,

XIVs: MNStr, MPos „H”, Miskolci-misszále, Bp. OszK clmæ 92,

XV.s: Pálóczi-misszále, MPos „G”

MDUltr 1480

MStr: 1484, 1486, 1490, 1491, 1493, 1495, 1498, 1502, 1507

ObsStr 1496, 1501, 1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514,

(Hiányzik: MNZagr., Kassai misszále „A”, IsztMis, Csukárdi-misszále, MQ 1499)

Külföldön:

X. s. PRG

X/XI.s

Oxford, Bodleian 579 (Leofric missale)

London 53 337 Pontificale,

Paris 943 Dunstan Pontificale

Obs1487, Obs Eyst 1488, ObsFris 1493,

AgPat 1514, AgSchwer 1521, AgMind 1522, AgAug 1547, AgMog 1599.

Csehország: AgOl 1486, AgPrag 1496

Kuriális rítus 4. orációja: PR s. XII. MR 1474, MR 1570

C.18.

Omnipotens sempiterne Deus qui Unigenitum tuum ante tempora de te genitum sed temporaliter de Maria Virgine incarnatum: lumen verum indeficiens ad depellendas humani generis tenebras: et ad incendendum lumen fidei et veritatis in mundum misiti: concede propicius út sicut exterius coporali: ita etiam interius luce spiritali mereamur irradiari. (Bp. OszK. clmæ 92.)

Magyarország:
Bp OSzk clmæ 92

A processzió orációjaként: PRG, AgOl 1486, Ag Prag 1496, AgAquil 1495

C.19.

Praefatio/ Prex Fons et origo

Per omnia secula seculorum.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est aequum et salutare. Nos tibi semper et ubique gratias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus.

Fons et origo totius lucis, qui mundum illustrasti lumine tue claritatis: mittendo Unigenitum tuum per uterum intemerate Virginis: et quem longe ante promisisti prophetarum oraculis temporibus novissimis ipsum misisti lucem populis sedentibus in tenebris: et ambulanti in regione umbre mortis: in ipso claritas exorta est eis. Tu quoque benedictione tua digneris benedicere has candelas nomini tuo preparatas: qui nos transtulisti a potestate tenebrarum in lucem et regnum dilecti Filii tui: per quem exortum est in tenebris lumen rectis corde: et gaudium salutis eterne. Et qui iustum Symeonem fidei replesti expectatione: ut non prius videret mortem, ante quam Christum Domini videret indutum carne totius mundi lumen et salutare: ipse nos lumine tue claritatis sic repleas: ut omnes infidelitatis tenebras a nobis repellas. Et sicut hodie servum tuum dimisisti in pace: ita nos in pace tue sancte ecclesie: digneris gubernare. Ut portum quietis eterne valeamus intrare: quatenus radiis vere lucis perfusi, ibi in die iusti examinis: leti cum hymnicis angelorum choris valeamus videre faciem indefessi solis: Qui tecum vivit et regnat in unitate spiritus sancti Deus: per omnia secula seculorum. Amen. (ObsSalz 1495, Ag Salz 1511)

Külföldön:

Németország:

ObsSalz1495, AgSalz 1511

ObsConst. 1510

Lengyelország: MCrac 1493 (kiegészülve és egybeolvadva a *Quia per serenissimam* szövegével)

PBis = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* Ordo I.

PNarb = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* Ordo III.

PARles = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiae ritibus* Ordo IV.

C.20.

Præfatio/Prex: Laudes assiduas

Dominus vobiscum. *Resp* Et cum spiritu tuo. Sursum corda. *Resp*. Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. *Resp*. Dignum et iustum est.

Præfatio.

Vere dignum et iustum est æquum et salutare, nos Deo omnipotenti rerumque omnium creatori **laudes assiduas** personare et munificentiae tuæ indefessas semper gratas persolvere, qui et cæteras mundanæ conditionis creaturas de liquore ærio per apum efficaciam cerei pretiosam fieri voluisti substantiam, ut tibi inde debiti honoris famulatus existeret et nobis usus necessarius proveniret. Proinde immensam clementiam tuam, Domine suppliciter obsecramus, ut super has candelas benedictionis tuæ munus infundas, ut omnes eas in Christi vicem manibus portantes eiusdem sacri tui spiraminis gratia, qua beatus Symeon repletus fuerat, imbui mereantur, qui hodierna die Unigenitum tuum Dominum nostrum Iesum Christum, lumen æternum, a parentibus in templo præsentatum, in ulnas suas accepit revelante Spiritu Sancto ita prophetando benedixit: Nunc dimittis servum tuum Domine, secundum verbum tuum in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod tibi æterno Patri sanctoque Spiritui coævum coæquale vivit et regnat in secula seculorum. *Resp*. Amen. (VOGEL-ELZE: PRG II. 5-10.)

Magyarország:

Budapest OSzk clmæ 92 (Missale Præposituræ Scepuiciensis?)

Külföldön:

Németország: PRG, AgPat 1514, AgSchwer 1521, AgMind 1522, AgAu 1547, AgMog 1599, ObsAug1487, Obs Eyst 1488, ObsFris, 1493,

Csehország: AgPrag 1476, Agenda Prag 1496,

Itália: AgAquil 1495

C.21.

Praefatio/Prex: Quia per serenissimam

Per omnia secula seculorum.

Dominus vobiscum. Sursum corda. Gratias agamus Domino Deo nostro.

Prefacio Vere dignum et iustum est, equum et salutare.

Quia per serenissimam ac placidissimam stellam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es. Pro hoc maximo gaudio hodierna die ovantes et ideo in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabili voce clamantes, ut per dulcissimo amore et clementissima intercessione tue digne Genitricis, semperque virginis nos indignos sed tamen precioso sanguine tuo redemptos te eterno ac lumine vero facias clementer perfrui. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas. (MStr 1484)

Magyarországi források:

XII.s: Hartvik-Agenda, SacPray,

XIII. s: MNZagr,

XIV.s: MNStr, MPos „H”, IsztMis, Csukárdi-misszále, Kassai misszále „A”,
Miskolci-misszále,

XV.s.Pálóczi-misszále, MPos „G”,

Nyomtatott szerkönyvek

MStr: 1484, 1486,1490,1491,1493,1495,1498,1502,1507

ObsStr 1496,1501,1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr
1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, 1514,

MDUltr 1480 a *Deus fons et origo* prefációval bővítve. Vö. Függelék A. 12.

MQ1499 *Fons et origo* prefáció részletével bővítve: Vö. Függelék A.15.

Külföldi források:

Dominus vobiscum.

Sursum corda.

Gracias agamus Domino Deo nostro.

Vere dignum et iustum est, equum et salutare.

Quia per serenissimam ac placidissimam Genitricem tuam, cuius sacratissimum nomen per ineffabile et inenarrabile meritum stella maris interpretatur humanum genus illuminare dignatus es.

Pro hoc maxime gaudio hodierna die ovantes, et in nostris manibus venerabiliter candelas ferentes, et incessabile voce clamantes, ut pro dulcissimo amore et clementissima intercessione genitricis tue marie, nos indignos, sed tamen precioso tuo sanguine redemptos, eterno ac vero lumine perfrui facias. E ideo cum angelis et archangelis... Sanctus.

Benedictio Dei Patris+ et Filii+ et Spiritus Sancti descendat super has candelas. (CodSang 338.)

Korai előfordulás:

X.s./2. Cod Vind. 1888 (Rituale St.Alban-Mainz)

XI. s.Sankt Gallen Cod. 338 (XI. s)

Lengyelország:

Krakkó:

PCrac (XI.s), MNCrac XIV s., MCrac 1516

MCrac 1493: A *Fons et origo* prefáció szövegéhez kapcsolódik, vele egybeolvad.

A *Quia per serenissimam* előfordulására Gniezno, Wroclaw és Poznan forrásaiban utal OBERTYNSKY: Le Cracow Pontifical

Németország:

Trier: MTrev 1498

Regensburg: ObsRat 1491

Naumburg: AgNumb 1502

Meissen: AgMisn 1512

Oráció módján szerepel:

Aquileia: AgAquil 1495

C.22.

Præfatio/Prex: Creator celi et terræ

Per omnia secula seculorum. Amen.

Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Sursum corda. /42^v/ Habemus ad Dominum. Gratias agamus Domino Deo nostro. Dignum et iustum est.

Vere dignum et iustum est equum et salutare: nos tibi semper et ubique gratias agere Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus. **Creator celi et terre** rex regum et Domine dominantium: exaudi nos supplices tuos ad te clamantes et te exorantes clementer exaudire digneris. Precamur ergo te Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus qui omnia ex nihilo creasti et iussu tuo ex operibus apum hunc liquorem ad perfectionem cerei venire fecisti. Et qui hodierna die iusti Symeonis implesti petitionem: Te humiliter deprecamur: ut has candelas ad usum hominum et sanitatem corporum et salutem animarum sive in terris: sive in aquis per invocationem tui nominis sanctissimi: et per intercessionem sancte Marie Genitricis Filii tui: cuius hodie festa celebrantur devota: et per preces omnium sanctorum tuorum bene+dicere et sanctifi+care digneris. Ut hec plebs tua illas honorifice in manibus gestans cantando: teque laudando a te pio Domino exaudiatur de celo sancto tuo, et de sede maiestatis tue. Propitiusque sis omnibus ad te clamantibus quos precioso redemisti sanguine Filij tui Domini nostri Iesu Cristi. Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus. Per omnia secula seculorum: Amen. (AgOl 1486)

Csehország:

Olomouc: AgOl 1486 42^r-44^v

Németország:

Köln, Dombibliothek Cod 88. X.s. f179^v

Præfatio scripta manu posteriori. ex s. XII.

C.23.

Prefatio/Prex : Omnipotens sempiterna Deus, qui per Moysen famulum tuum.

Per omnia secula seculorum.

Dominus vobiscum...

Prefacio

Vere dignum et iustum est eum et salutare...

Qui per Moysen famulum tuum, purissimum olei liquorem ad luminaria ante conspectum tuum iugiter concinnanda preparare iussisti, benedictionis tue gratiam super hos cereos benignus infunde, quatenus sic administrent lumen exterius, ut te donante lumen Spiritu Sancti nostris non desit mentibus interius. Per Dominum eiusdem. (MCol 1481)

MCol 1481

C.24.

Prefatio/Prex: Lumen indeficiens unci luminis

Per omnia secula seculorum.

Dominus Vobisum

Vere dignum et iustum est eum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte Pater, omnipotens eterne Deus.

Lumen indeficiens unci luminis lumen, fons luminis auctor luminum, qui creasti et illuminasti angelorum tuorum sedium dominationum principatum et potestatum et omnium intelligibilium. Qui creasti lumen sanctorum tuorum, sint lucerne tue anime nostre. Accendantur a te et illuminentur ex te. Luceant veritate, ardeant caritate. Luceant et non tenebrescant. Ardeant et non cinerescant.

Benedic hoc lumen o lumen, quia et hoc quod portamus manibus tu creasti tu donasti. Precamur ergo Domine ut sicut per hec lumina que accendimus de hoc loco expellimus noctem et tu expellas cordibus nostris omnis ignorantiae cecitatem. Simus domus tua lucentes te atque lucebntes in te. Sine defectu luceamus, et te semper colamus. In te accendamus et non extinguamur. Per Dominum nostrum et c. (MVic 1496)

Katalónia :

Missale Vicense 1496

Missale Mallorqui 1506

C.25.

Benedictio ignis in Purificatione Sanctæ Mariæ

Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, bene+dicere et sancti+ficare digneris ignem istum, quem nos indigni suscipimus, per invocationem Unigeniti Filii tui Domini nostri Iesu Christi quem hodie in templo presentatum iustum Simeonem diu expectantem in ulnis suscepisse novimus et salutare tuum ante faciem omnium populorum esse, lumen scilicet gentibus et gloriam plebis tue Israel, prophetico spiritu docuit. Te quesumus Domine bene+dicere digneris lumen istud et omnibus illud manibus gestantibus verum lumen tue maiestatis concede ut te agnoscentes, te diligentes, te querentes, per viam virtutum ad te valeant pervenire. Per eundem. (MNStr 1484)

Magyarországon:

XII.s: Hartvik-agenda, SacPray,

XIVs: MNStr, MPos „H” Miskolci-misszále, Csukárdi misszále,

XV.s: Pálóczi- misszále, MPos „G”, Ord.Agr.

Nyomtatványok:

MDUltr 1480,

MStr: 1484, 1486, 1490, 1491, 1493, 1495, 1498, 1502, 1507

ObsStr 1496, 1501, 1508

zágrábi források: XIV. s: MZagr 133, MZagr 168, XV.s. MZagr 1453, MZagr 1511

pálos források: MPaul Gö-107, MPaul Gö-234, MPaul 1490, MPaul 1514,

Külföldi források:

Oxford Bodleian 579. (Leofric missale) (Exeter, c. 1000),

PNarb = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus*.s Ordo III.

PARles = MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus*. Ordo IV.

Rouen, BM ms Y 173 MARTÈNE: *De antiquis ecclesiæ ritibus*. Ordo

Katalónia: Missale Mallorqui 1506,

AgAquil 1495 (gyertyaszentelő oráció szerepében: *Bene+ dicere et sanctificare dignare cereos istos accensos*)

Resume

The primary objective of our paper was to examine the liturgy of medieval Hungary (1000-1630), particularly the rite of Esztergom i.e. the ceremonies of *Ordo in Purificatione sanctæ Mariæ*, the Blessing of the Candles, and its procession. This rite was the most considerable rite of the medieval Hungary with its eminent religious centre Esztergom.

In the first chapter the specialized literature referring to the celebration of the Feast of the Purification of Virgin Mary or Candlemas was summarized, then we presented the procedure of our paper. We had to collect all the *ordos* of the Candlemas from the sources containing the rite of Esztergom and collate them with other Hungarian sources and *ordos* of neighbouring regions. The list of manuscripts and printed sources, and their abbreviations mentioned in our work can be found in the Bibliography.

The second chapter gives an outline of the liturgical history of the Feast of the Purification of Virgin Mary or Candlemas. The scriptural bases, the feast's origin from Jerusalem and its eastbound spread described in the old Roman rite follows. Rome accepted the feast in the 7th century as we can trace it in the sacramentaries and Roman *ordos*. A penitential procession with stations and candles was the part of the feast. In this Post-Carolingian period the contents of the feast were enriched by the acts and prayers of the blessing of the candles. These prayers appeared in liturgical books in the second half of the 9th century. Various processions and candle-blessings were worked out in the medieval Frank-Roman liturgy. These can be divided into the following main types: the *ordo* of the German-Roman pontifical, the ceremony of the curial rite, the procession of the monastic *consuetudos*, and the candle-blessings of the monastic sources, the Frank-Roman liturgical variations, whereto the medieval rite of the Archdiocese in Esztergom, founded in 1001, and its candle-blessing belong, too. In the second

chapter we presented the feast's new developments, nevertheless the medieval liturgical explanations, homilies and ceremonies were briefly dealt with.

The third chapter introduces these sources of the medieval rite of Esztergom, which contain the candle-blessing. We have examined nine editions of the Esztergom missals out of the twenty and two printed *obsequials* out of the five. Apart from two slight differences, their candle-blessings are the same. Later we collated the conditions of the end of the medieval ages with the manuscripts and some other similar sources belonging to the rite of Esztergom. Through them, the structure of the rite of Esztergom was introduced and placed in the liturgical topography of the medieval cathedral of Esztergom.

Besides the books on the rite of Esztergom the ceremony was collated with the candle-blessing liturgy of the church chapter of Pozsony, of the diocese Zagreb and the Paulite liturgy in Hungary. These sources are in a close relationship with the rite of Esztergom. Further collations were made with other Hungarian rituals, books from the episcopate of Eger, with *Missale Quinqueeclesiense 1499*, with *Missale Dominorum ultramontanorum 1480* and with further sources of different rituals used in Hungary.

After the Hungarian sources, we examined and collated the rituals of Esztergom with the sources of the Prague, Olomouc, Krakow, Aquileia, Salzburg, Regensburg, Passau, Freising, Köln, Eichstätt, Augsburg, Konstanz, Minden, Trier, Liège, Naumburg, Meissen, Schwerin.

According to the researches so far, we have to reckon with the influence of different sources.

As the outcome of our comparisons, we can notice the characteristics of the ceremony, its structure, the prayers and the songs of the ceremony. As the result of exploring the sources, twenty-fourth candle-blessing ceremonies can be found in the Appendix.

Besides the Hungarian sources, some other candle-blessing material can be also found there from places like Prague, Olomouc, Krakow, Salzburg, Regensburg,

Meissen, Trier, Aquileia. As for the avails, we can mention the collection and publication of the candle-blessing prayers, and the references on the Hungarian and international sources in the Appendix.

After the comparison we can see the presence of the typical ceremony of the late medieval candle-blessing of Esztergom and the presence of this ceremony in the 12th and 13th century, which are represented by the Hartvik-agenda pontificals and the sacramentary of the Pray-codex. This means that the candle-blessing ceremony of Esztergom belongs to the early layers of the Hungarian liturgy.

The presence of candle-blessing is also visible in the sources from the Paulites of Hungary and Zagreb. Different variations and short forms are described. Compared to the Czech, Moravian, and Krakowian sources, it was proved that Esztergom had its own individual candle-blessing. What is more it was individual compared to the archdioceses in Salzburg, Mainz, Köln and Trier.

After searching for the sources of candle-blessing of Esztergom, it is evident now that in the case of Esztergom it is not about the mere copying or altering the ceremony of the German-Roman pontificals. The ceremonies in Prague and Olomouc and some German ceremonies (e.g. in Passau) are good examples for this phenomenon. It is probable that other sources, monastic traditions and sources pointing beyond the German areas played a great role in forming the candle-blessing *ordo* of Esztergom. They can be observed with the characteristic signs of the rite of Esztergom. These characteristic signs are: fire consecration is always included, the benedictions and antiphonies come in due succession, and their alternating positioning also deserves attention. *Quia per serenissimam* is an outstanding prayer, a consequent application of the candle-blessing *prex-prefacio*.

The first mention of *Quia per serenissimam* can be found in the manuscript of the 10th century processional (CodVind 1888) of the St Alban Monastery in Mainz. It can be found in the codex of Sankt Gallen Monastery (CodSang 338.

11th c.), in books in Trier, Naumburg and Meissen, in the *obsequial* of Regensburg, as an *oracio* in the Agenda of Aquileia, what is more, the Polish sources (Krakow, Poznan, Gniesno, Wroclaw) regularly contain it. The rite of Esztergom differs from all of them in its entirety, and is individualized. Regarding the sequence of prayers of the candle-blessing ceremony, the ones in Trier, Meissen, Aquileia and Regensburg can be examined. The alternating positioning of benedictions and important antiphonies are typical for the Hungarian sources and for Esztergom. Parallels abroad can hardly be found. Regarding the processional sequence of songs, Esztergom does not follow a common path either. The hymn *Quod chorus vatum* is sung first of all and consistently in the procession. The classic processional antiphonies *Ave gratia plena*, *Adorna thalamum* and *Responsum accepit Symeon* come between the benedictions consistently again in the rite of Esztergom.

The fire consecration prayer is the next point reflecting the influence of another source, but the specification of this source is currently not available. However, the gathering of the sources of fire consecration has begun. In spite of the fact that the German, the Czech and the Polish sources are not familiar with this consecration, the Post-Carolingian Lotharingia, the Western Frank, later French regions, Catalonia and Westminster provide sources containing fire consecration.

During our research we noticed some Hungarian sources containing similar ceremonies (Missale Notatum Zagradiense Missale Quinqeeclesiense 499, Missale notatum Strigoniense Miskolci-missale Missale Poseniense H). They have a more individual aspect compared to the candle-blessing of the central rite of Esztergom (Missale Dominorum Ultramontanorum) We also noticed the detailed text of *Quia per serenissimam* in *Missale Quinqeeclesiense 1499* and also in *Missale Dominorum Ultramontanorum*. In both of these texts two candle-blessing *prefacios* are combined (*Quia per serenissimam Fons et origo*).

The fourth chapter of the dissertation presents the content features of the feast relying on the liturgical texts from Esztergom. It also deals with the liturgical texts of the Holy Mass, with the phenomenon of procession, with the candle-blessing as a consecrating process, and with the motive of light. The concluding chapter summarizes the results and the possible further aspects of the research.

In the future it seems to be necessary to make efforts to reveal entirely the rituals of processional ceremonies, which could take us to forming the *Corpus ordinum in Purificatione sanctæ Mariæ*, and the *Corpus benedictionum candelarum in Purificatione sanctæ Mariæ*.

All this research serves the exploration of the former historical history, the better understanding of the feast of the Roman rituals and we become better acquainted with the medieval roman liturgy.